

CORPVS CHRISTIANORVM

Series Graeca

11

**ANONYMI AVCTORIS
«CATENARVM
TRIVM PATRVM»
OPERA**

COMMENTARIVS IN ECCLESIASTEN

BREPOLS — TURNHOUT

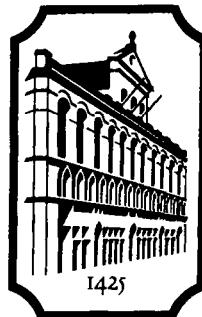
1983

ANONYMVS
IN ECCLESIASTEN
COMMENTARIVS

QVI DICITVR
CATENA
TRIVM PATRVM

CVIVSQVE EDITIONEM PRINCIPEM CVRAVIT

SANTO LUCA

TURNHOUT
BREPOLS

1983

LEUVEN
UNIVERSITY PRESS

EDITORES

**E. DEKKERS
M. GEERARD
C. LAGA
M. PINNOY
A. VAN ROEY
G. VERBEKE**

© Brepols 1983

No part of this work may be reproduced in any form,
by print, photoprint, microfilm or any other means
without written permission from the publisher.

A Francesco ed Elisa

PREMESSA

Questa edizione è nata nell'ambito della ricerca "Le catene esegetiche sul libro dell'Ecclesiaste", che la cattedra di Letteratura cristiana antica (Facoltà di Lettere) dell'Ateneo di Messina ha intrapreso anni or sono e tutt'ora in corso.

Desidero rivolgere un vivo e sincero ringraziamento al prof. Salvatore Costanza che mi ha affidato questo lavoro e al prof. Sandro Leanza che mi ha seguito dandomi utili suggerimenti.

Voglio esprimere anche la mia gratitudine per i consigli in vario modo datimi, ai professori e/o *viri doctissimi* Michel Aubineau, Guglielmo Cavallo, André Jacob, Otto Kresten, Sever Voicu, Nigel Wilson e in modo particolare a Paul Canart.

Un grazie riconoscente vada infine ai *viri doctissimi* Jacques Noret e Constant De Vocht che con pazienza hanno letto e riletto il mio dattiloscritto, contribuendo in più punti a migliorarlo, ed al prof. Maurice Geerard che ha voluto accogliere in questa collana il presente lavoro.

Roma febbraio 1981

S. L.

ELENCO DELLE ABBREVIAZIONI BIBLIOGRAFICHE

Bib	Biblica, Roma
BiZ	Biblische Zeitschrift, Paderborn - Freiburg
BNgJb	Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, Athen
Byz	Byzantion, Bruxelles
CCSG	Corpus Christianorum, Series Graeca, Turnhout-Leuven
CCSL	Corpus Christianorum, Series Latina, Turnhout
CPG	<i>Clavis Patrum Graecorum</i> , vol. II, III, IV, cura et studio Mauritiū GEERARD, Turnhout 1974, 1979, 1980
DBS	Dictionnaire de la Bible, Supplément, Paris
GCS	Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, Leipzig
Greg. Nyss. Op.	Gregorii Nysseni Opera ... edenda curavit Wernerus JAEGER, Leiden
OCA	Orientalia Christiana Analecta, Roma
PG	Patrologia Graeca, ed. J.-P. MIGNE, Paris 1857-1866
PTA	Papyrologische Texte und Abhandlungen, Bonn
RAM	Revue d'Ascétique et de Mystique, Toulouse
RStBN	Rivista di studi bizantini e neoellenici, Roma
SChr	Sources chrétiennes, Paris
St.it.fil.	Studi italiani di filologia classica, Roma
StT	Studi e Testi, Città del Vaticano
TU	Texte und Untersuchungen zur Geschichte der alt-christlichen Literatur, Leipzig - Berlin
Viz. vrem.	Византійський временникъ, Санктпетербургъ
ZkTh	Zeitschrift für katholische Theologie, Wien

INTRODUZIONE

Il libro dell'Ecclesiaste è stato scarsamente commentato dai Padri della Chiesa⁽¹⁾; possediamo, infatti, solo la breve e concisa parafrasi di Gregorio Taumaturgo, le otto omilie di Gregorio di Nissa che commentano soltanto i capp. I - III, 13, il commentario recentemente scoperto a Tura di Didimo di Alessandria, ed infine i commentari dello ps. Crisostomo e di Gregorio di Agrigento⁽²⁾.

Sono andati perduti i commentari all'Ecclesiaste di Ippolito, di Atanasio di Alessandria, di Acacio di Cesarea, di Apollinare di Laodicea⁽³⁾ e di Teodoro di Mopsuestia⁽⁴⁾.

In questo quadro non certo confortante, acquistano fondamentale importanza per la storia dell'interpretazione patristica sul libro sapienziale le catene esegetiche: da una parte, infatti, ci permettono di recuperare, anche se parzialmente, l'esegesi perduta di alcuni autori, quali Origene, Dionigi Alessandrino, Evagrio e Nilo⁽⁵⁾, dall'altra ci aiutano, nonostante gli scolii il più delle volte siano anonimi, ad avere una visione e una conoscenza più completa ed ampia sull'interpretazione di questo libro biblico nel periodo patristico e bizantino⁽⁶⁾.

Le catene esegetiche sull'Ecclesiaste sono: la catena di Olimpiodoro, la catena di Procopio di Gaza, la catena Barberiniana, la catena di Policronio, la catena Auniense ed infine la catena dei tre Padri; sono finora tutte inedite, tranne quelle di Olimpiodoro e di Procopio⁽⁷⁾.

(1) Per un primo sommario elenco (peraltro incompleto) dei Padri che hanno scritto sull'Ecclesiaste, cf. L. DI FONZO, *Ecclesiaste*, Torino 1967 (ivi la bibliografia essenziale). Cf. anche *infra, passim*. L'Ecclesiaste è anche poco citato dai Padri, cf. gli indici finora editi di *Biblia Patristica*.

(2) Per le edizioni di queste opere, cf. l'*Index fontium et locorum parallelorum, infra*, pp. 121-138.

(3) Cf. J. QUASTEN, *Patrologia*, 2 (trad. ital.), Torino 1969, pp. 41, 348, 380-381.

(4) Di Ippolito (cf. Hieronymus, *De viris illustribus*, 6x), però, si conserva uno scolio su *Eccle.* II, 10 al f. 17^v del *Vat.gr.1694*; di Teodoro, possediamo una versione siriaca ancora inedita, scoperta da H. von Soden in un codice di Damasco, di cui si conserva una riproduzione fotografica a Berlino (cf. CPG 3836).

(5) Per l'esegesi all'Ecclesiaste di questi autori, cf. *infra*, pp. XV-XIX.

(6) È noto che Fozio nei suoi *Amphibolchia* (PG 101, 45-1172 e Suppl. 1277-1296) commenta varie pericopì dell'Ecclesiaste; per gli esegeti medievali del libro sapienziale, cf. S. LEANZA, *L'esegesi di Origene al libro dell'Ecclesiaste*, Reggio Calabria 1975, pp. 90-107.

(7) Cf. S. LEANZA, *Le catene esegetiche sull'Ecclesiaste*, in *Augustinianum* 17 (1977), pp. 542-552.

CAPITOLO I

La Catena dei tre Padri

Tra le catene esegetiche sull'Ecclesiaste, la Catena dei tre Padri presenta dei connotati peculiari che la differenziano da tutte le altre e che ne costituiscono la precipua importanza. Essa, infatti, rappresenta nell'ambito della tradizione catenaria su questo libro biblico un filone a sé stante, indipendente dalla catena di Procopio di Gaza, da cui sono derivate tutte le altre⁽⁸⁾; amalgama così bene le fonti da creare un commentario catenistico nel complesso originale; cita, infine (essa sola, ed è proprio questa la novità sostanziale e il punto focale della catena), tra le fonti anche Massimo il Confessore, il quale, per quanto sappiamo, non avrebbe commentato l'Ecclesiaste. La catena, pertanto, se non si tratta di una falsificazione, potrebbe forse offrirci la possibilità di recuperare nelle sue linee essenziali un'opera che la tradizione diretta non ci ha tramandato.

La catena dei tre Padri sull'Ecclesiaste, così denominata da M. Faulhaber⁽⁹⁾, probabilmente sulla base del titolo nel quale vengono menzionate tre fonti ('Ἐρμηνεία κατὰ παράφρασιν τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, συλλεγεῖσα ἀπό τε τῶν εἰς τοῦτον ἐρμηνειῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Νύσης καὶ τῆς παραφράσεως τῆς λεγομένης τοῦ Θεολόγου καὶ ἀπὸ διαφόρων ἔννοιῶν τοῦ ἁγίου Μαξίμου'), è contenuta ai ff. 206^r-257^r del *Paris.gr.152* (sec. XII) e ai ff. 1^r-69^v dello *Scorial.R.I.3* (sec. XVI). Il commento su *Eccle.* III, 12 - XII, 14 della medesima catena ci è pervenuto anche nei codici *Ottob.gr.56* del sec. XV ex. ai ff. 389^r-413^v, *Ottob.gr.112* del 1542 circa ai ff. 141^r-172^v, *Casanat.203* del sec. XVI ex. ai ff. 271^r-289^r e *Vindob.theol.gr.115* del sec. XV (ultimo quarto) ai ff. 63^r-87^r, ed è stato copiato con l'evidente intento di completate l'esegesi all'Ecclesiaste di Gregorio di Nissa, che si arresta al cap. III, 13⁽¹⁰⁾.

(8) Cf. M. FAULHABER, *Hohelied- Proverbien- und Prediger-Catenen* (= Theologische Studien der Leo-Gesellschaft, 4), Wien 1902, p. 158.

(9) Cf. *Hohelied-...*, pp. 140-142. Sulla catena cf. pure H. LIETZMANN, *Catenen. Mitteilungen über ihre Geschichte und handschriftliche Überlieferung*, Freiburg i. B. 1897, pp. 64-65, in cui dà *incipit* ed *explicit* degli scolii su *Eccle.* II, 1-16; R. DEVREBESSE, *Chaines exégétiques grecques*, in DBS, I (1928), col. 1163.

(10) Questi codici, eccetto il *Vindob. theol. gr. 115*, erano già stati segnalati dal Faulhaber (*Hohelied-...*, p. 146), il quale riteneva che l'interpretazione su *Eccle.* III, 12 - fine fosse un'omilia pseudo-nisseniana; cf. però S. LUCÀ, *La catena dei 3 Padri sull'Ecclesiaste*, in *Studi in onore di Anthos Ardizzone*, 1 (Roma 1978), pp. 557-582. Probabilmente all'*Ottob. gr. 56* allude P. Possinus (*Thesaurus Asceticus sive Syntagma opusculorum octodecim a Graecis olim Patribus de re ascetica scriptorum*, Parisiis 1684, prolegomena), il quale afferma d'aver trovato un codice Romano contenente il commento integro di Gregorio Nisseno all'Ecclesiaste.

Con la denominazione di Catena dei tre Padri si vuole indicare anche un'altra catena, sul Cantico dei Cantici, il cui titolo, uguale nella forma e nel parallelismo a quello della catena sull'Ecclesiaste, è ‘Ἐρμηνεία κατὰ παράφρασιν τοῦ “Αισματος τῶν ἀσμάτων, συλλεγεῖσα ἀπό τε τῶν εἰς τοῦτο ἐρμηνειῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Νύσης καὶ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου καὶ τοῦ ἁγίου Νείλου καὶ ἀπὸ διαφόρων ἐννοιῶν τοῦ ἁγίου Μαξίμου; nonostante le fonti citate siano quattro, è ancora usuale il nome di Catena dei tre Padri, dato dallo stesso Faulhaber (¹¹). Questa catena è contenuta ai ff. 258^r-320^v del *Paris.gr.152* e ai ff. 70^r-173^t dello *Scorial.R.I.3*; la parte relativa a *Cant.* VI, 8 - VIII, 14 è contenuta anche nel *Vat.gr.728* (sec. XVI) ai ff. 204^r-215^r, nell'*Ottob.gr.56* ai ff. 141^r-151^v e nel *Casanat.203* ai ff. 124^v-133^v, ed è stata anche qui copiata con lo scopo di completare l'esegesi al Cantico dei Cantici di Gregorio di Nissa, il quale commenta i capp. I - VI, 9 (¹²). Di essa conserviamo due recensioni: il tipo B¹ che è inedito, tranne la parte su *Cant.* VI, 8 - VIII, 14 (¹³), e contenuto nei codici suddetti, e il tipo B², pervenutoci in numerosi altri codici, che è il risultato di una compilazione tardiva (¹⁴); al commentario della forma semplice, che indica sempre con il lemma τῶν γ' πατέρων, giustappone un commentario metrico di Michele Psello (¹⁵) e il commentario di Teodoreto di Ciro (¹⁶).

Un esame approfondito del metodo di lavoro, dello stile, della lingua, ma già lo stesso titolo ne è rivelatore, dimostra che entrambe le catene sono state composte da uno stesso autore, al quale probabilmente dev'essere attribuita anche la catena sul libro dei Proverbi dello ps. Procopio (¹⁷).

Di questo autore nulla sappiamo; abbiamo comunque un sicuro *terminus post quem*, giacché egli afferma espressamente nel titolo di

(¹¹) Cf. *Hobelied*..., pp. 6-19. Cf. in generale anche G. KARO - I. LIETZMANN, *Catenarum Graecarum Catalogus*, in Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse 1902, Göttingen 1902, pp. 317-318, e R. DEVREESSE, *Chânes...*, II 58-116.

(¹²) Cf. Gregorii Nysseni *In Canticum Canticorum*, ed. H. Langerbeck (= *Greg. Nyss. Op.*, VI), 1960.

(¹³) Cf. A. MAI, *Classitorum Auctorum e Vaticanis codicibus editorum* t. VI, Romae 1834, pp. 348-378 (e *Vat. gr. 728*). L'edizione del Mai è riprodotta in PG 87², 1756-1780.

(¹⁴) Cf. J. KIRCHMEYER, *Un commentaire de Maxime le Confesseur sur le Cantique?* in *Studia Patristica*, 8 (= TU 93), 1966, pp. 406-413.

(¹⁵) Cf. J. MEURSIUS, *Eusebii Polychronii Pselli in Canticum cantorum expositiones*, Lugduni Batavorum 1617, pp. 113-168, e PG 122, 537-685 che riproduce l'edizione della *Bibliotheca Veterum Patrum*, II (Parisiis 1624), 681-761.

(¹⁶) Cf. PG 81, 28-223.

(¹⁷) Per la catena dei tre Padri sul Cantico cf. J. KIRCHMEYER, *Un commentaire...*, pp. 406-413. Per la catena ai Proverbi dello ps. Procopio cf. *infra*, pp. XXXVI-XXXIX.

avere utilizzato Massimo il Confessore († 662), e un probabile *terminus ante quem*, giacché la recensione B¹ della catena al Cantico è stata aggiunta – come ho già detto – alla cosiddetta *Expositio in Canticum* di Michele Psello (sec. XI), entro cui possiamo collocare la sua attività⁽¹⁸⁾.

La sua è un'opera forse senza pretese⁽¹⁹⁾: il commentario catenistico è semplice, superficiale, senza particolari approfondimenti esegetici e dotrinari, ma ugualmente interessante, soprattutto per i temi e i concetti di Massimo il Confessore, che traspaiono evidenti dall'inizio alla fine dell'opera. L'interpretazione dell'Ecclesiaste, ora letterale ora allegorica, spesso una vera e propria parafrasi del testo biblico, che l'autore segue pedantemente parola per parola (cf. per es. le interpretazioni su *Eccle.* VI, 10-12; IX, 7-10; IX, 11-12; IX, 13-15; IX, 16 - X, 3; X, 5-7; X, 12-14¹; X, 16-19 etc.), solo raramente originale (cf. per es. le interpretazioni su *Eccle.* VII, 1-2; VII, 27 - VIII, 1; VIII, 8; X, 8-11 e soprattutto l'esegesi fisiologico-escatologica di *Eccle.* XII, 1-7)⁽²⁰⁾, mette sempre in luce l'aspetto parenetico e morale con l'evidente intento di ammaestrare i lettori. L'autore rende esplicito questo suo intento nel commento ad *Eccle.* VII, 1-2; X, 12-14¹ e X, 16-19, e del resto in tutta la catena sono molto frequenti, sì da risultare talvolta perfino noiosi all'orecchio del lettore moderno, i richiami alla necessità di fare elemosina, di evitare gli eccessi, di servirsi delle cose assolutamente necessarie.

L'autore, come dice nel titolo, compone una parafrasi dell'Ecclesiaste, traendo lo spunto dai "tre Padri". Egli parafrasa pure le fonti: infatti, non le trascrive letteralmente né indica al principio di ogni singola interpretazione il nome dell'autore cui appartiene l'esegesi di volta in volta utilizzata. L'interpretazione di ogni pericope, ed in generale di tutto il libro dell'Ecclesiaste, rivela organicità ed omogeneità: mancano insomma le ripetizioni, le incoerenze, i tagli bruschi e repentini, le suture, che caratterizzano le catene, in cui viene messo insieme materiale di provenienza diversa; né essa mostra differenze di presentazione, di tono, di stile, di lingua tra la prima parte, in cui l'autore si serve e sfrutta l'esegesi di Gregorio di Nissa, di Gregorio Taumaturgo (non il Teologo, cf. pp. XIII-XIV) e di Massimo, e i capp. III, 13 - XII, 14 in cui invece è debitore – se ci atteniamo al titolo – al Taumaturgo e al Confessore. La scomparsa dell'esegesi del

(18) Il Faulhaber (*Hobelied*..., p. 12) ritiene che la giustapposizione del tipo B² sarebbe stata eseguita verso la seconda metà del sec. XI.

(19) Il giudizio è valido anche per la catena sul Cantico, e per quella sui Proverbi dello ps. Procopio.

(20) Non è improbabile però che anche in questi luoghi il catenista utilizzi una fonte perduta, che gli dà lo spunto per la sua interpretazione.

Nisseno non turba né scomponete il catenista ; la catena, infatti, dopo la pericope di *Eccle.* III, 13 presenta un materiale altrettanto ricco ed esteso.

La dipendenza della fonte, il più delle volte, si può scorgere e intravedere attraverso una frase, un gruppo di parole o talvolta di una sola parola. I riscontri verbali in realtà non superano quasi mai tre o quattro linee di testo, e di norma la fonte che il catenista ha di volta in volta sotto gli occhi, rappresenta e costituisce la guida, il canovaccio su cui sviluppa la sua parafrasi. L'autore di questa catena si comporta, pur con le dovute differenze e pur nei limiti dei suoi orizzonti culturali modesti, alla stessa stregua di Gregorio di Nissa nei confronti di Origene, o di Girolamo nei confronti di Origene stesso e di Didimo Alessandrino, o di Gregorio di Agrigento nei riguardi del Nisseno.

Se non possedessimo la testimonianza del titolo, pertanto, potremmo a ragione affermare di essere in presenza d'un vero e proprio commentario continuato sull'Ecclesiaste, non d'un commentario catenistico sotto forma di parafrasi.

L'autore, ribadisco, se escludiamo le pericopi di *Eccle.* II, 4-9³ e di III, 2-8 in cui riporta quasi *ad verbum* per intero l'esegesi del Taumaturgo, non dimostra servilismo e pedanteria con le fonti, ma parafrasando, spesso fondendo, alternando e intercalando le une con le altre, riesce molto abilmente a forgiare un insieme assai armonico ed omogeneo tanto nel contenuto quanto nello stile. L'opera appartiene, perciò, al genere dei commentari a catena – come già aveva sottolineato il Faulhaber (²¹) – i cui anelli sono così ben saldati e legati tra di loro che è impossibile ricostruire le interpretazioni dei singoli autori : proprio per questo e solo per questo la catena dei tre Padri all'Ecclesiaste è indipendente da tutte le altre.

(21) Cf. *Hobelied*..., p. 142.

CAPITOLO II

Le Fonti

I. LE FONTI MENTIONATE NEL TITOLO

Il titolo della catena menziona distintamente tre fonti: l'esegesi sull'Ecclesiaste di Gregorio di Nissa, la parafrasi attribuita al Teologo, ma in realtà di Gregorio Taumaturgo, diversi pensieri di Massimo il Confessore. L'indicazione del titolo – tralascio per ora di trattare il problema sulle ἔννοιαι διάφοροι di Massimo⁽²²⁾ – ad un attento e scrupoloso esame di confronto si è rivelata esatta; nella catena, infatti, si rinviene tanto l'esegesi del Taumaturgo quanto quella del Nissen.

La breve parafrasi di Gregorio Taumaturgo⁽²³⁾ – il λεγομένης del titolo della catena indica che già dai tempi del catenista si dubitava della paternità di questa stessa parafrasi, in quanto col nome di Teologo si designa Gregorio di Nazianzo – viene notevolmente utilizzata qua e là in tutto il commentario: cf. per es. le interpretazioni su *Eccle.* I, 1 (= I, 3-5); I, 3 (= I, 21-23 e 24-26); I, 4-7 (= I, 41-42); I, 9-II (= I, 107-108); I, 12-13 (= I, 118-123); II, 1 (= II, 5-7); II, 4-9³ (= II, 59-70 e 71-77); II, 9⁴-10 (= II, 83-88); II, II (= II, 97-98); II, 13-14² (= II, 127-129); III, 2-8 (= III, 20-30); etc. (24).

Anche le omilie sull'Ecclesiaste di Gregorio di Nissa⁽²⁵⁾ sono sfruttate dal nostro autore a piene mani, ma sempre in modo affatto personale: cf. per es. il commento ad *Eccle.* I, 4-7 (= I, 36-37); I, 8 (= I, 69-71 e 73-75); I, 9-II (= I, 83-85, 96-98, 101-105 e 105-107); I, 16-18 (= I, 151-154, 155-159 e 165-166); II, 2 (= II, 10-16, 18-20 e 20-25); II, 3 (= II, 31-34, 38-40 e 41-43); II, II (= II, 103-105); etc.

(22) Cf. pp. xxv-xxxix.

(23) Cf. PG 10, 988-1017. Sul problema dell'attribuzione di questa Metafrasi cf. S. Lucà, *La catena...,* p. 579 n. 7.

(24) Per un esame completo di tutti i luoghi in cui il catenista utilizza l'esegesi del Taumaturgo, e così anche per i passi in cui sfrutta tutte le altre fonti citate più sotto, rinvio all'apparato dei *loci parallelis*.

(25) Cf. Gregorii Nysseni *In Ecclesiasten Homiliae*, ed. P. Alexander, in Greg. Nyss. Op., V (1962), pp. 195-442.

II. ALTRE FONTI UTILIZZATE

Accanto alle fonti citate espressamente nel titolo, il catenista utilizza certamente altre, sempre con lo stesso metodo.

La catena (o commentario catenistico) di Olimpiodoro.

La catena di Olimpiodoro⁽²⁶⁾ è strutturata a guisa di commentario; non menziona, infatti, le fonti utilizzate⁽²⁷⁾, ma i frequenti ἄλλως o le espressioni πρὸς δητόν, πρὸς διάνοιαν e consimili, che spesso introducono interpretazioni di autori diversi, dimostrano che siamo in presenza d'una catena vera e propria, o meglio d'un commentario catenistico, perché il diacono di Alessandria, pur nell'utilizzazione di materiale diverso (Origene, Didimo, Gregorio di Nissa, Evagrio, Nilo, etc.), che adopera di prima mano, riesce spesso ad imprimere l'impronta netta dell'esegeta alessandrino e a manifestare chiarezza e lucidità di pensiero, brevità ed eleganza di forma.

La nostra catena utilizza Olimpiodoro qua e là in tutto il commentario: cf. per es. le interpretazioni su *Eccle.* I, 4-7 (= I, 52-54); II, 11 (= II, 106-107); II, 22-23 (= II, 227-228); IV, 1 (= IV, 5); IV, 2-3 (= IV, 17-21); V, 1-2 (= V, 9-12); V, 7-8 (= V, 52-58); VII, 3-8¹ (= VII, 38-41); VII, 8²-12 (= VII, 58-61); IX, 11-12 (= IX, 107-108); etc.

La catena di Procopio di Gaza.

Edita recentemente da S. Leanza sulla base del *Marc.gr.22*⁽²⁸⁾, la catena di Procopio, sebbene non sia la più antica (cf. *supra* n. 26), è senz'altro la catena all'Ecclesiaste più importante: essa sola, infatti,

(26) Cf. PG 93, 477-628. Quest'opera di Olimpiodoro è certamente la catena sull'Ecclesiaste più antica, giacché la catena di Procopio di Gaza (cf. *infra*) ci conserva diversi scolii espressamente attribuiti al diacono alessandrino.

(27) È una caratteristica di tutte le catene esegetiche all'Ecclesiaste, eccetto quella di Procopio e la Barberiniana; alcuni codici, tuttavia, presentano lemmi col nome dell'autore: per es., per la catena di Policronio il *Marc.gr.21* f. 83^r e l'*Angel.gr.113* f. 48^v citano Gregorio di Nissa, l'*Angel.gr.113* f. 47^v e l'*Ambras. A 148 inf.* f. 72^v Didimo; per Olimpiodoro il *Vallic. D 6 ff.* 1^v e 18^v menziona rispettivamente Nilo ed Evagrio, il *Vat.gr.1694 ff.* 18^v e 20^r Gregorio Taumaturgo ed Origene. Si tratta però, a mio avviso, di lemmi aggiunti da copisti dotti e che in ogni caso non risalgono all'autore; il *Cosil.77*, infatti, che contiene il commentario all'Ecclesiaste di Gregorio Agrigentino, cita Nilo al f. 143^v e Dionigi Alessandrino ai ff. 132^r e 180^v.

(28) Cf. Procopii Gazaei *Catena in Ecclesiasten, necnon Pseudochrysostomi commentarins in eundem Ecclesiasten* (= CCSG 4), 1978, pp. 1-39.

insieme alla Barberiniana, reca spesso accanto ai singoli scolii il nome dell'autore cui appartiene l'interpretazione (Origene, Dionigi Alessandrino, Didimo Alessandrino, Gregorio di Nissa, Evagrio Pontico, Nilo di Ancira e Olimpiodoro), e da essa dipendono tutte le altre, eccetto quella di Olimpiodoro. È conservata anche nel *Vindob. theol.gr.147* (29), codice membranaceo, in *Perlschrift* con titoli in *alexandrinische Auszeichnung*, della metà del sec. XI, ai ff. 92^r-97^r col titolo *Eἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν*. Προκοπίου χριστιανοῦ σοφιστοῦ τῶν εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν ἔξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομῇ ἀπὸ φωνῆς Γρηγορίου Νύστης καὶ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας) Ὡριγένους Εὐαγρίου Διδύμου Νείλ(ou) καὶ Ὄλυμπιοδώρου (*sic spir.*) (30).

(29) Su questo codice, che contiene i libri di Giobbe, Proverbi, Ecclesiaste, Canticò, Sapientia Salomonis e Siracide, cf. D. DE NESSER, *Catalogus sive recensio specialis omnium codicum manuscriptorum graecorum ... Augustissimae Bibliothecae Caesareae Vindobonensis*, I, Vindobonae 1690, p. 225; A. RAHLFS, *Verzeichnis der griechischen Handschriften des Alten Testaments* (= *Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse* 1914, Beiheft), Berlin 1914, p. 321; P. BUBERL - H. GERSTINGER, *Die byzantinischen Handschriften*, 2: *Die Handschriften des X.-XVIII. Jahrhunderts* (= *Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich*, 4/2), Leipzig 1938, p. 107; H. HUNGER, *Codices Vindobonenses Graeci. Signaturen-konkordanz der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek* (= Biblos-Schriften, 4), Wien 1953, p. 18; J. ZIEGLER, *Sapientia Salomonis* (= Septuaginta. *Vetus Testamentum Graecum*, auctoritate Societatis Litterarum Gottingensis editum, 12/1), Göttingen 1962, p. 10 (= N. 754).

(30) Generalmente il testo e i lemmi del Vindobonense concordano con il Marciano greco 22, tranne in alcuni casi: **Eccle. I:** dopo il prologo seguono gli scolii di Dionigi, Nilo, Didimo (Leanza pp. 7, 18-19; 7, 15-17; 6, 3 - 7, 14); lo scolio di Nilo su I, 1 è più ampio; lo scolio su I, 8¹⁻² viene attribuito a Dionigi ed è più ampio; lo scolio su I, 16-18 è diviso in tre scolii (1º ἐφυσιώθην ... ἔγνων + δτι καὶ γε τοῦτο ἔστι προσάρεσις πνεύματος, attribuito pure a Dionigi; 2º Σοφίαν ... πνεύματος anonimo; 3º Πλήθος ... ἀνάπαλιν anonimo). **Eccle. II:** lo scolio su II, 4-8 di Dionigi (f. 93^v) è più ampio e viene unito allo scolio anonimo di Leanza pp. 16, 58 - 17, 63 (Μόνη ... ἐπήγαγε); segue a f. 94^r lo scolio di Dionigi, Οὐ μόνον ... πνεύματος (= Leanza p. 17, 65-73 anonimo), e di seguito le parole καὶ γε ... πνεύματος (= Leanza p. 18, 76-82); sono attribuite ad Origene le parole πνεῦμα ... μου (= Leanza pp. 17, 73 - 18, 76); allo scolio di Gregorio Taumaturgo su II, 12 (Leanza p. 18, 86-88) viene premesso uno scolio (Τοῦ ύλικοῦ ... οὕτως) di Olimpiodoro (f. 94^r) sulla stessa pericope; lo scolio su II, 13 (Leanza p. 19, 105 sgg.) è attribuito a Nilo - Dionigi; lo scolio su II, 14 è attribuito a Dionigi - Olimpiodoro (f. 94^v); viene attribuito giustamente al Nissenlo lo scolio su II, 22-23 (Leanza p. 24, 184 sgg. anonimo); più ampio è lo scolio di Evagrio su II, 26. **Eccle. III:** lo scolio su III, 20-21 viene diviso in due scolii distinti: 1º Τοῦτο ... πολιτευόμενον, più ampio ma attribuito pure a Didimo; 2º Εἰ γάρ ... ἀξίως, attribuito a Dionigi; anonimo e più ampio è lo scolio su III, 22 (Leanza p. 36 Nilo). **Eccle. IV:** lo scolio su IV, 1 è attribuito a Nilo (ff. 96^v-97^r), quello su IV, 6 a Dionigi-Nilo; quello su IV, 5 è contrassegnato dal lemma δμ(οίως) (?).

Il codice Vindobonense inoltre conserva questi altri estratti, omessi dal Marciano: f. 92^v su *Eccle.* 1, 4 Olimpiodoro (Τῶν δὲ ... πράξεις), f. 93^r su I, 15-16

La catena procopiana, di cui conosciamo solo la parte su *Eccle.* I-IV, 8, viene utilizzata dalla catena dei tre Padri sicuramente in *Eccle.* II, 15³-16 (= II, 159-162 e 167-169) e probabilmente in *Eccle.* III, 14 (= III, 81-84). È significativo che la prima interpretazione concorda nei due testi quasi *ad verbum*, per cui è difficile pensare che entrambe dipendano dalla medesima fonte (31).

La catena Auniense.

Così chiamata dal Leanza (32), perché contenuta ai ff. 126^r-142^v del cod. *Haun. GKS* 6, del sec. X, vergato in maiuscola alessandrina (33), anche questa catena non menziona mai gli autori cui appartengono i singoli scolii. Essa riporta *ad verbum* gran parte del testo della catena di Procopio, ma in redazione più ampia (34), molte interpretazioni di Didimo, materiale di provenienza diversa ed inoltre diversi *loci paralleli* con la catena dei tre Padri, in interpretazioni spesso non note da altre fonti. In questi luoghi paralleli tra la catena Auniense e la catena dei tre Padri, si può legittimamente supporre la dipendenza da una fonte comune, peraltro ignota; ritengo tuttavia che sia proprio la catena Auniense ad offrire all'autore della catena dei tre Padri - considerato il suo particolare metodo di lavoro - lo spunto per la sua interpretazione. La stretta dipendenza della nostra catena da quella Auniense è confermata dalla compresenza dello stico «καὶ ἵσθι πιστὸς ἐν παντὶ, ἔστι βραχὺ ἀπὸ τοῦ ἡρπασμένου» nella pericope di *Eccle.* V, 7-8, nonché da numerosi altri luoghi: cf. per es.

Olimpiodoro (*Εἰ μὲν ... τελειωθῇ*), f. 95^r su II, 17 Nissen, ma erroneamente (*Διὰ τοῦτο ... συμπαραρρίπτεται*), su II, 18 Olimpiodoro (*Μισήσας ... διοικῶν*), su II, 20 Dionigi (*Καταγνούς ... πλοῦτον*), f. 95^r su III, 1 Dionigi-Olimpiodoro (*Τῶν δύντων ... φεκτά*), su III, 5² Origene (*Ἐπεταί ... παιδοποίας*), su III, 6¹ Dionigi (*Καιρὸς ... ὑποτίθηται*), f. 96^r su III, 8² Origene (*Τὴν μάχην ... εἰρήνης*), su III, 9 Nilo-Olimpiodoro (*Μετὰ τὰ ... περισσόν*), su III, 10 Dionigi (*Περισπασμὸς ... ιδρώς*), f. 96^r su III, 19 Dionigi (*Διὰ τοῦτο ... παρὰ σοι*), f. 97^r su IV, 8 Dionigi (*Ἐτι περισκοπῶν ... πολιτεία*) con cui finisce la catena.

Uno studio analitico e puntuale in S. LEANZA, *Un nuovo testimone della Catena sull'Ecclesiaste di Procopio di Gaza: il cod. Vindob.theol.gr.147* (= CCSG 4, *Supplementum*), in corso di stampa.

(31) È probabile però che il Nostro in questi luoghi attinga dalla catena Auniense (cf. *infra*), che riporta *ad verbum* quasi tutto il testo di Procopio.

(32) Cf. S. LEANZA, *Le catene...*, p. 551.

(33) Questa stessa catena è contenuta anche nei codici *Vindob.theol.gr.11* (ff. 61^r-77^v) del sec. XI e nel *Mosquens. Bibl. Synod. 147 (Vladimir 41)* (ff. 126^r-142^v) del sec. XIII, entrambi apografi dell'*Haun. 6*: cf. G. KARO - I. LIETZMANN, *Catena...*, p. 308. Sui codici Auniense e Vindobonense cf. di recente lo studio di H. BELTING - G. CAVALLO, *Die Bibel des Niketas*, Wiesbaden 1979.

(34) Cf. Procopii Gazaei *Catena...* (ed. Leanza), pp. 40 sgg. Non è improbabile che l'autore di questa catena abbia utilizzato la catena originaria e completa di Procopio.

l'esegesi su *Eccle.* II, 14³-15⁴ (= II, 137-140); II, 17 (= II, 178-179); II, 20-21 (= II, 214-215); III, 15 (= III, 100-101); IV, 4 (= IV, 39-43); VII, 21-22 (= VII, 161-166); IX, 2-4¹ (= IX, 22-24); etc.

III. ALTRE FONTI LA CUI UTILIZZAZIONE È DUBBIA

La catena Barberiniana.

Questa catena è contenuta nel *Barber.gr.388* (sec. XIV-XV) ai ff. 1^r-130^r ed è molto interessante, nonostante l'apparente disorganicità (spesso in λύσεις diverse ripete interpretazioni più o meno uguali, evidentemente perché l'autore attingeva contemporaneamente a varie fonti che presentavano talora lo stesso scolio), giacché, dopo la catena procopiana, è la sola che testimonia molti lemmi col nome dell'autore cui appartiene l'interpretazione dello scolio, e cioè Origene, Gregorio di Nissa, Evagrio, Didimo, Gregorio Taumaturgo, Nilo e Olimpiodoro⁽³⁵⁾.

Probabilmente – ma si può trattare di semplici coincidenze – il nostro autore ne attinge in *Eccle.* VII, 8²-12 (= VII, 70-71) e in VIII, 9-13 (= VIII, 82-83). In altri luoghi molto più significativi, nei quali il testo della Barberiniana è totalmente identico a quello di Olimpiodoro, ho ritenuto che sia stato quest'ultimo la fonte del Nostro⁽³⁶⁾.

La catena di Policronio.

La catena di Policronio, pur non rivestendo grande importanza – il 98% degli scolii, tutti anonimi, che essa ci conserva sono noti da altre fonti, appartengono infatti a Gregorio di Nissa, a Gregorio Taumaturgo, ad Olimpiodoro, e tramite la catena di Procopio e la Barberiniana a Dionigi Alessandrino, Didimo, Evagrio e Nilo⁽³⁷⁾ – ha avuto larga diffusione: ben 30 manoscritti ce la tramandano intera o in

(35) Cf. per un primo approccio, A. LABATE, *La catena sull'Ecclesiaste del cod. Barb. gr. 388*, in *Augustinianum* 19 (1979), pp. 333-339. Per la descrizione del codice cf. S. LUCÀ, *L'esegesi di Nilo di Ancira sull'Ecclesiaste*, in *Sileno* 3 (1977), p. 14 n. 9 e p. 16 n. 14.

(36) Quanto al rapporto tra la Barberiniana e il commentario catenistico di Olimpiodoro cf. *infra*, pp. xxiii-xxiv.

(37) La catena di Policronio utilizza la Metafrasi del Taumaturgo nelle pericopi di *Eccle.* I, 2; I, 16; II, 3; II, 11; II, 17; III, 1; VI, 3¹; VI, 7; VII, 2²; VII, 7; VII, 10; VII, 13; VII, 15; VII, 19; VII, 27; VIII, 9; VIII, 12³; VIII, 14; VIII, 16; IX, 1; IX, 3; IX, 6³; IX, 12²; IX, 18²; XI, 7 etc.; le omilie del Nisseno in *Eccle.* I, 5; I, 9; II, 3; II, 11³; II, 12; II, 19²; III, 5; la Barberiniana in *Eccle.* I, 16; III, 18²; III, 19; VII, 3; IX, 7-10; IX, 11; IX, 12; X, 16. Per l'utilizzazione di Procopio cf. il ricco ed erudito apparato dell'edizione del Leanza; per Olimpiodoro cf. *infra*, p. xxiv.

escerti. A questi codici già segnalati⁽³⁸⁾, bisogna aggiungere il *Paris.suppl.gr.500*, ms. cartaceo del sec. XVI ex., che al f. 62^{r-v} contiene *excerpta sul prologo e su Eccle. I, 1-14*⁽³⁹⁾.

I rapporti con la catena dei tre Padri sono molto labili, cf. per es. l'interpretazione su *Eccle. IV, 2-3* (= IV, 21-24) e soprattutto V, 5-6 (= V, 33-34), ma sorprendente è il fatto che spesso le due catene riportino l'esegesi del Taumaturgo nelle stesse pericopi, e di essa talvolta la medesima parte (cf. per es. *Eccle. II, 2* [= II, 16-18]).

L'esegesi di Evagrio.

Il *Coisl.193*, codice membranaceo del sec. XI, in bella *Perlschrift* con titoli in maiuscola alessandrina e lemmi biblici in oro⁽⁴⁰⁾, ai ff. 16^v-33^r contiene una raccolta di scolii (σχόλια εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν), che – come è stato dimostrato di recente in modo assai convincente da P. Géhin⁽⁴¹⁾ – appartengono tutti ad Evagrio.

Non ho elementi sufficienti e probanti per stabilire se la nostra catena abbia utilizzato l'esegesi evagriana: i confronti sono rari (cf. *Eccle. III, 11* [= III, 48]; V, 1-2 [= V, 7-8 e 12-13]) e l'interpretazione di Evagrio probabilmente è filtrata, forse anche inconsciamente, attraverso altra fonte.

L'esegesi di Didimo.

Il commentario recentemente scoperto a Tura⁽⁴²⁾ non concorda

(38) Cf. M. FAULHABER, *Hobelied*..., pp. 148-159, e A. LABATE, *Nuovi codici della catena sull'Ecclesiaste di Policronio*, in *Augustinianum* 18 (1978), pp. 551-553. Alcuni di questi codici, come il *Paris. gr. 154*, il *Monac. gr. 131*, il *Coisl. 194*, contengono solo escerti, cf. G. KARO - I. LIETZMANN, *Catenarum*..., p. 311.

(39) Il codice (in 4°, mm. 205 × 153, ff. 102) fu acquistato in Oriente da Minoide Mynas ed entrò nella Biblioteca Nazionale di Parigi il 5 agosto 1844. Cf. H. OMONT, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*, 3 (Paris 1888), p. 270; ID., *Minoide Mynas et ses missions en Orient (1840-1855)*, in *Mémoires de l'Institut National de France. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 40 (1916), pp. 386 e 405; A. RAHLFS, *Verzeichnis*..., p. 215; A. TURYN, *The Manuscripts of Sophocles*, in *Traditio* 2 (1944), p. 32; I. SAJDAK, *Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni*, 1 (= *Meletemata Patristica*, 1), Cracoviae 1914, p. 19. Cf. pure Viz. vrem. 4 (1897), p. 255, e 7 (1900), p. 181.

(40) Cf. R. DEVREESSE, *Le fonds Coisl. (= Bibliothèque Nationale. Département des manuscrits. Catalogue des manuscrits grecs, 2)*, Paris 1945, pp. 168-172.

(41) Cf. P. GÉHIN, *Un nouvel inédit d'Evagre le Pontique: son commentaire de l'Ecclesiaste*, in *Byz* 49 (1979), pp. 188-192, in cui l'autore pubblica gli scolii su *Eccle. I, 1; I, 2; I, II*. Sull'esegesi di Evagrio cf. pure A. LABATE, *L'esegesi di Evagrio al libro dell'Ecclesiaste*, in *Studi in onore di Ambrosio Ardizzone*, 1 (Roma 1978), pp. 485-490. Alcuni di questi scolii sono conservati anonimi ai ff. 246^r-249^r del cod. *Iviron 333* (sec. XIV), già segnalato dal Géhin (*Un nouvel...*, pp. 189-192), altri nella catena di Policronio, che dipende però dalla Barberiniana.

(42) Cf. *Didymos der Blinde. Kommentar zum Ecclesiastes (Tura-Papyrus)*. Teil

con il testo delle catene, che spesso citano Didimo (catena di Procopio e catena Barberiniana), per cui S. Leanza nell'ultimo Congresso di Patristica di Oxford ha supposto – credo a ragione – che Didimo abbia scritto due commenti sull'Ecclesiaste, uno essoterico (testo delle catene) e l'altro esoterico (testo di Tura).

L'esegesi didimea viene utilizzata indirettamente dal nostro autore; si veda per es. *Eccle.* I, 4-7 (= I, 39) e soprattutto III, 14 (= III, 84-86 e 89-90) in cui la fonte è senz'altro Olimpiodoro o la catena di Procopio, che a loro volta dipendono direttamente da Didimo.

IV. FONTI NON UTILIZZATE

L'autore della catena dei tre Padri non si serve del commentario dello ps. Crisostomo⁽⁴³⁾, né di quello di Girolamo⁽⁴⁴⁾, né tanto meno della raccolta di scolii contenuta ai ff. 59^v-132^r del cod. *Iviron 676*⁽⁴⁵⁾. Ritengo anche che non abbia sfruttato l'esegesi di Gregorio Agrigentino⁽⁴⁶⁾, nonostante nelle pericopi di *Eccle.* II, 14³-15⁴ (= II, 137-140) e di *Eccle.* IV, 4 (= IV, 39-43) l'affinità concettuale e verbale sia così manifesta da far sorgere almeno il sospetto; in questi luoghi, infatti, la fonte, a mio avviso, è l'Auniense, il cui autore evidentemente aveva tra le mani la medesima fonte che adopera l'Agrigentino. Non sono sufficientemente probanti per la soluzione del problema

I.I: *Kommentar zu Eccl. Kap. 1,1 - 2,14* (= PTA 25), edd. G. BINDER - L. LIESENBORGH, 1979; Teil II: *Kommentar zu Eccl. Kap. 3-4,12* (= PTA 22), ed. M. GRONEWALD, 1977; Teil III: *Kommentar zu Eccl. Kap. 5 und 6* (= PTA 13), ed. J. KRAMER, 1970; Teil IV: *Kommentar zu Eccl. Kap. 7-8,8* (= PTA 16), edd. J. KRAMER - B. KREBBER, 1972; Teil V: *Kommentar zu Eccl. Kap. 9,8 - 10,20* (= PTA 24), ed. M. GRONEWALD, 1979; Teil VI: *Kommentar zu Eccl. Kap. 11-12* (= PTA 9), edd. G. BINDER - L. LIESENBORGH, 1969.

(43) Cf. Procopii Gazaei *Catena in Ecclesiasten, necnon Pseudochrysostomi commentarius in eundem Ecclesiasten*, ed. S. Leanza (= CCSG 4), 1978, pp. 5x-97.

(44) S. Hieronymi Presbyteri *Opera*, pars I: *Opera exeggetica*, 1: ... *Commentarius in Ecclesiasten*, ed. M. Adriaen (= CCSL 72), 1959. Ho preso in considerazione soltanto il commento di Girolamo, poiché gli autori di lingua latina che hanno commentato il libro biblico, dipendono in gran parte da lui: cf. per es. il commento di Salonio (ed. C. Curti, Catania 1964). Interamente perduto è il commento all'Ecclesiaste di Vittorino di Pettau, cf. J. QUASTEN, *Patrologia*, 1 (trad. ital.), Torino 1971², p. 635.

(45) Cf. Sp. P. LAMBROS, *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos*, 2 (Cambridge 1900), N. 4796; A. RAHLFS, *Verzeichnis...*, p. 14.

(46) Cf. PG 98, 74x-118r.

quest'altri *loci paralleli*: *Eccle.* I, 2 (= I, 11-12); III, 15 (= III, 104-106); VI, 1-2 (= VI, 17) (47).

V. TENTATIVO DI DATARE LE CATENE SULL'ECCLESIASTE E IN PARTICOLARE IL NOSTRO "COMMENTARIO CATENISTICO"

L'uso delle fonti da parte dell'autore della catena dei tre Padri sull'Ecclesiaste, ed in genere di tutte le altre, permette di correggere, o meglio precisare il giudizio del Faulhaber a proposito della filiazione delle catene su questo libro biblico, di fare qualche riflessione sulla reperibilità dei libri nel sec. VI, di stabilire approssimativamente la data di composizione delle varie catene e soprattutto della nostra.

Il Faulhaber (48) ritiene – come ho già detto – che tutte le catene sull'Ecclesiaste, eccetto quella dei tre Padri, derivino dalla originaria catena di Procopio di Gaza, di cui conosciamo solo la parte sui capp. I - IV, 8 conservata nel *Marc.gr.22* e nel *Vindob.theol.gr.147*.

La catena procopiana in effetti è stata certamente utilizzata dagli altri catenisti (49), e perfino dall'anonimo autore della catena dei tre Padri (50), ma soltanto per gli autori la cui esegeti era andata perduta o era di difficile consultazione (51). I catenisti d'altra parte, pur dimostrando inequivocabilmente di servirsi di Procopio, danno ai propri scritti una fisionomia personale: Policronio e la catena dei tre Padri sfruttano a piene mani, per es., l'esegeti del Taumaturgo, a differenza di Procopio che non la utilizza affatto, e della Barberiniana che ne presenta solo un lemma su *Eccle.* V, 1⁵-2²; Procopio, pur tenendo conto del fatto che la sua catena ci è pervenuta in piccola parte, non

(47) Tra i codici noti che contengono scolii sull'Ecclesiaste, non ho potuto prendere visione del cod. 200 della Ἰστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἐταιρείᾳ di Atene, che secondo il Rahlf (Verzeichnis..., p. 4) ai ff. 152^r-167^v contiene un commentario marginale all'Ecclesiaste, giacché – come mi ha comunicato il prof. A.D. Kominis – non è momentaneamente consentito l'accesso agli studiosi. Non ho potuto esplorare neppure il Mosquens. Bibl. Synod. 377 (Vladimir 43) (sec. XIII), che ai ff. 134^r-220^v contiene l'Ecclesiaste con commento marginale (cf. G. KARO - I. LIETZMANN, Catenarum..., p. 305, e A. RAHLFS, Verzeichnis..., p. 147), perché è risultato vano il mio tentativo di ricevere il microfilm dal prof. B.L. Fonkić del Dipartimento di Bizantinologia di Mosca. Il *Vindob.theol.gr.199* (cartaceo, mm. 225/211 × 162/140, sec. XVI), invece, non contiene scolii sull'Ecclesiaste nei ff. 49^r-58^v, come afferma il Rahlf (Verzeichnis..., p. 322), ma soltanto il testo del libro sacro (da II, 15 - fine) con considerazioni ascetiche ed escerti (f. 51^v περὶ θυμοῦ e al f. 49^r escerti di Basilio e Gregorio Nisseno).

(48) *Hohledt*..., p. 158. Cf. pure la prefazione (p. XV) alla catena di Procopio dell'edizione di S. Leanza.

(49) Cf. l'apparato dei *loci paralleli* nell'edizione del Leanza.

(50) Cf. *supra*, pp. xv-xvii.

(51) Ne è prova il fatto che i catenisti adoperano sempre di prima mano l'esegeti del Taumaturgo e del Nisseno.

cita Origene ed Evagrio con la frequenza della Barberiniana ; Policronio e la catena dei tre Padri conoscono Didimo, forse anche inconsapevolmente, attraverso Olimpiodoro ; Policronio inoltre adopera un libro di Gregorio di Nissa molto vicino a quelli della 2^a classe, la catena dei tre Padri uno della 1^a classe, Procopio invece un altro che non dipende dall'archetipo dei manoscritti pervenutici (52).

Queste considerazioni che qui per ovvi motivi sono solo accennate e che senz'altro meritano d'essere adeguatamente approfondite, dimostrano da un lato che le catene sono indipendenti nell'utilizzazione di alcuni autori, dall'altro che la maggiore o minore presenza di questo o quell'autore è dovuta probabilmente ad una scelta che riflette gusti personali o di scuola, ma anche, e soprattutto all'impossibilità o grande difficoltà di reperire *in loco* manoscritti dei vari esegeti.

Si può a ragione ritenere, anzi, che già intorno al sec. VI (53) erano difficilmente consultabili, specialmente nelle località culturalmente periferiche – in Alessandria esistevano infatti ottimi codici di cui si servì Olimpiodoro, così come verosimilmente e più in generale se ne conservavano nelle biblioteche di Gaza, Antiochia e Costantinopoli (54) – le opere sull'Ecclesiaste di Origene, di Dionigi Alessandrino, di Didimo, di Evagrio e di Nilo (55), poiché non si potrebbe spiegare diversamente l'uso indiretto dei loro scritti da parte di Policronio e degli autori delle catene Auniense e dei tre Padri, se gli scolasti avessero potuto consultarli in edizione originale e completa. Gli stessi catenisti, infatti, dimostrano di adoperare di prima mano le opere integrali, quando ne sono in possesso o ne hanno la facoltà, come è il caso appunto dei commenti di Gregorio di Nissa e di Gregorio Taumaturgo (56).

Possiamo infine stabilire la cronologia delle catene sull'Ecclesiaste

(52) Cf. l'edizione di P. Alexander (pp. 263-265) delle omilie di Gregorio di Nissa all'Ecclesiaste.

(53) Quanto di meglio sia stato scritto sul problema della produzione libraria nel sec. VI si legge in G. CAVALLO, *La circolazione libraria nell'età di Giustiniano*, in *L'imperatore Giustiniano. Storia e Mito*, Milano 1978, pp. 201-236.

(54) Per l'utilizzazione diretta, per es., dell'esegesi di Origene e di Didimo da parte di Olimpiodoro, cf. S. LEANZA, *L'esegesi di Origene...*, pp. 72-82, e gli apparati dell'edizione succitata del Papiro di Tura.

(55) Cf. rispettivamente S. LEANZA, *L'esegesi di Origene...*; ID., *Il commentario sull'Ecclesiaste di Dionigi Alessandrino*, in *Studi in onore di Salvatore Pugliatti*, 5 (Milano 1978), pp. 399-429; l'edizione citata del *Didymos der Blinde...*; P. GÉHIN, *Un nouvel...* e A. LABATE, *L'esegesi...*; S. LUCÀ, *L'esegesi...* e ID., *Nilo d'Ancira sull'Ecclesiaste. Dieci scoli sconosciuti*, in *Bib* 60 (1979), pp. 237-246.

(56) Numerosi sono peraltro i codici pervenutici che contengono gli scritti di questi autori : per il Nisseno cf. l'edizione di Alexander, per il Taumaturgo, e.g. i *Paris. gr. 510, 518, 524, 526, 532, 540, 545, 552, 557, 560, 562, 975 A, 984, 2511; Coisl. 33; Paris. suppl. gr. 151 e 215*.

e collocare la catena dei tre Padri in un periodo più preciso e circoscritto.

Due sono le catene databili con certezza: la catena di Olimpiodoro, il quale è fiorito intorno alla prima metà del sec. VI ed è stato consacrato da Giovanni Niciota, patriarca dal 505 al 515/16, come risulta dalla nota di f. 122^v del *Barber.gr.549*⁽⁵⁷⁾, e quella di Procopio di Gaza che visse tra il 475 e il 538⁽⁵⁸⁾. Delle due catene, come ho già accennato, quella di Olimpiodoro è quasi sicuramente anteriore a quella di Procopio, giacché quest'ultima nella redazione del *Vindob.theol.gr.147* (cf. *supra* n. 30), presenta diversi estratti che sono espressamente attribuiti al diacono di Alessandria, ed inoltre il titolo della catena procopiana, che è uguale nei due codici, Marciano e Vindobonense, non lascia adito a dubbi, in quanto Olimpiodoro figura tra gli autori della cui esegeti si servì Procopio per comporre la sua "epitome".

Più problematico risulta datare le altre catene, perché, se si esclude quella di Policronio, sono tutte anonime. Avanzo, pertanto, delle ipotesi, a mio avviso non lontane dal vero, pur se suscettibili di verifiche⁽⁵⁹⁾, fondandomi, in mancanza di altri dati certi, sull'utilizzazione delle fonti da parte degli autori delle catene stesse.

Per datare la catena Barberiniana, sarebbe necessario chiarire il rapporto tra questa e la catena di Olimpiodoro, poiché molto materiale concorda verbalmente nei due testi⁽⁶⁰⁾. Non posso approfondire il problema in questa sede, sono convinto tuttavia che la Barberiniana è indipendente da Olimpiodoro⁽⁶¹⁾ e che è databile

(57) Cf. H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich* (= *Byzantinisches Handbuch*, II, 1), München 1959, p. 416; E. KLOSTERMANN, *Die Überlieferung der Jeremiahomilien des Origenes* (= TU 16, 3), 1897, p. III.

(58) Cf. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, vol. V, Freiburg i. B. 1932, p. 86; B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, Freiburg i. B. 1978, p. 516. Secondo altri studiosi Procopio sarebbe vissuto tra il 465-528, cf. Procopii Gazaei *In imperatorem Anastasium*, ed. C. KEMPEN (dissert.), Bonnæ 1918, p. xxv; H.-G. BECK, *Kirche...*, p. 414.

(59) È ovvio che un giudizio completo e sicuro si potrà formulare solo dopo l'edizione di tutte le catene e dopo un confronto testuale sistematico.

(60) M. Faulhaber (*Hohelied...*, pp. 163-166) e A. Labate (*La catena...*, pp. 338-339) ritengono che l'autore della Barberiniana ebbe a modello la catena di Olimpiodoro; questo giudizio sarebbe avvalorato dal fatto che essa reca uno scolio (*Eccle. VI, 9²: f. 72^r*) col lemma Olimpiodoro. Il Leanza (*L'esegeti di Origene...*, p. 23 n. 64), invece, pensa che sarebbe stato Olimpiodoro ad utilizzare la Barberiniana, perché quest'ultima in molti estratti paralleli e coincidenti *ad verbum*, reca i nomi degli autori, che mancano in Olimpiodoro.

(61) La catena, infatti, conserva degli scolii – anche nei cap. VII-XII in cui la concordanza con Olimpiodoro è quasi totale – che non compaiono nell'opera del diacono di Alessandria. Del resto l'argomentazione del Leanza (cf. *supra*, n. 60) è di per sé molto significativa. Suppongo quindi che l'esegeti olimpiodoriana sia confluita nella Barberiniana solo in un secondo tempo.

alla prima metà del sec. VI, e comunque essa è senz'altro posteriore alla catena di Procopio e anteriore a quella di Policronio⁽⁶²⁾.

Posteriore al sec. VI è la catena di Policronio⁽⁶³⁾. Essa, infatti, presenta numerosissimi scolii⁽⁶⁴⁾, la cui coincidenza verbale con la corrispondente esegezi della catena di Olimpiodoro è così evidente da potere escludere che entrambe utilizzino la medesima fonte: non è pensabile, infatti, che possano averlo fatto sempre con le identiche parole. L'esame di tutti questi luoghi dimostra che proprio Policronio attinge copiosamente da Olimpiodoro⁽⁶⁵⁾.

Al sec. VII risalirebbe la catena Auniense, la quale, oltre a riportare quasi integralmente il testo di Procopio, pur se in redazione più ampia, presenta materiale di provenienza disparata e inoltre molti punti di contatto con la catena dei tre Padri⁽⁶⁶⁾.

Tra il sec. VII e il sec. XI abbiamo collocato la catena dei tre Padri⁽⁶⁷⁾; ora, l'utilizzazione da parte del suo autore di Procopio, di Olimpiodoro e dell'Auniense, ci permette di poterla datare tra il sec. VII ex. e il sec. VIII. Questo periodo è confermato dall'esame della terza fonte (Massimo il Confessore), dalla lingua, nonché dal fatto – indizio a mio avviso non del tutto trascurabile – che l'anonimo autore della catena non conosce e in ogni caso non sfrutta l'esegezi foziana su varie pericopi dell'Ecclesiaste, contenuta nelle *Quaestiones ad Amphirochium*. Comunque sia, il nostro commentario è quasi sicuramente anteriore al sec. IX, allorquando si procedette di norma alla traslitterazione in minuscola dei testi tramandati sino allora in maiuscola: *P*, infatti, commette una banale confusione tra *E* e *C* onciali, scrivendo κελσύσει da ΚΕΛΣΥΣΕΙ (XII, 40).

(62) La catena del *Barb. gr. 388*, infatti, utilizza la catena di Procopio in *Eccle.* II, 9-11; II, 26; III, 16-17; IV, 4 e IV, 5; Policronio ha sotto gli occhi la Barberiniana almeno nelle pericopi di *Eccle.* I, 16; III, 18²; III, 19; VII, 3; IX, 7-10; IX, 11; X, 16.

(63) Secondo H.-G. Beck (*Kirche...*, pp. 420-421), Policronio sarebbe vissuto intorno al sec. VI. Policronio catenista non ha nulla a che vedere con l'omonimo vescovo di Apamea, fratello di Teodoro di Mopsuestia, morto verso il 430 e di cui si conservano estratti nelle catene su Giobbe.

(64) Cf. e.g. le interpretazioni su *Eccle.* I, 5; I, 7; I, 10; I, 15; I, 16-18; II, 15; III, 1; IV, 3; IV, 15; V, 2; V, 7; IX, 3³; IX, 4²; IX, 5¹; IX, 7¹; X, 2¹; X, 3²; X, 5-6; X, 12; X, 14²; X, 16¹; X, 18¹; XI, 2¹; XI, 6; XI, 7; XI, 9¹; XII, 2¹; XII, 4³; XII, 5²; XII, 5⁵; etc. Ho fatto questi riscontri sul *Vat. gr. 1521*, che ai ff. 153^v-199^f contiene appunto la catena all'Ecclesiaste di Policronio.

(65) L'esegezi policroniana è sempre più breve rispetto a quella di Olimpiodoro, e spesso fonde in modo conciso, ma adoperando, pur nel nuovo costrutto, le medesime parole, le diverse interpretazioni che il diacono aleksandrino è solito dare d'una stessa pericope: cf. e.g. il commento su *Eccle.* V, 8; IX, 8²; XI, 1¹; XI, 3; XII, 6²; XII, 7¹.

(66) Cf. *supra*, p. xvii, e l'apparato dei *loci paralleli*. L'edizione di questa catena sarà curata da A. Labate.

(67) Cf. *supra*, pp. xi-xii.

CAPITOLO III

Le ἔννοιαι διάφοροι di Massimo il Confessore

Ritorniamo ora alla terza fonte del titolo, Massimo il Confessore.

Se escludiamo la menzione della catena dei tre Padri che cita espressamente nel titolo «pensieri diversi» di Massimo, nessun'altra fonte testimonia che il Confessore abbia commentato il libro dell'Ecclesiaste⁽⁶⁸⁾. Non può essere considerato, infatti, un indizio sufficiente e probante per ipotizzare un commento all'Ecclesiaste di Massimo, andato poi perduto, il suo scolio su *Eccle.* V, 4-5 contenuto al f. 553^r del *Vallic.* E 21⁽⁶⁹⁾, né tanto meno l'interpretazione su *Eccle.* X, 18 conservata nel f. 13^v del *Vat.gr.1703*; molto rare poi sono le sue interpretazioni su questo libro biblico che ricorrono nell'opera edita⁽⁷⁰⁾.

L'unico mezzo e metodo, pertanto, di verificare l'esattezza del titolo della catena è di rendere a ciascuno autore, e cioè al Taumaturgo, al Nisseno e alle altre fonti succitate, gli estratti rispettivi e attribuire per conseguenza tutto il resto a Massimo. Tale procedimento però urta nel metodo del catenista, il quale utilizza le varie fonti in modo da dare ad ogni singola interpretazione una struttura stilisticamente e concettualmente unitaria ed omogenea, in cui la dipendenza dalla fonte di solito si può solo vedere, come già aveva affermato il Kirchmeyer⁽⁷¹⁾, in filigrana, attraverso una o più parole, e nel fatto che questo commentario catenistico sotto forma di parafrasi è suscettibile anche di interpretazioni personali.

Ma soffermiamoci sul titolo della catena.

L'espressione ἔννοιαι διάφοροι è piuttosto strana, mi sembra infatti poco probabile e verosimile che essa possa essere considerata il titolo di un'opera. Non può, dunque, se ciò è vero, essere giudicata una fonte.

È forse possibile che Massimo abbia dato varie lezioni o che abbia letto ad un suo discepolo prediletto un commento, non pubblicato, sull'Ecclesiaste e che questo si sia poi diffuso ἀπὸ φωνῆς. È certamente un'ipotesi seducente, ma piuttosto ingegnosa, anche perché si dovrebbe supporre la stessa cosa per la catena dei tre Padri sul

(68) Nessuna altra fonte testimonia d'altra parte che egli abbia commentato il *Cantico*.

(69) Cf. S. LUCA, *Gli scoli sull'Ecclesiaste del Vallicelliano greco E 21*, in *Augustinianum* 19 (1979), pp. 291-293.

(70) Cf. *infra*, pp. XXXI-XXXIII.

(71) Cf. *Un commentaire...,* p. 410.

Cantico dei Cantici e per quella, come vedremo, sui Proverbi dello ps. Procopio.

Un esame più attento del titolo della catena e un commento grammaticale risolvono – credo – almeno in parte, il problema.

L'autore fa allusione a tre fonti: ἔρμηνεία κατὰ παράφρασιν τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, συλλεγεῖσα ἀπό τε τῶν εἰς τοῦτον ἔρμηνειῶν τοῦ ἄγιου Γρηγορίου ... καὶ τῆς παραφράσεως ... τοῦ Θεολόγου καὶ ἀπὸ διαφόρων ἔννοιῶν τοῦ ἄγιου Μαξίμου; le prime due, legate da un certo parallelismo, sono presentate come dei commentari sull'Ecclesiaste (εἰς τοῦτον ἔρμηνειῶν), ma ciò non viene detto per la terza fonte, Massimo. La rottura della simmetria nel titolo tra le prime due fonti e la terza fa chiaramente intendere che per quest'ultima si debba pensare a qualcosa di diverso d'un commentario. Possiamo quindi concludere che Massimo non è autore d'una interpretazione specifica e continuata, che si sarebbe in seguito perduta, sull'Ecclesiaste e che le sue ἔννοιαι διάφοροι non possono essere stimate una fonte alla stessa stregua dell'esegesi del Taumaturgo e del Nisseno.

Chiarito questo punto fondamentale, bisogna accettare se il catechista abbia attinto e di volta in volta abbia avuto sotto gli occhi vari luoghi degli scritti di Massimo che per il loro contenuto si prestavano ad essere inseriti nel commento all'Ecclesiaste, o se piuttosto egli non si sia solo ispirato al pensiero massimiano.

I. MOTIVI MASSIMIANI

È indubbio intanto che numerosi termini, concetti, categorie mentali della catena evocano Massimo il Confessore, la cui influenza è evidente e massiccia dall'inizio alla fine (72).

Non essendo possibile in questa sede fare una completa disamina di tutte le analogie, ci limitiamo ad esaminare alcuni argomenti che ci sembrano molto significativi.

a) *Loci paralleli con coincidenze verbali.*

In pochi passi, il testo della catena rivela riscontri verbali con alcuni luoghi dell'opera di Massimo. Ci sembra utile riportare in sinossi questi brani:

(72) Per gli scritti di Massimo cf. CPG 7688-7721. Per la bibliografia essenziale cf. J.M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l'homme* (= *Théologie historique*, 38), Paris 1976, pp. 27-32. Per i temi massimiani contenuti nella catena dei tre Padri al Cantico, cf. J. KIRCHMEYER, *Un commentaire...*, pp. 411-412.

Eccle. I, 16-18 (= I, 162-163)

Νοὸς γὰρ ἥ μὲν σοφία δύναμις,
ἥ δὲ γνῶσις ἐνέργεια.

Max. Conf., *Myst.* 5: PG 91, 676
D 3-7

Νοῦ γὰρ ἔλεγε δύναμιν εἶναι
τὴν σοφίαν καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν
νοῦν δυνάμει σοφίαν· τὴν δὲ
θεωρίαν, ἔξιν· τὴν δὲ γνῶσιν,
ἐνέργειαν⁽⁷³⁾.

Eccle. V, 3-4 (= V, 25-27)

εὔχῃ γάρ ἔστιν ὑπόσχεσις ὡν
θεῷ προσκομίζουσιν ἄνθρω-
ποι, γνησίως τούτῳ λατρεύ-
οντες.

Max. Conf., *Orat. dom.*: PG 90, 881
B 15 - C 2

ῶσπερ καὶ τὴν εὔχήν, ὑπόσχε-
σιν, ἥγουν ἐπαγγελίαν, ὡν
γνησίως λατρεύοντες θεῷ
προσκομίζουσιν ἄνθρωποι.

Eccle. V, 5-6 (= V, 44-45)

τὸν θεῖον ἔχε φόβον, δις ποι-
εῖται πάντων ἀποχῆν τῶν κα-
κῶν.

Max. Conf., *ep.* 20: PG 91, 601

B 3-4
ἐν μὲν τῇ κατὰ τὸν θεῖον φό-
βον ἀποχῇ τῶν κακῶν ἀρχο-
μένην⁽⁷⁴⁾.

Eccle. V, 7-8 (= V, 65-67)

ὅτι γίνονται πάντα τὰ καθῆ-
μας τοῦ θεοῦ εἴτ' εὔδοκοῦντος
εἴτ' οἰκονομοῦντος εἴτε συγ-
χωροῦντος

Max. Conf., *Quaest. et Dub.*

161,7-9: ed. Declerck, p. 112

χωρὶς τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας
οὐδὲν γίνεται, ἀλλ' εἴτε κατ' εὐ-
δοκίαν, εἴτε κατ' οἰκονομίαν,
εἴτε κατὰ συγχώρησιν τὰ πάν-
τα γίνονται⁽⁷⁵⁾.

Eccle. V, 12-16 (= V, 134-135)

χόλος γάρ ἔστιν ἥ τοῦ λυπη-
θέντος δι' ἑαυτοῦ κατὰ τοῦ λυ-
πήσαντος ἄμυνα.

Max. Conf., *Ambig.*: PG 91, 1197

C 3-5

τὴν δὲ χολὴν τὴν δι' ἄλλου ἄμυ-
ναν τοῦ λυπήσαντος· τὸν δὲ
χόλον τὴν δι' ἑαυτοῦ τοῦ λυπη-
θέντος ἐπεξέλευσιν εἰς τὸν λυ-
πήσαντα⁽⁷⁶⁾.

(73) Cf. pure *Myst.* 5: PG 91, 677 D; 680 B; 681 C.

(74) Cf. anche *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 54, 312-313 (= *Cap. cent.* 3, 39:
PG 90, 1276 C); *ep.* 1: PG 91, 389 D 12.

(75) Cf. anche *ep.* 26: PG 91, 617 A; *Quaest. et Dub.* 83: ed. Declerck, p. 66.

(76) Cf. pure *De charit.* 2, 68: ed. Ceresa-Gastaldo, p. 126.

Eccle. XII, 13-14 (= XII, 156-159)

τὰς τοῦ καλοῦ ἐνεργητικὰς δυνάμεις, τὸ μὲν λογιστικὸν ὅστε τὸ ὄντως ἀγαθὸν ζητεῖν, τὸ δ' ἐπιθυμητικὸν ὅστε τοῦτο ποθεῖν, καὶ τὸ θυμικὸν ὅστ' αὐτοῦ ὑπεραγωνίζεσθαι.

Max. Conf., *ad Thal.*:
ed. Laga - Steel, qu. 55, 172-177
λέγω δὲ τῶν τριῶν τῆς ψυχῆς
δυνάμεων ... κέχρηται γὰρ τῷ
μὲν λογιστικῷ πρὸς τὴν τῆς αἰ-
τίας καὶ τῶν ... καλῶν ζήτησιν,
τῷ ἐπιθυμητικῷ δὲ πρὸς πό-
θον τῶν ζητουμένων, τῷ δὲ
θυμικῷ πρὸς φυλακὴν καὶ
στοργήν⁽⁷⁷⁾.

b) *Concetti analoghi.*

Molti concetti della catena sono senza dubbio di Massimo.

Tema fondamentale della speculazione massimiana è la considerazione che l'uomo dopo la creazione non si è mosso – come gli era connaturale – verso Dio, ma si lasciò trascinare verso ciò che è inferiore da una volontà innaturale: gli esseri umani insomma si sono mossi verso ciò che per natura è mobile, essi che per natura sono immobili. Conseguenza del primo peccato è la morte, la quale pone provvisoriamente fine alla dialettica del piacere (*ἡδονή*) e del dolore (*ἀδύνη*), che è stata concausa della stessa φθορά. L'incarnazione del Verbo, che si assume volontariamente le conseguenze del peccato, pone fine a questa incessante dialettica. Questi concetti, ricorrenti di frequente negli scritti di Massimo⁽⁷⁸⁾, si ritrovano anche nel nostro testo (I, 87-94 e 121-125; III, 38-41; VII, 86-88; XII, 69-72; etc.), in cui

(77) Cf. inoltre *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 5, 17; qu. 27, 102-106; qu. 39, 8-11 (= *Cap. cent.* 2, 25: PG 90, 1229 C 4-7; quest'opera è spuria, ma compilata sicuramente da scritti autentici di Massimo); qu. 39 schol. 1 (= *Cap. cent.* 2, 25: *ib.* 1229 C 1-4); qu. 49, 59-79 (= in parte *Cap. cent.* 2, 72: *ib.* 1248 AB); qu. 50, 151-158 (= *Cap. cent.* 2, 95: *ib.* 1256 CD); qu. 54 schol. 1, 1-4 (= *Cap. cent.* 3, 26: *ib.* 1269 C 2-4); qu. 55 schol. 14, 150-153 (= *Cap. cent.* 3, 57: *ib.* 1285 C 5-7); qu. 64, PG 90, 704 D 2-4; *Quaest. et Dub.* 17: ed. Declerck, p. 13; *De charit.* 1, 67; 2, 12; 2, 20; 3, 3; 4, 80: ed. Ceresa-Gastaldo, p. 74, 94, 100, 144, 230; ep. 30: PG 91, 625 A; *Ambig.*: *ib.* 1248 B. Questo motivo è di sapore evagriano; sull'eredità evagriana in Massimo cf. H.U. von BALTHASAR, *Die "Gnostischen Centurien" des Maximus Confessor* (= Freiburger theologische Studien, 6r), Freiburg i. B. 1941, pp. 83-102 e I.H. DALMAIS, *L'héritage évagrien dans la synthèse de saint Maxime le Confesseur*, in *Studia Patristica*, 8 (= TU 93), 1966, pp. 356-362, in cui polemizza con la tesi di M. Viller (*Aux sources de la spiritualité de S. Maxime. Les œuvres d'Évagre le Pontique*, in RAM 11 [1930], pp. 156-184 e 239-268).

(78) Cf. e.g. *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 21, 5-27; qu. 42, 7-34; qu. 61, PG 90, 628 AD, 632 B, 633 Be C; *Quaest. et Dub.* I, 3: ed. Declerck, p. 138-139; *Orat. dom.*: PG 90, 904 C; *Ascet.* 1: 912 AB; *Ambig.*: PG 91, 1308 CD; ep. 1: *ib.* 365 A; ep. 5: 421 A; ep. 10: 449 B; ep. 19: 592 D; etc. Sull'argomento cf. I.H. DALMAIS, *La doctrine ascétique de S. Maxime le Confesseur d'après le Liber Asceticus*, in Irénikon 26 (1953), pp. 17-39; J.M. GARRIGUES, *Maxime...*, pp. 113-152.

l'autore li adopera - e questo è valido anche per tutti gli altri temi e concetti massimiani - come se fossero una struttura familiare al suo mondo spirituale, tanto che non avverte il bisogno di approfondirli, ma che non si potrebbero pienamente comprendere se non nella prospettiva della sintesi speculativa di Massimo.

Altri motivi ricorrenti sono : il mutuo rapporto tra πρᾶξις e θεωρία per raggiungere la perfezione (IV, 92-101; VII, 131-133) (79); la divisione della vita spirituale in τελειότης, φωτισμὸς e κάθαρσις (II, 203-209) (80) e dei moti dell'anima in νοῦς, λόγος ed αἴσθησις (VII, 185-191) (81); la distinzione tra legge naturale e scritta (III, 102-103) (82) e tra εὐχὴ e προσευχὴ (V, 21-27) (83); la divinizzazione come adozione personale dell'uomo nel figlio (υἱοθετέω, XII, 134-135) (84); la necessità di evitare gli eccessi e i difetti, poiché la virtù sta nel mezzo e Dio, che creò tutto perché gli uomini se ne servano con misura e del solo necessario, condanna ogni abuso (I, 134-142; VI, 64-66; VII, 114-122 e 136; XI, 26-28; II, 210-212; V, 80-83 e 150-151; etc.) (85); il timore di Dio infine, che nasce in noi dalle minacce del castigo, viene espresso di frequente e con lessico analogo (V, 60-61; XI, 85-86; etc.) (86).

c) Elementi lessicali.

Molti termini ricordano ugualmente e il lessico e le idee di Massimo il Confessore (87). Interessanti sono i binomi πρᾶξις -

(79) Cf. *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 48, 144-154 (= *Cap. cent.* 2, 62: PG 90, 1244 B); qu. 58: PG 90, 596 A; qu. 63: 681 A; *ep.* 7: PG 91, 437 A.

(80) Cf. *ad Thal.* 63: PG 90, 673 C.

(81) Cf. *Ambig.*: PG 91, 1080 B, 1112 D, 1116 A.

(82) Cf. *Myst.* 24: PG 91, 717 A; *Ambig.*: *ib.* 1128 D, 1129 B, 1152 C.

(83) Cf. S. LUCA, *Gli scolii...*, p. 292; cf. *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 50, 87-93 (= *Cap. cent.* 2, 94, PG 90, 1256 C); *Orat. dom.*: PG 90, 881 BC.

(84) Cf. *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 23, 79-80; *ep.* 19: PG 91, 592 A; *Myst.* 13: *ib.* 692 C.

(85) Cf. *ad Thal.* qu. 56: PG 90, 581 C, 585 A; qu. 64: 709 B; *Ascet.* 7: *ib.* 916 D; 23: 929 AB; *De charit.* 3, 4: ed. Ceresa-Gastaldo, p. 144. Cf. inoltre I. HAUSHERR, *Philautie. De la tendresse pour soi à la charité selon saint Maxime le Confesseur* (= OCA 137), 1952, soprattutto pp. 93 sgg.

(86) Cf. *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 54, 312-313; qu. 55, 503-505; *Ascet.* 1: PG 90, 922 B, e 11: 920 D; *De charit.* 1, 81: ed. Ceresa-Gastaldo, p. 80; *ep.* 5: PG 91, 421 D, 424 A; *ep.* 20: 600 A; *ep.* 24: 612 A; *Myst.* 24: *ib.* 709 D.

(87) Sul vocabolario di Massimo cf. P. MIQUEL, *Πλεῖστα. Contribution à l'étude du vocabulaire de l'expérience religieuse dans l'œuvre de Maxime le Confesseur*, in *Studia Patristica*, 7 (= TU 92), 1966, pp. 355-361; I.H. DALMAIS, *Le vocabulaire des activités intellectuelles, volontaires et spirituelles dans l'anthropologie de saint Maxime le Confesseur*, in *Mélanges offerts au P. M.-D. Chenu* (= *Bibliothèque thomiste*, 37),

θεωρία ο θεωρητικός – πρακτικός (I, 68-72; IV, 93-95) (88), ἥδονή – ὀδύνη (VII, 7-12) (89) ε ὑπερβολὴ – ἔλλειψις (cf. *supra* e nota 85) ed inoltre l'uso della coppia di aggettivi ἀκούσιος – ἐκούσιος che accompagnano i vocaboli πάθος, πόνος, ἐπιφορά, σύμπτωμα, πειρασμός, etc. (II, 141; II, 208; II, 254-255; VIII, 22-23; IX, 10-11; X, 4 e 8; XII, 50-51) (90), o quello di προαιρετικός – ἀπροαιρετος (VI, 57-58) (91). Rievocano ugualmente Massimo soprattutto per le significazioni che comportano, i termini παράβασις, παρακοή, προαιρεσίς, φθορά, τροπή ο περιτροπή, λόγος – τρόπος, σχέσις, διάθεσις, μέθεξις, etc. (92) ed ancora συνεργάτις e ἀρχετυπία (93). Massimiano infine è anche l'uso di riprendere un concetto con φημὶ o λέγω con valore esplicativo (94).

Da questa pur breve analisi, si può concludere che nella catena si riscontrano a iosa motivi lessicali e concettuali di Massimo il Confessore, che, però, non rivelano, tranne i pochi casi succitati, impronte testuali precise (95).

Paris 1967, pp. 189-202; e soprattutto J. LOOSEN, *Logos und Pneuma im begnadeten Menschen bei Maximus Confessor*, Münster i. W. 1941, principalmente le pp. 7-15 e 28-31; H.U. VON BALTHASAR, *Liturgie Cosmique. Maxime le Confesseur* (= Théologie, II), Paris 1947.

(88) Cf. *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 5, 27-44; qu. 25, 10-14; qu. 54, 32-34; qu. 56: PG 90, 577 C, 581 B; qu. 63: 680 D - 681 A; *Myst.* 5: PG 91, 672 D, 673 C; *Ambig.*: ib. 1109 B; *opusc. theol. et pol.*: ib. 156 A; *ep.* 19: ib. 592 B.

(89) Cf. *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, p. 31, 251 - 35, 298; p. 37, 327-330; p. 37, 350 - 41, 404; qu. 5, 12-14; qu. 21, 72-76; qu. 47, 171-182; qu. 58: PG 90, 597 C; qu. 61: 628 AB, 629 D, 632 C.

(90) Cf. *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 26, 17-26 e 76; qu. 27, 121 e 125-126; qu. 37, 64-65; qu. 47, 151, 160, 163-165, 200-202; qu. 52, 23; qu. 58: PG 90, 593 BD; 596 C; qu. 65: 756 D; *Orat. dom.*: ib. 908 BC; *Ambig.*: PG 91, 1205 AB.

(91) Cf. *Orat. dom.*: PG 90, 908 B.

(92) Sono vocaboli che si riscontrano nei vari luoghi citati dell'opera del Confessore.

(93) Cf. *opusc. theol. et pol.*: PG 91, 85 D, 101 B e C, 109 C; *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 20, 11; qu. 46, 15; qu. 65: PG 90, 773 A; *Ambig.*: PG 91, 1253 D, 1277 AB, 1296 B, 1416 C.

(94) Cf. *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 17, 27 e 29 e 58; qu. 33, 27; qu. 39, 15; qu. 49, 190; qu. 50, 49; qu. 61: PG 90, 632 D; qu. 64: 724 C; qu. 65: 765 B.

(95) La presenza di concetti massimiani è così massiccia nelle due catene dei

II. CONFRONTO CON L'ESEGESI DI MASSIMO SULL'ECCLESIASTE E CON LA CATENA DELLO PS. PROCOPIO SUI PROVERBI

L'analisi delle pericopi dell'Ecclesiaste commentate da Massimo nella sua opera edita, dell'interpretazione di *Eccle. X*, 18 contenuta nel *Vat.gr.1703* e della catena ai Proverbi dello ps. Procopio, concorre ancor più a chiarire in modo probante quale significato abbia l'espressione ἀπὸ διαφόρων ἐννοιῶν τοῦ ἁγίου Μαξίμου.

a) *Interpretazioni di Massimo sull'Ecclesiaste contenute nella sua opera.*

Massimo riporta raramente nei suoi scritti editi pericopi dell'Ecclesiaste e quasi sempre si limita alla semplice citazione del testo sacro. È possibile ricavare tuttavia un certo numero di interpretazioni su versetti isolati dell'Ecclesiaste.

Prendiamo in esame queste interpretazioni, seguendo l'ordine progressivo del testo biblico, per metterle a confronto con la corrispondente esegeti della catena.

Eccle. I, 5. In *Cap.theol.et oec. 2, 31-32* (PG 90, 1140 AB), Massimo interpreta allegoricamente le parole dell'Ecclesiaste ἀνατέλλει ὁ ἥλιος καὶ δύνει ὁ ἥλιος: rappresentano, infatti, il Verbo che viene stimato in alto o in basso κατὰ τὴν ἀξίαν δηλονότι, καὶ αὐτὸν τὸν λόγον ἦ τὸν τρόπον, τῶν μετερχομένων τὴν ἀρετὴν καὶ περὶ τὴν θείαν κινουμένων γνῶσιν. Beato è colui che per tutta la durata della presente vita conserva in sé il *Sole di giustizia*, non offuscato dalla malvagità e dalla ignoranza (tramonto), giacché potrà sempre opporsi alle trame insidiose del diavolo. Il Verbo, esaltato con la contemplazione e l'azione, trascina a sé tutti coloro che intendono seguire il suo insegnamento (καὶ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ ἔλκει· δηλονότι τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτῷ).

Nella catena l'interpretazione è letterale e si fonda sull'esegeti di Gregorio Taumaturgo, che è riportata *ad verbum* (I, 41-42).

tre Padri che tanto W. Riedel (*Die Auslegung des Hohenliedes in der jüdischen Gemeinde und der griechischen Kirche*, Leipzig 1898, pp. 95-97) e L. Welsersheimb (*Das Kirchenbild der griechischen Väterkommentare zum Hohen Lied*, in ZkTh 70 [1948], pp. 441-444) per la catena al Cantico, quanto io stesso per quella sull'Ecclesiaste (*La catena...; Gli scolii...*, pp. 293-294) abbiamo affermato erroneamente che esse testimoniano l'esegeti perduta di Massimo sui due libri sapienziali.

Eccle. I, 9¹⁻². In *ad Thal.* 59 (PG 90, 613 A - 616 B e soprattutto 613 D - 616 A), il monaco di Crisopoli dimostra con serrate argomentazioni che la ζήτησις è invero sempre ἐκζήτησις (come del resto l'ἐρεύνησις, ἐξερεύνησις), poiché se l'uomo intende ricercare la fine s'imbatte necessariamente nel principio, che esiste φυσικῶς nella fine. Per avvalorare questa tesi, cita anche il versetto di *Eccle.* I, 9¹⁻² Τί τὸ γεγενημένον; αὐτὸ τὸ γενησόμενον· καὶ τί τὸ πεποιημένον; αὐτὸ τὸ ποιηθησόμενον· ὡσανεὶ σοφῶς τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ τέλους δεικνύει. Οὐκ ἔτι γὰρ μετὰ τὴν παράβασιν δείκνυται τὸ τέλος ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλ᾽ ἡ ἀρχὴ ἐκ τοῦ τέλους. Lo stesso luogo dell'Ecclesiaste ricorre in *Ambig.* (PG 91, 1412 CD), in cui si afferma che il libro sapienziale vuole dimostrare che le cose del principio e quelle della fine, le sole ad esistere veramente, sono le medesime cose, mentre caduche ed effimere sono le cose di mezzo.

La catena (I, 87-94) esprime concetti analoghi, soprattutto con il passo del *Liber Ambiguorum*, ma la sua fonte è Gregorio di Nissa, la cui interpretazione viene ampliata con concetti massimiani: le cose create da Dio saranno sempre incorruttibili e immutabili, nonostante il peccato le abbia reso mutevoli e corruttibili (⁹⁶).

Eccle. IX, 8. Nell'*ep.* I (PG 91, 364-392) Massimo svolge varie considerazioni patenetiche: ammonisce che le cose terrene sono effimere (*ib.* 376 CD), che prossimo sarà il giorno terribile del Signore, in cui bisogna rendere ragione delle nostre azioni (*ib.* 380 C), che conviene condurre una vita virtuosa lontana dai vizi (*ib.* 377 D). In questo contesto fa riferimento ad *Eccle.* IX, 8 (*ib.* 380 A), che interpreta in senso morale; le ἴμάτια λευκά sono le virtù; dice infatti: οὕτω γὰρ ἀν λευκὰ διὰ παντὸς τὰ ἴμάτια ἔχειν δυνησόμεθα, κατὰ τὸ γεγραμμένον· τούτεστι φαιδροὺς τοὺς διὰ τῶν ἀρετῶν τρόπους, καὶ διαφανεῖς, καὶ μηδὲν σκότους τεκμήριον ἔχοντας.

L'interpretazione del catenista (IX, 67-68) è una parafrasi del testo biblico, senza alcun approfondimento esegetico in senso morale, che la pur breve ermeneutica di Massimo suggerisce.

Eccle. X, 4. In *Ascer.* 18 (PG 90, 925 BC) Massimo afferma che soltanto il timore di Dio rende l'animo forte e lo aiuta a difendersi dalle insidie del diavolo; a riprova cita espressamente anche la pericope di *Eccle.* X, 4: ἐὰν πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος ἀναβῇ

(96) Cf. l'apparato dei *loci paralleli* su I, 83-98. Per i motivi massimiani, cf. e.g. *ad Thal.*: ed. Laga - Steel, qu. 42, 1-34; *Ascer.* I: PG 90, 912 AB; *ep.* I: PG 91, 365 A; *Ambig.*: *ib.*, 1104 AB.

ἐπὶ σέ, τόπον σου μὴ ἀφῆς. Lo «*spirito di chi ha potere*» rappresenta quindi per Massimo il diavolo, mentre l'altro versetto, «*non lasciare il tuo posto*», l'ἀρετή, la γνῶσις, il φόβος θεοῦ, che nella sintesi massimiana riconducono a Dio.

Analoga è l'interpretazione della catena: ἐὰν τοῦ ἄρχοντος τοῦ κόσμου τούτου πνεῦμα ... θεοῦ μὴ ἐκστῆς (X, 3-6); essa, però, è molto comune (cf. l'apparato delle fonti *ad loc.*) e trae spunto da Olimpiodoro o dall'Auniense, che ugualmente interpretano questa pericope con la citazione di *Gv.* 14, 30.

Eccle. XI, 1. Nell'*ep.* 3 (PG 91, 412 AC e soprattutto B 8 - C 1) Massimo esorta a fare elemosina ai bisognosi, ché Dio ricompenserà tutte le nostre buone azioni. A sostegno del suo insegnamento fa allusione alla pericope di *Eccle.* XI, 1: καὶ τοῦτο εἰδὼς ὁ σοφὸς Παροιμιαστῆς, ἀσυλλογίστως τὸν ἄρτον καὶ καθ' ὑδατος ῥίπτεῖν παρεκελεύσατο· ὡς οὐ παρασυρησόμενον οὐδὲ ἀπολλύμενον, ἀλλ' ἐξ ὑστερον ὑπαντήσοντα μετὰ πλείονος τῆς ἐπικαρπίας, τοῖς ἔνεκα τοῦ καλοῦ ἐν ἀπλότητι καρδίας τὴν μετάδοσιν κεκτημένοις.

Nella catena l'interpretazione è concettualmente analoga: bisogna fare elemosina del necessario per la sussistenza ad ogni uomo, συμπαθείας καὶ δακρύων ἄξιον διὰ τὴν συνέχουσαν αὐτὸν ἔνδειαν, perché Dio renderà una ricompensa maggiore (XI, 5-10). Anche qui però lo spunto del commento viene offerto da Olimpiodoro (97).

Da questo sommario esame, possiamo dedurre che l'autore della catena dei tre Padri non si è mai servito dell'interpretazione di Massimo sulle suddette pericopi dell'Ecclesiaste, commentate casualmente qua e là nella sua opera. Ma non è tutto.

b) *L'interpretazione di Massimo su Eccle. X, 18 (e su Cant. IV, 8) del Vat.gr.1703.*

Il *Vat.gr.1703*, membranaceo del sec. X, italo-greco, che contiene l'*editio maior* delle *Quaestiones et Dubia* di Massimo il Confessore (98),

(97) Cf. PG 93, 605 B 8-10: Μετὰ δακρύων, τουτέστι μετὰ ἐλεημονικῆς καὶ συμπαθοῦς διαθέσεως ποίει τὴν ἐλεημοσύνην.

(98) Cf. C. GIANNELLI, Una "editio maior" delle "Quaestiones et Dubia" di S. Massimo il Confessore?, in *Pētrayménā tōū Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου*, 2 (= 'Ελληνικά, παράρτημα 9,2), Ἀθῆναι 1956, pp. 100-111; Maximi Confessoris *Quaestiones et Dubia* edidit José H. Declerck (= CCSG 10), 1982. U. RIEDINGER, Die "Quaestiones et Dubia" (Erostapokriseis) des Maximos

ci conserva anche al f. 13^v l'interpretazione su *Eccle.* X, 18 e ai ff. 47^v-48^r quella su *Cant.* IV, 8.

Ci sembra opportuno per l'economia del nostro discorso pubblicare queste due interpretazioni e metterle a confronto con la corrispondente esegeti delle due catene dei tre Padri, sull'*Ecclesiaste* e sul *Cantico* (99).

Vat.gr.1703 f. 13^v (cf. ed. Declerck, p. 28): Τί δηλοῦ τὸ τῶν Παροιμιῶν τὸ Ἐν ὀκνηρίαις ταπεινωθήσεται δόκωσις καὶ ἐν ἀργίᾳ χειρῶν στάξει οἰκία (*Eccle.* X, 18) :

Ἡ δόκωσις λαμβάνεται εἰς τὰς φυσικὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις. Ὡσπερ γάρ αἱ δοκοὶ ἀμελούμεναι καὶ διὰ τοῦ ἐπικειμένου βάρους καμπτόμεναι καταπίπουσιν, οὕτως καὶ αἱ φυσικαὶ τῆς ψυχῆς δυνάμεις, μὴ ἐπιμελούμεναι διὰ τῆς μελέτης τῶν θείων λογίων, τῷ βάρει τῶν ἑκουσίων καὶ ἀκουσίων πειρασμῶν καμπτόμεναι πρὸς τὰ αἰσθητά, καταπίπουσιν. Ἐν ἀργίᾳ δὲ χειρῶν στάξει (*lege* στάξει) οἰκία, ὅτ’ ἀν ἡ ψυχή, ἀπραξίαν ἀγαθῶν ἔχουσα διὰ τῶν αἰσθήσεων τὰς τῶν ὑλικῶν φαντασίας σταλαγμῶν δίκην εἰσδεχομένη, τὴν ἐνοικοῦσαν χάριν ἀποδιώκει.

L'interpretazione della catena sulla stessa pericope è la seguente (X, πτ-πτ): Καὶ γὰρ ἐν ταῖς ῥαθυμίαις τῶν τινος προεστώτων οἰκίας ὁ ταύτης συντηρητικὸς ὄφροφος συμπτωθήσεται, καὶ ἐν τῷ μὴ πρὸς τὴν ταύτης ἐπιμέλειαν ἔκτείνειν χεῖρας αὐτούς, ὑεόντων αὕτη σταλαγμοὺς φθαρτικοὺς ἔαυτῆς ὑποδέξεται.

Vat.gr.1703 ff. 47^v-48^r (cf. ed. Declerck, p. 96): Ἐκ τῶν ἀσμάτων· Δεῦρο ἀπὸ Λιβάνου, νύμφη, δεῦρο ἀπὸ Λιβάνου· ἀπὸ μανδρῶν λεόντων, ἀπὸ ὄρέων παρδάλεων (*Cant.* IV, 8).

Ο θεὸς λόγος πρὸς τὴν νυμφευομένην αὐτῷ δι’ ἀγαθῶν ἔργων λέγει ψυχήν, εἰ (*lege* ἡ) καὶ πρὸς τὴν φύσιν ἀπασαν τῆς ἀνθρωπότητος ἔξελθεῖν ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας – τοῦτο γὰρ σημαίνει ὁ Λίβανος – καὶ τῆς κακοεξίας, ὅπερ αἱ μάνδραι τῶν λεόντων σημαίνουσιν – ὁ γὰρ λέων ἀεὶ κατὰ τῶν ὄμων ἐπέρχεται, τούτεστιν τῆς πρακτικῆς – καὶ ἀπὸ ὄρέων παρδάλεων,

Homologates im Codex Vaticanus Graecus 1703 (s. 10), in BNgrJb 19 (1966), pp. 260-275, dimostra che alcune di queste *erotapokriseis* sono vere e proprie interpolazioni; non bisogna dimenticare, però, che dal sec. V molti autori (Nilo di Ancira, Isidoro di Pelusio, Marco l'Eremita, etc.) sono soliti riportare nei loro scritti interi brani di Padri precedenti.

(99) Ho normalizzato l'uso degli accenti e gli scambi tra ω ed ο.

τΟΥΤΕΣΤΙΝ ἀπὸ τῆς ἀγνοίας· τὸ γάρ ζῶον τοῦτο φυσικῶς κατὰ τῶν ὄφθαλμῶν τὴν ὄρμὴν ποιεῖται, οἱ δὲ ὄφθαλμοὶ προδήλως εἰς τὴν γνῶσιν λαμβάνονται.

La corrispondente esegesi della catena dei tre Padri sul Cantico è la seguente (*Paris.gr.152 ff. 288^v-289^r*, su *Cant. IV, 8¹*): "Ηγουν, πρός με τὸν ἀπεριγραπτὸν ἀεὶ ποιοῦ τὴν πορείαν ἀπὸ πίστεως, ἥτις θεῷ προσφέρεται οὐα λίβανος δι' ἐλπίδος εἰς τὴν ἀγάπην προκόπουσσα, δι' ἣν ἔγω γίνομαι ἄνθρωπος καὶ σὺ γίνῃ θεός· καὶ γάρ... (cf. anche PG 122, 620 A 10-14). Segue la pericope di *Cant. IV, 8²⁻³* con il relativo commento, che si basa su un passo della catena al Cantico di Procopio di Gaza, attribuito a Nilo (PG 87², 1656 A 13-15) e al f. 289^{r-v} *Cant. IV, 8⁴* e relativa esegesi: "Ητοι, ἀπὸ τῆς δίκην μάνδρας ἐνωτικῆς κατὰ σοῦ ὅμονοίας τῶν διὰ τῶν κατ' ἔλλειψιν τῆς ἀρετῆς σαρκικῶν ἡδυπαθειῶν, τυραννικῶς οὐα λεόντων ποιουμένων κατὰ σοῦ τὰς ὄρμάς, καὶ ἀπὸ τῶν διὰ τῶν καθ' ὑπερβολὴν τῆς ἀρετῆς παθῶν, ἀφ' ὑψους τὰς ἔφοδους κατὰ σοῦ ποιουμένων δολίως, ὅπερ τὸ ποικίλον τῶν παρδάλεων παριστᾶ· ἐλεύσῃ δὲ καὶ διελεύσῃ καὶ φυλαχθῆσῃ, ὡς εἴρηται (cf. anche PG 122, 620 B 13 - C 6).

Risulta evidente dal confronto che il catenista non prende in considerazione le due interpretazioni su *Eccle. X, 18* e su *Cant. IV, 8* del codice Vaticano.

Ora, il fatto che l'autore della catena – ma ribadisco ancora una volta la considerazione vale anche per la catena sul Cantico – utilizzzi, oltre all'esegesi di Gregorio di Nissa e di Gregorio Taumaturgo, ogni sorta di materiale esegetico che ha potuto rinvenire sul libro dell'Ecclesiaste, ma non avverte la necessità di consultare e di utilizzare proprio quei passi in cui Massimo commenta pericopi dell'Ecclesiaste, tutto ciò suscita ed insinua il sospetto che con l'espressione ἀπὸ διαφόρων ἐννοιῶν il catenista abbia voluto dire di essersi semplicemente ispirato al pensiero di Massimo.

Certo, si può facilmente e legittimamente obiettare che il catenista nelle pericopi succitate avesse sotto gli occhi un'altra interpretazione perduta di Massimo o d'un altro autore, di cui nulla ci è rimasto; ma, al di là del disaccordo tra il testo della catena e quello del codice Vaticano e al di là dell'indipendenza del catenista dalla interpretazione massimiana delle poche pericopi rinvenute nella sua opera, la riflessione che i concetti e i temi di Massimo di solito nascono e si sviluppano sulla base delle fonti utilizzate, che dunque vengono riscritte in chiave e prospettiva massimiana, ci induce a ritenere che il catenista – non si può pensare, infatti, che l'autore sia lo stesso Massimo, per il solo fatto che non si sarebbe citato nel titolo – sia un lettore e conoscitore

dell'opera e del pensiero di Massimo, un suo discepolo se si vuole, nel senso più lato del termine. Questi si è impadronito così bene della sua dottrina da potere scrivere questo commentario catenistico senza avere tra le mani né un'opera sull'Ecclesiaste del maestro, che del resto il titolo della catena esclude, né tanto meno altri suoi luoghi, sull'Ecclesiaste o generici, che per il loro contenuto potevano facilmente essere inseriti in un commento al libro di Qohélet, che ha nella vanità il *Leitmotiv*.

D'altra parte i pochi riscontri verbali che abbiamo potuto rinvenire tra la catena e gli scritti di Massimo – altri forse ci sono sfuggiti, altri si possono trovare nelle opere inedite – esprimono concetti di solito molto ricorrenti in Massimo, che pertanto un lettore attento, un *fan* di Massimo, non ha difficoltà a citare a memoria.

Inoltre la monotonia eccessiva, a volte inopportuna, di concetti massimiani (cf. per es. il binomio ἔλλειψις – ὑπερβολή, la necessità di fare elemosina, l'impossibilità di sfuggire alla giustizia divina, etc., su cui Massimo non presta altrettanta attenzione), la povertà lessicale⁽¹⁰⁰⁾, l'esegesi semplice e superficiale⁽¹⁰¹⁾, sono elementi che caratterizzano il discepolo che ha assimilato i temi della speculazione del maestro.

c) *La catena sui Proverbi dello ps. Procopio.*

L'esame infine della catena anonima sul libro dei Proverbi, edita in PG 87¹, 1221-1544 col titolo ‘Ἐρμηνεία εἰς τὰς Παροιμίας’ ed attribuita a Procopio, non solo conforta la conclusione suddetta, ma

(100) Al nome di Ecclesiaste, che ricorre nel libro 5 volte, viene data sempre la stessa interpretazione con parole più o meno uguali (cf. I, 10-11 e 115; VII, 211-212; XII, 101-102 e 117-118), così come le parole προσίρεσις πνεύματος vengono quasi sempre interpretate con δρμή ἀλόγιστος ψυχῆς (IV, 45 e 59; VI, 70 etc.); εἴη (οδε εἴην) ἐν καρδίᾳ μου con διελογισάμην κατέμαυτόν (II, 140-141; III, 117-118 e 129 etc.); δρωστία con νόσος (V, 115 e 132; VI, 17); περισπασμὸς πονηρός con δύνηρά μέριμνα (IV, 76; V, 118) etc.

(101) È molto significativo, per es., che nella catena dei tre Padri sul Cantico non si trovi alcun approfondimento esegetico in chiave cristologica, che costituisce il fulcro della speculazione di Massimo. Ed è altrettanto significativo che Massimo non esprima col simbolismo del Cantico le sue categorie mistiche, neppure nei luoghi in cui evoca il tema delle nozze dell'anima col Verbo (cf. *Myst. 5*: PG 91, 68r B). Alcuni passaggi, insomma, dell'Ecclesiaste e del Cantico avrebbero quasi certamente avuto presso Massimo, che predilige l'interpretazione allegorica (cf. e.g. V. CROCE, *Tradizione e ricerca. Il metodo teologico di san Massimo il Confessore*, Milano 1974, pp. 32-63 e ad Thal.: ed. Laga - Steel, qu. 32, 17-33; qu. 50, 9-19 e 55-65; qu. 55, 519-524; qu. 63: PG 90, 669 C; qu. 65: 753 A e 756 A; *Myst. 6 e 7*: PG 91, 684 B e 688 A), sviluppi teologici piuttosto che le semplici considerazioni moraleggianti del catenista.

elimina anche – a mio avviso – ogni residuo dubbio sulla sua veridicità.

La struttura a forma di commentario continuo – le interpretazioni sulle varie pericopi sono legate, così come nelle altre due catene dei tre Padri da γάρ, διόπερ, καί, ἀλλά, δτι e consimili –, l'utilizzazione delle fonti, i temi massimiani, rivelano la medesima tendenza e il medesimo procedimento che abbiamo registrato nelle due catene, all'Ecclesiaste e al Cantico. Vi è soprattutto una tale affinità concettuale, linguistica e lessicale da poter affermare che anche questa catena è opera dell'anonimo autore delle altre due.

Per corroborare questa tesi, esaminiamo brevemente l'uso di vocaboli ed espressioni peculiari, che sono comuni alle catene sull'Ecclesiaste e sui Proverbi e che spesso evocano anche i temi del pensiero di Massimo il Confessore.

Nella catena sul libro dei Proverbi, infatti, ricorrono molto spesso dei termini che richiamano la speculazione massimiana, come per es.: i binomi πρᾶξις – θεωρία (PG 8¹, 1236 B, 1260 B, 1268 A, 1320 B, 1325 C, 1408 D, 1429 A, 1436 B, 1440 D, 1461 C, 1473 C, etc.); ἡδονὴ – ὁδύνη (1264 D, 1284 B e D, 1309 B e C, 1316 B, 1320 C, 1333 C, 1336 A, 1425 D, 1428 BC, etc.); λόγος – τρόπος (1225 B, 1236 C, 1304 D, 1337 C, 1505 A, 1544 B, etc.); ἔλλειψις – ὑπερβολή (1224 A, 1236 D, 1248 A, 1252 A, 1260 C, 1276 B, 1281 A, 1285 AB, 1292 C e D, 1293 A e C, 1296 A, 1313 B e D, 1320 B, 1321 C, 1357 B, 1428 B, etc.); νόμος γραπτὸς – νόμος φυσικός (1232 B, 1245 D, 1248 A, 1256 D, 1300 B, 1301 C, 1401 D, etc.); la coppia di aggettivi πρακτικός – θεωρητικός (1320 D, 1473 C, etc.) e ἀκούσιος – ἐκούσιος (1320 C, 1337 C, 1348 C, 1428 A, etc.); la divisione dei moti dell'anima in αἴσθησις, λόγος e νοῦς (1357 D) e delle sue facoltà in θυμικόν, ἐπιθυμητικὸν e λογιστικόν (1273 C, 1393 A, 1528 A, etc.); ed anche l'uso di υἱοθετέω (1228 B, 1233 C e D, 1236 C, 1245 A, 1253 D, 1276 A, 1312 B, 1329 C, 1348 A, 1420 D, etc.). Evocano il pensiero di Massimo il Confessore altri concetti, espressi più o meno con le stesse parole della catena all'Ecclesiaste, come il peccato di Adamo causa della φθορά (1240 B, etc.), la necessità di fare elemosina (1249 D, 1352 A, 1433 B, etc.), la μεσότης e l'opportunità di servirsi di ogni cosa con moderazione e misura (1288 D, 1324 A, etc.).

Non mi sembra senza significato l'uso di alcuni termini piuttosto rari, ma ricorrenti nelle due catene, come ὑπανάπτω (1276 A, 1277 C, 1357 D, 1376 B e C, 1389 D, 1413 C: V, 36 e X, 136), ἀποταμιεύω (1229 B, 1288 B: V, 57 e VIII, 25), αἰτίαμα (1368 C, 1508 C: VII, 98), ἀπόμοιρα (1376 A: IX, 153), ἀνερυθριάστως (1509 B: VII, 229-230) e soprattutto di alcune espressioni, la cui identità non è sempre assoluta, ma ugualmente interessanti perché rafforzano la tesi che

(102) Per la catena all'Ecclesiaste cf. i luoghi succitati.

abbiamo sostenuto, come καὶ φησιν ὡς ἐν ἐπιγραφῇ (1221 A : prol., 10) che chiude in entrambe le catene il prologo; παραγνωρίζειν εἰς θεὸν τὴν κτίσιν (1429 A : VII, 126-127); ἔχειν τὴν σάρκα συνεργὸν πρὸς τὰ κρείττονα (1461 A : VII, 132-133); ὅς ἐστι (sc. φόβος) κακῶν ἀποχή (1440 C, 1225 A : V, 44-45); ὡς ἔχουσι φύσεως (1444 A : III, 83 e V, 92); χάρισμα τῆς σοφίας (1473 C, 1493 D : VII, 228); νεάζειν τὴν ἡλικίαν (1237 D, 1281 B : XI, 103); κατὰ τὴν ἄστατον φοράν (1224 C : I, 61-62; cf. anche Max. *Ambig.* : PG 91, 1084 D e *Cap.theol.et oec.* I, 33 : PG 90, 1096 A); ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὸ ἐναντίον περιτροπῆ (1237 C : VII, 193 e X, 71-72); μαθήσῃ τὸν ἐκκαθαίροντα παντὸς ῥύπου ἀμαρτιῶν θεῖον φόβον (1236 B : VII, 145-146); διὰ τὰς τῶν αἰωνίων κολάσεων ἀπειλάς (1225 A : V, 61); τῇ τῶν ὑπὲρ φύσιν ἀγαθῶν μεθέξει (1329 C : II, 131; cf. anche Max. *ad Thal.* 60 : PG 90, 624 A, etc.); καὶ λήθης βυθοῖς τὸ τούτου παραδῶμεν μνημόσυνον (1228 D : IX, 47-48); ἔχθρὸς τῶν ἡμετέρων ψυχῶν καὶ πολέμιος (1280 B, 1328 B : IV, 33-32 e VII, 230-231); ἀρχιτεκτονία τοῦ πνεύματος (1377 C, 1388 C : XI, 33); τῇ ἐλπίδι τῆς μελλούσης μισθαποδοσίας ἐπευφραινόμενος (1320 B : II, 255-256); ἀλλὰ πάντοτε τῇ ἐλπίδι τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν χαίρουσιν (1321 A : II, 255-256; VIII, 23-24 e XI, 84); τῶν μὴ δὶ ἀγαθῶν ἔργων τιμώντων θεόν (1253 A, 1257 A, 1313 A, 1317 D, 1368 C, 1372 D, 1380 B : III, 34 e VII, 191-192); τὸν πρὸς τοὺς ὁμοφυεῖς ἔλεον (1364 D : XI, 8-9), etc.

Altre espressioni peculiari, come ἡ σχέσις τῶν ὑλικῶν (1413 A), κατὰ διάθεσιν (1241 D, 1248 C, 1256 C, 1257 A, 1260 D, 1273 C, 1280 C, 1317 B), πρὸς ἔργασίαν τοῦ ἀγαθοῦ (1264 B, 1269 A, 1272 D, 1357 B), δὶ ἀκουσίων πόνων ἐπιφορᾶς (1429 B), δὶ ἀκουσίων πειρασμῶν (1317 A), ἡ τῶν ἀκουσίων πόνων ἐπαγωγή (1353 C, 1385 D), sono ricorrenti e nella catena all'*Ecclesiaste* e nell'opera di Massimo (103).

Degno di considerazione, infine, è anche il fatto che alcune pericopi dei *Proverbi* e dell'*Ecclesiaste*, in cui ricorrono concetti e termini quasi uguali, siano interpretate in modo analogo nei due commentari catenistici, e.g. il βέθρος rappresenta il danno spirituale (PG 87¹, 1349 C, 1489 A : X, 35-37), le θύραι, le cose sensibili (1264 A : XII, 36-37).

Questa breve analisi concettuale e lessicale prova e conferma da un lato, che l'autore della catena sul libro dei *Proverbi* è il medesimo che

(103) Cf. rispettivamente V, 89; IV, 116; XI, 70-71 e 76; II, 254-255; XII, 50; X, 4; PG 90, 832 C; 333 B e PG 91, 1200 C; CCSG 10, 121,17; PG 90, 428 AB, 908 B; 344 C, 357 A; 489 D, 596 C, 1304 A. Già il Faulhaber (*Hobelied*..., p. 142 n. 1) e il Kirchmeyer (*Un commentaire*..., p. 413 n. 1) avevano annotato che la catena ai *Proverbi* dello ps. Procopio presentava delle affinità con la catena al *Cantico dei tre Padri*.

ha composto le cosiddette catene dei tre Padri sull'Ecclesiaste e sul Cantico, dall'altro, che egli si è soltanto ispirato al pensiero di Massimo; non si potrebbe, infatti, spiegare diversamente tanta affinità concettuale, linguistica e lessicale se egli avesse attinto direttamente, non certo da commentari sui tre libri sapienziali, peraltro mai scritti, di Massimo, ma anche da vari passi della sua opera.

In conclusione possiamo affermare che le catene sui Proverbi, sull'Ecclesiaste e sul Cantico dei Cantici sono opera di uno stesso autore; che amalgamano così bene le fonti da poterle considerare veri e propri commentari; che non sono testimoni di altrettanti commenti perduti di Massimo; che il loro autore rivela familiarità con il pensiero di Massimo, tanto da averne assimilato i temi maggiori e la terminologia: ἀπὸ διαφόρων ἐννοιῶν τοῦ ἄγιου Μαξίμου dice il titolo della catena (¹⁰⁴). Proprio in quest'ultimo argomento risiede l'originalità di questi commentari, modesti ma in cui si manifesta feconda l'influenza di Massimo il Confessore.

CAPITOLO IV

La tradizione manoscritta

Il *Parisinus graecus 152* (olim *Reg.2435*) è un codice membranaceo del sec. XII, di ff. 320 (il f. 257^v è bianco), di mm. 298 × 220. La pergamena è di buona qualità, ben levigata, con leggera differenza di colore tra il lato pelo e il lato carne, tranne qualche rara eccezione (ff. 210, 211, 213, 235, 237). L'inchiostro è marrone; le iniziali maggiori sono in carminio, talvolta con campiture o pennellate in oro. La scrittura è una minuscola della seconda metà del sec. XII, disposta su 26/27 linee per pagina, che non presenta caratteristiche tali da poter individuare l'area di provenienza; si può però escludere con sicurezza l'area italo-greca. I titoli principali sono vergati in maiuscola alessandrina. Anche l'esame codicologico non rivela caratteristiche peculiari. I fascicoli sono quaternioni non numerati (¹⁰⁵); la rigatura ha il tipo 20 D 1 Leroy (= Lake I, 2b), che è molto usato (¹⁰⁶), e il sistema classico foglio per foglio sul lato pelo (sistema 1 Leroy), che è usuale in Oriente, ma

(¹⁰⁴) A questa conclusione, ma limitatamente alla sola catena dei tre Padri sul Cantico, era già pervenuto il Kirchmeyer (*Un commentaire...*, p. 4x3).

(¹⁰⁵) In epoca recente, una mano occidentale ha apposto, nel margine inferiore di ciascun foglio, una numerazione (Ee 1, Ee 2, Ee 3 etc., Ff 1, Ff 2, Ff 3, ..., Ff 8 etc.) che ricorda quella delle vecchie edizioni a stampa.

(¹⁰⁶) Cf. J. LEROY, *Les types de régular des manuscrits grecs*, Paris 1976, p. 6 e 59.

molto impiegato in Sicilia e nella zona di Reggio Calabria (107). La legatura è in pelle e risale al sec. XVI: sul piatto anteriore infatti è impresso lo stemma di Enrico II (1547-1559).

Contiene:

- ff. 1^r-205^v la catena sui Proverbi dello ps. Procopio;
- ff. 206^r-257^r la catena dei tre Padri sull'Ecclesiaste;
- ff. 258^r-320^v la catena dei tre Padri sul Cantico (alla fine mutila).

Bibliografia:

- H. OMONT, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*, I (Paris 1886), p. 18; H. LIETZMANN, *Catenen...*, pp. 57, 64-65; M. FAULHABER, *Hobelied...*, pp. 15-16, 140-142, 150; A. RAHLFS, *Verzeichnis...*, p. 202; R. DEVREESSE, *Chaines...*, col. III 3; *In Ecclesiasten Homiliae*, ed. P. Alexander, in Greg. Nyss. Op., V, 1962, pp. 264-265; S. LUCÀ, *La catena...*, p. 578; Id., *L'esegesi...*, p. 14, passim; Id., *Gli scolii...*, p. 293; J. LEROY, *L'or dans les manuscrits grecs d'Italie*, in RStBN, n.s. 14-16 (1977-1979), p. 121 n. 4.

P è il testimone più importante per la costituzione del testo; generalmente è molto corretto: rari sono gli errori, molto rari quelli dovuti a omofonia e a itacismo.

Si accorda nella lezione esatta ora con *E* contro *O*, e.g.:

PE	O
III, 108	εύσεβής
IV, 90	ἀκούσιον τι
V, 135	τί οὖν τὸ ἐν
VII, 70	διαφοράν
VII, 108	βοηθήσει
X, 61	λόγοι
XII, 49	ἔαρ
XII, 110	τῆν
	ἀσεβῆς
	ἀκούσιον ὅντι
	τὸ οὖν ἐν
	διαφθοράν
	φοβηθήσει
	λόγοις
	ἔαρ γάρ
	τόν

ora con *O* contra *E*, e.g.:

PO	E
V, 41	ἀνονήτων
VI, 19	εύποιίας
VII, 202	αἰσχρῶ
VIII, 70	ἀγίου
X, 26-27	ἀνάγοντος
X, 83	αὐτοῦ
	ἀνοήτων
	εύπορίας
	αἰσχρῶς
	ὅλου
	ἀνάγοντας
	αὐτήν

(107) Cf. J. LEROY, *Quelques systèmes de régularisation des manuscrits grecs*, in *Studia Codicologica* (= TU 124), 1977, pp. 291-312.

Alcuni suoi errori peculiari contro a (= EO), e.g.:

P	EO
II, 192	ἐπονησάμην
IV, 148	καὶ ἐν πείρᾳ γεγονότες τοῦ ἄφρονος
XI, 72	om.
XII, 49	θερμότερον

e gli errori di a (cf. *infra*, p. XLII) che non figurano in P, dimostrano in modo inequivocabile che esso costituisce un ramo a sé della tradizione manoscritta.

Lo *Scorialensis R.I.3* è un manoscritto cartaceo, di ff. I.173.I, di mm. 311/319 × 210/219, della seconda metà del sec. XVI, nella cui scrittura, disposta su 20 linee per pagina, si riconosce facilmente la mano di Andrea Darmario (108). I titoli, le iniziali maggiori, le scritte κείμενον, κεφάλαιον ed ἔρμηνεία che contrassegnano rispettivamente il testo biblico, i capitoli e il commento esegetico, sono in inchiostro rosso. I fascicoli, tutti di 12 fogli, eccetto il I che è di 11, il II di 13, il VI di 9 e l'ultimo di 8, sono numerati con cifre greche sul recto del primo foglio, al centro del margine inferiore, da α' – ζ' (ff. 1-69) e di nuovo da α' – θ' (ff. 70-173), e con i richiami sul verso (109); una mano più recente (?) appone accanto ad ogni cifra greca una numerazione progressiva con la lettera maiuscola dell'alfabeto latino. Nel primo foglio di riguardo si leggono le numerazioni antiche 16, 176, 13-II e di mano recenziore un indice in latino sul contenuto del codice. La rilegatura è pergamacea; sul dorso si legge *In Cant. 13, II.* Il codice è molto scorretto.

Contiene:

- ff. 1^r-69^v la catena dei tre Padri sull'Ecclesiaste;
ff. 70^r-173^r la catena dei tre Padri sul Cantico.

Bibliografia:

E. MILLER, *Catalogue des manuscrits grecs de la Bibliothèque de l'Escurial*, Paris 1848 (rist. Amsterdam 1966), p. XXIII, 2; Ch. GRAUX, *Essai sur les origines du fonds grec de l'Escurial* (= Bibliothèque de l'École des Hautes

(108) La bibliografia completa su Darmario in Ernst GAMILLSCHBG e Dieter HARLFINGER, *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600*. 1. Teil: *Handschriften aus Bibliotheken Großbritanniens. A. Verzeichnis der Kopisten* (= Österreichische Akademie der Wissenschaften. Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik, III/1 A), Wien 1982, pp. 29-32, che però non citano lo *Scorial. R.I.3*.

(109) È noto che i manoscritti del Darmario non presentano la segnatura dei fascicoli né prima del 1562 né dopo il 1566 (cf. J. IRIGOIN, *La datation par les filigranes du papier*, in *Codicologica* 5 [1980], p. 34); il codice, pertanto, andrebbe collocato negli anni compresi tra queste due date.

Études. Sciences philologiques et historiques, 46), Paris 1880, p. 500; M. FAULHABER, *Die Katenenhandschriften der spanischen Bibliotheken*, in BiZ 1 (1903), p. 360; M. VOGEL - V. GARDTHAUSEN, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance* (= Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen, 33), Leipzig 1909 (rist. Hildesheim 1966), p. 22; M. FAULHABER, *Hohelied-...*, pp. 16-17 e 140; A. RAHLS, *Verzeichnis...*, p. 53; P.A. REVILLA, *Catálogo de los Códices Griegos de la Biblioteca de El Escorial*, I (Madrid 1936), pp. 2-3; S. LUCÀ, *La catena...*, p. 578, n. 6.

E si accorda con *O* contro *P*, come dimostrano alcune trasposizioni comuni, e.g.:

<i>EO</i>	<i>P</i>
V, 121-122 κοιλίας μητρός	μητρὸς κοιλίας
VII, 228 πάντως τῆς σοφίας	τῆς σοφίας πάντως

alcune lezioni peculiari comuni, e.g.:

III, 116-117 τὸ θεῖον	τὸν θεόν
IV, 79 ἐγείρῃ	ἐγερεῖ
IV, 151 φύλαξαι	φύλαξον
V, 127 ὑπεξέλθῃ	ὑπεξέλθοι
X, 135 ἀπαγάγῃ	ὑπαγάγῃ
XI, 5 δέει	δέοι
XII, 31 στρεφόμεναι	ἀναστρεφόμεναι
XII, 34 γενήσονται	γένωνται
XII, 97 σὺν τὸν	σύμπαντα

e particolarmente i seguenti errori:

VIII, 97 αὐτός	αὐτό
X, 59 τούτους	τούτου
XI, 27 ὅρῳ	ὅρει

L'accordo di *E* con *O* nelle trasposizioni, nelle lezioni e principalmente negli errori suelencati, presuppone un subarchetipo *a*, confermato peraltro dall'accordo di *PE* contro *O* o di *PO* contro *E*.

E presenta poi omissioni proprie, e.g.:

I, 17 om.	ἐπειδή
I, 84-85 om.	τὸ δ' ἀνύπαρκτον
IV, 151-152 om.	ἄν πορεύῃ - ὑπέρ
VII, 210 om.	καὶ ἀναιδῆς - αὔτοῦ
IX, 29-30 om.	κατὰ σάρκα - εἴτε τοῖς
XI, 72-73 om.	μήπως - μόνον

e vari errori peculiari, e.g.:

III, 158	Ἐχει	Ἐχειν
V, 30	φωνῆς	φωνῆ
V, 37	θεοῦ	θεόν
V, 149	ἄν	ἄς
VIII, 17	ἴνα	οῖα
IX, 28-29	συμμετέχειν	συμμετέχει
XII, 104	ἐς	ἐκ

L'*Ottobonianus graecus 56*, cartaceo, ff. IV-413 (sono bianchi i ff. 152-153 e 324-325), misura mm. 289 X 190 ca. ed è databile alla seconda metà del sec. XV.

Consta attualmente di 54 fascicoli, numerati con cifre greche sul *recto* del primo foglio nel margine inferiore, tutti quaternioni, tranne il V di 7 ff., il XVIII e il XLII di 4, il XX e il XLVII di 6, il LIV di 2; nei fascicoli μγ' - ν' (ff. 326-380) accanto alla numerazione progressiva compare anche la segnatura α' - η' (nei quaderni rimanenti la cifra progressiva di quest'ultima segnatura, e cioè θ' - ιβ': ff. 388-412, è stata erasa).

La scrittura è una minuscola elegante, posata, ad asse verticale, di modulo medio, disposta su 30 linee a pagina con campo scrittorio di mm. 189/190 X 110/125 ca.; nei ff. 50^r-151^v, 322^r-323^v, 342^r-363^v essa è di modulo più grande e inclinata a destra, il campo scrittorio è di mm. 208 X 136 ca. con 29 linee a pagina, l'inchiostro è marrone più scuro. Il codice sembra composto da quattro parti più o meno coeve, messe insieme in un secondo tempo: a) ff. 1-135^v (fascicoli α' - ιζ'), b) ff. 136-153^v (fascicoli ιη' - κ'), c) ff. 154-325^v (fascicoli κα' - μβ'), d) ff. 326-413^v (fascicoli μγ' - νδ' e precedentemente α' - <ιβ'>) (110). Nonostante lo stile non sia costante, ritengo che tutto il codice sia stato vergato da un solo copista (cf. l'affinità grafica, per es., tra i ff. 1, 154, 326, 364 e tra i ff. 56, 77, 121, 141), probabilmente nell'*atelier* di Giorgio Gregoropoulos (111). Una mano più recente anteriore al 1542 (cf. *infra*, p. XLVIII), corregge e spesso integra alcuni spazi lasciati vuoti dal copista.

(110) Questa giustapposizione sembra confermata dal fatto che il f. 136 con cui inizia la parte b, contiene un passo della catena sui Proverbi già contenuto nel f. 135^v e dal fatto che in b più chiaro è l'inchiostro rosso con cui sono state scritte le pericopi bibliche. Inoltre i ff. 326-413 (d) probabilmente facevano parte d'un altro codice, o costituivano piuttosto un piccolo codice separato, come fa supporre la numerazione più antica dei fascicoli α' - <ιβ'> (attuali μγ' - νδ').

(111) Le forme grafiche dell'*Ottob.gr.56* sono molto affini a quelle del *Palat.gr.286* e del *Reg.gr.104*, vergati entrambi da Giorgio Gregoropoulos (cf. rispettivamente le sottoscrizioni ff. 277^v e 199^v e principalmente i ff. 1-25, e i ff. 148-

Varie ed interessanti per la datazione del codice sono le filigrane: ff. I, 3-4, 7, 9, II, 13, 15, 21, 24, 26, 28, 32-33, 35, 37, 39, 42-43, 46, 48 e 50 la lettera R, vicina al tipo Briquet 8941 (Palermo 1467) o 8938 (Palermo 1456/58); ff. 52, 58-59, 63, 65-66, 68, 71, 73-75, 79-81, 85, 98, 100, 106, 108, 120, 141-142, 144, 147, 149, 151, 153, etc. le forbici sormontate da un fiore, molto simili al tipo Briquet 3721 (Genova 1473) o 3725 (Genova 1472); f. 40 variante del tipo precedente, di cui non ho trovato paralleli significativi; f. 83 mano, vicina al tipo Briquet 10708 (Rodi, Milano 1478); ff. II-III, 88-91, 95, 102-103, 136, 138-139, etc. ancora in un cerchio, vicina al tipo Briquet 460 (Venezia 1475); ff. 154-413 (tranne i ff. 322-325, 343-344, 346, 349, 351, 354-355, 357, 361-363 che presentano le forbici del tipo suddetto), i monti racchiusi in un cerchio, senza paralleli probanti.

Il codice appartenne ad Arsenio di Monembasia (già Aristobulo Apostolio) († 1535), come leggesi sul margine inferiore di f. I^r: τὸ παρὸν βυβλιον κτῆμα ἔστιν (ḥn corresse una mano posteriore) ἀρσενίου τοῦ μονεμβασίας; poi al cardinale Reginaldo Pole († 1558): sul lembo superiore di f. I^r, infatti, compare la sigla *R P C*. Verso la metà del secolo XVI il manoscritto fu di Giulio Poggiano (113), che appose la sua firma nel margine inferiore del. f. 413^v; poi del cardinale Guglielmo Sirleto (114), custode della Biblioteca Vaticana (1554-1557) e in seguito cardinale bibliotecario (1572-1585); all'inizio del sec. XVII della Biblioteca Altempsiana (cf. f. I^r), la quale nel 1690 fu acquistata da papa Alessandro VIII Ottoboni; e finalmente della Biblioteca Vaticana, quando Benedetto XIV

(113). Alla stessa officina attribuirei anche il *Pal.gr.99*. È ovvio che soltanto uno studio codicologico e paleografico sistematico potrà risolvere il problema, giacché altri due codici vergati dallo stesso Gregoropoulos, il *Palat.gr.319* del 1489 (cf. la sottoscr. f. II⁴ e i ff. 99^r-100^v e 113^r-117^r) e il *Vat.gr.1458* (cf. la sottoscr. f. 95^r e i ff. 1-95^r e forse anche 95^v-132^r), presentano forme grafiche piuttosto diverse. P. Canart, *Scribes grecs de la Renaissance. Additions et corrections aux répertoires de Vogel-Gardthausen et de Patrinélis*, in *Scriptorium* 17 (1963), p. 75, ritiene che il copista possa essere anche Giovanni Rhosos. H. Gamillscheg e D. Hartlinger (*Repertorium... I. Teil: Handschriften... A. Verzeichnis...*, p. 55) escludono che l'Ottoboniano 56 sia del Gregoropoulos.

(114) Cf. C.M. BRIQUET, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier...*, 4 vol., Genève 1907.

(115) Questi, subito dopo il Concilio Tridentino, attese alla versione latina del Catechismo; cf. l'edizione delle omilie all'Ecclesiaste di P. Alexander (p. 236).

(116) Cf. *Vat.las.6163* f. 76^v (numerazione in alto) N. II⁶. Questo codice contiene il catalogo dei manoscritti del Sirleto, che è stato compilato da Giovanni di Santa Maura.

acquistò la collezione Ottoboni (1748). Nel margine inferiore destra di f. I' è impresso a bollo lo stemma di un'aquila bicipite su un cerchio, che rappresenta verosimilmente il globo terrestre.

Contiene :

ff. 1-14r la catena sui Proverbi dello ps. Procopio : *Prov.* I, 1 - XX, 9 (= PG 87¹, 122r A - 1424 D 7 : ff. 1-85^v) ; XX, 9^{a-c} (= 1425 B 13 - 1428 A 2 : ff. 85^v-86^r) ; XX, 10-13 (= 1424 D 8 - 1425 B 12 : ff. 86^v-87^r) ; XX, 23 - XXIV, 22^c (= 1428 A 3 - 1468 B 8 : ff. 87^r-106^r) ; XXX, 1-14 (= 1521 D - 1528 A 4 ; ff. 106^r-108^r) ; XXIV, 23-24 (= 1468 B 9 - 1472 B 9 : ff. 108^r-109^v) ; XXX, 15-33 (= 1528 A 5 - 1533 C 10 : ff. 109^v-113^r) ; XXXI, 1-9 (= 1533 C 11 - 1536 D 9 : ff. 113^r-114^r) ; XXV, 1 - XXIX, 2r (= 1472 B 10 - 1520 A 15 ἐφ ἑαυτῷ : ff. 114^r-135^v) ; XXIX, 19 (ἀλλὰ δεηθήσεται) - 27 (= 1520 A 2 - 1521 C 15 : ff. 136^r-137^v) ; XXXI, 10-31 (= 1536 D 10 - 1544 D : ff. 137^v-141^r). Nei ff. II-III *Prov.* XXIX, 8-19 e nel f. IV *Prov.* XXVIII, 24 - XXIX, 1 della medesima catena ; ff. 14r-15r^v la catena dei tre Padri sul Cantico : *Cant.* VI, 8 - VIII, 14 (PG 87², 1756-1780) ;

ff. 154^r-323^v le omilie sul Cantico di Gregorio di Nissa ;

ff. 326^r-389^r le omilie sull'Ecclesiaste di Gregorio di Nissa ;

ff. 389^r-413^v la catena dei tre Padri sull'Ecclesiaste : *Eccle.* III, 12 - XII, 14.

Bibliografia :

P. CANART - V. PERI, *Sussidi bibliografici per i manoscritti greci della Biblioteca Vaticana* (= StT 261), 1970, p. 187 ; S. LUCÀ, *La catena...*, p. 579 n. 8 ; A. PASTORE, *Due biblioteche umanistiche del Cinquecento (I libri del Cardinal Pole e di Marcantonio Flaminio)*, in Rinasimento 19 (1979), p. 272 n. 1.

O si accorda con E contro P, come alcune lezioni comuni e soprattutto gli *errores coniunctivi* suelencati manifestano.

O inoltre presenta varie lezioni singolari errate contro PE, e.g. :

O	PE
IV, 14 ἀγαθούς	ἀγαθός
IV, 93 καταθερίω	κατὰ θεωρίαν
IV, 150 ἐννοοῦνταις	ἐννοοῦσιν
VI, 37 ἀναμνηστία	ἀμνηστίᾳ
VI, 44 ἐργάζεσθαι στόν	ἐργάσασθαι τι χρηστόν
VI, 81 ἔγνωσθη	ἔγνωρίσθη
VII, 12 ἀθάνατος	δ θάνατος
VII, 127-128 ἀγκαμπής	ἀκαμπής

VII, 143	ύψιλός	ψιλός
VIII, 17	έχει	έχων
VIII, 39-40	δύνασται	δύνασθαι
VIII, 107	δίκαιοι	ἄδικοι

omissioni proprie, e.g. :

IV, 15	om.	ποίημα τό
VII, 17-18	om.	φρονήσει - προσκαίρων
VII, 54	om.	ἐπηρώτησας - σοφία
IX, 112	om.	καὶ οἰκοδομήσει - αὐτήν

e alcuni spazi vuoti di più lettere o di parole, che nei primi due casi una mano recenziore cerca di sanare, e.g. :

V, 34	παράσχης[]μα	τὸ στό]μα <i>suppl. a.m.</i>
V, 35	ποικίλα[]σου	ποιήματα τῶν χειρῶν] σου <i>suppl. a.m.</i>
VII, 98	προσ[]τῇ	
VII, 99	ἄνθρωπος[]ἐκστῆναι	
VII, 144	ἀπ[]χεῖν		
X, 84-85	καταλειφε[]τῶν	
X, 118	ράθυμίαις []νὸς	
X, 119	ஓ[]ος		

che ricorrono tutti, e cioè lezioni singolari errate, omissioni e spazi vuoti, negli altri testimoni, *TVC*.

Il *Vindobonensis theol.gr. 115*, ms. cartaceo, di ff. I.92 (invero 95, in quanto dopo il f. 27 ci sono tre ff. bianchi non numerati), misura mm. 285/290 X 205/210 ed è databile all'ultimo quarto del sec. XV.

Il manoscritto si compone di due parti coeve : a) ff. 1-27 + 27/1-3 che formano 4 quaternioni (il IV di 6 ff.), b) ff. 28-89 (sono bianchi i ff. 87^v-89) che formano 7 quaternioni e 1 ternione (l'ultimo); questi ultimi fascicoli sono segnati con cifre greche al centro del margine inferiore (α' - η').

Le filigrane sono : ff. 1-16 bilancia, molto simile al tipo Harlfinger *Balance* 65 (Niceforo ieromonaco 1486) (¹¹⁵) ; ff. 17-24, 26, 27/2, 36, 43, 68-84 bilancia, variante più grande della precedente, non repertoriata; ff. 25, 27, 27/1, 27/3 testa di bue sormontata da un fiore, non repertoriata neppure dal Piccard (¹¹⁶) ; ff. 28-35, 37-42 mano, molto vicina al tipo Harlfinger *Main* II (Aristobulo Apostolio 1490 ca.) ; ff.

(115) Cf. D. und J. HARLFINGER, *Wasserzeichen aus griechischen Handschriften*, I, Berlin 1974.

(116) Cf. G. PICCARD, *Die Ochsenkopf-Wasserzeichen*, Stuttgart 1966.

44-61, 66-67 mano, sormontata da una stella a 6 raggi, con la lettera F sul palmo, molto simile al tipo Harlfinger *Main 24* (Aristobulo Apostolio 1490 ca.) ; ff. 62-65 forbici, molto simili al tipo Briquet 3723 (Genova 1490/93) ; ff. 85-88 cerchio con corona, non repertoriato.

La scrittura è una minuscola molto regolare ed elegante, disposta su 30 linee a pagina, nel cui *ductus*, soprattutto dei ff. 28^r-51^v, Otto Kresten identifica⁽¹¹⁷⁾, sul fondamento del confronto con la mano b del *Vindob.theol.gr.70*⁽¹¹⁸⁾, la mano di Giovanni Pizanos, che esplicò la sua attività di copista nella seconda metà del sec. XVI. I ff. 1-27^v e 52^r-87^r sono esemplati, sempre secondo quanto mi ha comunicato il Kresten, con una grafia molto simile a quella del Pizanos, la quale probabilmente appartiene a un discepolo della sua officina. L'identificazione del Kresten, la quale farebbe datare il codice alla seconda metà del sec. XVI, mi lascia piuttosto perplesso, sia perché le filigrane riconducono tutte ad un periodo molto preciso (1486/90), ed è impensabile che nelle officine librarie – a meno che non si voglia supporre una riserva dimenticata – si conservassero partite di carta per sì lungo periodo, sia perché *T*, pur essendo apografo di *O*, non ha le aggiunte di *O^{corr}*, le quali sono certamente anteriori alla metà del sec. XVI (cf. *infra*, p. XLVIII).

Una mano latina non molto posteriore all'età del codice, annota dal f. 28^r i capitoli dei testi biblici e al f. 63^{r-v} scrive sul margine destro κείμενον ed ἐρμηνεία per indicare rispettivamente il testo biblico e il relativo commento. Sul f. 1^r Sebastiano Tengnagel appone la segnatura 92. I titoli, le iniziali e i fregi sono in rosso bruno. Il manoscritto molto probabilmente appartenne alla collezione di Giovanni Sambuco⁽¹¹⁹⁾.

Contiene :

- ff. 1-27^v il libro di Giobbe (I-XLII, 17⁴) ;
- ff. 28^r-55^v il libro dei Proverbi (I-XXXI, 31) ;
- ff. 55^v-60^v il Cantico dei Cantici (I-VI, 9) : ff. 57^r-60^v e 55^v-56^v ;
- ff. 60^v-62^v l'Ecclesiaste (I-III, 12) ;
- ff. 63^r-87^r la catena dei tre Padri sull'Ecclesiaste (III, 12 - XII, 14).

Tanto il testo del Cantico, quanto quello dell'Ecclesiaste sono

(117) Così in una sua lettera del 10 maggio 1980. La tesi del Kresten viene confermata da GAMILLSCHEG - HARLFINGER, *Repertorium... 1. Teil: Handschriften... A. Verzeichnis...*, p. 103.

(118) Cf. H. HUNGER - O. KRESTEN, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. Teil 3/1: Codices Theologici 1-100*, Wien 1976, pp. 128-129.

(119) Si tratta d'una ipotesi di O. Kresten, comunicatami nella lettera già citata.

presentati dal codice con l'espressione τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν (ovvero εἰς τὸ Ἀισμά) ὁμιλία (ο λόγος α', β' (etc.), in cui il copista ha messo insieme le pericopi che di volta in volta vengono commentate dal Nissenio nelle sue omilie sui rispettivi libri sacri. Questo conferma ancora una volta che il copista ha aggiunto la parte della catena dei tre Padri sull'Ecclesiaste con l'intento evidente di completare il commento nisseniano.

Bibliografia :

D. DE NESSEL, *Catalogus...*, p. 197; A. RAHLES, *Verzeichnis...*, p. 321; H. HUNGER, *Codices Vindobonenses Graeci. Signaturenkonkordanz der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek* (= Biblos-Schriften, 4), Wien 1953, p. 18.

T non figura in apparato poiché è apografo di *O*. Concorda, infatti, in tutte le lezioni singolari, le omissioni, le trasposizioni, le aggiunte, gli errori di omofonia e di itacismo di *O*; ed inoltre in tutti gli spazi vuoti, anche in quelli sanati dalla mano recenziore di *O*. Quest'ultimo argomento prova che *T* è stato copiato da *O*, prima che fossero apportate le integrazioni, le quali, essendo presenti in *V*, che è del 1542 ca., sono state eseguite certamente prima di tale data (120).

(120) Se si dà credito alla tesi del Kresten, bisogna supporre che *T* ed *O* derivino da un codice comune perduto, o piuttosto che *T* derivi da un modello intermedio, copiato da *O* prima dell'intervento della mano recenziore. Si può intanto escludere che *T* sia un gemello di *O*, giacché aggiunte, omissioni o lezioni errate di *O* compaiono tutte in *T*. D'altra parte, non ho elementi sicuramente probanti per poter stabilire se *T* sia copia diretta di *O*, o d'un suo modello molto vicino. Sta di fatto però, ribadisco, che *T* è conforme ad *O* in tutto, perfino negli errori di itacismo (soltanto a IX, 46 *T* ha giustamente ἀνδρεῖας, *O* invece ἀνδρίας), di isofonia (solo a VI, 24 *T* ha giustamente αὐτόν, *O* invece αὐτών). I due codici sono così simili, che entrambi commettono gli stessi errori ortografici (e.g. entrambi scrivono δυκτίω [IX, 103]; ἀπ' ἀγγέλουσαι [IX, 147]; βραχεία [IX, 153]; βασιλεύσου [X, 94]; ἀξιωζήλωτος [X, 109]; καταπεθεῖς [X, 123]), pongono la ύφεν nelle stesse parole (e.g. τοῦοῦτον [VII, 143]; ἐπίτροπούτο [XI, 64]), hanno più o meno la stessa disposizione delle linee di scrittura. *T*, in conclusione, si differenzia da *O* esclusivamente negli errori e nelle omissioni elencati più sotto per esteso, e in quest'altri errori di itacismo (ἐπιθύμητις [V, 78]; χριλίων [VI, 28]; σπεύσις [VII, 51], ma la stessa mano corregge; ἔχην [VII, 132]; διασώσῃ [IX, 113]; πλήθη [XI, 2]), di isofonia (κόρων [V, 78]; καινόν [V, 128]; γέλος [VII, 24]; προτόπλαστον [XII, 70]) e di ortografia (εἴπτουν [IV, 124]; μετάρριποῦντες [V, 63]; αὔστηρα [VII, 28]; δηλότι [VII, 211]; ἀναγγέλων [VIII, 33]; ἐκαλοῦνται [IX, 53]; ἐπαπολάβεις [IX, 72]) e nell'aggiunta di un καὶ subito dopo αὐτῷ [XI, 64], dovuta, però, a mano recenziore. Mi pare, da quanto abbiamo detto, pur non trattandosi di prove decisive, che ce n'è abbastanza per asserire che *T* è copia diretta di *O*; in ogni caso, non v'è dubbio alcuno che *T* è un apografo di *O*. A me sembra, inoltre, che ci sia una nerta differenza tra la grafia di *T*

T insomma non fa che peggiorare il testo di O, come chiariscono le omissioni e gli errori propri:

III, 71	<i>om.</i>	τό
III, 129-130	<i>om.</i>	διελογισάμην - σαρκικοί
IV, 32	<i>om.</i>	τῷ ἀνθρώπῳ
VIII, 100	<i>om.</i>	τήν
XII, 63-64	<i>om.</i>	ὅ χοῦς - ἐπιστρέψῃ
III, 70	ἐστί	εἰσί
III, 147	ζῶον	ζώων
IV, 80	αὐτό	αὐτόν
V, 44	τό	τόν
V, 62	τό	τῷ
VI, 30	εἰς	ἐς
VI, 45	ἀνυφέξει	ύφεξει
VII, 33	οἰκακία	οἰκία
VIII, 23	ἀκοσίους	ἀκουσίους
VIII, 40	ἀφερουμίου	ἀφαιρουμένου
VIII, 117	μόγων	μόνον
IX, 1	συνάντη	συνάντημα
X, 23-24	πτωχεύουσιν	πτωχεύουσιν
X, 30	<i>iter.</i>	σχίζων - αύτοῖς
XI, 39	κύφορούσης	κυοφορούσης

L'*Ottobonianus graecus II2*, cartaceo, mm. 346 X 238, ff. 172, della metà del sec. XVI, si compone di due parti più o meno coeve.

La prima parte, comprendente i ff. 1-80, è stata compiuta il 24 ottobre del 1542⁽¹²¹⁾; i fascicoli sono quaternioni segnati sul *verso* dell'ultimo foglio con i *reclamantes*. La scrittura si posa su 29 linee a pagina; il campo scrittorio misura mm. 240 X 135; sono bianchi i ff. 47-48, 56^r, 78^v-80. Le filigrane sono: ff. 1-8, 9-16, 33-40, 73-80 uno scorpione in un cerchio, uguale al tipo Canart 50; ff. 17-24, 25-32, 41-46, 49-56, 57-64, 65-72 stella a 6 raggi in un cerchio, uguale al tipo Canart 24⁽¹²²⁾. Per il contenuto di questa parte, mi sia consentito rinviare al catalogo di Feron-Battaglini⁽¹²³⁾.

e quella di Giovanni Pizanos del *Mutin. a. V. 8. 5* (= 188), di cui cf. la riproduzione fotografica nel vol. C. *Tafeln des Repertorium*, già citato, di Gamillscheg - Harlfinger, N. 175.

(121) Cf. la sottoscrizione di f. 78^r: E. FERON - F. BATTAGLINI, *Codices manuscripti Graeci Ottobonianii Bibliothecae Vaticanae*, Romae 1893, p. 65.

(122) Cf. P. CANART, *Les manuscrits copiés par Emmanuel Provatariis (1546-1570 environ). Essai d'étude codicologique*, in *Mélanges E. Tisserant*, vol. VI: *Bibliothèque Vaticane* (= StT 236), 1964, pp. 279 e 287.

(123) Cf. *Codices...*, pp. 65-66.

La seconda parte, coeva o di poco posteriore alla prima, comprende i ff. 81-172 ed è stata vergata da Manuele Malaxos (124). Il f. 140^v è bianco; il campo scrittorio misura mm. 277 × 120 con 28 linee a pagina. I fascicoli sono 12, tutti quaternioni, tranne l'VIII che è un binione, e non sono numerati. La filigrana rappresenta un uomo inginocchiato in atto di pregare davanti ad una croce, identica al tipo 1690 del 1557 del repertorio di Zonghi (125). I titoli, le iniziali di paragrafo, la διπλῆ, i punti che indicano pausa forte, sono in rosso chiaro.

Contiene:

ff. 81^r-140^r le omilie sul Cantico di Gregorio di Nissa;
ff. 141^r-172^v la catena dei tre Padri sull'Ecclesiaste (III,12 - fine).

Bibliografia:

P. CANART - V. PERI, *Sussidi...*, p. 193; S. LUCÀ, *La catena...*, p. 580.

Anche *V* è un apografo di *O*: si accorda, infatti, con quest'ultimo in tutte le omissioni, le aggiunte, le trasposizioni, le lezioni singolari, gli errori di itacismo e di omofonia, nonché in tutti gli spazi vuoti, eccetto quelli integrati da *Ocorr.*, che pertanto, come ho accennato, è anteriore alla stesura di *V* (126).

V insomma si differenzia da *O* solo perché è più scorretto, e.g.:

	<i>V</i>	<i>O</i>
IV, 14	οὕτω	οὕπω
V, 84	ἀπολάβοντες	ἀπολαύοντες
VI, 77	ματαιότης	ματαιότητος
VII, 15	εὐφροσύνης	εὐφρόσυνος
VII, 51	ἐν τῷ	ἐν ¹
VII, 179	ἔξητήσασα	ἔξήτασα
VIII, 13	μακρυνθήσεται	μακρυνθήσῃ
VIII, 65	αὐτοῖς	αὐτός

(124) Cf. GAMILLSCHEG - HARLFINGER, *Repertorium...* 1. Teil: *Handschriften...* A. *Verzeichnis...*, pp. 135-137 (ivi anche la bibliografia sul copista).

(125) Cf. ZONGHI's *Watermarks* (= *Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia*, 3), Hilversum 1953. Cf. pure P. CANART, *Les manuscrits...*, N. 41 (p. 285).

(126) *V* è una copia fedele di *O*, tanto che a XI, 79 il copista riporta le piccole croci intorno al termine δόθαλμοῖς, che il copista di *O* pone intorno allo stesso termine. Inoltre l'omissione di V,36 (σαρκικῶν - μῆτ' αὐ) in *V* corrisponde esattamente ad una linea di *O*.

VIII, π2	ἔθέλην	ἔθέμην
IX, ρ39	προέκρινεν	προέκρινα
XII, 43	ποικίλη	ποικίλοις

e perché ha omissioni proprie, e.g.:

IV, ρ38	om.	τούς
V, 36	om.	σαρκικῶν - μήτ' αὐ
V, 91	om.	ἐν
X, 41	om.	τῆς ²
XI, 82-83	om.	καὶ τὴν - χρηστότητα

Il *Romanus Casanatensis* 203 (olim *G.III.9* e più anticamente *AR.II.26.I*), cartaceo, ff. 289, mm. 300 X 230 ca., si compone di tre parti vergate da tre mani diverse, ma coeve, databili alla seconda metà del sec. XVI (127).

La prima parte (ff. 1-134) misura mm. 305 X 236 ca. con superficie scritta di mm. 223 X 124 e 30 linee a pagina; si compone di 17 fascicoli, tutti quaternioni, eccetto l'ultimo che è un ternione, segnati coi richiami sul *verso* (cf. ff. 8^v e 128^v). Il f. 134 è bianco. Le filigrane sono: balestra con freccia racchiusa in un cerchio, molto vicina al tipo Briquet 759 (Roma 1562, Fabbriano 1559) o al tipo Zonghi 534-535 (a. 1559); una stella in losanga, racchiuse in un cerchio, assai simile al tipo Briquet 6096 (Lucca 1559/6x) nei ff. 41-43, 50-52, 65-66, 83-84, 88-89.

La seconda parte (ff. 135-224) misura mm. 305 X 220 (198 X 112 su 30 linee a pagina) e consta di 12 quaternioni, eccetto il VI che è di 6 ff. e l'ultimo di 4, segnati dallo stesso copista sul *recto* del primo foglio con cifre greche (cf. ff. 143^r, 151^r, 159^r, 167^r) e sul *verso* dell'ultimo con i richiami (cf. ff. 158^v, 166^v, 174^v, 196^v, 204^v, 212^v). I ff. 223-224 sono vuoti. La filigrana, un'ancora racchiusa in un cerchio, sormontata da una stella a 6 raggi, è assai simile al tipo Briquet 479 (Siracusa 1507, Treviso 1514/19) o 494 (Udine 1539/42).

La terza parte (ff. 225-289) consta di 8 quaternioni (+ il f. 289, il cui *verso* è bianco), numerati coi richiami (cf. ff. 248^v, 256^v, 264^v, 272^v, 280^v, 288^v), e misura mm. 305 X 235 (215 X 127 con 29/30 linee a pagina). Le filigrane sono: stella in losanga, racchiuse in un cerchio, molto vicina al tipo Briquet 6097 (Lucca 1566/67, Roma 1567 etc.); nel f. 243 stesso

(127) Secondo E. Gamillscheg e D. Harlfinger tutto il codice sarebbe stato vergato da Giovanni Nathanael, cf. *Repertorium... I. Teil: Handschriften... A. Verzeichnis...*, pp. 100-101. Il confronto tra due codici sottoscritti da Giovanni Nathanael, il *Marc.gr.154* del 1538 (cf. la riproduzione nel *Repertorium... I. Teil: Handschriften... C. Tafeln*, N. 173) e il *Paris.gr.1887* del 1541 (cf. H. OMONT, *Fascimiles de manuscrits grecs des XVe et XVIe siècles de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1887, tav. 26-27) con il Casanatense 203 (ff. 225-289), rende, tuttavia, non del tutto sicura e convincente, se non mi sbaglio, tale attribuzione.

motivo, uguale al tipo Briquet 6096 (Lucca 1559/61); variante di quest'ultimo tipo, non repertoriata, al f. 24r; corona sormontata da stella a 6 raggi (f. 242), assai simile al tipo Briquet 4835 (Lucca 1565/66, Roma 1567/68 etc.).

La scrittura di questa parte è molto vicina ai caratteri a stampa delle edizioni del sec. XVI; una mano più recente spesso corregge nei margini gli errori del copista ed integra alcune sue omissioni.

Il codice apparteneva a una Biblioteca della Compagnia di Gesù di Roma (f. 1^r) e fu acquistato dalla Biblioteca Casanatense nel 1774, come leggesi sul foglio di carta incollato all'interno del piatto anteriore. La rilegatura è in cartone.

Contiene:

- ff. 1-124^v la catena ai Proverbi dello ps. Procopio;
- ff. 124^v-133^v la catena dei tre Padri sul Cantico (*Cant. VI*, 8 - fine);
- ff. 135^v-222^v catena ai Proverbi;
- ff. 225^r-271^r le omilie di Gregorio di Nissa sull'Ecclesiaste;
- ff. 271^r-289^r la catena dei tre Padri sull'Ecclesiaste (*Eccle. III*, 12 - fine), presentata come la IX (θ') omilia del Nisseno al libro dell'Ecclesiaste.

Bibliografia:

- F. BANCALARI, *Index Codicum Graecorum Bibliothecae Casanatensis*, in *St.it.fil. 2* (1894), pp. 169-170; G. KARO - I. LIETZMANN, *Catenarum...*, p. 203; M. FAULHABER, *Hobelied...*, p. 115; A. RAHLFS, *Verzeichnis...*, p. 234; Gregorii Nysseni *In Ecclesiasten Homiliae*, ed. P. Alexander, in Greg. Nyss. Op., V (1962), pp. 238-240; S. LUCÀ, *La catena...*, p. 557.

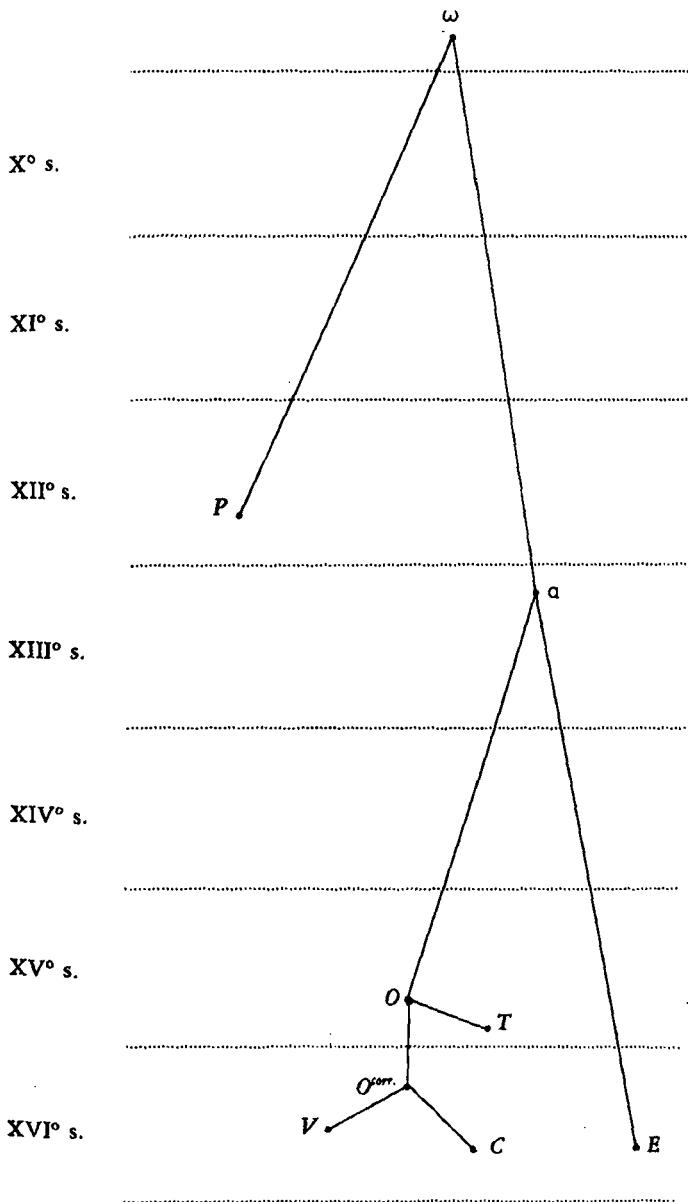
Anche C è apografo di O⁽¹²⁸⁾. L'accordo con O è completo e totale in errori, aggiunte, omissioni, e in tutti gli spazi vuoti, tranne in quelli integrati da O^{corr}. C si differenzia da O solo perché ha omissioni ed errori propri, e.g.:

III, 149-150	<i>om.</i>	καὶ ² - εἴναι
V, 17-19	<i>om.</i>	εὕξη - ὄσα ἄν
V, 97-98	<i>om.</i>	ὑπνῶσαι - ἀνέσει
VII, 3	<i>om.</i>	εἰς οἶκον - πορευθῆναι
IV, 60	οἴδα	εἴδον
VI, 6r	ποιεῖ	πονεῖ

(128) C è apografo di O anche per tutte le altre opere, eccetto la catena sui Proverbi (ff. 135^v-222^v), che è stata copiata da un codice molto vicino al *Marc.gr.22*.

VII, 16	$\omega\varsigma$	$\delta\varsigma$
IX, 56-57	<i>iter.</i>	ἐν παντὶ - ἔλαιον
XI, 88	$\chiρήσεται$	$\chiαρήσεται$
XII, 119	$\gammaράφουσι$	$\deltaιαγράφουσι$

Da quanto finora abbiamo detto, possiamo proporre lo stemma seguente:

NOTA AL TESTO

La lingua del catenista non presenta peculiarità degne di nota, giacché l'uso dell'aggettivo maschile per il femminile (IV, 52), del congiuntivo per il futuro (V, 127; XII, 35-36, 37, 107, 163), del nominativo per il vocativo (XI, 103; XII, 134-135), è piuttosto comune nel greco bizantino⁽¹²⁹⁾.

Elenco tuttavia queste altre particolarità:

- II, 31 ἔσαυτῷ invece di ἐμαυτῷ⁽¹³⁰⁾;
- VI, 89 e IX, 142 rispettivamente ἀνάλωσεν e καταπεφρόνητο senza aumento⁽¹³¹⁾;
- VIII, 85 e XI, 24 rispettivamente συγκατατίθωνται e μεταδίδως, in luogo di συγκατατίθῶνται e μεταδίδως: passaggio dalla coniugazione atematica a quella tematica⁽¹³²⁾;

Ho normalizzato secondo l'uso corrente alcune espressioni di due o più parole che il copista di *P* ed in genere i Bizantini considerano una sola entità, *e.g.*:

διατοῦτο V, 67; VII, 71; VIII, 57; VIII, 77; X, 124; etc.;

εἰσάνω III, 141;

ἐπιτοαυτό XI, 64;

ἔφικανόν VIII, 75;

ἴνατι II, 135-136;

μεταταῦτα III, 48-49; XI, 73-74.

A I, 56 ho scritto ταῦτά της, invece della forma senza il segno della crasi (testimoniata da *P*), la quale - se non erro - è comune a tutti i codici anteriori al Rinascimento.

(129) Cf. S.B. PSALTES, *Grammatik der Byzantinischen Chroniken* (= Forschungen zur griechischen und lateinischen Grammatik, 2), Göttingen 1913, §§ 303 e 334; H. LJUNGVIK, *Beiträge zur Syntax der spätgriechischen VolksSprache* (= Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, 27,3), Uppsala 1932, pp. 69 nota 1, 83 nota 2, 87; N.P. ANDRIOTIS, Συντακτικά καὶ μορφολογικά, in 'Ελληνικά 12 (1952/53), pp. 15-23.

(130) Cf. A.N. JANNARIS, *An Historical Greek Grammar*, London 1897, §§ 1406/07; S.B. PSALTES, *Grammatik...*, § 311; S. LINNÉR, *Syntaktische und lexikalische Studien zur Historia Lausitaca des Palladios* (= Recueil de Travaux publié par l'Université d'Uppsala, 1943: 2), Uppsala 1943, p. 84; G. BÖHLIG, *Untersuchungen zum rhetorischen Sprachgebrauch der Byzantiner mit besonderer Berücksichtigung der Schriften des Michael Psellos* (= Berliner byzantinische Arbeiten, 2), Berlin 1956, pp. 57-58.

(131) Cf. S.B. PSALTES, *Grammatik...*, §§ 318 e 325; G. BÖHLIG, *Untersuchungen...*, pp. 71-72; G. GARITTE, *Documents pour l'étude du livre d'Agathange* (= StT 127), 1946, pp. 169 e 171.

(132) Cf. J. VENDRIES, *Traité d'accentuation grecque* (= Nouvelle collection à l'usage des classes, 27), Paris 1904, § 148. Interessante è anche la forma ἀποδιδοῦν di XII, 83, participio presente neutro da ἀποδιδόω.

Nell'apparato critico non ho preso in considerazione gli errori di itacismo (*e.g.*: II, 128 σκοτομείνη *E*; III, 85 προσθῆναι *O*; III, 135 κτείνους *E*; IV, 116 διάδος *O*; VII, 40 ἀπρεπή *O*; IX, 103 δυκτίω *O*; X, 33 ψιθηρι-
σμῶ *O*; XI, 29 κρειμνώδει *O*; XII, 91 ἐμφύσιμα *O*; etc.), né quelli dovuti
allo scambio ε/αι (*e.g.*: IV, 101 ἐπέρεσθαι *E*; V, 167 ἐπευφρένεται *O*;
VIII, 40 ἀφερουμένου *O*; XII, 134 παρένεσεσι *O*; etc.), e ο/ω (*e.g.*:
I, 110 ἔδοκα *E*; II, 206 φοτισμοῦ *E*; V, 9 περιοπῆς *O*; VI, 24 αὐτῶν *O*;
VII, 53 πρώτεραι *O*; VII, 160 κακοθῆναι *O*; etc.), in tutti i casi in cui
la lezione *non* ha alcuna possibilità d'essere corretta. Non ho annoverato
infine, come lezioni varianti, alcuni evidenti errori meccanici, molto banali:
e.g. IV, 59 ὄρμὴ *O*; V, 1 καρδίας σου *O*; VII, 96 ἀναγγέλεσθαι *O*; VII, 97
ἀγαθὴ *O*; VIII, 39-40 δύνασται *O*; X, 94 βασιλεύ σου *O*; X, 107
ξουσιάζοντες (*sic*) *O*; XI, 97 ἐπᾶσι *E*.

BIBLIOGRAFIA

- H. LIETZMANN, *Catenen. Mitteilungen über ihre Geschichte und handschriftliche Überlieferung*, Freiburg i. B. 1897, pp. 64-65.
- M. FAULHABER, *Hohelied-, Proverbien- und Prediger-Catenen* (= Theologische Studien der Leo-Gesellschaft, 4), Wien 1902, pp. 140-142.
- R. DEVREESSE, *Chânes exégétiques grecques*, in DBS, I (1928), col. II63.
- J. KIRCHMEYER, *Un commentaire de Maxime le Confesseur sur le Cantique?* in *Studia Patristica*, 8 (= TU 93), 1966, pp. 406-413 (per la catena dei tre Padri sul Canticus).
- S. LUCA, *La catena dei 3 Padri sull'Ecclesiaste*, in *Studi in onore di Anthos Ardizzoni*, 1 (Roma 1978), pp. 557-582.
- ID., *Gli scolii sull'Ecclesiaste del Vallicelliano greco E 21*, in *Augustinianum* 19 (1979), pp. 287-296 e soprattutto pp. 291-294.

TEXTUS

SIGLA

E	<i>Scorialensis R.I.3</i>	1565 ca.
O	<i>Vaticanus Ottob. gr. 56</i>	seconda metà del sec. XV
P	<i>Parisinus gr. 152</i>	seconda metà del sec. XII

Le opere citate nell'apparato delle fonti e dei luoghi paralleli, nonché le loro edizioni, saranno facilmente identificate grazie all'*index fontium et locorum parallelorum* (pp. 121-138), nel quale per l'appunto esse sono elencate con dati bibliografici completi.

Ἐρμηνεία κατὰ παράφρασιν τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ,
συλλεγεῖσα ἀπό τε τῶν εἰς τοῦτον ἐρμηνειῶν
τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Νύστης
καὶ τῆς παραφράσεως τῆς λεγομένης τοῦ Θεολόγου
καὶ ἀπό διαφόρων ἐννοιῶν τοῦ ἁγίου Μαξίμου.

Προγυμνάσας ἡδη Σαλομῶν πρὸς πόθον πνευματικὸν διὰ
τῶν παροιμιακῶν νοημάτων τὸν ἡμέτερον νοῦν καὶ τῇ
ἡθικῇ φιλοσοφίᾳ πρὸς τοῦτον παιδαγωγήσας ἡμᾶς εἰσαγω-
γικῶς, ἐπὶ ὑψηλοτέραν λοιπὸν διδασκαλίαν ἀνάγει, ἐκπαι-
5 δεύων ἡμᾶς διὰ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ καὶ φυσικῶς, ὡς τὴν
τῶν δυντῶν γνῶσιν ἐκ θεοῦ δεξάμενος ἀψευδῆ. Ἐξ αὐτῆς
γάρ τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως καταγγέλλει τὸ μάταιον
τῆς περὶ ταῦτα σχέσεως ἡμῶν, ὥστε ταύτης καταργηθείσης
ἀνεπικωλύτως προκόπτειν τὴν πρὸς τὸ κυρίως καλὸν ἔφε-
10 σιν ἡμῶν, καὶ φησιν ὡς ἐν ἐπιγραφῇ·

Prol., 5/6 cf. Sap. 7, 17

Prol., 1/2 Προγυμνάσας ... νοῦν: Greg. Nyss. (hom. I) p. 277, 45
«τῶν γάρ παροιμιακῶν νοημάτων ἡδη προγυμνασάντων τὸν νοῦν.» Cf.
etiam Cat. Proc. p. 5, 7 2/6 τῇ ἡθικῇ ... ἀψευδῇ: cf. Olymp., PG 93,
477 C 2-8 «τῶν δυντῶν τὴν γνῶσιν ἀψευδῆ δεξάμενος ὑπὸ θεοῦ Σολο-
μῶν ... εἰς ἡθικὰ καὶ φυσικὰ καὶ νοητά. Καὶ τὰ μὲν ἡθικὸ διὰ τῶν
Παροιμιῶν παρέδωκε τὰ δὲ φυσικὰ διὰ τῶν τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ τὰ δὲ
νοητὰ διὰ τοῦ Ἀισματος τῶν Ἀισμάτων.» De tripartitione librorum, qui
vulgo Salomonis adscribuntur, et qua disciplinam moralem liber Prover-
biorum, naturalem Ecclesiastae, mysticam Cantici Canticorum significat,
cf. Orig. pp. 25-31 passim, et fusi A. LEANZA, La classificazione dei
libri salomonici e i suoi riflessi sulla questione dei rapporti tra Bibbia e scienze
profane, da Origene agli scrittori medievali, in Augustinianum 14 (1974)
pp. 651-666. Cf. etiam Didym. 1 pp. 5, 23 - 6, 5; Basil. Caes., In princ.
Prov., PG 31, 388A5-B1; Olymp., frg. in Prov. Salom., PG 93, 469B4-12;
Evagr. f. 17', 4-6; Cat. Proc. (Διδύμου schol.) p. 6, 3-6; Cat. Polychr. f.
153', 5-7 (quae vero e Basil. Caes. loc. laud. haurit); denique S. LUCAS,
L'esegesi di Nilo d'Ancira sul libro dell'Ecclesiaste, in Sileno 3 (1977) p. 19

PE

Tit., 3 Νύστης E

Prol., 1 Προοίμιον præpos. E Σαλομῶν E 4 ἀνάγει] ἄγει E

I, 1. Ρήματα Ἐκκλησιαστοῦ υἱοῦ Δαυὶδ, βασιλέως Ἰσραὴλ
ἐν Ἱερουσαλήμ.

"Ηγουν, τάδε λέγει Σολομῶν, ὁ τοῦ βασιλεύσαντος τῶν
Ἰσραηλίτῶν ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλήμ προφήτου Δαυὶδ παῖς,
5 ἀπάση τῇ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ, πάντως τῇ τῶν πιστῶν
χορείᾳ.

2. Ματαιότης ματαιοπήτων, εἴπεν ὁ Ἐκκλησιαστής, μα-
ταιότης ματαιοπήτων, τὰ πάντα ματαιότης.

"Ητοι, κενὴν καὶ ἀνόνητον ἄπασαν τὴν περὶ τὰ φαινόμενα
10 τῶν ἀνθρώπων σχέσιν τε καὶ σπουδὴν εἰρηκεν ὁ πάντα
ἐπισυνάγων πρὸς ἔξετασιν λόγος· μάταιον γάρ ἐστι τὸ
μηδαμοῦ λυσιτελοῦν. Διόπερ ἡ τῶν φαινομένων καὶ φθειρο-
μένων σχέσις, ὡς τούτοις τὸν νοῦν περιγράφουσα καὶ μὴ
15 συγχωροῦσα δι' αὐτῶν πρὸς κατανόησιν τοῦ τῶν ὅλων
αἵτιου χειραγωγεῖσθαι, κάντεῦθεν μήτ' αὐτὴ λυσιτελοῦσα,
ἀλυσιτελῇ δὲ καὶ ταῦτα ποιοῦσα, ματαιότης ματαιοπήτων
ἐστί, τὰ πρόσκαιρα πάντα συγκλείουσα ματαιότητι. Ἐπειδὴ

3. Τίς περισσεία τῷ ἀνθρώπῳ ἐν παντὶ μόχθῳ αὐτοῦ ὥ-
μοχθεῖ ὑπὸ τὸν ἥλιον;

20 Τουτέστι, τί ἔχει τις εἰπεῖν ὅφελος προσηρπημένον τοῖς
ἐκτελεσθῆναι σπουδαζομένοις παρ' ἀνθρώπων, ἀνωτέρω μὲν
τῶν ἄστρων οὐδ' ὅτιοῦν βουλομένων τῷ γενναίῳ τῆς ψυχῆς
ὅμματι κατιδεῖν, μόνα δὲ φρονούντων καὶ ἐνεργούντων τὰ

3/5 τάδε ... ἐκκλησίᾳ: Greg. Thaum., PG 10, 988B1-2 «Τάδε λέγει Σαλομῶν, ὁ τοῦ Δαβὶδ βασιλέως καὶ προφήτου παῖς ἀπάση τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ.» De interpretatione Ecclesiastae nominis, cf. S. Lucr., art. laud., pp. 17-18 9/10 κενὴν ... σπουδὴν: cf. Greg. Thaum., PG 10, 989A2-4 (= Cat. Polychr. f. 154^r, 7-8) 11/12 μάταιον ... λυσιτελοῦν: cf. Greg. Agr., PG 98, 752C4 «ματαιότης ἐστὶ πᾶν ὃ μηδεμίαν ἔχει λυσιτέλειαν...» et 761A15-B1; cf. etiam Theod. Cyr., In ps. II8, 37, PG 80, 1833A8-II 20 τί ... προσηρπημένον: Greg. Thaum., PG 10, 989A4-5 (= Cat. Polychr. f. 154^r, 9-10) paene ad verbum 21/23 ἀνωτέρω ... κατιδεῖν: Greg. Thaum., PG 10, 989A7-9 fere ad verbum

γήινα, ἐν οἷς κατατρίβεται ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος ἡμέραν
25 ἔξ ἡμέρας, ὥρῶν τε καὶ ἐνιαυτῶν περιόδους καὶ ἡλίου
δρόμους περιωρισμένους; Καὶ γάρ

4-7. Γενεὰ πορεύεται καὶ γενεὰ ἔρχεται, καὶ ἡ γῆ εἰς τὸν
αιῶνα ἔστηκεν. Ἀνατέλλει ὁ ἡλιος καὶ δύνει ὁ ἡλιος καὶ
εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ ἔλκει· ἀνατέλλων αὐτὸς ἐκεῖ πορεύεται
30 πρὸς νότον καὶ κυκλοῖ πρὸς βορρᾶν. Κυκλοὶ κυκλοῦν,
πορεύεται τὸ πνεῦμα καὶ ἐπὶ κύκλους αὐτοῦ ἐπιστρέφει τὸ
πνεῦμα. Πάντες οἱ χείμαρροι πορεύονται εἰς τὴν θάλασσαν
καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔσται ἐμπιπλαμένη· εἰς τὸν τόπον οὐ οἱ
χείμαρροι πορεύονται, ἐκεῖ αὐτοὶ ἐπιστρέφουσι τοῦ πο-
35 ρευθῆναι.

Εἴτουν, πᾶσα ἡ τοῦ βίου πορεία κύκλος τίς ἔστι, διη-
νεκῶς ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐλισσόμενος· ἐκ γῆς γὰρ ἡ γένεσις
ἡμῶν καὶ εἰς γῆν ἡ ἀνάλυσις. Ἡ δὲ γῆ ἐπὶ τοῦ οἰκείου
μένει ὅρου ἄπαντα τὸν παρόντα αἰῶνα, μήτε τῇ γενέσει
40 τῶν ἔξ αὐτῆς ἐκλείπουσα, μήτε τῇ εἰς αὐτὴν ἀναλύσει
πλεονάζουσα. Καὶ ὁ ἡλιος δέ, ἀνατέλλων καὶ δύνων, πάλιν
εἰς τὸν αὐτὸν περιτρέχει ὅρον· ἀεὶ γὰρ ἀπὸ τῶν βορείων
μερῶν ἀνατέλλων, πρὸς τὰ νότια πορευόμενος δύνει, καὶ
τὴν ὑπόγειον πορείαν ποιούμενος πρὸς βορρᾶν ἀπὸ τῶν
45 τούτου πάλιν ἀνίσχει μερῶν, τὸν κύκλον τοῦ ιδίου δρόμου

37/38 cf. Gen. 2, 7 38 cf. Gen. 3, 19

24/26 κατατρίβεται ... περιωρισμένους: Greg. Thaum., PG 10, 989A9-12
ad verbum. Cf. etiam Cat. Polychr. f. 154^r, 10-12 «καὶ κατατρίβεται ὁ τῶν
ἀνθρώπων βίος ἡμερῶν καὶ ἐνιαυτῶν περιόδους...», quae ex Greg.
Thaum. loc. laud. pendet 36/37 πᾶσα ... ἐλισσόμενος: Greg. Nyss. p.
287, 10 et 15-16 «εἰς ὁ κύκλος τῆς τοῦ βίου πορείας ... καὶ οὗτος κύκλος
τίς ἔστι διηνεκῶς ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐλισσόμενος.» 37/41 ἐκ γῆς ...
πλεονάζουσα: eandem fere sententiam praebent etiam Greg. Thaum., PG
10, 989B1-3 (= Cat. Polychr. f. 154^r, 13-15) et Greg. Agr., PG 98,
765C14-15 et 768A1-4 39 τὸν παρόντα αἰῶνα: cf. Didym. i p. 12, 10-II
«εἰς τὸν αἰῶνα δὲ τοῦτον λέγει.» 41 De interpretatione Max. Conf.
sup. Eccle. i, 5 cf. Praefat. p. xxxxi 41/42 πάλιν ... ὅρον: Greg.
Thaum., PG 10, 989B3-4 (= Cat. Polychr. f. 154^r, 15-16) ad verbum
42/46 ἀεὶ ... πληρῶν: cf. Greg. Nyss. p. 287, 16-20

PE

36 τί P^a.corr.

πληρῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν ἀνέμων φύσις, ποτὲ μὲν ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν πνέουσα, ποτὲ δ' ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, καὶ ἄλλοτε ἀπὸ ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν καὶ πάλιν ἀπὸ μεσημβρίας πρὸς ἄρκτον, ἐν τε τῷ ἀπιέναι καὶ ὑπο-
 50 στρέφειν κυκλικὴν τὴν πορείαν ποιεῖται. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ τῶν ὑδάτων φύσις, ποτὲ μὲν εἰς θάλασσαν ποταμῆδὸν εἰσρέουσα, ποτὲ δ' ἀπὸ θαλάσσης διὰ νεφελῶν ἀνιμωμένη, καὶ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς ἄρδουσα καὶ πάλιν ἐκ ταύτης ποταμῆδὸν εἰς θάλασσαν ἀναστρέφουσα, τὸν ἴδιον τῆς
 55 πορείας κύκλον πληροῦ, τῆς θαλάσσης μενούσης ἐπὶ τῆς κατὰ φύσιν ταύτητος καὶ μήτε πλημμυρούσης ταῖς εἰσρο-
 αῖς, μήτ' ἔκκενουμένης ταῖς ἐκροαῖς. Τῶνδε εἰρημένων

8. *Πάντες οἱ λόγοι ἔγκοποι· οὐ δυνήσεται ἀνήρ τοῦ λαλεῖν, καὶ οὐκ ἐμπληθήσεται ὁφθαλμὸς τοῦ δρᾶν, καὶ οὐ 60 πληρώθήσεται οὓς ἀπὸ ἀκροάσεως.*

Δηλαδή, διὰ τελειότητα φρενῶν τῆς κατὰ τὴν ἄστατον φορὰν τῶν ὄντων ὑπεριδῶν ματαιότητος, καὶ τῆς τούτων φύσεως πάντας τοὺς καθόλου ἐρευνώμενος λόγους, πολλὰ καμῶν, μόλις νῷ μόνῳ ἐν ἄλλῃ ἐξ ἄλλου φαντασίᾳ ἐν τι-
 65 συλλέξει τῆς ἀληθείας ἵνδαλμα, πρὶν κρατηθῆναι φεῦγον καὶ πρὶν νοηθῆναι διαδιδρᾶσκον. Ὡς γάρ ἔχει φύσεως ἡ ἀληθεία, οὕτ' αὐτὸς λόγω ἰστορήσαι δυνήσεται καὶ διδάξαι τοὺς ἀγνοοῦντας, οὕτ' ὁφθαλμὸς τοῦ τῇ φυσικῇ θεωρίᾳ

53 cf. Am. 5, 8

46/50 Ἀλλὰ ... ποιεῖται: πνεῦμα pro ventorum flatu accipiunt etiam Greg. Thaum., PG 10, 989B5-6 «καὶ τοὺς ἀνέμους...»; Hier. p. 255, 184, qui vero Symmachi interpretationem praeberet; Greg. Agr., PG 98, 773B4-10; Cat. Polychr. f. 154^v, 19-20 «πνεῦμα· τινὲς μὲν τὸν ἥλιον, οἱ δὲ τοὺς ἀνέμους...»; Cat. Haun. f. 61^v schol. I' 52/54 ἀπὸ ... ἀναστρέφουσα: cf. Olymp., PG 93, 485A10-14 (= Cat. Polychr. f. 155^v, 3-6) «Ο προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης καὶ ἔκχέων αὐτὸν ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς (Am. 5, 8) ... τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης διὰ τῶν νεφῶν ἀνιμώμενον καὶ εἰς γῆν προχεόμενον.» Cf. etiam Greg. Agr., PG 98, 777B5-10, et Cat. Haun. f. 61^v schol. λ' «Ἄκουε "Ἄμως ..." αἱ γάρ νεφέλαι τοὺς ὑετοὺς ἐκ τῆς θαλάσσης ἀντλοῦσαι χορηγοῦσι τῇ γῇ· ἡ δὲ πλημμυροῦσα τοὺς χειμάρρους ἐργάζεται πρὸς τὴν αὐτὴν ἀναστρέφοντας θάλασσαν, δθεν ἀπεξηνέχθησαν.» 64/66 νῷ ... διαδιδρᾶσκον: paene ad verbum haurit ex Greg. Naz. or. 38, PG 36, 317B11-C3, vel ex or. 45, ibid., 625C9-14
 66/75 Ὡς γάρ ... εύρισκομένου: cf. Hier. p. 256, 208-211

ένασχολουμένου τῆς ιδίας ἐνεργείας τὸ μέτρον ὑπερβῆναι
 70 ισχύσει καὶ διαβῆναι τὸ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῶν δρατῶν προφαινόμενον χρῶμα καὶ τῆς θέας αὐτῆς ἐμπλησθῆναι ἐν αὐτοψίᾳ, οὕτ' ἀκοή τοῦ διὰ πράξεως ἡθικῶς παιδαγωγουμένου τῆς περὶ ταύτης ἀκροάσεως πληρωθήσεται, ὡς διδασκαλικοῦ λόγου ἀκριβῶς ἐν ἔαυτῷ τὴν ἀλήθειαν διαλαμ-
 75 βάνοντος κατὰ τὸ παρὸν μὴ εύρισκομένου. Λοιπὸν

9-11. *Tí τὸ γεγονός; Αὔτὸ τὸ γενησόμενον. Καὶ τί τὸ πεποιημένον; Αὔτὸ τὸ ποιηθησόμενον. Καὶ οὐκ ἔστι πᾶν πρόσφατον ὑπὸ τὸν ἥλιον, δὲ λαλήσει καὶ ἔρει· «ἴδε τοῦτο καινόν ἔστιν.» ἥδη γέγονεν ἐν τοῖς αἰώσι τοῖς γενομένοις
 80 ἀπὸ ἐμπροσθεν ἡμῶν. Οὐκ ἔστι μνήμη τοῖς πρώτοις, καὶ γε τοῖς ἐσχάτοις γενησομένοις οὐκ ἔσται αὐτοῖς μνήμη μετὰ τῶν γενησομένων εἰς τὴν ἐσχάτην.*

“Ηγουν, ἐπειδὴ τὰ παρόντα πάντα ματαιότης εἰσί, ματαιότης δέ ἔστι τὸ ἐπὶ παντὶ λυσιτελοῦντι ἀνύπαρκτον, τὸ
 85 δ' ἀνύπαρκτον οὐκ ἄν τις ἐν τοῖς γεγονόσι λογίσαιτο, τί τὸ γενόμενον παρὰ θεοῦ καὶ διαμένον ἔστιν; “Οπερ πάντως ἔσται τὸ ἐσδμενον. Οὐ γάρ ὅπερ εἰσὶ νῦν τὰ διὰ τὸν ἄνθρωπον γενόμενα, ἀλλοιωτὰ καὶ φθαρτὰ – τοῦτο δὴ καὶ γεγόνασιν, δτι τὴν φθορὰν τῆς φύσεως ἡ κατὰ τὴν τῆς
 90 θείας ἐντολῆς παράβασιν τροπὴ τῆς προαιρέσεως ἐπεισήγαγεν – ἀλλ' ὅπερ ποτὲ ἔσονται, ἀναλλοίωτά τε καὶ ἄφθαρτα. Τί δὲ πάλιν ἔστιν δὲ πεποιημένος χειρὶ θεοῦ ἄνθρωπος;

69/71 τῆς ιδίας ... χρῶμα: Greg. Nyss. p. 294, 8-ix «διαβῆναι γάρ τὸ χρῶμα ἡ ὄψις οὐδὲ δύναται, ἀλλ' ἔχει μέτρον τῆς ιδίας ἐνεργείας τὸ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῶν δύντων αὐτῇ προφαινόμενον.» 73/75 ὡς ... εύρισκομένου: Greg. Nyss. p. 294, 14-15 «οὐδεὶς γάρ εὑρεθῆσεται λόγος διαλαμβάνων δι' ἀκριβείας ἐν ἔαυτῷ τὸ ζητούμενον.» 83/85 ἐπειδὴ ... λογίσαιτο: Greg. Nyss. p. 295, 1-4 «εἰ τὰ πάντα ματαιότης, δῆλον δτι οὐδὲ γέγονεν ἐν τι τούτων, δὲ οὐχ ὑφέστηκε τὸ γάρ μάταιον πάντως ἀνύπαρκτον, τὸ δὲ ἀνύπαρκτον οὐκ ἄν τις ἐν τοῖς γεγονόσι λογίσαιτο.» Eandem interpretationem praebet etiam Cat. Proc. (p. 10, 8r-83), quae recte Gregorio Nyss. adscribit. De Maximi Conf. interpretatione sup. Eccle. I, 9 cf. Praefat. p. xxxii 85/86 τί ... ἔστιν: cf. Greg. Nyss. p. 295, 4-5 86/87 «Οπερ ... ἐσόμενον: cf. Greg. Nyss. p. 295, 7 et Evagr. f. 17', 20 87/94 Οὐ γάρ ... ἄφθαρτος: similia quaedam saepe in operibus Maximi Conf. occurunt, cf. Praefat. p. xxviii cum n. 78. Cf. etiam Greg. Nyss. p. 296, 8-18

Ούχ δ νῦν ὑπάρχει διὰ τὴν ἀμαρτίαν, τρεπτὸς καὶ φθαρτός,
 ἀλλ' ὁ ποτὲ ποιηθήσεται, ἄτρεπτός τε καὶ ἄφθαρτος. Καὶ
 95 οὐκ ἔστι κυρίως πᾶν πρόσκαιρον καὶ χρονικόν, εἰ καὶ εἶναι
 νομίζεται. «Ο δέ εἴπη τις καὶ διδάξει, ὅτι «ἴδε τοῦτο νέον δν
 ἀληθῶς ἔστι», τὸ τοιοῦτον νέον οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἡδη παρὰ
 θεοῦ γέγονεν ἐν τοῖς πρὸ δημῶν αἰώσιν. Οἱ γὰρ ἀναλ-
 λοίωτοι ὅροι καὶ λόγοι τῶν φύσεων, καθ' οὓς παρὰ τοῦ
 100 δημιουργοῦ τὰ πάντα γεγόνασι, παρὰ τούτῳ προϋφεστήκασι
 πρὸ τῆς τῶν ὄντων παραγωγῆς· εἰ δὲ τούτων τῶν λόγων
 ἐν λήθῃ γεγόναμεν, ἐξ οὐ πρὸς κακίαν ἡ φύσις δημῶν
 ἔρρεψε, θαυμάσης μηδέν ὅτι καὶ τὰ νῦν δοκοῦντα εἶναι,
 105 ὅτε πρὸς τὸ ὄντως δν ἀγαθὸν ἀναγθῶμεν, λήθῃ συγκα-
 λυφθήσεται. Ἐμποιήσει γὰρ ἡ ἐσχάτη κατάστασις τῇ τῶν
 ἀνθρώπων φύσει τῆς μνήμης τῶν ταύτης ἐπιγενομένων μετὰ
 τὴν ἐξ ἀρχῆς εὔκληρίαν κακῶν ἀφανισμὸν παντελῆ. Καὶ
 οὐκ αὐτοσχεδιάζω ταῦτα νῦν ἐκκλησιάζων, ἀλλὰ

12-13. Ἔγὼ Ἐκκλησιαστὴς ἐγενόμην βασιλεὺς ἐπὶ Ἰσραὴλ
 110 ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ ἔδωκα τὴν καρδίαν μου τοῦ ἐκζητῆσαι
 καὶ τοῦ κατασκέψασθαι ἐν τῇ σοφίᾳ περὶ πάντων τῶν
 γινομένων ὑπὸ τὸν οὐρανόν, ὅτι περισπασμὸν πονηρὸν

94 cf. I Cor. 15, 53-54 99/100 cf. Ioh. 1, 3; Col. 1, 16

95/96 οὐκ ἔστι ... νομίζεται: cf. Greg. Nyss. p. 296, 20-22 «Οὐκ ἔστι ...,
 οὐδὲ ἔστιν ὄλως, ἀλλὰ νομίζεται.» 96/98 ἴδε ... αἰώσιν: cf. Greg. Nyss.
 p. 297, 2-8 «κότι καινόν ἔστι τοῦτο καὶ τῷ δντι ὑφέστηκεν ... εἰ τι ὀλη-
 θῶς ... γέγονεν, ἐκεῖνό ἔστιν, δὲν τοῖς αἰώσιν ἐγένετο τοῖς πρὸ δημῶν.»

101/105 εἰ δὲ ... συγκαλυφθήσεται: Greg. Nyss. p. 297, II-15 «εἰ δὲ
 ἐπεκράτησε λήθῃ τῶν γενομένων, θαυμάσης μηδέν· καὶ γὰρ τὰ νῦν ὄντα
 λήθῃ συγκαλυφθήσεται. «Οτε γὰρ πρὸς κακίαν ἡ φύσις ἔρρεψε, ἐν λήθῃ
 τῶν ἀγαθῶν ἐγενόμεθα· ὅταν γένηται πρὸς τὸ ἀγαθὸν αὐθίς δημῶν ἡ
 ἀνάλυσις, πάλιν τὸ κακὸν λήθῃ συγκαλυφθήσεται.» Eandem interpretatione
 praebet etiam Cat. Proc. (p. II, 95-100), quae merito Gregorio
 Nyss. adscribit; schol. Ivir. f. 130^r, 18-22 (quod ex Procopiana interpreta-
 tione ad verbum pendet) et Cat. Polychr. f. 156^r, 9-II 105/107
 Ἐμποιήσει ... παντελῆ: Greg. Nyss. pp. 297, 17 - 298, 2 «Οὐκ ἔστι μνή-
 μη ..., ὅτι τῶν ἐπιγενομένων μετὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς εὔκληρίαν ἡ ἐσχάτη
 κατάστασις ἀφανισμὸν παντελῆ τῆς τῶν κακῶν μνήμης ἐμποιήσει τῇ
 φύσει.» 107/108 Καὶ ... ἐκκλησιάζων: Greg. Thaum., PG 10, 989C8 ad
 verbum

PE

93 τε *post* τρεπτὸς *add.* E 96 δὲ E 106 ἐπιγενομένων E

ἔδωκεν δὲ θεός τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων τοῦ περισπάσθαι
ἐν αὐτῷ.

- 115 Δηλονότι, ἐγὼ δὲ κατὰ τήνδε τὴν διδασκαλίαν ἐπισυνάγων
πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς μιᾶς τῶν ὄλων ἀρχῆς καὶ αἰτίας τούς
διεσκορπισμένους τῇ τῶν προσκαίρων σχέσει καὶ τῇ περὶ
ταῦτα ἀπάτῃ, βασιλείαν Ἐβραίων ἐν Ἱεροσολύμοις πεπι-
στευμένος, ἐζήτησα μεμελημένως καὶ κατενόησα οὐχ ἀπλῶς
120 ἐν σοφίᾳ, ἀλλ᾽ ἐν τῇ ἀληθινῇ, τὴν ποικίλην περὶ γῆν φύσιν
ἀπασαν. Καὶ ἔγνων ὅτι διὰ τὴν παρακοὴν πονεῖν οἱ ἀν-
θρωποι ἐπὶ γῆς παρὰ θεοῦ κατεκρίθησαν, ὥστε ἄλλοτε
ἄλλοιδε καμάτου προφάσει δύσυνηρῶς ζῆν, κάντεῦθεν ἐπι-
μεμνήσθαι τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ ἀπονωτάτης καὶ μακαρίας
125 ζωῆς. Καὶ γάρ

14. *Eίδον σύμπαντα τὰ ποιήματα τὰ πεποιημένα ὑπὸ τὸν
ἥλιον, καὶ ἴδοὺ τὰ πάντα ματαιότης καὶ προαιρεσις πνεύμα-
τος.*

- 130 Εἴτουν, ἐθεασάμην πάντα τὰ παράνθρωπων πραττόμενα
περὶ γῆν, καὶ εἰσὶ ταῦτα πάντα ἀλυσιτελῇ καὶ ἀνόνητα καὶ
ψυχῆς ἀλογωτάτη προαιρεσις· ὅτι

15. *Διεστραμμένον οὐ δυνήσεται τοῦ ἐπικοσμηθῆναι, καὶ
ὑστέρημα οὐ δυνήσεται τοῦ ἀριθμηθῆναι.*

- 135 Τουτέστι, τὰ μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς ἀρετῆς διὰ κενοδο-
ξίαν πραττόμενα, διεστραμμένης ἀπὸ τοῦ εὐθέος εἰς τὸν
ἐναντίον ὑπάρχοντα προαιρέσεως, κανὸν ὑποκρίνωνται τὴν
ἀρετὴν, τὸν κόσμον ταύτης περιβαλέσθαι οὐ δύνανται·
κακία γάρ καὶ ἀκοσμία ψυχῆς τὸ μὴ διὰ θεόν, ἀλλὰ διὰ
δόξαν ματαίαν πραττόμενον. Τὰ δὲ κατ' ἔλλειψιν πάλιν τῆς

115/117 ἐγὼ ... διεσκορπισμένους: cf. Greg. Nyss. (hom. II) p. 298,
5-7 «Ἐγὼ ... δὲ ἐκκλησιαστῆς ... δὲ τὰ πεπλανημένα τε καὶ διεσκορπι-
σμένα συνάγων εἰς ἔν.» Cf. etiam Greg. Nyss. (hom. I) p. 280, 8-10

118/123 βασιλείαν ... ζῆν: Greg. Thaum., PG 10, 989C9-14 fere ad
verbūm 121/125 διὰ τὴν ... ζωῆς: cf. infra in Eccle. 3, 10 (= III,
38-41) 130 καὶ εἰσὶ ... ἀνόνητα: cf. supra in Eccle. 1, 2 (= I, 9-12)

135/137 διεστραμμένης ... δύνανται: cf. Greg. Nyss. p. 304, 4-6

PE

125 ζωῆς] διαγωγῆς E 126 εἶδεν E 131 ἀλογωτάτης E 138
καὶ om. E

- 140 ἀρετῆς δι' ἡδονὴν σαρκὸς ἐνεργούμενα, ἐστερημένης τοῦ καλοῦ ὑπάρχοντα προαιρέσεως, συναριθμήναι τοῖς οὖσιν οὐ δυνηθήσονται· τὸ γάρ κακὸν ἀνυπόστατον. Ἀλλὰ καὶ

16-18. Ἐλάλησα ἐγὼ ἐν τῇ καρδίᾳ μου τῷ λέγειν· ἐγὼ ἰδοὺ ἐμεγαλύνθην καὶ προσέθηκα σοφίαν ἐπὶ πᾶσιν οἵ 145 ἔγενοντο ἔμπροσθέν μου ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ καρδία μου εἶδε πολλὰ σοφίαν, καὶ γνῶσιν· καὶ ἔδωκα τῇ καρδίᾳ μου τοῦ γνῶναι σοφίαν καὶ γνῶσιν· παραβολὰς καὶ ἐπιστήμην ἔγνων ἐγὼ, ὅτι καὶ γε τοῦτο ἔστι προαιρεσις πνεύματος· ὅτι ἐν πλήθει σοφίας πλήθος γνώσεως, καὶ ὁ προστιθεὶς 150 γνῶσιν προστίθησιν ἄλγημα.

"Ητοι, ἐν τῷ λογίζεσθαι με ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ἐμεγαλύνθην τῷ κατὰ τὴν βασίλειον ἀρχὴν τῆς δυναστείας ὄγκῳ, καὶ ηὔξησα τοῦτον τῇ προσθήκῃ τῆς σοφίας παρὰ πάντας τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ βασιλεύσαντας, καὶ ἡ ψυχὴ μου ἐθεάσατο νοερῶς πλοῦτον σοφίας καὶ γνώσεως, καὶ ἔδωκα τὴν ψυχὴν μου ἐμπόνῳ μελέτῃ ὑπὲρ τοῦ γνῶναι σοφίαν καὶ γνῶσιν, καὶ διὰ τῆς συμβολικῆς παραθέσεως τῶν γινωσκομένων ἔγνων ἐξ ἀναλογίας τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς πραγμάτων τὴν ἐπιστήμην, εἴπον αὐτὸς ἐν τῇ ψυχῇ μου ὅτι καὶ ὁ πλοῦτος

140/142 ἐστερημένης ... δυνηθήσονται: Greg. Nyss. p. 304, 20 «ὁ ἀριθμὸς τῷ μὴ συναριθμεῖσθαι τοῖς οὖσι...» 142 τὸ ... ἀνυπόστατον: Greg. Nyss. p. 300, 21-22; cf. etiam pp. 281, 4 et 282, 8-9 (hom. I); Cat. Proc. (schol. τοῦ Νύσσης) p. 10, 82-83; Cat. Polychr. (f. 156v, 17-18) schol. adespot., quod vero cod. Angel. gr. 113 f. 48v, 2-28 et praecipue 9-10, qui eandem Polychr. catenam continet, Gregorio Nyss. recte adscribit. Itemque cf. Max. Conf. ad Thal., ed. Laga-Steel, p. 29, 209-219; Ambig., PG 91, 1332A2-3; etc. 151 ἐν ... με: cf. Greg. Thaum., PG 10, 989D4-5 (= Cat. Polychr. f. 158v, 9) 151/154 ἰδοὺ ... βασιλεύσαντας: Greg. Nyss. pp. 307, 19 - 308, 9 «ἰδοὺ ἐμεγαλύνθην ἐγὼ· ἐπειδὴ γάρ εἰδον ... τὸ ἐκ τῆς δυναστείας μέγεθος καὶ τὸν ὄγκον τῆς βασιλείας ... τὸν γάρ ... τῆς δυναστείας ὄγκον ηὔξησα τῇ τῇ σοφίας προσθήκῃ ... Προσέθηκα γάρ σοφίαν ἐν πᾶσι τοῖς γενομένοις ἔμπροσθέν μου ἐν Ἱερουσαλήμ.» 155/159 ἔδωκα ... ἐπιστήμην: Greg. Nyss. p. 308, 14-19 «Ἐδωκα τὴν καρδίᾳ μου ... εἰ μὴ πόνος τε καὶ μελέτῃ τῆς γνώσεως αὐτῶν καθηγήσατο· ἀλλὰ καὶ ... ἐπιστήμην ἔγνων, τουτέστι τὴν ἐξ ἀναλογίας γινομένην τοῦ ὑπερκειμένου κατάληψιν διὰ τῆς παραθέσεως τῶν γινωσκομένων.» 159/162 εἴπον ... γνῶσις: cf. Greg. Nyss. p. 309, 8-13

PE

143/144 ἐγὼ ἰδοὺ] fort. scribend. Ιδοὺ ἐγὼ, coll. *infra* I, 157 et Cat. Proc. et Olymp. ad loc. 157 τῆς) om. E

- 160 τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως προαίρεσίς ἔστι ψυχῆς ἀγαθὴ πάντως, ὡσπερ κακὴ τάναντία, ὅτι ἐν πολλῇ σοφίᾳ δυνάμει πολλὴ ἐνεργεῖται τοῦ λυσιτελοῦντος γνῶσις. Νοὸς γάρ ή μὲν σοφία δύναμις, ή δὲ γνῶσις ἐνέργεια· τοῦ δὲ καλοῦ ἔξις μὲν ή γνῶσις, ή δ' ἀρετὴ αὕθις ἐνέργεια. Διόπερ 165 δὲ αὐξάνων ἐν ἑαυτῷ τὴν γνῶσιν, συνεπιτείνει ταύτη καὶ τὸν πόνον τῆς ἀρετῆς. Δι' ὃν πόνον

II, 1. *Eἶπον ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου· «δεῦρο δὴ πειράσω σε ἐν εὐφροσύνῃ, καὶ ἵδε ἐν ἀγαθῷ.» Καὶ ἴδού καὶ γε τοῦτο ματαιότης.*

Δηλαδή, καθειλκύσθην πρὸς τὰ νομιζόμενα τῇ αἰσθήσει 5 τερπνά· διελογισάμην γάρ ἐκδοῦναι μὲν ἐμαυτὸν τρυφῇ, πείραν δὲ λαβεῖν ἥδονῶν ποικίλων. Νῦν δὲ συνῆκα ὡς τὰ τοιαῦτα πάντα ἀνόνητα. Οὕτω δὲ συνείς

2. *Τῷ γέλωτι εἶπα περιφοράν, καὶ τῇ εὐφροσύνῃ· «τί τοῦτο ποιεῖς;»*

- 10 "Ηγουν, ὡσανεὶ εἶπον τῷ γέλωτι· «τί μαίνῃ καὶ περιφέρῃ

162/164 Νοὸς ... ἐνέργεια: *similia quaedam in operibus Max. Conf. saepe occurunt, cf. ex. g. ad Thal. 45, ed. Laga-Steel, qu. 45, 7-8; Ascet. 18, PG 90, 925C et praecipue Myst. 5, PG 91, 676D* «Νοῦ γάρ ἔλεγε δύναμιν εἶναι τὴν σοφίαν ... τὴν δὲ γνῶσιν, ἐνέργειαν· τὴν δὲ ἄληστον γνῶσιν, σοφίας τε καὶ θεωρίας καὶ γνώσεως· ἡγουν δυνάμεως καὶ ἔξεως καὶ ἐνέργειας.» Cf. in universum Praefat. p. xxvii cum n. 73. Cf. etiam Olymp., PG 93, 492A24-27 (= Cat. Barb. f. 4^r, 12-15; Cat. Polychr. f. 158^v, 18-20; schol. Ivir. f. 131^v, 30-31) 165/166 δὲ ... ἀρετῆς: Greg. Nyss. p. 309, 15-16 (= Cat. Polychr. f. 159^r, 6-8) «ὅ προστιθεὶς ἑαυτῷ γνῶσιν συνεπιτείνει πάντως τῇ μαθήσει τὸν πόνον.» Cf. etiam Greg. Thaum., PG 10, 992A2-4; Olymp., PG 93, 493A8-9 (= Cat. Barb. f. 4^v, 4-5 et schol. Ivir. f. 131^v, 24-25) et Cat. Polychr. f. 158^v, 14-15

II, 4/5 καθειλκύσθην ... τερπνά: Greg. Nyss. p. 310, 3-4 «τότε καθίστι πρὸς τὰ τῇ αἰσθήσει τερπνὰ νομιζόμενα, οὐ ... καθειλκυσθείς.» 5/7 διελογισάμην ... ἀνόνητα: Greg. Thaum., PG 10, 992A10-14 fere ad verbum (= Cat. Polychr. f. 159^r, 8-10). Cf. etiam Hier. p. 262, 5-7 et schol. quod Cat. Proc. (p. 14, 3-5) Dionysio adscribit 10/11 ὡσανεὶ ... μένεις: Greg. Nyss. p. 310, 16-18 fere ad verbum. Non aliter schol. Ivir. f. 132^r, 28 sqq.

καὶ οὐκ ἐντὸς τοῦ καθεστώτος μένεις, ἀλλ' ἀπρεπῆς διάχυ-
σίς μου ὑπάρχεις τοῦ σώματος, καὶ πνεύματος κλόνος, καὶ
διαστολὴ παρειῶν, καὶ γύμνωσις ὀδόντων τε καὶ οὐλῶν,

καὶ ὑπερώας αὐχένος τε λυγισμός, καὶ φωνῆς παράλογος

15 θρύψις συνεπικοπομένης τῇ κολάσει τοῦ πνεύματος, καὶ
βρασμὸς ὄλου τοῦ σώματος;» Καὶ οὕτω μὲν ἀτιμάσας
ἐπέσχον τὸν γέλωτα, τὴν δῆδοντὴν πρὸς τὸ σωφρονεῖν
ἐκόλασα. Ὑποπτεύων γάρ αὐτῆς τὸν προσεγγισμόν, οίονεὶ

κλέπτου τινὸς λαθραίως εἴσω παραδιομένου τῶν τῆς ψυχῆς

20 ταμιείων, εὔθὺς ἀπεμαχόμην τε πρὸς αὐτὴν καὶ ἀντέβαινον,
«τί ταῦτα ποιεῖς;» λέγων, «τί ἐκθηλύνεις τὸ ἀνδρῶδες τῆς
φύσεως; τί καταμαλάσσεις τῆς διανοίας τὸ σύντονον; τί
ἐκνευρίζεις τῆς ψυχῆς τὸν τόνον; τί μοι τὸ καθαρὸν τῆς

25 τῶν νοημάτων αἰθρίας τῇ παρ' ἔαυτῆς ὁμίχλῃ ζόφον ποι-

εῖς;» Ταῦτ' εἶπον

3. Καὶ κατεσκεψάμην εἰ ἡ καρδία μου ἐλκύσει ὡς οἶνον
πήν σάρκα μου· καὶ ἡ καρδία μου ὠδήγησέ με ἐν σοφίᾳ
καὶ τοῦ κρατῆσαι ἐν εύφροσύνῃ, ἔως οὐ τοῦ ποιῶν τὸ
ἀγαθὸν τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὃ ποιήσουσιν ὑπὸ τὸν

30 ἥλιον ἐν ἀριθμῷ ἡμερῶν ζωῆς αὐτῶν.

Τουτέστι, καὶ ἐσκόπησα ἐν ἔαυτῷ εἰ δυνηθῇ ἡ ψυχή μου
ἐπικρατεστέρα τῆς σαρκὸς γενέσθαι καὶ καθυποτάξαι

11/16 ἀπρεπῆς ... σώματος: Greg. Nyss. p. 310, π-15 ad verbum. De

risu immodico ac intemperato cf. etiam Basil. Caes., Asceticon magnum

17, PG 31, 961A12-B11 et infra in Eccle. 7, 3-8 (= VII, 37-41) 16/18

Καὶ οὕτω ... ἐκόλασα: Greg. Thaum., PG 10, 992A14-15 «καὶ γέλωτα μὲν

εἰκῇ φερόμενον ἐπέσχον, ὥδοντὴν δὲ πρὸς τὸ σωφρονεῖν ἐκόλασα.» (= Cat.

Polychr. f. 159^v, 12-13 ad verbum) 18/20 Ὑποπτεύων ... ταμιείων:

Greg. Nyss. p. 311, 4-5 ad verbum (= Cat. Polychr. f. 159^v, 8-10)

20/25 εὔθὺς ... ποιεῖς: Greg. Nyss. p. 311, 8-14 ad verbum 31/34

ἐσκόπησα ... κρείττονος: Greg. Nyss. pp. 311, 15 - 312, 2 «Ἐσκεψάμην ...

ὅπως ἀν ἐπικρατεστέρα γένοιτο ἡ τῶν νοητῶν ἐπιμέλεια τῶν τῆς σαρκὸς

κινημάτων, ... ὡς καταπειθὲς καὶ ὑποχείριον ποιῆσαι τῷ νοητῷ τῆς ψυχῆς

μέρει ἐλκυσθέντος τε καὶ καταποθέντος τοῦ ἐλαττουμένου ἐν τῷ

πλεονάζοντι.» Eandem Gregorii interpretationem fere ad verbum praebet

etiam Cat. Polychr. f. 159^v, 2-7

PE

13 οὐλῶν P 15 κολάσει κλάσει Greg. Nyss. codd. (hom. II, p. 310,
15) 20 ἀν post εὔθὺς addendum putat P. Alexander (Greg. Nyss., ibid.,
p. 311, 8) 21 ποιεῖν E 23 ἐκνευρίζειν E 24/25 ποιεῖν E

ταύτην τῷ πνεύματι, τοῦ χείρονος καταποθέντος δίκην
οῖνου ὑπὸ τοῦ κρείττονος. Κάντεῦθεν ἡ ψυχὴ μου ὠδήγη-
35 σέ με τῷ μὲν νόμῳ τοῦ νοός μου ἐν σοφίᾳ, τῷ δὲ
κατ' αἰσθησιν νόμῳ, ὥστε καὶ τοῖς τῶν προσκαίρων ἡδέσιν
ἐμμεῖναι, μέχρις ἂν γνῶ ποιῶν ἐν ἀνθρώποις τὸ δύντως
καλόν, δὲ καταπράξονται παρὰ τουτονὶ τὸν βίον, πάσῃ
40 ἡλικίᾳ καὶ παντὶ τῷ τῆς ζωῆς χρόνῳ ἀγαθὸν ἐπίστης
ὑπάρχον, οὐ κόρος οὐκ ἐλπίζεται, ἀλλὰ συνακμάζει τῇ
ἀπολαύσει δὲ πόθος, ὅπερ οὕτε τῷ ἀστάτῳ τῶν ἡλικιῶν καὶ
τῶν χρόνων, οὕτε μὴν εὔημερία καὶ λύπη, ἡ ἐργασία καὶ
ἀνέσει, ἀρχῇ τε καὶ δουλείᾳ πέφυκεν ὅλως συναλλοιοῦσθαι.
‘Υπάρχων δὲ ἀμφιρεπῆς ὡς εἴρηται, τῶν ἐν αἰσθήσει
45 τερπνῶν ἐν πείρᾳ γενέσθαι ἡθέλησα. Καὶ

4.9³. Ἐμεγάλυνα ποίημά μου, ὥκοδόμησά μοι οἴκους,
ἐφύτευσά μοι ἀμπελῶνας, ἐποίησά μοι κήπους καὶ παρα-
δείσους, καὶ ἐφύτευσα ἐν αὐτοῖς ξύλον πάν καρποῦ·
ἐποίησά μοι κολυμβήθρας ὄδάτων τοῦ ποτίσαι ἀπ' αὐτῶν
50 δρυμὸν βλαστῶντα ξύλα· ἐκτησάμην δούλους καὶ παιδίσκας,
καὶ οίκογενεῖς ἐγένοντό μοι· καὶ γε κτῆσις βουκολίου καὶ
ποιμνίου πολλῇ ἐγένετο μοι ὑπέρ πάντας τοὺς γενομένους
ἐμπροσθέν μου ἐν Ἱερουσαλήμ· συνήγαγόν μοι καὶ γε
ἀργύριον καὶ χρυσίον καὶ περιουσιασμούς βασιλέων καὶ
55 τῶν χωρῶν· ἐποίησά μοι ἄδοντας καὶ ἄδούσας καὶ
ἐντρυφήματα υἱῶν τῶν ἀνθρώπων οἰνοχόδους καὶ οἰνοχόας·
καὶ ἐμεγαλύνθην καὶ προσέθηκα παρὰ πάντας τοὺς γενο-
μένους ἀπὸ ἐμπροσθέν μου ἐν Ἱερουσαλήμ.

37/38 μέχρις ... βίον: Greg. Thaum., PG 10, 992B3-6 «προεθμήθην
κατιδεῖν, τί ποτε εἴη προκείμενον ἀνθρώποις σπουδαῖον, καὶ τῷ ὅντι καλὸν
δὲ καταπράξονται παρὰ τουτονὶ τὸν βίον.» (= Cat. Polychr. f. 159^r, 20-22)

38/40 πάσῃ ... ἐλπίζεται: Greg. Nyss. p. 313, 9-10 ad verbum. Cf.
etiam Cat. Polychr. f. 159^v, 17-19 et f. 161^r, 4-7 sup. Eccle. 2, π, quae
eandem Gregorianam interpretationem, dissimili tamen elocutione, prae-
bet 40/41 συνακμάζει ... πόθος: Greg. Nyss. p. 313, 12 41/43 οὕτε ...
συναλλοιοῦσθαι: Greg. Nyss. p. 313, 17-21 «οἰδὲν τῷ ἀστάτῳ τῶν ἡλικιῶν
τε καὶ τῶν χρόνων συναλλοιούμενον, ... εὔημεροῦντι καὶ λυπουμένῳ, ...
ἐνεργοῦντι καὶ ἀνειμένῳ, ὅρχοντι καὶ δουλεύοντι...» 44 ὡς εἴρηται: cf.
Eccle. 2, 1

Είτουν, διεξελήλυθα σύμπαντα ὅσα ἀξιάγαστα νομίζεται,
 60 οἶκων τε ὑπερυψήλων ἀνορθώσεις καὶ φυτείας ἀμπέλων,
 ἔτι δὲ παραδείσων κατασκευὰς καὶ παντοίων δένδρων
 καρποφόρων κτῆσεις καὶ ἐπιμελείας, ὅπου δὲ καὶ δεξαμεναὶ⁷³
 μεγάλαι πρὸς ὑποδοχὰς ὑδάτων κατεσκευάσθησαν, εἰς δα-
 ψιλῇ ἀρδείαν τῶν φυτῶν ἀπονενεμημέναι. Περιεβαλόμην δὲ
 65 καὶ οἰκετῶν πλῆθος, θεράποντας καὶ θεραπαίνας, ἄλλους
 μὲν ἔξωθεν κτησάμενος, ἄλλους δὲ καὶ παρέμαυτῷ γενο-
 μένους καρπωσάμενος. Ζώων δὲ τετραπόδων ἀγέλαι, πολ-
 λαὶ μὲν βουκολίων, πολλαὶ δὲ ποιμνίων ὑπὸ τὴν ἐμὴν
 ἥλθον ἔξουσίαν παρέντινοῦν τῶν πάλαι. Θησαυροὶ δὲ
 70 χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου προσέρρεον, περιουσίαι διαφόρων
 βασιλέων καὶ χωρῶν, χοροί τε συνεκροτοῦντο παμπληθεῖς,
 ἀρρένων τε ὁμοῦ καὶ θηλειῶν εἰς τὴν ἐμὴν τέρψιν παναρ-
 μόνιον ἐκφωνούντων ὡδῆν· συμπόσια γε μὴν καὶ οἰνοχόους
 – εἰς τοῦτο ἀπέταξα τῆς τρυφῆς μέρος – ἐξ ἐκατέρου
 75 γένους ἀνθρώπων ἔξειλεγμένους οὐδὲ ἀν καταλέγειν ἔχοιμι
 ὅσον ὑπερέβαλον τούτοις τοὺς πρὸ ἐμοῦ βασιλεύσαντας
 Ἱερουσαλήμ. Τί δέξῆς μοι συνέβαινε;

94-10. Καί γε σοφία μου ἐστάθη μοι. Καὶ πᾶν ὃ ἦτησαν οἱ
 δόθαλμοί μου, οὐκ ἀφεῖλον ἀπ' αὐτῶν, οὐκ ἀπεκώλυσα τὴν
 80 καρδίαν μου ἀπὸ πάσης εὑφροσύνης μου, ὅτι καρδία μου
 εὐφράνθη ἐν παντὶ μόχθῳ μου, καὶ τοῦτο ἐγένετο μερίς
 μου ἀπὸ παντὸς μόχθου μου.

Δηλονότι, συνέβαινεν ἐντεῦθεν τὰ μὲν τῆς σοφίας μὴ
 πρόσω χωρεῖν μοι, πληθύνειν δὲ τὰ τῆς οὐκ ἀγαθῆς ἐ-
 85 πιθυμίας. Παντὶ γὰρ δόθαλμῶν τε δελεάσματι καὶ καρδίας
 ἀκράτοις δρμαῖς ἐφιεῖς πανταχόθεν προσπιπτούσαις, ἥδο-
 νῶν ἐλπίσιν ἐμαυτὸν ἐκδέδωκα καὶ πάσαις τρυφαῖς δει-
 λαίαις τὴν ἐμαυτοῦ ἐγκατέδησα προαίρεσιν, διὰ τὸ εὐ-
 90 φραίνεσθαι τὴν ψυχὴν μου ἀλογίστως ἐν πᾶσι τοῖς εἰκαίοις
 μου σπουδάσμασι. Καὶ τοῦτο μόνον προσεγίνετό μοι τὸ

59/70 διεξελήλυθα ... προσέρρεον: Greg. Thaum., PG 10, 992B6-C4 ad verbum 71/77 χοροί τε ... Ἱερουσαλήμ: Greg. Thaum., PG 10, 992C6-12 ad verbum 83/88 συνέβαινεν ... προαίρεσιν: Greg. Thaum., PG 10, 992C12-D4 ad verbum

κέρδος ἐν τοῖς ἀνονήτοις πόνοις μου. Ἐν δὲ τῷ οὕτως ἐν σκότει διαπορεύεσθαι ποτε

95 *11. Καὶ ἐπέβλεψα ἐγὼ ἐν πᾶσι ποιήμασί μου οἵς ἐποίησαν
αἱ χειρές μου, καὶ ἐν μόχθῳ ὡς ἐμόχθησα τοῦ ποιεῖν, καὶ
ἰδοὺ τὰ πάντα ματαιότης καὶ προσάρεσις πνεύματος, καὶ
οὐκ ἔστι περισσεία ὑπὸ τὸν ἥλιον.*

"Ητοι, ἀνανήψας ἐγὼ καὶ ἀναβλέψας κατεῖδον πάντα τὰ
τῶν χειρῶν μου ἔργα καὶ τὴν ἐπὶ τούτοις σπουδήν, καὶ
πάντα ὅμοι εὔρον ἀνωφελῆ, καὶ ἐν μηδενὶ ἐτέρῳ τὴν
100 ὑπαρξίν ἔχοντα ἦ τὸν ἀλογίστῳ προαιρέσει ψυχῆς. Οὐδὲ
γάρ ἔστι περισσόν τι τοῖς περὶ τὰ βλεπόμενα ἐνταλαι-
πωροῦσιν, ὅτι τε τὰ κατ' αἴσθησιν πάντα ἐν μόνῳ τῷ ἐνερ-
γεῖσθαι τὴν ἀπόλαυσιν ἔχουσι, παυσαμένης δὲ τῆς ἐνερ-
γείας, συνεξαλείφεται ταύτῃ καὶ ἡ ἀπόλαυσις, καὶ οὐκ ἐ-
105 ναπομένει τοῖς ἡδομένοις ἵχνος εὐφροσύνης ἦ λείψανον,
καὶ ὅτι πλοῦτος αἰσθητὸς ὅμοι καὶ πενία τὸν θάνατον λήξιν
εὐρίσκουσι. Διὸ ἡβουλήθην ἀρετῆς τε καὶ κακίας ἔξετάσαι
τὸ διάφορον

110 *12. Καὶ ἐπέβλεψα ἐγὼ τοῦ ἰδεῖν σοφίαν καὶ περιφορὰν καὶ
ἀφροσύνην· ὅτι τίς ἄνθρωπος δις ἐπελεύσεται ὅπισω τῆς
βουλῆς, σύμπαντα δύσα ἐποίησεν αὐτῇ;*

101 cf. II Cor. 4, 18

97/98 ἀνανήψας ... ἔργα: Greg. Thaum., PG 10, 992D8-993A1 fere ad litteram (= Cat. Polychr. f. 160^r, 18-19) 100 πνεῦμα pro ψυχῇ accipiunt Evagr. f. 19^r, 6-7; Cat. Proc. schol. adespota. pp. 17, 73 - 18, 76 (sed cod. Vindoe. theol. gr. 147 f. 94^r, qui catenam Procopianam in Eccle. ff. 92^r-97^r continet, hoc idem schol., id est a πνεῦμα usque ad πνεῦμά μου, Origeni adscribit) et Cat. Polychr. f. 161^r, 9-10 100/102 Οὐδὲ ... ἐνταλαιπωροῦσιν: cf. Olymp., PG 93, 497C3-3 «καὶ οὐδὲν περισσόν ἔστι τοῖς περὶ τὰ βλεπόμενα καὶ ὑπὸ τὸν ἥλιον δύτα ἐνταλαι-
πωροῦσι...» (quae sequuntur dissimilia sunt ac in Tr. Patr. Cat.). Cf. etiam Cat. Barb. f. 9^r, 19-21, quae fere eandem Olymp. interpretationem laud. praebet, et Didym. 1 p. 46, 1-14 103/105 παυσαμένης ... λείψανον: Greg. Nyss. (hom. IV) p. 353, 1-4 fere ad verbum. Eadem Greg. Nyss. interpretatio in Cat. Polychr. f. 161^r, 18-21 occurrit 106/107 πλοῦτος ... εὐρίσκουσι: cf. Olymp., PG 93, 497C3-4 «διὰ τὸ πάντος τὸν κοινὸν ὑφίστασθαι θάνατον, πλουσίους τε ἄμα καὶ πένητας.» Cf. etiam Cat. Barb. f. 9^r, 21-22, quae Olymp. interpretationem laud. praebet

Δηλαδή, καὶ ἀπεσκόπησα ὥστε ἐν πείρᾳ γενέσθαι τῶν τε ἔργων τῆς σοφίας καὶ τῶν τῆς παρανοίας τε καὶ τῶν τῆς ἀνοίας. Οὐ μόνον δὲ τὰ ἔργα τῆς σοφίας εἰλόμην, ἀλλὰ καὶ
115 τὰ τῆς πονηρίας καὶ τὰ τῆς ἀφροσύνης, διότι μόνος εἰς ἀναμάρτητος, διὸ τὴν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς βουλὴν πᾶσαν πληρώσει, τὰ ἔργα ταύτης ἀπαραλείπτως πάντα διεξελθών ἐν τῷ ἄνθρωπος γενέσθαι διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν. Οὕτω δ' ἀπεσκόπησα

120 **13-14².** *Kai εἶδον ἐγὼ ὅτι ἔστι περισσεία τῇ σοφίᾳ ὑπέρ τὴν ἀφροσύνην, ως περισσεία τοῦ φωτός ὑπέρ τὸ σκότος τοῦ σοφοῦ οἱ ὀδφθαλμοὶ ἐν κεφαλῇ αὐτοῦ, καὶ ὁ ἄφρων ἐν σκότει πορεύεται.*

"Ηγουν, καὶ ἐξ αὐτῆς ἐθεασάμην τῆς πείρας ὅτι τοσοῦτόν
125 ἔστι σοφίας καὶ ἀνοίας τὸ μέσον, ὃσον ἡμέρας τε καὶ νυκτός. Ὁ γάρ σοφὸς τὸ διορατικὸν ἐν τῷ ἡγεμόνι τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς νοῖ κέκτηται, τὰ ἄνω βλέπων· ὁ δ' ἄφρων ἐν σκοτομήνῃ ἀγνοίας πορεύεται, ὑπὸ τῆς περὶ τὰ πράγματα σχέσεως τὸ βλέπειν ἀφηρημένος. Κέκτηται γάρ ὁ ἐν σο-
130 φίᾳ τῶν προσκαίρων ὑπεριδῶν, πλέον τοῦ ἄφρονος, τὸν φωτισμὸν τῆς ἐπὶ τῇ κατὰ χάριν μεθέξει τῶν ὑπέρ φύσιν ἐλπίδος. Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις

14³-15⁴. *Kai ἔγνων ἐγὼ ὅτι συνάντημα ἐν συναντήσεται*

124/126 τοσοῦτόν ἔστι ... νυκτός: cf. Greg. Thaum., PG 10, 993A8-10 «Φρονήσεως γάρ καὶ ἀφροσύνης πολὺ τὸ μέσον, διαφορὰ δὲ ἀμφοῖν τοσαύτῃ, δση περ ἡμέρας πρὸς νύκτα.» Cf. etiam Hier. p. 269, 255-256 «differentiam inter illam (*sc. sapientiam*) et stultitiam esse cognovi, quantum potest distare dies a nocte...», et Cat. Polychr. f. 161^v, 8-9 quae loc. Greg. Thaum. laud. ad verbum praebet 126/127 τὸ διορατικὸν ... νοῖ: cf. Grèg. Nyss. (hom. V) p. 357, 10-12; simili modo hunc locum interpretantur plerique Patres, de quibus cf. Cat. Proc. p. 20, 125 sqq. in appar.; Orig. pp. 35-37 passim; S. LUCAS, *art. laud.*, pp. 27-28. Itemque cf. Cat. Haun. f. 63^r schol. ζ', quae revera eundem Procopianae Cat. textum exhibet, et f. 63^v schol. η'; Evagr. f. 19^r, 12-18 (= Cat. Barb. f. 10^v, 1-6); Cat. Polychr. f. 163^r, 6-9 (= Cat. Barb. f. 10^r, 12-15); Didym. I p. 48, 20-29; id., frg. in ps. 63, 12, PG 33, 1600C1-2. Cf. etiam Max. Conf. Quaest. Dub., ed. Declerck, I, 27, 10 «ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ (Prov. 25, 22), τουτέστιν ἐπὶ τὸν νοῦν.» 127/129 ἄνω ... ἀφηρημένος: cf. Greg. Thaum., PG 10, 993A12-B1 «... ἄνω βλέποντι ὁ δ' αὖ κακίᾳ ... ως ἐν σκοτομήνῃ ... καὶ ὑπὸ τοῦ σκότους τῶν πραγμάτων ἀφηρημένος...»

τοῖς πᾶσιν αὐτοῖς. Καὶ εἶπα ἔγώ ἐν καρδίᾳ μου· «ώς
135 συνάντημα τοῦ ἄφρονος καὶ γε ἐμοὶ συναντήσεται, καὶ ἵνα
τί ἐσοφισάμην ἔγώ;»

Τουτέστιν, ἀπ' αὐτῶν ἔγνων τῶν πραγμάτων ὅτι τὰ αὐτὰ
καὶ τῷ σοφῷ καὶ τῷ ἄφρονι ἀπαντῶσι κατὰ τὸν βίον
συμπτώματα, οἷον ληστῶν καὶ θηρίων ἐπιδρομαί, ἐμπρη-
140 σμοὶ καὶ ναυάγια, πενία, νόσος καὶ θάνατος. Καὶ ἐλογι-
σάμην κατ' ἐμαυτὸν ὅτι «τὰ ἀκούσια συμπτώματα τοῦ ἄφρο-
νος καὶ ἐμοὶ συναντήσεται, καὶ τίνος ἔνεκεν σοφίαν αὐτὸς
ἥσκησα;»

- 155-16. Τότε περισσὸν ἐλάλησα ἐν καρδίᾳ μου, διότι ὁ
145 ἄφρων ἐκ περισσεύματος λαλεῖ, ὅτι καὶ γε τοῦτο ματαιώτης.
«Οτι οὐκ ἔστιν ἡ μνήμη τοῦ σοφοῦ μετὰ τοῦ ἄφρονος εἰς
τὸν αἰώνα, καθότι ἥδη ταῖς ἡμέραις ταῖς ἐρχομέναις τὰ
πάντα ἐπελήσθη. Καὶ πῶς ἀποθανεῖται ὁ σοφὸς μετὰ τοῦ
ἄφρονος;
- 150 Εἴτουν, διότε διενοήθην ὅτι τὸ τοῦ ἄφρονος συνάντημα
καὶ ἐμοὶ τῷ μετασχόντι σοφίας συναντήσεται, ἔξω τοῦ
εἰκότος διελογισάμην ἐν ἐμαυτῷ, ὅτιπερ ὁ ἄφροσύνη συνὼν
ἀχρηστὰ διαλογίζεται καὶ τῆς ἀληθείας ἐκτός, τὸ δ' οὔτω

137/140 τὰ αὐτὰ ... θάνατος: cf. Cat. Haun. f. 63^v schol. θ' «συνάντημα καλεῖ τὰ κατὰ τὸν βίον παρὰ πάντων τὰ συμπτώματα, οἷον νόσον, πενίαν, ληστῶν καὶ θηρίων ἐπιδρομάς, ἐμπρησμοὺς καὶ ναυάγια ταῦτα γὰρ οὐ μόνον ἄφροσιν ἀλλὰ καὶ σοφοῖς ἐπιγίνεται, ἀλλὰ μὴν δικαίω τε καὶ ἀσεβεῖ.» Itemque cf. Greg. Agr., PG 98, 820B-II-13 «ώς ἄφρων, οὕτω καὶ ὁ σοφὸς κεκρατημένος ἐν νόσοις καὶ πενίαις...», et 821B-5-6 «ἐν τῷ ὑγιαίνειν ἡ νοσηλεύεσθαι, καὶ πλούτειν ἡ πενητεύειν...», et C2-6 «τὰς ὑγείας καὶ τὰς νόσους, καὶ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν πενίαν ... καὶ τὰς ἐπιδρομάς ... καὶ τοὺς ἐμπρησμοὺς...»; Olymp., PG 93, 500D15-501A3 et C4-6 (= Cat. Barb. f. II^v, 6-8); Hier. p. 269, 275-277 et Cat. Proc. (schol. Dionysio et Nilo ascript., ut in cod. Vindob. theol. gr. 147 f. 94^v) p. 22, 161-163. Omnibus vero praeiverat Orig.; cf. enim schol. e Vat. gr. 1694 f. 20^v, Orig. p. 12 (= Cat. Polychr. f. 163^v, 12-13) «κοινὰ τοῖς τε σοφοῖς καὶ ἄφροσι, οἷον πενία, πλοῦτος, νόσος, ὑγία, θάνατος.» Cf. etiam Evagr. ff. 20^v, 22 - 21^v, 6 (= Cat. Barb. ff. 32^v, 5 - 33^v, 6 = Cat. Polychr. f. 170^v, 13 - 170^v, 6), sed sup. Eccle. 3, 19; Cat. Barb. f. 12^v, 14-17, sed sup. Eccle. 2, 16; Cat. Barb. f. 101^v, 9-13 (= Olymp., PG 93, 581B8-10), sed sup. Eccle. 8, 14; Cat. Haun. f. 72^v schol. δ' et Cat. Barb. f. 104^v, 4-9 (= Olymp., PG 93, 585A6-10), sed sup. Eccle. 9, 2

διαλογίζεσθαι πάντη ὑπάρχει ἀσυντελές. Οὐ γὰρ δμοία
 155 ἐστὶν ἡ μνήμη τοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ ἄφρονος εἰς ἅπαντα τὸν
 αἰῶνα, ὅποιον ἀν εἴπης, εἴτε τὸν παρόντα εἴτε τὸν μέλλον-
 τα, διότι τὰ μὲν δμοίως ἀμφοτέροις συναντῶντα κατὰ τόνδε
 τὸν βίον συμπτώματα, εἴτε φαιδρὰ εἰεν εἴτε σκυθρωπά, τῷ
 χρόνῳ παρέρχονται καὶ λήθης βυθοῖς παραδίδονται. Αὐτοὶ
 160 δοῖς ταῦτα συμβέβηκεν οὐκ ἀπὸ τούτων μνημονεύονται,
 ἀλλ᾽ ἔκαστος ἀπὸ τῶν οἰκείων ἔργων, εἴτ᾽ ἀγαθῶν εἴτε μὴν
 ἐναντίων. "Οθεν δὲ μὲν σοφὸς παρὰ μὲν ἀνθρώπων ἐν
 εὐφημίαις τὴν μνήμην ἔχει, παρὰ δὲ θεοῦ ἀμαράντους τοὺς
 165 στεφάνους κομίζεται καὶ τὰ ἔπαθλα ἐφοῖς καλῶς διεπράξα-
 το· δὲ δῆφρων ἀνθρώποις μὲν δύσφημον τὴν ἔαυτοῦ ἐγκα-
 ταλιμπάνει μνήμην, τιμωρὸν δὲ τὸ θεῖον εὔρισκει ἐφοῖς
 κακῶς ἐπλημμέλησε. Λοιπόν, πῶς τὸ αὐτὸν τέλος δέξεται
 τὸν σοφὸν καὶ τὸν ἄφρονα; Θάνατος γὰρ ἀμαρτωλῶν
 πονηρός, μνήμη δὲ δικαίων μετέγκωμίων. Οὕτω γοῦν κατὰ
 170 λόγον ἔξετάσας καὶ κρίνας τὰ πράγματα, κατέγνων πάντων
 τῶν προσκαίρων.

163/164 cf. I Petr. 5, 4

168/169 Ps. 33, 22

169 Prov. 10, 7

154/159 Οὐ γὰρ ... παραδίδονται: *fusius Gregorii Thaumaturgi sententiam explicat*, cf. Greg. Thaum., PG 10, 993B8-9 «Σοφῶ δὲ καὶ ἄφρονι κοινὸν οὐδὲν, οὐ κατὰ ἀνθρώπων μνήμην, οὐ κατὰ Θεοῦ ἀμοιβήν.» Eadem interpretatio, elocutione tamen dissimili, occurrit apud Greg. Nyss. p. 365, 13-15; Greg. Agr., PG 98, 824C-825B; Cat. Proc. p. 23, 166-178 (= Cat. Haun. f. 63^v schol. 1). Origenes e contrario (cf. Orig. p. 12 = Cat. Polychr. f. 163ⁱ, 17-21), Hier. (p. 269, 280-283), Olymp., PG 93, 501B9-C1 (= Cat. Barb. f. 12ⁱ, 2-8) et Cat. Barb. (schol. ἀλλως distinct. f. 12^v, 6-7 = Cat. Polychr. f. 163^v, 2-3) hoc putant in saeculo futuro interesse inter stultos et sapientes, quod hi ad poenam aeternam, illi ad vitam pergent **159/162** Αὐτοὶ ... ἐναντίων: Cat. Proc. p. 23, 170-173 (= Cat. Haun. f. 63^v schol. 1, 4-7) «Καὶ αὗτοὶ δέ, οἷς ταῦτα συμβέβηκεν, οὐχ δμοίως μνημονεύονται ... Οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τούτων μνημονεύονται, ἀλλ᾽ ὥσπερ ἀν σοφίας ἔσχον ἡ ἄφροσύνης...» **167/169** πῶς ... ἐγκωμίων: Cat. Proc. p. 23, 176-178 (= Cat. Haun. f. 63^v schol. 1, 10-II, quae vero ampliorem interpret. quam Cat. Proc. praebet) «καὶ πῶς ἀποθανεῖται δὲ σοφὸς μετὰ τοῦ ἄφρονος; Θάνατος μὲν γάρ ἀμαρτωλῶν πονηρός, μνήμη δὲ δικαίου μετέγκωμίων γίνεται, ὅνομα δὲ ἀσεβοῦς σβέννυται.» Cf. etiam Greg. Agr. (PG 98, 824C10), qui Prov. 10, 7 adfert

PE

157 τόσδε E

159 λήθοις E

169 δικαίου E

17. Καὶ ἐμίσησα ἐγὼ σύμπασαν τὴν ζωὴν, ὅτι πονηρὸν ἐπ' ἐμὲ τὸ ποίημα τὸ πεποιημένον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅτι πάντα ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος.

175 Δηλονότι, ἐβδελυξάμην πᾶσαν τὴν παροῦσαν ζωὴν τῶν τε εὐπραγούντων καὶ τῶν δυσπραγούντων, διότι οὐδενὸς ἔτερου ἢ πόνου κατ' ἐμὴν κρίσιν πεπλήρωνται πάντα τὰ περὶ γῆν ἔργα μου. Οἶδα γάρ αὐτῶν τὸ σαθρόν τε καὶ τὸ παροδικόν, καὶ ὅτι ταῦτα πάντα ἀνόνητα καὶ ψυχῆς ἀλόγι-
180 στος κίνησις.

18-19. *Kai* ἐμίσησα ἐγὼ σύμπαντα μόχθον μου ὃν ἐγὼ μοχθῶ ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅτι ἀφίημι αὐτὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ γενησομένῳ μετ' ἐμέ, καὶ τίς οἶδεν εἰ σοφὸς ἔσται ἢ ἄ-
185 φρων, καὶ εἰ ἔξουσιάσεται ἐν παντὶ μόχθῳ μου ὡς ἐγὼ ἐμόχθησα καὶ ἐσοφισάμην ὑπὸ τὸν ἥλιον; *Kai* γε τοῦτο ματαιότης.

"Ητοι, καὶ ἀπεστράφην αὐτὸς πάντα μου κάματον δν ἐπόνησα τοῖς γηῖνοις προστετηκώς, διότι οὐκ ἔμοι παρα-
μένει, ἀλλ' ἐγκαταλιμπάνω αὐτὸν ἐτέρῳ τῷ τὰ ἐμὰ διαδεξο-
190 μένῳ, ἄδηλον δὲ εἴτε σοφὸς οὗτος ἔσται εἴτε ἀνόητος, καὶ εἰ πασῶν αὐτὸς δεσπόσει τῶν ψυχῶν ἐπικαρπιῶν τῶν ἐμῶν καμάτων, ὡς ἐπόνησά τε καὶ ἐπενοησάμην περὶ τὰ χρονικά τε καὶ φέοντα. Ἄλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ φροντίζειν τοῦ «τίς τὰ ἐμὰ διαδέξεται;» ἀνόητον.

194 cf. Ps. 38, 7

175 ἐβδελυξάμην ... ζωὴν: cf. Greg. Nyss. p. 366, 18-19 178/179
Οἶδα ... παροδικόν: Cat. Haun. f. 63^v schol. κ', 3-4 «οἶδα γάρ αὐτοῦ τὸ σαθρόν, αἰσθάνομαι τὸ παροδικόν...» (quae sequuntur dissimilia sunt ac in Tr. Parr. Cat.). Cf. etiam Cat. Proc. p. 23, 166-170 (sup. Eccle. 2, 14-16)

187/188 δν ... προστετηκώς: Greg. Thaum., PG 10, 993B14 «δν (sc. βίον) διήγαγον τοῖς περὶ γῆν πόνοις προστετηκώς.» 189/192 ἐγκαταλιμ-
πάνω ... καμάτων: Greg. Thaum., PG 10, 993C1-3 (= Cat. Polychr. f. 163^v, 9-11) «καὶ διαδέξεται τίς αὐτὰ ἔτερος, εἴτε σοφὸς, εἴτε ἥλιθιος, τὰς ψυχὰς τῶν ἡμῶν καμάτων ἐπικαρπίας.» Eandem sententiam, sed verbis dissimilibus, praebebat etiam Cat. Haun. f. 63^v schol. λ' (quae Ps. 38, 7 adfert) et Olymp., PG 93, 504B4-11

PE

189/190 διαδεξαμένῳ E

192 ἐπενοησάμην] ἐπονησάμην P

195 20-21. Καὶ ἐπέστρεψα ἐγὼ τοῦ ἀποτάξασθαι τῇ καρδίᾳ
μου ἐν παντὶ μόχθῳ μου ὡς ἐμόχθησα ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅτι
ἔστιν ἄνθρωπος, ὅτι ὁ μόχθος αὐτοῦ ἐν σοφίᾳ καὶ ἐν
γνώσει καὶ ἐν ἀνδρείᾳ· καὶ ἄνθρωπος ὃς οὐκ ἐμόχθησεν
ἐν αὐτῷ, δώσει αὐτῷ μερίδα αὐτοῦ. Καὶ γε τοῦτο μα-
200 ταιότης καὶ πονηρία μεγάλῃ.

Δηλαδή, καὶ μετηνέχθην ἀπὸ τῆς προτέρας πλάνης, ὥστε
ἀποβαλέσθαι καὶ ἐκ ψυχῆς ἀπορρίψαι πᾶσαν μου σπουδὴν
ἥν ἐσπούδασα περὶ τὰ γῆινα, διότι τῷ ὅντι ὑπάρχει
ἄνθρωπος, οὐ ή σπουδὴ προηγουμένως μὲν τῆς ἐν σοφίᾳ
205 τελειότητος ἀξιωθῆναι, εἰ δὲ εἰς τοῦτο φθάσαι μὴ δυνηθῆ,
ἐπιτυχεῖν τοῦ διὰ γνώσεως φωτισμοῦ, εἰ δὲ καὶ εἰς τοῦτο
ἀτονήσει, καν μὴ ἀποτυχεῖν τῆς ἐν ἀνδρείᾳ ὑπομονῆς τῶν
τε ἔκουσίων καὶ ἀκουσίων πόνων καὶ τῆς διὰ τούτων
καθάρσεως· ὧτινι ὁ μὴ ἐν τούτοις ἀλλ᾽ ἐν τοῖς ματαίοις
210 ἐσπουδακώς, παρέξει τὸ ἐποφειλόμενον αὐτῷ ἐκ γῆς εἰς
χρείαν ἀναγκαίαν τοῦ σώματος, αἰδούμενος τὴν αὐτοῦ
ἀρετήν. Κάντεύθεν τῆς περὶ τὰ σωματικὰ σπουδῆς ἐλέγχε-
ται τὸ ἀνωφελές, καὶ ὅτι οὐδὲν ἔτερον τῷ περὶ ταῦτα
σπουδάζοντι ἡ μεγάλη προσγίνεται κάκωσις, εἰς ἥν Σύμ-
215 μαχος τὴν πονηρίαν ἔξείληφεν. Εἰ γὰρ ὁ ἐν μόνοις τοῖς
ὅντως ἀγαθοῖς πονῶν καὶ πάντων ὑπερορῶν τῶν σωμα-
τικῶν οὐκ ἐνδεής τῶν σώματι ἀναγκαίων ἐστίν, οὐκ εἰκῇ
μεγάλα πονῶν δείκνυται ὁ μὴ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἀλλ᾽ ἐν τοῖς
γηίνοις διόλου μοχθῶν;

220 22-23. "Οτι γίνεται τῷ ἄνθρωπῷ ἐν παντὶ μόχθῳ αὐτοῦ
καὶ ἐν προαιρέσει καρδίας αὐτοῦ ὡς αὐτὸς μοχθεῖ ὑπὸ τὸν
ἥλιον, ὅτι πᾶσαι αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ἀλγημάτων καὶ θυμοῦ
περισπασμὸς αὐτοῦ, καὶ γε ἐν νυκτὶ οὐ κοιμᾶται ἡ καρδία
αὐτοῦ. Καὶ γε τοῦτο ματαιότης ἐστίν.

210/211 cf. Tit. 3, 14

203/209 διότι ... καθάρσεως: similia quaedam apud Max. Conf. ad Thal. 63, PG 90, 673C6-D4 214/215 μεγάλη ... ἔξείληφεν: Cat. Haun. f. 64' schol. μ, 10-12 «τοιτέστι ταλαιπωρία καὶ κάκωσις: κάκωσιν γὰρ τὴν πονηρίαν Σύμμαχός φησι.»

PE

207 ὑπομονῆς] ὑπακοῆς E, sed mg. ή ὑπομονῆς
211 χρείας ἀναγκαίας E

210 ἐπαρέξει E

225 "Ηγουν, διότι προσγίνεται τῷ τοιούτῳ ἐν πάσῃ τῇ περὶ τὰ γῆνα σπουδῇ αὐτοῦ καὶ τῇ ἀλογίστῳ κινήσει τῆς αὐτοῦ ψυχῆς τὸ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ δύσηνῶν πληροῦσθαι καὶ θυμοῦ τῶν εἰκαίων πραγμάτων ὑπεραγωνιζομένου ἔξηρτήσθαι τὴν περὶ ταῦτα φροντίδα αὐτοῦ· καὶ

230 γάρ οὐδὲν νυκτὶ ἡρεμεῖ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, σχολὴν τῶν τοιούτων φροντίδων εὔρισκουσα, ἀλλ᾽ ἐπ᾽ ἀνονήτοις γρηγοροῦσα ταλαιπωρεῖ.

241³. *Kai* οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν τῷ ἀνθρώπῳ, εἰ μὴ διὰ φάγεται καὶ πίεται, καὶ διείξει τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, ἀγαθὸν ἐν μόχθῳ αὐτοῦ.

Τουτέστι, καὶ τῷ εἰρημένῳ ἀνθρώπῳ, ὃς μὴ τὰ θεῖα ἄλλὰ τὰ σαρκικὰ φρονοῦντι, οὐ δοκεῖ τι ἔτερον καλὸν, εἰ μὴ ἡ ἐν βρώσει καὶ πόσει ἀπόλαυσις, καὶ διὰ κατὰ ἀλογον δόξαν ὑποδείξει τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, καλὸν ἐν σπουδῇ αὐτοῦ.

240 244-25. *Kai* γε τοῦτο εἶδον ἐγώ, ὅτι ἀπὸ χειρὸς τοῦ θεοῦ ἔστιν ὅτι τίς φάγεται καὶ τίς πίεται πάρεξ αὐτοῦ;

Εἴτουν, καίπερ ἔγνων ἐγὼ ὅτι καὶ ἡ τροφὴ καὶ ἡ πόσις οὐ τοῦ ἀνθρωπίνου μόχθου ἔστιν, ἄλλὰ τῆς τὸ πᾶν συνεχούσης θείας προνοίας οὐδεὶς γάρ τροφῆς καὶ πόσεως εὔπορήσει ἄνευ προνοίας θεοῦ.

250 26. "Οτι τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἀγαθῷ πρὸ προσώπου αὐτοῦ ἔδωκε σοφίαν καὶ γνῶσιν καὶ εὐφροσύνην, καὶ τῷ ἀμαρτάνοντι ἔδωκε περισπασμὸν τοῦ προσθεῖναι καὶ συναγαγεῖν, τοῦ δοῦναι τῷ ἀγαθῷ πρὸ προσώπου τοῦ θεοῦ· ὅτι καὶ γε τοῦτο ματαιότης καὶ προσάρεσις πνεύματος.

236 cf. Matth. 16, 23; Marc. 8, 33 237 cf. Rom. 8, 5

227/228 πάσας ... θυμοῦ: cf. Olymp., PG 93, 505B7-8 «πᾶσαι αἱ ἡμέραι δύσηνῶν καὶ θυμοῦ καὶ περισπασμοῦ καὶ ἀγρυπνίας εἰσὶ μεσταῖ.»

230/232 οὐδὲν νυκτὶ ... ταλαιπωρεῖ: cf. Greg. Thaum., PG 10, 993C8-14 (= Cat. Polychr. f. 164^r, 3-16) 237/238 οὐ ... ἀπόλαυσις: Olymp., PG 93, 505C5-6 «οὐδὲν ἄρα ἐν ἀνθρώποις ἀγαθὸν, εἰ μὴ ἡ τῶν βρωμάτων καὶ τῶν πομάτων ἀπόλαυσις.» 244/245 οὐδεὶς ... θεοῦ: cf. Greg. Thaum., PG 10, 993D2-3 «οὐδὲν γάρ τῶν πρὸς σωτηρίαν ἡμῖν δεδομένων ἔξω τῆς αὐτοῦ ὑπάρχει προνοίας.»

Πάντως, διότι τῷ μὲν καθ' ὅμοιώσιν θεοῦ ἀγαθῷ ἀνθρώπῳ αὐτὸς ἔδωκε σοφίαν μὲν ἵνα καὶ ἐτέρους ταῖς αὐτοῦ διδασκαλίαις φωτίζῃ, γνῶσιν δὲ ἵν' αὐτὸς φωτίζηται, καὶ εὑφροσύνην ἵνα μὴ καταπίπτῃ ταῖς τῶν ἀκουσίων πόνων ἐπιφοραῖς, ἀλλὰ πάντοτε χαίρῃ διὰ τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης μισθαποδοσίας· τῷ δ' ἀμαρτωλῷ συνεχώρησε περισπᾶσθαι τοῖς βιωτικοῖς καὶ πλέον τῆς χρείας κτᾶσθαι, ὥστε κανὸν ἐκ τῶν περισσευμάτων παρέχειν τῷ κατὰ μίμησιν θεοῦ ἀγαθῷ τὰ τῷ σώματι ἀναγκαῖα· καίπερ εἰ καὶ 260 οἰκονομίᾳ θείᾳ εἰς σωματικὴν χρείαν γίνεται τοῦ ἐναρέτου ἢ εἰς πλεονεξίαν σπουδὴ τοῦ ματαιόφρονος, ἀλλ' ὁ τοιοῦτος ἀνονήτως πονεῖ, πρὸς μηδὲν ἔτερον ἀφορῶν ἢ τὸ πλεονεκτεῖν ἔς ἀεί. Διακενῆς δ' ὡς εἴρηται πονεῖ, ὅτι

III, 1. *Toīs pāsīn δ̄ χρόνoς, kaī kaiρōs tō̄ pāntī prāgmatī ūpō tō̄ ħliōn.*

"Ητοι, οὐδὲν τῶν φαινομένων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων διαιωνίζον ἔστιν, ἀλλὰ πάντα τῇ κατὰ χρόνον 5 κινήσει καὶ τῇ ὑπαλλαγῇ τοῦ καιροῦ διάλληλον ὑφίστανται τὴν φθοράν. Καὶ γάρ

2-8. *Kaiρōs tō̄ tēkēin kaī kaiρōs tō̄ ἀpoθanēin, kaiρōs tō̄ futeūsai kaī kaiρōs tō̄ ēktīlai tō̄ pefuteumēnon, kaiρōs tō̄ ἀpokteēinai kaī kaiρōs tō̄ iásasθai, kaiρōs tō̄ 10 kathelēin kaī kaiρōs tō̄ oikodomēsai, kaiρōs tō̄ klaūsai kaī kaiρōs tō̄ gelaśai, kaiρōs tō̄ kóphasθai kaī kaiρōs tō̄ ὄrkhēsasθai, kaiρōs tō̄ baleēn līthous, kaī kaiρōs tō̄ sūnagagēin līthous, kaiρōs tō̄ pērilabēin kaī kaiρōs tō̄ makruvthēnai ἀpō pērilēψewas, kaiρōs tō̄ zētēsai kaī kai-*

251 cf. Gen. 1, 26

255/256 πάντοτε ... μισθαποδοσίας: eandem sententiam praebet etiam Greg. Thaum., PG 10, 993D3-5 256/263 τῷ δ' ἀμαρτωλῷ ... ἀεί: pluribus verbis explicat Greg. Thaum. (PG 10, 993D5-9) interpretationem 263 ὡς εἴρηται: cf. Eccle. 2, 22-23

III, 3/6 οὐδὲν ... φθοράν: Similia saepe in operibus Max. Conf. inveniuntur, cf. ex. g. ep. 1, PG 91, 376BD; ep. 5, ibid., 421A; etc.

PE

258 καν] καὶ E 263 πονεῖν E

15 ρόδς τοῦ ἀπολέσαι, καιρὸς τοῦ φυλάξαι καὶ καιρὸς τοῦ ἐκβαλεῖν, καιρὸς τοῦ ῥήξαι καὶ καιρὸς τοῦ ῥάψαι, καιρὸς τοῦ σιγᾶν καὶ καιρὸς τοῦ λαλεῖν, καιρὸς τοῦ φιλῆσαι καὶ καιρὸς τοῦ μισῆσαι, καιρὸς πολέμου καὶ καιρὸς εἰρήνης.

Δηλονότι, ἄπας ἡμῶν δὲ βίος ἐναντιοτήτων πεπλήρωται·
 20 τοκετῶν, εἴτα θανάτων· δένδρων φυτεύσεως, εἴτα ἐκκοπῆς·
 ἀναιρέσεων καὶ ίάσεων· οἴκων τε καταλύσεως καὶ ἀνορ-
 θώσεως· κλαυθμῶν καὶ γελώτων· κοπετῶν καὶ ὀρχημάτων·
 βολῆς λίθων καὶ συναγωγῆς· καὶ ποτὲ μὲν τις συνήφθη
 γυναικί, ποτὲ δὲ διεζέύχθη αὐτῆς· καὶ νῦν μὲν ἔζητησέ τις
 25 διτοῦν, νῦν δὲ ἀπώλεσε· καὶ νῦν μὲν ἐφύλαξε, νῦν δὲ
 προήκατο· καὶ ἄλλοτε μὲν διέρρηξεν, ἄλλοτε δὲ περι-
 εποίήσατο· ἡσύχασεν, εἴτα ἐλάλησεν· ἡγάπησεν, εἴτα ἐμί-
 σησε· καὶ ποτὲ μὲν ἐμαχέσατο, ἄλλοτε δὲ εἰρήνευσε,
 ταχέως τῶν πραγμάτων ἐκ τῶν κατ' αἴσθησιν ἀγαθῶν εἰς τὰ
 30 δμοίως ἐναντία περιτρεπομένων. Λοιπὸν

9. Τίς περισσεία τοῦ ποιοῦντος ἐν οἷς αὐτὸς μοχθεῖ;

"Ηγουν, οὐδεμίαν ἔχει ὠφέλειαν ἐν οἷς σπουδάζει δὲ περὶ
 τὰ ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ τὴν ἐνέργειαν ἐνδεικνύμενος· οὐ-
 δὲ γάρ δύναται τὴν ἐναντίαν τούτων στῆσαι φοράν. Διόπερ
 35 ἔξ ἀνονήτων παυσώμεθα μόχθων, ὅτι αὐτὸς

10. Εἶδον σύμπαντα τὸν περισπασμὸν ὃν ἔδωκεν δὲ θεός τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων τοῦ περισπᾶσθαι ἐν αὐτῷ.

Τουτέστι, κατενόησα πᾶσαν τὴν ἐμμέριμνον ζωὴν ἦν

19 ἄπας ... πεπλήρωται: cf. Greg. Thaum., PG 10, 996A2-3 (= Cat. Polychr. f. 165^r, 14) «Χρόνος δὲ οὗτος πάντων γέμει τῶν ἐναντιωτήτων (*sic; var.* ἐναντιωτάτων»); itemque Hier. p. 273, 4-5 «omnia sibi in mundo esse contraria.» 20/30 τοκετῶν ... περιτρεπομένων: haec interpretatio fere ad verbum ex Greg. Thaum. penderit, cf. enim Greg. Thaum., PG 10, 996A3-15. Eandem interpretat., e Gregorii Thaum. Metaphrasi desumptam, sine auctoris nomine, praeberet ad verbum Cat. Polychr. f. 165^r, 14 - 165^v, 5; eandem Didymo falso adscribit cod. Angel. gr. 113 f. 5^v, 3-12 32/33 οὐδεμίαν ... ἐνδεικνύμενος: eadem sententia, dissimili tamen elocutione, occurrit apud Cat. Haun. f. 65^r schol. ζ'

35 ἔξ ... μόχθων: Greg. Thaum., PG 10, 996A15-B1 ad verbum 38/41 κατενόησα ... ζωῆς: cf. supra I, 121-125

40 ἄνθρωποι παρὰ θεοῦ κατεκρίθησαν διὰ τὴν τῆς θείας
έντολῆς παράβασιν, ὥστε διάγειν ὀδυνηρῶς καὶ ἐπιμε-
μνῆσθαι τῆς πρὸ τοῦ παραβῆναι ἀπονωτάτης ζωῆς. Καὶ
ἔγνων ὅτι

45 11. Τὰ σύμπαντα ἡ ἐποίησεν ὁ θεός, καλὰ ἐν καιρῷ
αὐτοῦ· καὶ γε σύμπαντα τὸν αἰῶνα ἔδωκεν ἐν καρδίᾳ
αὐτῶν, ὅπως μὴ εὕρῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ ποίημα ὃ ἐποίησεν ὁ
θεός ἀπ' ἀρχῆς καὶ μέχρι τέλους.

Εἴτουν, ἄπαντα ὅσα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγα-
γεν ὁ θεός, καλὰ ἐν τῷ θείῳ τῆς δημιουργίας καιρῷ· μετὰ
ταῦτα δὲ ὑπετάγησαν τῇ φθορᾷ δι' ἡμᾶς προτιμητέα ἡγη-
50 σαμένους αὐτὰ τοῦ θεοῦ, ἵνα τὴν ἐποφειλομένην αὐτῷ
ἔφεσιν ἡμῶν ἀποτινάξωνται ἀφ' ἕαυτῶν καὶ μὴ τῇ περὶ
αὐτὰ πλάνη διασπῶσιν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ θεοῦ. Καὶ γάρ ἄπαντα
τὸν παρόντα αἰῶνα τῇ προαιρετικῇ τῶν ἄνθρωπων κινήσει
55 ἔπεσθαι, καὶ συναλλοιοῦσθαι τῇ ἀλλοιωτῇ τῆς ψυχῆς δια-
θέσει πάντα τὰ χρονικὰ συνεχώρησεν, ὡς ἂν μὴ ἐπι-
τύχωσιν οἱ ἄνθρωποι παρὰ πᾶσαν ταυτηνὶ τὴν ζωὴν τῆς
ποθουμένης αὐτοῖς τῶν τοῦ θεοῦ κτισμάτων ἀφθαρσίας, καὶ
ταῦτα θεοποιήσωνται. Ποίημα γάρ θεοῦ ἡ τούτων ἀφθα-
σία, ὥσπερ ἡ φθορὰ τῆς κατὰ προαιρεσιν ἡμῶν ἀλογίστου
60 κινήσεως. "Οθεν

12-13. "Ἐγνων ὅτι οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν ἐν αὐτοῖς, εἰ μὴ τοῦ
εὐφρανθῆναι καὶ τοῦ ποιεῖν ἀγαθὸν ἐν ζωῇ αὐτοῦ· καὶ γε
πᾶς ἄνθρωπος ὃς φάγεται καὶ πίεται καὶ ἴδη ἀγαθὸν ἐν
παντὶ μόχθῳ αὐτοῦ, τοῦτο δόμα θεοῦ ἔστι.

65 Δηλαδή, συνήκα ὅτι οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει καλὸν ἐν ἀν-

48 cf. Gen. 1, 31; cf. etiam I Tim. 4, 4

48 καλὰ ... καιρῷ: cf. Evagr. f. 20^r, 18-19 «οὗτω γάρ καὶ πάντα καλὰ
ἔσται ἐν καιρῷ αὐτοῦ καὶ ἰδοὺ πάντα καλὰ λίαν.» 53 τὸν παρόντα
αἰῶνα: cf. Cat. Proc. (schol. Dionys.) p. 31, 80-81 «τέλος τοῦ αἰῶνος
τούτου, δηλαδὴ τῆς παρούσης ζωῆς...» (= Cat. Haun. f. 65^r schol. θ', 12,
quae vero ampliorem commentarium quam Cat. Proc. praebet) 55
συνεχώρησεν: cf. Greg. Agr., PG 98, 872C₂ «ἀντὶ τοῦ συνεχώρησε
φῆσας τὸ ἔδωκε...»; cf. etiam Olymp., PG 93, 516C₃, et schol. anonym.
sup. Eccle. 1, 2 cod. Vallic. E 21 f. 552^v: S. Luc^l, Gli scoli
sull'Ecclesiaste del Vallicelliano greco E 21, in Augustinianum 19 (1979) p.
288; etc.

θρώποις, εἰ μὴ ἡ διὰ πάσης τῆς προσκαίρου ζωῆς ἐκάστου τούτων εὐθυμία καὶ εύποιΐα, ὡς τῆς τῶν φαινομένων φθορᾶς εύχαριστου χρηζούσης ὑπομονῆς διὰ τὴν συνημμένην αὐτῇ δόδύνην, καὶ εύποιΐας διὰ τὴν τῶν δεομένων χρείαν· ὑπομονὴ δὲ καὶ εύποιΐα εἰσὶ τό τε ἐν ταῖς τῶν πειρασμῶν ἐπαγωγαῖς ἄτρεπτον καὶ τὸ ἐν ταῖς χρείαις τῶν δεομένων εὐεργετικόν. Καὶ γάρ ὧτινι ἀν ἔξ ἀπάντων ἀνθρώπων ὑπάρχῃ τὸ τροφῆς καὶ πόσεως εύπορησαι κάντεῦθεν θεάσασθαι καλὸν πάσης σπουδῆς αὐτοῦ ἀποτέλεσμα πρὸς σύστασιν ζωῆς, τὸ τοιοῦτον δῶρον, θεοῦ ἐστιν, ὅτι οὐ δύναται τις χωρὶς αὐτοῦ ποιεῖν οὐδέν.

14. Καὶ ἔγνων ὅτι πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ θεός, αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα ἐσται· ἐπ' αὐτοῖς οὐκ ἐστι προσθεῖναι καὶ ἀπ' αὐτῶν οὐκ ἐστιν ἀφελεῖν· καὶ ὁ θεός ἐποίησεν αὐτὰ ἵνα φοβηθῶσιν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ.

"*Ητοι, κατέλαβον ὅτι ἄπαντα τὰ τοῦ θεοῦ ποιήματα, καὶ*

76 cf. Ioh. 15, 5

66/67 εἰ μὴ ... εύποιΐα: cf. Greg. Thaum., PG 10, 996B6-7 (= Cat. Polychr. f. 168v, 10-13 ad verbum) «Πέπεισμαι τοίνυν τὰ μέγιστα ἀγαθὰ ἀνθρώπῳ εὐθυμίαν καὶ εύποιΐαν ὑπάρχειν.» 70/72 εύποιΐα ... εὐεργετικόν: eandem fere sententiam, dissimili tamen elocutione, praebent Cat. Proc. (schol. adespot., ut in cod. Vindob. theol. gr. 147 f. 96') pp. 31, 89 - 32, 90; Cat. Haun. f. 65' schol. κ, 13 et Ps.-Chrys. p. 75, 67-68

81/84 ἄπαντα ... μένοντα: cf. Cat. Proc. (schol. Didymo recte adscript.) p. 32, 96-97 «Περὶ τῶν ὀρατῶν ὁ λόγος κτισμάτων. Τὰ μὲν γάρ ἀδιάδοχα, τὰ δὲ τῇ διαδοχῇ μέχρι τέλους παραμένειν» Olymp., PG 93, 57C3-7 «Τῶν ὄντων τὰ μέν εἰσιν ὀρατά, τὰ δὲ ἄορατα. Ὁ δὲ λόγος νῦν περὶ τῶν ὀρατῶν τούτων δὲ τὰ μὲν ἀεὶ τὰ αὐτὰ εἰσὶν ..., τὰ δὲ ταῖς διαδοχαῖς τὰ αὐτὰ μένουσιν» ετ 48EB8-II (sup. Eccle. 1, 4) «Τῶν γεγονότων τὰ μὲν ἀδιάδοχα συμπαρεκτεινόμενα τῷ ἐνεστῶτι αἰῶνι ..., τὰ δὲ φθειρόμενα τῇ διαδοχῇ τῆς γενεᾶς σώζεται» πεποι 488A14-B5 (sup. Eccle. 1, 9) «Τῶν κτισμάτων τὰ μέν εἰσι μονογενῆ καὶ ἀδιάδοχα ..., τὰ δὲ τῇ διαδοχῇ σώζεται ὑπὸ τὸν ἥλιον ὄντα ..., τὰ δὲ γενέσει καὶ φθορᾷ ὑποκείμενα.» Utterque vero ex Didymo pendet, cf. enim Didym. 2 pp. 86, 27 - 87, 2 «Τῶν αἰσθητῶν πάντων δημιουργός ἐστιν ὁ θεός ... ταῦτα πεποίηκεν ... ἵνα μένωσιν εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν διαδοχὴν ... καὶ κατὰ διαδοχὴν μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον» et Didym. 1 p. 8, 16-17 (sup. Eccle. 1, 1)

PEO

71 ἐπαναγωγαῖς E τὸ] om. O 72 ὧτινι ἀν ἔξ ἀπάντων] ὧτινι τῶν O 73 τῆς ante τροφῆς add. O 75 προσύστασιν O ἐκ ante θεοῦ add. O 77 Kai] in praeced. interpret. inclusit E 81 ἄπαντα] πάντα O

οὐ τὰ τῶν ἀνθρώπων, ἐν παντὶ ἔσονται τῷ παρόντι αἰώνι
 ώς ἔχουσι φύσεως, τὰ μὲν ταῖς ἐξ ἀλλήλων διαδοχαῖς τὴν
 διαμονὴν ἔχοντα, τὰ δὲ τὰ αὐτὰ μένοντα· ἐφ’οίς οὐ δυνά-
 85 μεθά τι, καν πολλὰ πονῶμεν, προσθεῖναι τελείοις οὖσιν,
 οὕτ’ ἀπ’ αὐτῶν ἀφελεῖν μὴ κεκτημένων τι περιττόν. Ταῦτα
 δ’ οὕτως ἐποίησεν ὁ θεός, ὥστε κατανοήσαντας ἡμᾶς τὸ
 ἀγήτητον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι’ ἧς τὰ πάντα γεγόνασί τε
 90 καὶ διαμένουσιν, ἥτις ὁ μονογενῆς υἱὸς καὶ λόγος τούτου
 ἐστίν, ὃς καὶ χαρακτήρ ὑπάρχει αὐτοῦ, φόβον ἐκ τούτου
 λαβεῖν καὶ μήτι ὑπὲρ τὸν λόγον ἦ παρὰ τὸν λόγον
 σπεύδειν ποιεῖν, ἵνα μὴ πρὸς τῷ μηδὲν κερδᾶναι καὶ τὴν
 τοῦ καλοῦ πεισώμεθα ἔκπτωσιν. Καὶ γάρ

15. Τὸ γενόμενον ἥδη ἐστί, καὶ ὅσα τοῦ γενέσθαι ἥδη
 95 γέγονε, καὶ ὁ θεός ζητήσει τὸν διωκόμενον.

Πάντως, ἡ τῶν ὄντων διαμονή, πρὸς ἣν θεός τὰ πάντα
 πεποίηκεν, εἰ καὶ ἔδοξε παυθῆναι διὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν ἐκ
 τῆς παραβάσεως τοῖς φαινομένοις φθοράν, ἀπάρτι ὑπάρχει,
 τῆς τῶν ὅλων φύσεως σωζομένης ταῖς ἐξ ἀλλήλων δια-

88 cf. Ioh. 1, 3; Col. 1, 16 89 cf. Ioh. 1, 18 et Ioh. 1, 1 90 cf.
 Hebr. 1, 3

84/86 οὐ ... περιττόν: cf. Didym. 2 p. 87, 27-28 «οὐδὲ προσθεῖναι
 ἔστιν τοῖς τοῦ θεοῦ ποιήμασιν, ... οὐδὲ ἀφαιρῆσαι, ὅτι τόδε περιττόν
 ἔστιν...»; Olymp., PG 93, 517C8-II «Ἐγνων ... ὅτι οὐδέν ἔστι προσθεῖναι
 τῇ τοῦ Θεοῦ διακοσμήσει τελείως ἔχοντος ..., οὐδὲ ἀφελεῖν τι τῶν διπάντων
 ώς περιττόν»; Cat. Proc. p. 32, 98-99 «μήτε προσθήκης δεόμενα μήτε τῆς
 κατ’ ἔννοιαν, ώς περιττά, τινὸς ἀφαιρέσεως.» Itemque cf. Greg. Thaum.,
 PG 10, 996B9-12 «Τῶν δὲ αἰωνίων ... πραγμάτων ... οὔτε τι ἀφελεῖν, οὔτε
 τι προσθεῖναι δυνατόν.» Interpretatio Greg. Thaum. occurrit ad verbum
 in Cat. Polychr. f. 168^v, 15-16 86/89 Ταῦτα ... διαμένουσιν: eandem
 fere sententiam praebent Evagr. f. 20^v, 1-5 et Olymp., PG 93, 517C11-D
 et Cat. Proc. pp. 32, 99 - 33, 102 89/90 ὁ μονογενῆς ... αὐτοῦ: cf.
 Didym. 2 p. 89, 19-20 «πρόσωπον αὐτοῦ λέγει τὸν οὐίον· ώς γάρ χαρακτήρ
 τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ...» 98/100 ὑπάρχει ... γεννητικῶν: cf. Hier. p.
 279, 237 «nihil in perpetuum interit, sed renascitur, et quasi cum
 quodam fenore reviviscit.» Itemque cf. supra sup. Eccl. 3, 14 (= III,
 83-84)

PEO

85 τελείος Ο 86 τὶ P, τὶ E O 92 τῷ τὸ Ο 93 Καὶ γάρ] cum
 sqq. coniunct. Ο

100 δοχαῖς τῶν τοῦ ὁμοίου γεννητικῶν. Καὶ ὅσα ἔχρήν γενέσθαι πρὸς διόρθωσιν ἡμῶν τῶν τὴν θείαν ἐντολὴν παραβάντων καὶ μακρυνθέντων θεοῦ, ἀπάρτι γεγόνασι, τοῦ τε φυσικοῦ νόμου καὶ τοῦ γραπτοῦ πρὸς ἐπιστροφὴν δοθέντων ἡμῖν. Λοιπὸν καὶ ὁ θεός λόγος τὸν ὑπὸ τοῦ
105 ψυχοφθόρου θηρὸς διωκόμενον πρὸς ἀπώλειαν ἀνθρωπὸν διὰ τῆς ἐνσάρκου αὐτοῦ οἰκονομίας ζητήσει καὶ σώσει.

16-17. *Kai ēti eīdon ὑπὸ τὸν ἥλιον τόπον τῆς κρίσεως, ἐκεῖ ὁ ἀσεβῆς, καὶ τόπον τοῦ δικαίου, ἐκεῖ ὁ εὔσεβῆς. Kai eīpon ἔγω ἐν καρδίᾳ μου· «σὺν τὸν δίκαιον καὶ σὺν τὸν ἀσεβῆ κρινεῖ ὁ θεός, ὅτι καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι καὶ ἐπὶ παντὶ ποιήματι.»*

Δηλονότι, κατενόησα δὲ καὶ ταῦτα, μήπω τῆς τῆδε μεταστὰς βιοτῆς, τὸν τε τῆς κολάσεως τόπον, ἐνθα οἱ μήτε δόγμασι μήτ’ ἔργοις εὔσεβέσι τὸν θεὸν τιμήσαντες ἀπελεύσονται ἐν τῇ φοβερῷ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, καὶ τὸν τῆς
115 ἀπολαύσεως, ἐνθα οἱ δόγμασί τε καὶ ἔργοις εὔσεβέσι τὸν θεὸν τιμήσαντες ἀπελεύσονται. Καὶ διελογισάμην αὐτὸς

104/106 cf. Luc. 19, 10; Matth. 18, II

100/101 ὅσα ... ἡμῶν: haec pendent ex Cat. Haun. (f. 65^r schol. μ', 5-6) «ὅσα γάρ ἔχρήν εἰς διόρθωσιν τῶν ἀνθρώπων γενέσθαι διὰ νόμου...», quae ad melius explicandam sententiam Is. 5, 4-5 et Ps. 118, 157 et Ps. 34, 3 adfert 103 φυσικοῦ ... γραπτοῦ: de differentia inter legem naturalem et scriptam, quae saepe in scriptis Max. Conf. invenitur, cf. ex. g. ad Thal. 39, ed. Laga-Steel, qu. 39, 41-43; ad Thal. 64, PG 90, 724C; etc. Cf. in universum Praefat. p. XXIX cum n. 82 104/106 ὁ θεός ... σώσει: haud aliter hunc locum explanat Greg. Agr. (PG 98, 877Bιτ-Στο), qui etiam Luc. 19, 10 laudat 113/116 τὸν τε τῆς κολάσεως ... ἀπολαύσεως: suis propriis verbis explicat Greg. Thaum. sententiam (PG 10, 996Cι-2), quam ad verbum Cat. Polychr. (f. 169^v, 6-8) præbet
117/119 διελογισάμην ... αὐτοῦ: cf. Greg. Thaum., PG 10, 996C3-5 «Ἐλογισάμην δὲ πάντα ὅμοια ὑπάρχειν παρὰ Θεῷ νομίζεσθαι καὶ κρίνεσθαι ... δικαίους καὶ ἀδίκους...»; Hier. p. 280, 268-269 «... id est in iudicio, quando Dominus coeperit iudicare...»; et praesertim Olymp., PG 93, 520D2-4 «ὅτι πάντας ἄξει εἰς κρίσιν ὁ Θεός καὶ πάντα ἡμῶν τὰ πράγματα κατεξετάσει...» et Dix-12 «ὅτι πάντας ἄξει εἰς κρίσιν ὁ Θεός, τὸ κατ’ ἀξίαν ἀπονέμων ἑκάστῳ.» Cf. etiam Cat. Polychr. (f. 169^v, 9-II), quae breviter

PEO

108 εὔσεβῆς] ἀσεβῆς O 109 σὺν²] sup. I. O 116/117 τὸν θεὸν] τὸ θεῖον EO

κατ' ἐμαυτὸν ὅτι «έπι τε τῷ δικαίῳ καὶ τῷ ἀμαρτωλῷ
 κρινεῖ ὁ θεός, ἀποδοὺς ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ὅτι
 120 καιρός, ὥσπερ τῶν λοιπῶν, οὕτω δὴ καὶ τῆς τῶν βεβιω-
 μένων ἐκάστῳ ὑπάρχει ἐξετάσεως, ὃς ὁ τῆς δευτέρας
 παρουσίας ἐστί· καὶ ἐν τῷ τοιούτῳ καιρῷ ἐπὶ πάσῃ πράξει
 βάσανος προβήσεται κρίσεως, καὶ ἐκάστου τὸ ἔργον ὅποιόν
 ἔστιν, εἴτ' ἄγαθὸν εἴτε μὴν ἐναντίον, ἐκεῖνο τὸ πῦρ δοκι-
 125 μάσει.»

**18. Καὶ εἶπα ἔγὼ ἐν καρδίᾳ μου περὶ λαλιᾶς υἱῶν τοῦ
 ἀνθρώπου, ὅτι διακρινεῖ αὐτοὺς ὁ θεός, καὶ τοῦ δεῖξαι
 αὐτοῖς ὅτι αὐτοὶ κτήνη εἰσίν.**

“Ηγουν, καὶ διελογισάμην κατ' ἐμαυτὸν περὶ ὧν ἄνθρωποι
 130 σαρκικοὶ διαλογίζονται τε καὶ φθέγγονται· οὐδὲ γάρ ταῦτα
 τὴν θείαν δίκην ἐκφεύξονται· καὶ ὡστε τοῖς τοιούτοις
 ἀνθρώποις παραστῆσαι τὴν αὐτῶν ἀλογίαν, φθέγξομαι ἄπερ
 οὗτοι δοξάζουσι.

**19-22. Καὶ γε αὐτοῖς ὡς συνάντημα υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου
 135 καὶ συνάντημα τοῦ κτήνους, συνάντημα ἐν αὐτοῖς· ὡς
 θάνατος τούτου, οὕτω καὶ θάνατος τούτου, καὶ πνεῦμα ἐν
 τοῖς πᾶσι· καὶ τί ἐπερίσσευσεν ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὸ
 κτήνος; Οὐδέν, ὅτι τὰ πάντα ματαιότης. Τὰ πάντα πορεύ-
 140 εται εἰς τόπον ἔνα· τὰ πάντα ἐγένετο ἐκ τοῦ χοδὸς καὶ τὰ
 πάντα ἐπιστρέψει εἰς τὸν χοῦν. Καὶ τίς οἶδε τὸ πνεῦμα
 υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου εἰ ἀναβαίνει αὐτὸς εἰς ἄνω, καὶ τὸ**

119 Ps. 6r, 13; Rom. 2, 6; cf. etiam Matth. 16, 27 et II Tim. 4, 14
 121/122 cf. Matth. 24, 27; I Cor. 15, 23; I Thess. 2, 19; Iac. 5, 7;
 etc. 123/125 cf. I Cor. 3, 13

Olymp. interpretationem perstringit «λέγω οὖν ὅτι πάντας ἄξει εἰς κρίσιν
 ὁ θεός, δικαίους καὶ ἀσεβεῖς, καὶ πάντα ήμῶν τὰ πράγματα ἐξετάσει,
 ἀπονέμων ἐκάστῳ κατ' ἀξίαν.» 120/122 τῆς τῶν ... ἐστί: cf. Greg. Agr.,
 PG 98, 88vB8-π «Δῆλον γάρ ὡς τῆς ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Χρι-
 στοῦ ... γενησομένης κρίσεως καὶ τῆς τῶν βεβιωμένων ἀνταποδόσεως...»

132 ἀνθρώποις ... ἀλογίαν: cf. Olymp., PG 93, 52vC9-ιο «διδασκόμεθα
 κτήνη νοεῖν τοὺς ἀλογωτέρους.»

πνεῦμα τοῦ κτήνους εἰ καταβαίνει αὐτὸς κάτω εἰς τὴν γῆν;
Καὶ εἴδον ὅτι οὐκ ἔστιν ἀγαθόν, εἰ μὴ ὡς εὐφρανθήσεται ὁ
ἀνθρώπος ἐν ποιήμασιν αὐτοῦ, ὅτι αὐτὸς μερὶς αὐτοῦ, ὅτι
145 τίς ἄξει αὐτὸν τοῦ ἰδεῖν ἐν ὡς ἂν γένηται μετ' αὐτόν;

Τουτέστι, καὶ γὰρ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις ὅμοιον τέλος
εἶναι δοκεῖ ζῷων λογικῶν καὶ ἀλόγων, καὶ τὸν θάνατον
χωρεῖν καὶ ἐπ' ἀνθρώπους ὥσπερ καὶ ἐπὶ τὰ λοιπὰ τῶν
ζῷων, καὶ πνεῦμα πᾶσιν ὅμοιον εἶναι, καὶ μηδὲν πλέον ἐν
150 ἀνθρώποις ὑπάρχειν, ἀλλὰ πάντα ἐνὶ λόγῳ ἀνδρῆτα εἶναι
διὰ τὸ χωρεῖν εἰς τὸ μηδέν, ἀπὸ τῆς αὐτῆς γῆς λαβόντα
τὴν σύστασιν· καὶ εἰς τὴν αὐτὴν γῆν ἔχοντα τὴν ἀνάλυσιν·
ἄδηλον γὰρ εἶναι περὶ τε τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν εἰ
155 ἀναπτήσονται ἄνω, καὶ περὶ τῶν λοιπῶν, ἃς τὰ ἄλογα
κέκτηνται, εἰ κάτω διαρρυήσονται. Κάντεῦθεν ἔδοξαν εἰ-
δέναι μὴ εἶναι τι καλὸν ἔτερον ἐκτὸς τῆς κατ' αἰσθησιν
ἡδονῆς, ἡς ἀπολαύσει τις ἐν τοῖς παροῦσιν ἔργοις αὐτοῦ,
καὶ τοῦτο μόνον ἔχειν κέρδος ἀπὸ τῆς προσκαίρου ζωῆς,
διότι οὐδεὶς αὐτῷ δυνήσεται δεῖξαι ὅπου μετὰ τὸ τὴν
160 ἑαυτοῦ καταλιπεῖν βιοτὴν ἀπελεύσεται. Ἐν γοῦν τῷ ταῦτα
διαλογίζεσθαι τε καὶ φθέγγεσθαι, κτήνη ἑαυτοὺς ποιεῖν
σπουδάζουσι.

IV, 1. *Kai* ἐπέστρεψα ἐγὼ καὶ εἴδον συμπάσας τὰς συκο-
φαντίας τὰς γινομένας ὑπὸ τὸν ἥλιον· καὶ ἴδού δάκρυον
τῶν συκοφαντουμένων, καὶ οὐκ ἔστιν δι παρακαλῶν αὐ-

146/149 τοῖς ἀνθρώποις ... ζῷων: Greg. Thaum., PG 10, 996C9-II
«συμβαίνειν δὲ αὐτοῖς ἀπαντα παραπλήσια, καὶ τὸν θάνατον χωρεῖν, οὐδὲν
μᾶλλον ἐπὶ τὰ λοιπὰ τῶν ζῷων, ἥπερ καὶ ἐπ' ἀνθρώπους.» Cf. etiam
Didym. 2 p. 94, 30 «κοινόν ἔστιν ἀνθρώπῳ καὶ ἀλόγῳ ζῷῳ τὸ
ἀποθνήσκειν.» Eadem sententia occurrit apud Hier. p. 281, 287-288;
Greg. Agr., PG 98, 888C7-8 et Ps.-Basil. Caes., Adv. Eun. 5, PG 29,
728A3-6 149/155 πνεῦμα ... διαρρυήσονται: hanc interpretationem fere
ad verbum a Greg. Thaum. Metaphrasi desumit; cf. enim Greg.
Thaum., PG 10, 996CII-997A3 155/157 ἔδοξαν ... ἡδονῆς: cf. Greg.
Thaum., PG 10, 997A3-5 «Καὶ δοκεῖ μηδὲν ἔτερον ὑπάρχειν
ἀγαθόν, εἰ μὴ τρυφὴ καὶ τῶν παρόντων χρῆσις.» Cf. etiam Hier. p. 283,
364-365 «... ut nihil aliud boni dicerem, nisi praesentem carpere
voluptatem.»

PEO

τούς, καὶ ἀπὸ χειρὸς συκοφαντούντων αὐτοὺς ισχύς.

5 Εἴτουν, καὶ αὐτὸς εἰς ἔτέραν ἐτράπην ἔξέτασιν, κατανοήσας ἅπαντα τὰ ἐν ἀνθρώποις τῶν συκοφαντιῶν εἰδῆ, ἔξ ὧν τινες μὲν ἀδικούμενοι δακρύουσι καὶ θρηνοῦσι, μὴ ἔχοντες τὸν ὄλως αὐτοὺς παραμυθησόμενον, αὐτῶν δὲ τῶν συκοφαντῶν ἡ χεὶρ ἐν τῷ δεξιοῦσθαι τοὺς ἄρχοντας δῶροις, μεγάλα πρὸς ἄμυναν τῶν συκοφαντουμένων δύναται.
10 Ταῦτα ἐθεασάμην

2-3. *Kai ἐπήνεσα ἐγὼ σύμπαντας τοὺς τεθνηκότας τοὺς ἥδη ἀποθανόντας ὑπὲρ τοὺς ζῶντας, ὅσοι αὐτοὶ ζῶσιν ἔως τοῦ νῦν· καὶ ἀγαθὸς ὑπὲρ τοὺς δύο τούτους ὅστις οὕπω 15 ἐγένετο, ὃς οὐκ οἶδε τὸ ποίημα τὸ πονηρὸν τὸ πεποιημένον ὑπὸ τὸν ἥλιον.*

Δηλαδή, καὶ ἐμακάρισα αὐτὸς ἅπαντας τοὺς τεθνεῶτας· τοὺς μὲν τὸν φυσικὸν ἀποθανόντας θάνατον συκοφαντουμένους δικαίους, ὅτι τῶν πολλῶν ἔληξαν ὁδυνῶν, καὶ τοὺς 20 συκοφαντούντας ἀμαρτωλούς, ὅτι τοῦ ἀμαρτάνειν ἐπαύσαντο· τοὺς δ' ἀπάρτι θανόντας τὸν προαιρετικὸν θάνατον καὶ μετ' εὐφροσύνης καὶ εὐχαριστίας φέροντας τὰ ἐκ συκοφαντίας κακά, ὅτι κομιοῦνται πλουσίας τὰς ἀμοιβὰς καὶ λαμπροὺς τοὺς στεφάνους παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ. Τούτους δ' ἅπαντας ἐμακάρισα μᾶλλον τῶν μέχρις ἄρτι ζῶντων ἔαυτοῖς καὶ οὐχὶ τῷ θεῷ. Κρείττων δὲ τῶν μερῶν ἐκα-

23/24 cf. II Tim. 4, 8

5 αὐτὸς ... ἔξέτασιν: Olymp., PG 93, 524C6-7 «Εἰς ἔτέραν ... ἐτράπην ἔξέτασιν.» 5/7 κατανοήσας ... θρηνοῦσι: Greg. Thaum., PG 10, 997A13-B1 fere ad litteram. Cf. etiam Olymp., PG 93, 524C7-10 7/10 μὴ ... δύναται: suis verbis Gregorii Thaumaturgi sententiam exponit; cf. enim Greg. Thaum., PG 10, 997B1-4 «βίᾳ καταβεβλημένοι τῶν ἐπαμυνόντων, ἡ ὄλως παραμυθησόμενων αὐτοὺς πάσης πανταχόθεν κατεχούσης ἀπορίας.» 17/21 ἐμακάρισα ... ἐπάύσαντο: Olymp., PG 93, 524D5-8 (= Cat. Polychr. f. 17r, 20 - 17v, 2) «Τοὺς τεθνηκότας μακαρίζει ὑπὲρ τοὺς ζῶντας ... ὅτι οἱ μὲν δίκαιοι ἔληξαν τῶν πόνων· οἱ δὲ ἀμαρτωλοὶ ἀνεκόπησαν τῆς ἐπὶ τὸ ἀμαρτάνειν δρμῆς.» 21/24 τοὺς ... κριτοῦ: non dissimilis Cat. Polychr. (f. 17r, 12-14) interpretatio

PEO

4 post ισχύς codd. LXX hab. καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς παρακαλῶν 14
ἀγαθοὺς οἱ 15 ποίημα τὸ om. οἱ 21 δὲ οἱ 23 ὅτι οἱ E

τέρων, τῶν τ' ἀποθανόντων τὸν φυσικὸν θάνατον συκοφαντῶν κάντεῦθεν τοῦ ἀμαρτάνειν παυσαμένων, καὶ τῶν ἔτι σαρκὶ καὶ κόσμῳ ζώντων καὶ οὐ θεῷ, ὁ μὴ ὑπάρχας τὸ 30 σύνολον, ὅτι μὴ ἐν πείρᾳ οὔτος γέγονε τῶν περὶ γῆν ἔργων τῆς πονηρίας. Τοῦτο δὲ καὶ Χριστὸς περὶ τοῦ ἰούδα φησίν, ὅτι καλὸν ἦν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ εἰ μὴ ἐγενήθη ὅλως.

4. *Kai εἶδον ἐγὼ σύμπαντα τὸν μόχθον καὶ σύμπασαν 35 ἀνδρείαν τοῦ ποιήματος, ὅτι αὐτὸς ζῆλος ἀνδρὶ ἀπὸ τοῦ ἔτερου αὐτοῦ· καὶ γε τοῦτο ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος.*

“Ητοι, καὶ κατεσκεψάμην αὐτὸς ἄπασαν τὴν σπουδὴν καὶ τὴν περὶ τὰ ἀνθρώπινα ἔργα θαρραλεότητα, τό τε κατατολ- 40 μᾶν κινδύνων θαλάσσης καὶ πολέμων, καὶ ὑπερορᾶν ψύ- χους καὶ καύσωνος· καὶ ταῦτα πάντα εύρον φθόνου μεστά· ἔκαστος γάρ τὸν πλησίον ἡ κτήμασιν ἢ χρήμασιν ὑπερβα- λέσθαι βουλόμενος, τὰ ἐαυτοῦ αὔξησαι φιλονεικεῖ· τὸ δὲ πονεῖν περὶ τὰ τοιαῦτα καὶ περισπᾶσθαι, ἀνωφελὲς καὶ 45 ψυχῆς ἀλόγιστος ὁρμή. “Οθεν

32/33 cf. Matth. 26, 24; Marc. 14, 21

29/33 δὴ ... ὅλως: Olymp., PG 93, 525B5-9 «Τὸ οὖν ἀγαθὸν ὑπὲρ τοὺς δύο τούτους, ὅστις οὕπω ἐγένετο, περὶ τοῦ μηδὲ ὅλως εἰς ὑπαρξίν ἐλθόντος ἀνθρώπου φησὶ, ἵνα εἴπῃ ...· Καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγένετο»; itemque Hier. p. 284, 26-33 «quod necdum mala mundi expertus est ... Quomodo et de Iuda Dominus loquitur, futura eius tormenta significans: Melius erat non nasci homini illi.» Cf. etiam Greg. Thaum., PG 10, 997B7-8 (= Cat. Polychr. f. 171^v, 6-7 ad verbum) 39/43 τό τε κατατολμᾶν ... φιλονεικεῖ: Cat. Haun. f. 66^r schol. γ' «Ζῆλω γάρ ἀληθῶς πονηρῷ τῷ πρὸς ἀλλήλους ἔκαστοι τὸν πλησίον ἡ κτήμασιν ἢ χρήμασιν ἡ τισιν ἀλλοις ὑπερβαλέσθαι βουλόμενοι, μοχθῶσι καὶ περισπῶνται ... οἱ μὲν θαλάσσης κατοτολμῶντες, οἱ δὲ τῶν ἐν πολέμοις κινδύνων, οἱ δὲ πάγους ὑπερορῶντες καὶ καύσωνας ... δὲ μὲν γάρ ... αὔξησαι τὰ ἐαυτοῦ φιλονεικεῖν...»; itemque Greg. Agr., PG 98, 904B11-C2 «ἀλλος τὸν ἀλλον ὑπερβαλέσθαι καὶ τοῖς μόχθοις καὶ τῇ συναθροίσει τοῦ πλούτου ... καὶ μήτε τῷ παγετῷ τῆς νυκτὸς, μήτε τῷ καύσωνι τῆς ἡμέρας ... πελαγῶν θαλαττίων κατατολμῶντες...»

ΡΕΟ

31 καὶ δ Ο 35 ἀνδρίαν ΕΟ τοῦ^{2]} om. Ε 36 ἔτερου] fort.
εταίρου, coll. infra l. 42 (τὸν πλησίον) 45 "Οθεν] cum sqq. coniunct. Ο

5-6. Ό αόφων περιέλαβε τάς χεῖρας αύτοῦ καὶ ἔφαγε τάς σάρκας αύτοῦ. Ἀγαθὸν πλήρωμα δρακὸς ἀναπαύσεως ὑπὲρ πληρώματα δύο δρακῶν μόχθου καὶ προαιρέσεως πνεύματος.

- 50 Πάντως, ὁ μὴ δυνάμενος ἐπινοίαις ἴδιαις τὸν ἔαυτοῦ πλοῦτον αύξῃσαι, ἐν τῷ ἀπρακτεῖν ἐντεῦθεν τὰς εἰς τὸ ἐνεργεῖν ἐπιτηδείους χεῖρας αύτοῦ καὶ μὴ πρὸς ἐργασίαν ἐκτείνεσθαι, ἀλλήλαις ἐδέσμευσε καὶ φθόνω τοῦ πλησίον ἐν εὐπορίᾳ ὑπάρχοντος τὰς ἔαυτοῦ σάρκας ἐξέτηξε. Καλὸν
55 τοίνυν ἔστι θατέραν ἐμπλῆσαι τῶν χειρῶν μετὰ ἀνέσεως, εἰς τὸ ἐπαρκεῖν μόνον τὰ πρὸς χρείαν τῷ σώματι, καὶ ἀπὸ τῆς τῶν ἀναγκαίων ἐνδείας ἀναπαύειν αὐτό, ἥπερ ἀμφοτέρας πλεονεκτικῶς σὺν καμάτῳ σώματος ἀνενδότῳ καὶ δρμῇ ψυχῇσι ἀλογίστῳ.
- 60 7-8. Καὶ ἐπέστρεψα ἐγὼ καὶ εἶδον ματαιότητα ὑπὸ τὸν ἡλιον. Ἔστιν εἰς καὶ οὐκ ἔστι δεύτερος, καὶ γε οὐδὲς καὶ ἀδελφὸς οὐκ ἔστιν αὐτῷ, καὶ οὐκ ἔστι πειρασμὸς τῷ παντὶ μόχθῳ αύτοῦ, καὶ γε ὀφθαλμὸς αύτοῦ οὐκ ἐμπίπλαται πλούτου. «Καὶ τίνι ἐγὼ μοχθῶ καὶ στερίσκω τὴν ψυχήν
65 μου ἀπὸ ἀγαθωσύνης;» Καὶ γε τοῦτο ματαιότης καὶ περισπασμὸς πονηρός ἔστιν.

"Ηγουν, καὶ ἔτερόν τι αὐτὸς κατενόησα ἀνόνητον περὶ

51/52 τὰς ... χεῖρας: Olymp., PG 93, 528B1-2 «Αἱ χεῖρες εἰς τὸ ἐνεργεῖν τοῖς ἀνθρώποις ... δέδονται»; cf. etiam Evagr. f. 22^f, II «αἱ χεῖρες πρακτικῆς ἐργασίας εἰσὶ σύμβολον...» (quae sequuntur dissimilia sunt ac Tr. Patr. Cat., congruunt vero cum Olymp. [PG 93, 528B5-8] interpretat. fere ad verbum) 52/54 καὶ μὴ ... ἐξέτηξε: cf. Olymp., PG 93, 528B2-5 et Hier. p. 285, 77-78 54/59 Καλὸν ... ἀλογίστῳ: suis verbis Gregorii Thaumaturgi sententiam explanat; cf. Greg. Thaum., PG 10, 997C1-4 «Ἐλοιτο δ' ἂν τις εὐ φρονῶν θατέραν ἐμπλῆσαι τῶν χειρῶν σὺν ῥάστωνῃ ἥπερ ἀμφοτέρας σὺν μόχθῳ.» 67/75 ἔτερόν τι ... ζημιῷ: interpretat. Catenae Hauniensis et praezerosum Gregorii Thaumaturgi perite consarcinat; cf. enim Greg. Thaum., PG 10, 997C4-12 «Ἔστι δέ τι καὶ ἔτερον, ὅπερ οἴδα συμβάνον παρὰ τὸ προσῆκον ... «Ος μεμονωμένος πάντοθεν, καὶ οὔτε ὀδελφὸν ἔχων, οὔτε οὐδὲν, κτήμασι δὲ πολλοῖς εὐθηνούμενος ... Ἡδέως οὖν ἀν αὐτὸν ἐροίμην, ὅτου χάριν δὲ τοιοῦτος μοχθεῖ, τὸ μὲν ἀγαθόν τι δρᾶσαι προτροπάδην φεύγων, ποικίλαις δὲ τοῦ χρηματίσασθαί ποθεν ἐπιθυμίας διασπώμενος» et Cat. Haun. f. 66^v

PEO

46 καὶ ὅτι. Ο
56 εἰς] ὡς Ο

50 post ἴδιαις sp̄at. vac. rel. Ο
57 αὐτῷ] αὐτὸν E, αὐτῷ Ο

54 ὑπάρχοντας Ο
62 τῷ] sup. I. Ο

γῆν. ‘Υπάρχει τις μεμονωμένος πάντοθεν, μήτε υίδην ἔχων μήτ’ ἀδελφόν, καὶ περιστατική τις ἀνωμαλία οὐκ ἐπισυμβαίνει πάσῃ τῇ σπουδῇ αὐτοῦ, χρήματα δ’ ὅσα καὶ οἰα δρᾶ, ἀκορέστως τούτων ἐπιθυμεῖ· καὶ ἵνα τὰ αὐτοῦ οἰκειωσάμενος εἴπω τὸ λεχθῆναι προσῆκον αὐτῷ· «τίνος χάριν αὐτὸς ποικίλαις ἐπιθυμίαις τοῦ χρηματίσασθαι ποθεν διασπῶμαι, καὶ τὸ ἀγαθόν τι δρᾶσαι προτροπάδην φεύγων τὰ μέγιστα 75 τὴν ἐμαυτοῦ ψυχὴν ζημιώ;» Καὶ γάρ τὸ οὕτω πονεῖν ἀνωφελές καὶ ὀδυνηρὰ μέριμνα. Τοίνυν

9-12. Ἀγαθοὶ οἱ δύο ὑπὲρ τὸν ἔνα, οἵς ἔστιν αὐτοῖς μισθὸς ἀγαθὸς ἐν μόχθῳ αὐτῶν· ὅτι ἐὰν πέσωσιν, δὲ εἰς ἐγερεῖ τὸν μέτοχον αὐτοῦ· καὶ οὐαὶ τῷ ἐνί, ὅταν πέσῃ καὶ 80 μὴ ἡ δεύτερος τοῦ ἐγείραι αὐτόν. Καὶ γε ἐὰν κοιμηθῶσιν οἱ δύο, καὶ θέρμη αὐτοῖς· καὶ δὲ εἰς πῶς θερμανθῇ; Καὶ ἐὰν ἐπικραταιωθῇ δὲ εἰς, οἱ δύο στήσονται κατέναντι αὐτοῦ. Καὶ τὸ σπαρτίον τὸ ἔντριτον οὐ ταχέως ἀπορραγήσεται.

Δηλονότι, κρείττονές εἰσιν οἱ δύο, οἵς ὑπάρχει παρὰ θεοῦ 85 ἀμοιβὴ ἐν τῇ περὶ τὸ καλὸν σπουδῇ αὐτῶν, ὑπὲρ τὸν σπουδάζοντα ἔνα, καν καὶ οὔτος περὶ αὐτὸν σπουδάζῃ τὸ ἀγαθόν, εἴτ’ ἀνθρώπους λάβοι τις ἔνα καὶ δύο, εἴθ’ ἔνα εἴποι τὸν θεωροῦντα μὲν νοῦν τὸ ἀληθῶς ἀγαθόν, τούτου δὲ πράκτορα τὸν λόγον μὴ κεκτημένον, ὡς τῇ ῥᾳστώνη τῆς 90 σαρκὸς ἐνδιδόντα. Διότι εἰ ἀκούσιον τι θατέρῳ προσπέσῃ,

75 cf. Matth. 16, 26; Marc. 8, 36

schol. θ', 5-6 «ὅτ’ ἂν μοχθῶμεν κενὰ καὶ κάρος ἡμῖν οὐκ ἔστι τοῦ πλούτου, διὰ τί στερίσκομεν ... ἀπὸ ἀγαθωσύνης (Eccl. 4, 8⁶), ἡ τί ὠφεληθῆσεται ἀνθρώπος, ἐὰν δλον τὸν κόσμον κερδήσῃ, πὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; (Matth. 16, 26)» De avida hominum cupiditate cf. etiam Olymp., PG 93, 529A12-B1 84/101 κρείττονές εἰσιν ... ἐπαίρεσθαι: haec fere omnis interpretatio resipit Max. Conf. sententias. De cohaerendi mutuo modo inter actionem et contemplationem, cf. ex. g. ad Thal. 58, PG 90, 596A4-9; ad Thal. 63, ibid., 681A; ad Thal. 48, ed. Laga-Steel, qu. 48, 151-154 (= Cap. cent. 2, 62, PG 90, 1244B); Myst. 5, PG 91, 677B; etc. Cf. etiam Praefat. p. xxix cum n. 79 90/91 εἰ ... συνόντα: Greg. Thaum., PG 10, 997Dr-3 ad verbum

PEO

68 τίς *codd.* 69 περιστατική περισπαστική Ο τίς *P* 72
προσῆκον λεχθῆναι Ο 79 ἐγερεῖ ἐγείρη ΕΟ τίς θω *E* 87
τίς Ο 90 ἀκούσιον τι ἀκούσιον θντι Ο

ού μικράν ἐπικουρίαν ἔχει τὸν αὐτῷ συνόντα ἐπὶ τοῖς ἀβουλήτοις παραμυθούμενον θάτερος· ἀλλὰ καὶ ἐάν τις τῶν δύο, εἴτ' ἐν τῷ κατὰ θεωρίαν δρόμῳ προσκόψῃ μέγα τι οἱηθεὶς περὶ ἑαυτοῦ, εἴτ' ἐν τῷ κατὰ πρᾶξιν παρὰ τὸ δέον
 95 τι ἐργασάμενος, ὁ ἔτερος πάλιν βοηθῶν τῷ ἐτέρῳ, ἀναστήσει τοῦτον πρὸς τὸ καλόν, ὁ μὲν θεωρητικὸς τὸν πρακτικόν, ἀπαγγέλλων αὐτῷ τὸ δυνατόν τοῦ θεοῦ καὶ λόγοις συνετίζων αὐτόν, ἵνα μὴ ἀπογνῷ ἐν τοῖς πτώμασιν,
 100 ὁ δὲ πρακτικὸς πάλιν τὸν θεωρητικόν, ἔργοις ἐλέγχων τὸ ἀσθενὲς αὐτοῦ καὶ πείθων μετριοφρονεῖν καὶ μὴ ἐπὶ ψιλῆ γνώσει ἐπαίρεσθαι. Καὶ λοιπόν, φεῦ τῷ ἐνὶ μὴ κεκτημένῳ ἔτερον, ὥστ' ἀβουλήτοις μὲν αὐτὸν περιπίπτοντα παραμυθεῖσθαι, περὶ δὲ τὸν κατὰ θεὸν δρόμον ἐκουσίως δίλισθαινοντα ἀνιστᾶν. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν τὸν τοῦ θανάτου ὕπνον οἱ
 105 περὶ τὸ καλὸν ὅμονοοῦντες ὑπνώσωσι, τῇ ἐλπίδι τῶν ἐν τῇ ἀναστάσει ἀγαθῶν διαθερμαίνονται· ὁ δὲ εἰς, εἴθ' ὁ μὴ μετὰ ἐτέρου ὅμονοιαν ἔχων, εἴτε ὁ μόνον ἡ θεωρητικὸς ἡ πρακτικός, ποίαν ἔχει θέρμην ἐλπίδος, ὅπου γε ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά, καὶ τὰ ἔργα δίχα τῆς πίστεως;
 110 Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἐὰν τῷ πτώματι θατέρου τῶν εἰρημένων ὑπερισχύσῃ ὁ μόνος τῶν ἡμετέρων ψυχῶν ἐχθρὸς καὶ πολέμιος, συμμαχίαν τοῦ πεπτωκότος ὡς λέλεκται παρὰ τοῦ ἐτέρου λαβόντος, γενναίως ἀμφότεροι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀντιστήσονται. Καὶ ὥσπερ ἡ τρίπλοκος σπάρτος ῥαδίως οὐ
 115 τέμνεται, οὕτω καὶ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἐξηρτημένη, καὶ τῆς ὄλικῆς δυάδος ὑπεξανισταμένη κατὰ διάθεσιν, καὶ προκειμένη κανὼν ἀρετῆς τοῖς δρῶσιν ἀδελφικὴ δυάς οὐκ εὐκόλως τὴν ἐν τῷ καλῷ ἀπολέσει συνέχειαν. Οὐ μόνον

108/109 Iac. 2, 20 et 26

108 ποίαν ... ἐλπίδος: cf. Olymp., PG 93, 532Axiο-II «τὴν τοῦ ἀγίου ... δωρούμενος (sc. θεός) Πνεύματος θέρμην», et Cat. Haun. f. 66^v schol. λ', II-ΙΖ «θέρμη αὐτοῖς (sc. ψυχῇ καὶ σώματι) γίνεται, ἀνάπτουσα ἐν αὐτοῖς τὴν χορηγίαν τοῦ πνεύματος.» 108/109 ἡ πίστις ... πίστεως: Greg. Naz. or. 40, PG 36, 424Cι4-Dι et Max. Conf. ad Thal. 54, ed. Laga-Steel, qu. 54, 303-304, et Ascet. 34, PG 90, 940Aι4-ΙΣ 112 ὡς λέλεκται: cf. supra, II. 90-ΙΟΙ

PEO

93 κατὰ θεωρίαν] καταθερίω Ο	προσκέψῃ Ε	95 τί P	102
ώστε E	103 περὶ παρὰ Ο	τὸν] sup. l. O	112 συμμαχία Ο
118/119 Οὐ μόνον - ἀλλὰ καὶ] cum sqq. coniunct. O			

δ' ἄγαθοι οἱ δύο ὑπὲρ τὸν ἔνα ως εἰρηται, ἀλλὰ καὶ

120 13-14. Ἀγαθὸς παῖς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα, ὃς οὐκ ἔγνω τοῦ προσέχειν ἔτι, ὅτι ἐξ οἴκου τῶν δεσμῶν ἔξελευσεται τοῦ βασιλεῦσαι, ὅτι καὶ γε ἐν βασιλείᾳ αὐτοῦ ἐγενήθη πένης.

125 Εἶτουν, κρεῖττόν ἐστι μετὰ σοφίας νεότητι καὶ πενίᾳ συζῆν, καν ἀμφοτέρας οἱ πολλοὶ ἀτιμάζωσιν, ἢ μετὰ ἄφροσύνης γήρει καὶ βασιλείᾳ, ἅπερ τοῖς πλείστοις εἰσὶν αἰδέσιμα. Ὁ γάρ ἄφρων ἢ οὐκ ἐνθυμεῖται ως δυνατόν ἐστί τινα μὲν τῶν ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου εἰς τὸ βασιλεῦσαι καταστῆναι – καθὰ δὴ καὶ Ἰωσῆφ, νέος ὥν, ἀπὸ τῆς εἰρκτῆς διὰ 130 σοφίαν εἰς βασιλείαν ἀνήχθη – αὐτὸν δὲ πάλιν ἐκπεσεῖν ταύτης καὶ ἐνδεῆ γενέσθαι, ως ἵκανοὶ τοῦτο πεπόνθασιν. ἢ ἀγνοεῖ ὅτι καὶ αὐτὸς ποτε τῆς τοῦ σώματος φυλακῆς καὶ τῶν δεσμῶν ἀπολυθήσεται, ὥστε τὴν μὴ ὑπείκουσαν, εἴτε φθορῷ φύσεως εἴτε τροπῇ προαιρέσεως, βασιλείαν τοῦ 135 θεοῦ κτήσασθαι, καν ταύτην αὐτὸς παρηγήσατο. ἡγνόησε δὲ τὸ λεχθὲν διὰ τὸ ἐν αὐτῇ τῇ προσκαίρῳ βασιλείᾳ ὑπὸ τῆς κενῆς δόξης ἐνδεῆς γενέσθαι φρενῶν. Καὶ γάρ

15-16. Εἶδον σύμπαντας τοὺς ζῶντας τοὺς περιπατοῦντας ὑπὸ τὸν ἥλιον μετὰ τοῦ νεανίσκου τοῦ δευτέρου, ὃς ἀ-

129/130 cf. Gen. 41, 14-44

137 cf. Prov. II, 12; 18, 2; 24, 30; etc.

119 ως εἰρηται: cf. Eccle. 4, 9 124/131 κρεῖττόν ἐστι ... πεπόνθασιν: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1000A6-10 «Ἐγὼ δὲ προκρίνω νέον πένητα σώφρονα, γέροντος βασιλέως ἄφρονος, ϕ ἐνθύμιον οὐ γεγένηται, ως δυνατόν ἐστι, τῶν μὲν ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου τινὰ εἰς τὸ βασιλεῦσαι καταστῆναι, αὐτὸν δὲ τῆς ἀδίκου δυναστείας, δικαίως ὑστερον ἐκπεσεῖν.» Hanc Greg. Thaum. interpretat. praebet ad verbum et Cat. Polychr. (f. 173^v, 6-10) et Hier. (p. 289, 198-202), qui Greg. nominatim laudat

129/130 καθὰ ... ἀνήχθῃ: cf. Olymp., PG 93, 533C2-7 «Ο γάρ ἄφρων οὐκ ἐπέγνω ὅτι δυνατή ἐστι ... ἀποδειξὶς ἔκ τοῦ Ἰωσῆφ, ὃν καὶ νέον ὄντα Αἰγύπτου δυνάστην ἀνέδειξε, itemque Greg. Agr., PG 98, 921A13-17 «οἰλον συμβέβηκε τῷ Ἰωσῆφ ὄντι...» et Cat. Haun. f. 66^v schol. v. «Ἰωσῆφ οὐκ ἦν παῖς καὶ πένης διὰ τὴν δουλείαν; ως δὲ σοφὸς οὐκ ἤκουσε τῆς κυρίας αὐτοῦ ... καὶ εἰς τὴν εἰρκτὴν ἐμβληθείς, ἐξ οἴκου τῶν δεσμῶν ἔξεληλυθε καὶ ἐβασίλευσε.»

PEO

128 τῶν τὸν Ο

137 Καὶ γάρι cum sqq. coniunct. Ο

140 ναστήσεται ἀντ' αὐτοῦ· οὐκ ἔστι πειρασμός τῷ παντὶ λαῷ,
τοῖς πᾶσιν δσοι ἐγένοντο ἐμπροσθεν αὐτῶν· καὶ γε οἱ
ἔσχατοι οὐκ εὑφρανθήσονται ἐν αὐτῷ· δτι καὶ γε τοῦτο
ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος.

Τουτέστι, κατέλαβον δτι συμβαίνει ἄπαντας τοὺς τὴν
145 πρόσκαιρον ζωὴν παροδεύοντας καὶ ὑπὸ τὸν νέον μέν,
ἐμφρονα δὲ τασσομένους, ἀλύπους εἶναι, τοὺς δσοι προγε-
νέστεροι καὶ ἐν πείρᾳ γεγονότες τῆς ἀμφοτέρων βασιλείας.
Οἱ γὰρ μεταγενέστεροι, ως μὴ ἐν πείρᾳ τοῦ ἄφρονος
γενόμενοι, οὐδὲ τὸν σοφὸν ἐπαινοῦσι, διότι οὐδὲν χρήσιμον
150 ἐννοοῦσιν, ἀλογίστω γνώμῃ ψυχῆς ἀγόμενοι. Αὔτος δὲ

17. Φύλαξον τὸν πόδα σου, ἐν ᾧ ἂν πορεύῃ εἰς οἴκον τοῦ
θεοῦ, καὶ ἐγγὺς τοῦ ἀκούειν γίνου· ὑπὲρ δόμα τῶν ἀφρό-
νων θυσία σου, δτι οὐκ εἰσὶν εἰδότες τοῦ ποιῆσαι καλόν.

"Ητοι, τήρησον ἐν πολλῇ προσοχῇ τὸ διανοητικόν σου, ἐν
155 ᾧ πέφυκας ἀνύειν τὴν ἄγουσαν δόδον ἀπὸ αἰσθήσεως πρὸς
νοῦν, δς ἔστιν οἰκητήριον θεοῦ ἐν πνεύματι· καὶ τῶν
πονηρῶν διανοημάτων ἀπαλλαγείς, ἐγγιζε θεῷ ὑπακούων
ἀεὶ τῶν ἀγίων αὐτοῦ ἐντολῶν. Ἐπέκεινα δὲ τοῦ πρὸς θεὸν
σωματικοῦ δώρου τῶν ἀφρόνων ἔστω ἡ σὴ θυσία, πνεῦμα

157 cf. Iac. 4, 8 159/160 cf. Ps. 50, 19

144/150 συμβαίνει ... ἀγόμενοι: sequitur paene ad verbum Gregorii Thaumaturgi interpretationem, cf. Greg. Thaum., PG 10, 1000A10-15. Eadem interpretatio occurrit et in Cat. Polychr. (f. 173^v, II-16) et apud Hier. (p. 289, 202-207), qui nominatim Greg. laudat 154/156 τήρησον ... πνεύματι: de eadem fere sententia cf. ex. g. Olymp., PG 93, 537A8-II (= Cat. Barb. f. 45^r, 15-17); Greg. Agr., PG 98, 932A13-B2

157/158 ἐγγιζε ... ἐντολῶν: cf. Olymp., PG 93, 537A11-13 «‘Ο δὲ φυλάττων τὸν πόδα τῆς ψυχῆς, ἐγγύς ἔστι τοῦ ἀκούειν, τουτέστι τοῦ ὑπακούειν τῷ λόγῳ καὶ κατορθοῦν τὰς θείας ἐντολάς.» Hanc Olympiodori interpretat. perstringit Cat. Polychr. (f. 174^r, 18-19) 159/161 ἡ σὴ θυσία ... διαπράξονται: similia quaedam praebet Cat. Haun. f. 67^r schol. π’ «σοῦ δὲ ἡ θυσία λογική, τὸ σὸν δῶρον πνευματικόν σὺ τὴν θυσίαν ἔχεις τὴν σάρκα, ως καὶ Παῦλος φησι· παρακαλῶ ... ζῶσαν (Rom. 12, 1), δτι οὐκ εἰσὶν εἰδότες τοῦ ποιῆσαι καλόν· καὶ πῶς ποιοῦσι τὸ κακόν, εἰ τὸ καλὸν ἀγνοοῦσι;»

PEO

148/149 ως μὴ - γενόμενοι] καὶ ἐν πείρᾳ γεγονότες τοῦ ἄφρονος P
150 ἐννοοῦσιν] ἐννοοῦνταις O Αὔτος δὲ] *cum sqq. coniunct.* O
151 φύλαξαι EO 151/152 ἀν - ὑπὲρ] *om. E*

160 συντετριμμένον ὑπάρχουσα, διότι ἀγνοοῦσιν οἱ ἄφρονες ὅπως τὸ εὐάρεστον θεῶ διαπράξονται.

V, 1-2. Μή σπεῦδε ἐπὶ στόματί σου, καὶ καρδία σου μὴ ταχυνέτω τοῦ ἔξενέγκαι λόγον πρὸ προσώπου τοῦ θεοῦ, διὰ δὲ θεός ἐν τῷ οὐρανῷ ἂνω, καὶ σὺ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω· ἐπὶ τούτῳ ἔστωσαν οἱ λόγοι σου δλίγοι· διὰ παραγίνεται 5 ἐνύπνιον ἐν πλήθει πειρασμοῦ καὶ φωνῇ ἄφρονος ἐν πλήθει λόγων.

Δηλαδή, μὴ ταχὺς ἔσσο πρὸς λόγους, καὶ ἡ ψυχὴ σου μὴ ἀπερισκέπτως προφερέτω ρῆμα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, διότι ὑπάρχει ἐν μὲν τῷ ὕψει τῆς ἴδιας πειριωπῆς δὲ θεός, ἐν δὲ 10 τῷ βάθει τῆς σεαυτοῦ ταπεινώσεως σύ· καὶ δὲ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, τὰ ταπεινὰ ἐφορᾶ, καὶ οὐδὲν τῶν σῶν λέληθεν αὐτόν. Διὰ γοῦν τοῦτο περιεσκεμμένοι καὶ βραχεῖς οἱ λόγοι σου ἔστωσαν· ἐκ γὰρ πολυλογίας οὐκ ἐκφεύξῃ ἀμαρτίαν.

161 cf. Rom. 12, 1; Phil. 4, 18; Hebr. 13, 16

V, 10/11 Ps. 112, 5-6 13 Prov. 10, 19

V, 7/8 ἡ ψυχὴ σου ... θεοῦ: cf. Evagr. f. 23^v, 17 «προστάσσει δὲ μὴ ἀπερισκέπτως θεολογεῖν»; idem scholium paene ad verbum praebet etiam Cat. Barb. f. 47^v, 4-7 (id est schol. ἄλλως distinct.) et Cat. Polychr. f. 174^v, 6-7. Itemque cf. Cat. Barb. f. 49^v, 3-4 (schol. Evagrio ascript.) «τοῖς μὴ ἀπερισκέπτως θεολογοῦσι»; sed totum hoc schol. parum congruit cum Evagr. scholio supra laud. Praeterea cf. Cat. Haun. f. 67^r schol. p' «τοῖς περὶ θεοῦ λόγους κινεῖν...» 9/12 ὑπάρχει ... αὐτόν: cf. Olymp., PG 93, 537D-10 «Διὰ τὸ τὸν Θεὸν ἐφορᾶν πάντα, καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ συνιστάμενα νοήματα ... τὴν γὰρ ὑψηλοτάτην τῶν οὐρανῶν πειριωπὴν οἰκῶν δὲ θεός, τὰ ἐν τῷ βάθει πάντα κατοπτεύει.»

12/13 Διὰ ... ἔστωσαν: Evagr. f. 23^v, 21-23 «διὰ τοῦτο φησι καὶ ἔστωσαν οἱ λόγοι δλίγοι (Eccle. 5, 1⁵), τουτέστιν ἀληθεῖς καὶ περιεσκεμμένοι» (quae sequuntur dissimilia sunt ac in Tr. Patr. Cat.). Haec eadem verba occurunt etiam in Cat. Barb. f. 47^v, 11-14 (schol. ἄλλως distinct.) et in Cat. Polychr. f. 174^v, 12-13 (schol. anonym.) 13 ἐκ ... ἀμαρτίαν: eundem locum adferunt Hier. p. 292, 24-25; Evagr. f. 24^r, 20-22; Greg. Agr., PG 98, 937Dr-940A^r; Cat. Barb. f. 48^v, 11-12; Cat. Polychr. f. 175^r, 14. Cf. etiam Olymp., PG 93, 540A^r

PEO

161 διαπράξωνται E

V, 2 τοῦ¹] om. P 8 προσφερέτω E 13 σου] om. O

15 "Ωσπερ δὲ φροντίσι ποικίλαις ψυχῆς παρέπεται ὀνειράτων παντοδαπῇ φαντασίᾳ, οὕτω καὶ τῇ ἀφροσύνῃ συνέζευκται φλυαρία.

3-4. Καθώς ἀν εὗξη εὔχήν τῷ κυρίῳ, μὴ χρονίσης τοῦ ἀποδοῦναι αὐτήν, ὅτι οὐκ ἔστι θέλημα ἐν ἀφροσι· σὺ οὖν δος ἀν εὗξη ἀπόδος. Ἀγαθὸν τὸ μὴ εὔξασθαι σε ἢ τὸ 20 εὔξασθαι καὶ μὴ ἀποδοῦναι.

"Ηγουν, ἄμα τῷ ὑποσχέσθαι θεῷ τὸν ἔνθεον βίον, μὴ βραδύνης πληρῶσαι διὰ τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης τὴν ἐπαγγελίαν, διότι ἀφροσιν οὐ παραμένει βουλή. Σὺ δ' ἀν συνετὸς εἶ, ὅσα ὑπόσχῃ θεῷ πλήρωσον. Καλὸν γάρ τὸ μὴ 25 ὑποσχέσθαι σε ἢ τὸ ὑποσχόμενον μὴ πληρῶσαι· εὔχῃ γάρ ἔστιν ὑπόσχεσις ὡν θεῷ προσκομίζουσιν ἄνθρωποι, γνησίως τούτῳ λατρεύοντες.

30 5-6. Μὴ δῶς τὸ στόμα σου τοῦ ἔξαμαρτήσειν τὴν σάρκα σου, καὶ μὴ εἴπῃς πρὸ προσώπου τοῦ θεοῦ ὅτι ἄγνοιά ἔστιν, ἵνα μὴ δργισθῇ δ θεός ἐπὶ φωνῇ σου καὶ διαφθείρῃ τὰ ποιήματα τῶν χειρῶν σου, ὅτι ἐν πλήθει ἐνυπνίων καὶ ματαιοπήτων καὶ λόγων πολλῶν· ὅτι σὺν τὸν θεὸν φοβοῦ.

Τουτέστι, μὴ ὑπουργὸν τῷ σώματί σου πρὸς ἀμαρτίαν

14/16 "Ωσπερ ... φλυαρία: Greg. Thaum., PG 10, 1000C2-5 ad verbum. Eandem interpretat. praebet etiam Cat. Barb. f. 49^r, 16 - 49^v, 2, quae Gregorio Thaum. eam recte adscribit. Cf. quoque Hier. p. 291, 17-19; Olymp., PG 93, 540A12-B5; Ps.-Chrys. p. 81, 10 22/26 τὴν ἐπαγγελίαν ... ὑπόσχεσις: de distinctione inter εὔχῃ (id est ὑπόσχεσις vel ἐπαγγελία) et προσευχῇ (id est αἴτησις), quae ab Origene orta est (cf. Orig. pp. 16-18, schol. sup. Eccle. 5, 3-4 ex Cat. Barb. f. 49^v), cf. Greg. Nyss. Or. dom. 2, PG 44, 1137C13-D2; Eus. Caes., In ps. 64, 3, PG 23, 628BC; Olymp., PG 93, 540C3-4; Cat. Polychr. f. 175^v, 7-8; et praesertim Max. Conf. ad Thal. 50, ed. Laga-Steel, qu. 50, 87-93 (= Cap. cent. 2, 94, PG 90, 1256C); Or. dom., PG 90, 881BC; schol. Max. Conf. in Eccle. 5, 4 cod. Vallic. E 21 f. 553^t: S. Lucā, *Gli scoli...*, pp. 291-293; etc. Cf. Praefat. p. XXIX 25/27 εὔχῃ ... λατρεύοντες; cf. Max. Conf. Or. dom., PG 90, 881B13-C2 «... τὴν προσευχὴν αἴτησιν ... ώσπερ καὶ τὴν εὔχήν, ὑπόσχεσιν, ἥγουν ἐπαγγελίαν, ὡν γνησίως λατρεύοντες θεῷ προσκομίζουσιν ἄνθρωποι...» 33/34 μὴ ... στόμα σου: cf. Cat. Polychr. f. 175^v, II «Μὴ ὑπουργείτω σοι πρὸς ἀκολασίας δ λόγος...» (quae sequuntur dissimilia sunt ac in Tr. Patr. Cat.) et Olymp., PG 93,

παράσχης τὸ στόμα σου, ὥστε παραπέμπειν πολλὰ καὶ
 35 ποικίλα βρώματα τῇ γαστρὶ σου κάντεῦθεν πάντων τῶν
 σαρκικῶν παθῶν ὑπανάπτειν τὴν κάμινον· μήτ' αὐτὸν διαλογίσῃ
 ὅτι λανθάνεις θεόν, ἵνα μὴ ἐπὶ τούτῳ οὔτος δικαιολογία
 ἔνθυμημάτος ὡς φωνῆς ἀκούων δργισθῇ, ἐφ' ὧ τοῖς κακοῖς
 40 ἀφόβως ἐμμένεις, καὶ ἀφανίσῃ τὰ ἔργα σου τῇ ἐκκοπῇ τῆς
 ζωῆς σου, σχολὴν τούτων καταψήφισάμενος· διότι πε-
 πλήρωνται ταῦτα νυκτερινῶν φαντασιῶν καὶ ἀνονήτων
 σπουδασμάτων καὶ πολλῶν φλυαριῶν, ἄπερ ὡσαύτως ἔξα-
 φανίζει ὁ θάνατος· διόπερ σὺν πᾶσιν οἷς σοι παρηγένεσαμεν,
 45 τὸν θεῖον ἔχε φόβον, ὃς ποιεῖται πάντων ἀποχήν τῶν
 κακῶν.

7-8. Ἐὰν συκοφαντίαν πένητος καὶ ἀρπαγὴν κρίματος καὶ
 δικαιοσύνης ἴδης ἐν χώρᾳ, μὴ θαυμάσῃς ἐπὶ τῷ πράγματι,
 ὅτι ὑψηλὸς ἐπάνω ὑψηλοῦ φυλάξεται, καὶ ὑψηλοὶ ἐπ' αὐτῆς,
 50 καὶ περισσεία γῆς. Ἐπὶ παντὶ ἔστι βασιλεὺς τοῦ ἀγροῦ
 εἰργασμένου· καὶ ἵσθι πιστὸς ἐν παντὶ, ἔστι βραχὺ ἀπὸ τοῦ
 ἡρπασμένου.

37/38 cf. I Par. 28, 9

44/45 cf. Prov. 15, 27a

541A2-4 «Φλύαρος γλῶττα ... ἐρεθίζει τὴν σάρκα πρὸς τὴν ἀμαρτίαν.»

36/38 διαλογίσῃ ... ἀκούων: *deum cognoscere hominum cogitationes*
dicit etiam Cat. Barb. f. 53^v, 12-14 et Olymp., PG 93, 541A11-12

38/40 ὀργισθῇ ... ζωῆς σου: cf. Olymp., PG 93, 541B3-5 40/43
 πεπλήρωνται ... θάνατος: cf. Hier. p. 293, 72-74 «Cum ... per nocturnam
 quietem variis anima fuerit exagitata terroribus ..., tu ea contemne, quae
 somnii sunt...»; Greg. Agr., PG 98, 945C8-9 «δίκην ἐνυπνίων συμπι-
 πόντων ταῖς νυκτεριναῖς φαντασίαις...» (sed haec ad virorum cum feminis
 commercia refert). Cf. etiam Olymp., PG 93, 541B13-C1 et C3-5

44/45 φόβον ... κακῶν: haec saepe apud Max. Conf. scripta occur-
 runt, cf. ex. g. ad Thal. 54, ed. Laga-Steel, qu. 54, 312-313 «Ἐστι δὲ
 τὸ μὲν πνεῦμα τοῦ φόβου τοῦ θεοῦ ἡ τῶν κατ' ἐνέργειαν κακῶν ἀποχή»
 (= Cap. cent. 3, 39, PG 90, 1276C); ep. 1, PG 91, 389D12; ep. 20,
 ibid., 601B3; etc. In universum cf. Praefat. p. xxix cum n. 86

PEO

34 παραπέμπτην Ἐ 35 βρώματα τῇ γαστρὶ *spat. vac. rel. O. alt.*
man. ποιήματα τῶν χειρῶν suppł. 37 θεόν] θύ E 41 ἀνονήτων]
 ἀνοήτων E 48 ὑψηλοὶ] ὑψηλὸς E ἐπ' αὐτῆς] *cum codd. scripsi; fort.*
scribend. ἐπ' αὐτοῖς, coll. infra l. 59, Olymp., ps.-Chrys., Greg. Agr. ad locum,
neccor Cat. Haun. (f. 67^v) 50/51 καὶ ἵσθι - ἡρπασμένου] *haec verba ad*
Eccle. textum non pertinent; fort. referenda ad Luc. 16, 9, de quo cf. infra l.
70 sqq.; astamen ead. verba Cat. Haun. (f. 67^v, col. B, 7-10) praeb.

Είτουν, έάν πένητα θεάσῃ συκοφαντούμενον καὶ δικαίαν κρίσιν δώροις ἡ δυναστείᾳ πλεονεκτουμένην ἐν τόπῳ τινί, μὴ ἔκστῆς ἐπὶ τούτῳ, νομίσας ἀπρονόητον εἶναι τόδε τὸ 55 πᾶν, διότι ὁ πάντων ἀληθῶς ὑπερέχων ὕψιστος θεός, ὑπερκείμενος καὶ τοῦ κατὰ τὴν πρόσκαιρον δυναστείαν ἐπηριμένου, τὴν δικαίαν ψῆφον ἀποταμιεύσεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως. Καὶ οὐράνιοι ἄγγελοι, λειτουργοὶ τοῦ θείου θελήματος, εἰσὶν ἐφ' ἄπασι, τοῖς μὲν ἀδικοῦσιν, ἀφανῶς τὰ 60 πεπραγμένα τούτοις ἐλέγχοντες καὶ ἐκφοβοῦντες αὐτοὺς ταῖς ἀπειλαῖς τῶν κολάσεων, τοῖς δὲ ἀδικουμένοις, ταῖς τῶν μελλόντων ἐλπίσι τούτους παραμυθούμενοι, καὶ ἐπὶ τῷ πλεονεκτηθέντι περὶ γῆν, μεταρριπτοῦντες αὐτὸ διάπολον πρός ἔτερον. Καὶ γάρ οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς πραττομένων τὴν 65 θείαν ἔξουσίαν ἔκπεφευγεν, διτι γίνονται πάντα τὰ καθ' ἡμᾶς τοῦ θεοῦ εἴτ' εύδοκοῦντος εἴτ' οἰκονομοῦντος εἴτε συγχωροῦντος. Καὶ διὰ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου ἔσσο θεῶς εὐάρεστος· ὑπάρχει δὲ μικρὰ εὐαρέστησις καὶ ἀπὸ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ὡς φησιν ἐν εὐαγγελίοις ὁ κύριος· 70 ποιήσατε ὑμῖν φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ὅπερ

58/59 cf. Ps. 102, 20-21 70 Luc. 16, 9

52/58 ἔάν ... κρίσεως: Olymp., PG 93, 54D8 - 544A6 «Ἐάν ... ἕδης ὑπὸ τῶν πλουσίων καὶ συκοφαντῶν τοὺς πένητας καταδυναστευομένους, μὴ θαυμάσῃς, ... μηδὲ ἀπρονόητον εἶναι τὸν κόσμον νομίσῃς. Ὁ γάρ ὑψηλότερος ἀπάντων Θεός ... ἐκάστῳ τὸ κατ' ἀξίαν ὧν ἐπράξεν ἀπονέμει.» Hanc Olymp. interpretat. praebet Cat. Polychr. f. 176^v, 13-18. Itemque cf. Greg. Thaum., PG 10, 1001A6-8; Evagr. f. 25^v, 4-7 (= Cat. Barb. f. 56^r, 2-5 et f. 55^r, 3-6) et Greg. Agr., PG 98, 948A3-7

58 ἄγγελοι: excelsos (ὑψηλοῖ) pro angelis accipiunt etiam Hier. p. 294, 109-III; Evagr. f. 26^r, 8-10 (= Cat. Barb. f. 57^r, 1-2) et Cat. Haun. f. 67^v schol. β' 59/61 τοῖς μὲν ἀδικοῦσιν ... κολάσεων: similia saepe in Max. Conf. operibus inveniuntur; cf. ex. g. ad Thal. 55, ed. Laga-Steel, qu. 55, 503-505; de Charit. I, 81, p. 80; Ascet. II, PG 90, 920D; Myst. 24, PG 91, 709D; etc. 65/67 διτι ... συγχωροῦντος: Max. Conf. Quaest. Dub., ed. Declerck, 161, 79 «χωρὶς τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας οὐδὲν γίνεται, ἀλλ' εἴτε κατὰ εύδοκίαν, εἴτε κατὰ συγχώρησιν τὰ πάντα γίνονται», itemque Quaest. Dub., ibid., 83, 2-3 «Τρία θελήματα ἐπὶ θεοῦ χρή ύπολαμβάνειν, κατ' εύδοκίαν, κατ' οἰκονομίαν, κατὰ συγχώρησιν.» Cf. etiam Max. Conf. ep. 26, PG 91, 617A12-13

PEO

62 τούτοις ο 65 τὰ om. Ε

συμβαίνει όταν καλῶς διασκορπίσωμεν ἢ κακῶς συνηγάγομεν. Ὁ δὲ

9-10. Ἀγαπῶν ἀργύριον οὐκ ἐμπλησθήσεται ἀργυρίου, καὶ τις ἡγάπησεν ἐν πλήθει αὐτοῦ γένημα· καὶ γε τοῦτο μα-
75 ταιότης. Ἐν πλήθει ἀγαθωσύνης ἐπληθύνθησαν οἱ ἔσθιοντες
αὐτήν· καὶ τίς ἀνδρεία τῷ παρ' αὐτῆς; "Οτι ἀρχὴ τοῦ ὄραν
ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ.

Δηλονότι, ἐπιθυμητῆς χρημάτων κόρον τούτων οὐχ ἔξει,
καὶ ἄλλος δέ τις τὸ πλῆθος τῶν γεωργίων ἡγάπησε καὶ οὐ
80 τὴν χρείαν, ὡς μὴ τοῖς χρήζουσιν ἐπαρκῶν, ἀλλ᾽ εἰς τὰς
ἀποθήκας συνάγων αὐτά, καὶ δυσχεραίνων εἰ μὴ μείζους
εἴεν αὐταὶ πρὸς τὴν τούτων ὑποδοχήν, εἰ καὶ τὸ ὑπέρ τὴν
χρείαν ἀνωφελές. Οὐδὲ γάρ ἐν τῇ δαψιλείᾳ τῆς ὅλης, ἀλλὰ
τῆς ἀγαθότητος ἐπλεόνασαν οἱ ταύτης ἀπολαύοντες, ὡς
85 ἐκείνης μὲν ἀποστερούσης, ταύτης δ' ἀπαντας εὐεργετούσης.
Καὶ τίς ὑπάρχει δύναμις ὁπτικὴ τῷ παρ' αὐτῆς ἐνισχυο-
μένω; Διότι τὴν τοὺς νοεροὺς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ὀφθαλμοὺς
ἐπιθολοῦσαν καὶ οὐκ ἔώσαν καθαρῶς ἀτενίζειν πρὸς τὴν
ἀλήθειαν καὶ τοῦ ὄντως ἔραν ἀγαθοῦ σχέσιν τῶν ὄλικῶν,
90 τὸ πρὸς τοὺς δεομένους εὔεργετικὸν πόρρω διώκον, αἴτιόν
ἐστι τοῦ βλέπειν τὸν τοιοῦτον ἐν τοῖς εἰρημένοις αὐτοῦ
ὀφθαλμοῖς τὰ πράγματα, ὡς ἔχουσι φύσεως. Κάντεϋθεν ὅρᾳ
καὶ τοὺς ὑποβεβλημένους δουλείᾳ κάλλιον τῶν φιλοπλού-
των διάγοντας. Καὶ γάρ

95 11. Γλυκὺς δὲ ὑπνος τοῦ δούλου, εἰ ὀλίγον καὶ εἰ πολὺ¹
φάγεται· καὶ τῷ ἐμπλησθέντι τοῦ πλουτῆσαι οὐκ ἔστιν δὲ
ἀφίων αὐτὸν τοῦ ὑπνῶσαι.

71/72 cf. Matth. 25, 24 et 26 80/81 cf. Matth. 6, 26

78/80 ἐπιθυμητῆς ... ἐπαρκῶν: Greg. Thaum., PG 10, 100A12-14 «ἀνδρὶ² ἐπιθυμητῇ χρημάτων οὐκ ἔκγίνεται (*ναρ.* ἔγγίνεται) κόρος, οὕθ' ἡ παρὰ τῶν πέλας εὔνοια.» Cf. etiam Cat. Haun. f. 67^v schol. δ' 87 τοὺς νοεροὺς ... ὀφθαλμούς: cf. Didym. 3 p. 152, 13-14 «λέγω δὲ εἰσὶν πεφωτισμένοι τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὶ...»; cf. etiam Cat. Haun. f. 67^v schol. ε' (= Olymp., PG 93, 545A2-3)

PEO

72 Ὁ δὲ] *cum sqq. coniunct.* PO 76 ἀνδρία EO 94 Καὶ γὰρ] *cum*
sqq. coniunct. O

"**Ητοι, δ** μὲν δοῦλος ἐν ἀνέσει ὑπνώσει, εἰτ' ἐνδεῶς ἔξει τροφῆς εἴτ' ἐμπλησθῆ ταύτης, διὰ τὸ μὴ πολλαῖς μερίμναις 100 περιστοιχίζεσθαι· τὸν δὲ βεβαρημένον πολλῇ χρημάτων περιουσίᾳ πάντα τοῦ ὑπνου ἀποστεροῦσι, φροντίσι διηνεκέσιν ἐκδαπανώμενον, ποτὲ μὲν ὅπως πλείονα κτήσεται, ποτὲ δ' ὅπως ἀσφαλῶς τὰ κτηθέντα φυλάξει. Καὶ ἄλλη

12-16. "**Ἔστιν ἀρρωστία** ἡνὶ εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον, πλοῦτον 105 φυλασσόμενον τῷ παρ' αὐτοῦ εἰς κακίαν αὐτοῦ, καὶ ἀπολεῖται ὁ πλοῦτος ἐκεῖνος ἐν περισπασμῷ πονηρῷ. Καὶ ἐγέννησεν οὐδέν, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν χειρὶ αὐτοῦ οὐδέν. Καθὼς ἔξῃλθεν ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς αὐτοῦ γυμνός, ἐπιστρέψει τοῦ πορευθῆναι ὡς ἦκει, καὶ οὐδὲν λήψεται ἐν μόχθῳ αὐτοῦ, 110 ἵνα πορευθῇ ἐν χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ γε τοῦτο πονηρὰ ἀρρωστία· ὥσπερ γάρ παρεγένετο, οὕτως καὶ ἀπελεύσεται. Καὶ τίς περισσεία αὐτοῦ, ἡ μοχθεῖ εἰς ἄνεμον; Καὶ γε πᾶσαι αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ἐν σκότει καὶ ἐν πένθει καὶ θυμῷ 115 πολλῷ καὶ ἀρρωστίᾳ καὶ χόλῳ.

120 **Πάντως**, ὑπάρχει νόσος ψυχικὴ ἡνὶ κατείληφα περὶ γῆν, χρήματα ὑπὸ τινος θησαυριζόμενα καὶ τῷ ἐξ αὐτοῦ συντρούμενα εἰς ἀφορμὴν ἀπωλείας αὐτοῦ, καὶ διαφθαρήσονται τὰ τοιαῦτα ἐν μερίμνῃ δύσυνηρᾳ τοῦ περιφυλάττειν ἀγωνιῶντος αὐτὰ ἐκ τῶν ἐπιβουλευόντων αὐτοῖς. "Ἐτεκε δ' οὗτος οὐδέν, καὶ οὐ κέκτηται τι ἐν χερσὶν αὐτοῦ. "Ομοιον

98/102 δ μὲν δοῦλος ... ἐκδαπανώμενον: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1001B4-8 (= Cat. Polychr. f. 177^r, 16-18). De eadem sententia, quae vero communis est locus, cf. etiam Didym. 3 p. 153, 4-5; Greg. Nyss. (hom. V) pp. 369-370; Greg. Agr., PG 98, 953CD; Ps.-Chrys. p. 82, 52-58; Olymp., PG 93, 545C1-3 **115** ὑπάρχει ... γῆν: cf. Greg. Agr., PG 98, 957A10-11 «ἀρρωστίαν ἡτοι νόσον ψυχῆς προσαγόρευσεν»; itemque Cat. Haun. f. 68^r schol. θ' «νόσον δύναμέει ψυχῆς καὶ διανοίας ἀρρωστημα.» Cf. etiam Olymp., PG 93, 545D1-2 **116/119** χρήματα ... ἐπιβουλεύόντων: interpretationem Gregorii Thaum. et Olympiodori perite ac proptie consarcinat; cf. enim Greg. Thaum., PG 10, 1001B9-12 «... διποθησαυρίζοντα τὸν πλοῦτον συντηρεῖν, ... φυλάσσοντα κακῶν ἀφορμὴν; Καὶ τὸν πλοῦτον ... διαφθαρήναι...» et Olymp., PG 93, 545D4-6 «ἡ γάρ καὶ περιών ἀπόλλει τοῦτον (sc. πλοῦτον) δ φιλάργυρος, ἔσθ' δτε δι' αὐτὸν καὶ ἐπιβουλευόμενος· ἦ...» **120/121** "Ομοιον ... αὐτοῦ: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1001C2-3

δὲ τῇ γενέσει καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ· γυμνὸς γάρ ἐκ μητρὸς
 κοιλίας ἔξῆλθε καὶ γυμνὸς εἰς γῆν ἀπελεύσεται, μηδὲν τοῦ
 τοιούτου θησαυροῦ ἐν σπουδῇ αὐτοῦ ἐπιφερόμενος ὥστε
 συναπελθεῖν ταῖς τούτου χερσὶ. Καὶ τὸ τοιοῦτον λίαν νόσος
 125 δύσυνηρά· καθάπερ γάρ οὗτος ἤλθεν εἰς κόσμον διὰ γε-
 νέσεως, μήτι πρᾶγμα ὅλως ἐπιφερόμενος, οὕτω δὴ καὶ
 ὑπεξέλθη τὸν βίον διὰ θανάτου. Καὶ τί τὸ κέρδος αὐτοῦ;
 Οὐδέν, ἡ εἰς κενὸν αὐτοῦ ἡ σπουδὴ. Καὶ γάρ πᾶσα ἡ
 130 παροῦσα τούτου ζωὴ ἐν σκότει τέ ἐστιν ἀγνοίας τοῦ ὄντως
 καλοῦ καὶ ἐν ἀνονήτῳ διὰ τὰ φθειρόμενα θλίψει, καὶ ἐν
 πολλῷ ταράχῳ ψυχῆς ἐκ τῆς πρὸς τὸν πέλας ὀργῆς καὶ
 νόσῳ ἀκορέστου ἐπιθυμίας τῶν ὑλικῶν, καὶ ἐν ἀμύνῃ τῶν
 λυπησάντων τῇ δι'έαυτοῦ γινομένῃ, ἵνα τι πλέον χαρίζηται
 135 τῷ θυμῷ· χόλος γάρ ἐστιν ἡ τοῦ λυπηθέντος δι'έαυτοῦ
 κατὰ τοῦ λυπήσαντος ἄμυνα. Τί οὖν τὸ ἐν τοῖς φαινομένοις
 καλόν;

17-19. Ἰδοὺ δὲ εἰδον ἐγὼ ἀγαθόν, δὲ ἐστι καλόν, τοῦ φαγεῖν
 καὶ τοῦ πιεῖν καὶ τοῦ ἰδεῖν ἀγαθωσύνην ἐν παντὶ μόχθῳ
 140 αὐτοῦ, ὡς ἂν μοχθήσῃ ὑπὸ τὸν ἥλιον ἀριθμὸν ἡμερῶν ζωῆς
 αὐτοῦ, ὡν ἔδωκεν αὐτῷ δὲ θεός· δτι αὐτὸ μερὶς αὐτοῦ. Καὶ
 γε πᾶς ἄνθρωπος ὡς ἔδωκεν αὐτῷ δὲ θεός πλούτον καὶ
 ὑπάρχοντα καὶ ἔξουσίασεν αὐτὸν τοῦ φαγεῖν ἀπ' αὐτοῦ καὶ
 λαβεῖν τὸ μέρος αὐτοῦ καὶ τοῦ εὑφρανθῆναι ἐν μόχθῳ
 145 αὐτοῦ, τοῦτο δόμα θεοῦ ἐστιν. "Οτι οὐ πολλὰς μνησθήσεται
 τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ, δτι δὲ θεός περισπᾶ αὐτὸν ἐν
 εὑφροσύνῃ καρδίας αὐτοῦ.

121/122 cf. Job 1, 21

121/122 γυμνὸς ... ἀπελεύσεται: eundem locum adferunt Evagr. f. 26^v,
 3-4 (= Cat. Polychr. f. 178^r, 14-15); Cat. Barb. f. 59^r, 8-10 et f. 61^r,
 11-13; Greg. Agr., PG 98, 960A6-8 129 ζωὴ ... ἀγνοίας: cf. Didym. 3
 p. 160, 8 «σκότος ὡδε τὴν ἀγνοιαν λέγει» et Olymp., PG 93, 548B8-9

134/135 χόλος ... ἄμυνα: cf. Max. Conf. Ambig., PG 91, 1197C3-5
 «τὴν δὲ χολὴν τὴν δι' ἄλλου ἄμυναν τοῦ λυπήσαντος· τὸν δὲ χόλον τὴν
 δι'έαυτοῦ τοῦ λυπηθέντος ἐπεξέλευσιν εἰς τὸν λυπήσαντα...» neconon de
 Charit. II, 68, p. 126

PEO

121/122 κοιλίας μητρὸς EO 127 ὑπεξέλθοι P τῇ om. E 129
 τῇ om. O δύτος O 130 ἀνονήτῳ ἀνοήτῳ E 133 post λυπη-
 σάντων spat. vac. rel. E ἔαυτοῦ αὐτοῦ O 135 Τί οὖν τὸ ἐγγ τὸ οὖν
 ἐν O

"Ηγουν, τοῦτό ἐστιν ὅπερ ἐθεασάμην αὐτὸς ἀγαθὸν ἐν πάσῃ σπουδῇ, ἦν ἂν τις περὶ γῆν σπουδάσῃ δι᾽ ὄλων τῶν τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμερῶν, ἃς ὁ θεὸς παρέσχεν αὐτῷ, ὅπερ 150 ὑπάρχει κατὰ τὴν χρῆσιν καλόν, ὥστε βρώσει καὶ πόσει τὴν ἀναγκαίαν πληρῶσαι τοῦ σώματος χρείαν καὶ ἐν πείρᾳ τοῦ ἀγαθοῦ γενέσθαι δι᾽ εὔποιίας, διότι τοῦτο μόνον κερδαίνει πᾶς ἀπὸ τῶν προσκαίρων. Εἰ δέ τι τούτων καθ᾽ αὐτό τις νομίσει καλόν, τοῦ ὄντως ἐκπίπτει καλοῦ. Καὶ γὰρ 155 παντὶ ἀνθρώπῳ ὡς παρέσχεν ὁ θεὸς πολλὴν περιουσίαν, κάντεύθεν οὐκ εἴασεν αὐτὸν βλέπειν εἰς ἔτέρων χεῖρας, ἀλλ᾽ ἔδωκε τούτῳ ἔξουσίαν ὥστ᾽ ἀπὸ τῶν οἰκείων ἀναλαβέσθαι ἴδιον κέρδος, τὴν ἀναγκαίαν τοῦ σώματος χρείαν, τὸ δὲ λοιπὸν ἐπαρκέσαι τοῖς δεομένοις καὶ οὕτω χαρῆναι ἐν 160 τοῖς ἑαυτοῦ σπουδάσμασι, τὸ τοιοῦτον, δῶρον θεοῦ ἐστιν. Οὐδὲ γὰρ εὔπορεῖ τις τῶν χρειωδῶν θείας προνοίας χωρίς, οὕτως τούτῳ ἔξουσίαν τὰ χρήματα λαμβάνει παρὰ θεοῦ. Διότι δλιγοχρόνιος ἡ τοῦ ἀνθρώπου ζωὴ καὶ τοῦ ἐφημέρου μόνου χρήζουσα ἄρτου, ὅτιπερ τὴν τῆς σαρκὸς 165 ἥδονὴν οὐκ ἀκόλαστον εἴασεν ὁ θεός, ἵνα μὴ ταύτη δουλεύων ὁ ἀνθρωπὸς τὸ ὄντως ἀγαθὸν ἀγνοήσῃ· ἀλλ᾽ ἐν οἷς οὔτος αὐτῇ ἐπευφραίνεται, ἐπάγει αὐτῷ τὴν τοῦ θανάτου ἐπώδυνον μέριμναν. Καὶ ἄλλη δέ τις

VI, 1-2. "Ἐστι πονηρία ἦν εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον, καὶ πολλὴ ἐστιν ἐπὶ τὸν ἀνθρωπὸν ἀνήρ ὡς δῶσει αὐτῷ ὁ θεὸς πλοῦτον καὶ ὑπάρχοντα καὶ δόξαν, καὶ οὐκ ἐστιν ὑστερῶν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἀπὸ παντὸς οὐ ἐπιθυμήσει, καὶ οὐκ ἔξουσιάσει αὐτῷ ὁ θεὸς τοῦ φαγεῖν ἀπ᾽ αὐτοῦ, ὅτι ἀνήρ ξένος

164 cf. Iac. 2, 15 et Orat. Domin.

149/152 ὅπερ ... εὔποιίας: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1001C14-Dr «συμμετρεῖται δὲ τὸν ἑαυτοῦ βίον εὔποιίαις.» Cf. etiam Greg. Agr., PG 98, 961D4-964A8. Sententias non dissimiles saepe praebet Max. Conf., cf. ex. g. Ascet. 7, PG 90, 916D; Ascet. 23, ibid., 929AB; etc.

PEO

148 σπουδάσῃ] σπουδαστής E, σπουδάσει O 149 ἃς] ἀν E 154 νομίσει] νομίστης E 163 δλιγοχρόσιος E 164 μόνον O δτιπερ] δτιπερ] τιπερ] E, ὅπερ O 166 ἀγνοήσει E 167 τὴν τοῦ θανάτου] τὸν θάνατον τὴν O 168 Καὶ ἄλλη δέ τις] cum sqq. coniunct. O

VI, 4/5 ἔξουσιάσει] ἔξιάσει O

φάγεται ἀπ' αὐτοῦ. Καὶ γε τοῦτο ματαιότης καὶ ἀρρωστία πονηρά ἔστι.

Δηλαδή, ὑπάρχει κακοπραγία ἦν τεθέαμαι περὶ γῆν, λίαν ἀνθρώποις ἐπιπολάζουσα· ἄνθρωπος ὡς δωρήσεται ὁ θεὸς 10 πολλὴν περιουσίαν καὶ δόξαν, καὶ πάντα πληρώσει αὐτοῦ τὰ καταθύμια, μηδενὸς τούτων στερήσας αὐτὸν, θησαυρίζει τὰ προσόντα αὐτῷ, μήτ' αὐτὸς τούτοις χρώμενος, μήτε μὴν ἔτέροις ἐπαρκῶν, καὶ οὐ συγχωρήσει ὁ θεὸς τῷ τοιούτῳ τὴν τῆς τοῦ πλούτου χρήσεως ἔξουσίαν, διότι ἔτέρῳ ἐμπι- 15 στεύσει τοῦτον τῷ ἐκ τούτου τραφησομένῳ καὶ ἔτέροις δὶ' αὐτοῦ ἐπαρκέσοντι. Καὶ γάρ πάντῃ ἀνόνητος ἡ τοιαύτη τοῦ πλούτου ἀποθησαύρισις καὶ νόσος ψυχῆς ὀδυνηρά, ὅτι καὶ ἡ σάρξ στερεῖται τῆς χρήσεως τοῦ τοιούτου πλούτου καὶ ἡ ψυχὴ οὐκ ἀποκερδάινει τοῦτον δὶ' εὔποιίας. Ἐπει- 20 δήπερ

3-6². Ἐάν γεννήσῃ ἀνὴρ ἑκατόν, καὶ ἔτη πολλὰ ζήσεται, καὶ πλῆθος ὃ τι ἔσονται ἡμέραι ἔτῶν αὐτοῦ, καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ οὐκ ἐμπλησθήσεται ἀπὸ ἀγαθωσύνης καὶ γε ταφὴ οὐκ ἐγένετο αὐτῷ, εἴπα· ἀγαθὸν ὑπὲρ αὐτὸν τὸ ἔκτρωμα, 25 ὅτι ἐν ματαιότητι ἥλθε καὶ ἐν σκότει πορεύεται, καὶ ἐν σκότει ὄνομα αὐτοῦ καλυφθήσεται, καὶ γε ἥλιον οὐκ εἶδε καὶ οὐκ ἔγνω ἀνάπαυσιν. Τοῦτο ὑπέρ τοῦτον, καὶ εἰ ἔζησε χιλίων ἔτῶν καθόδους καὶ ἀγαθωσύνην οὐκ εἶδε.

Τουτέστιν, ἐάν τις πολλῶν γένηται παίδων πατήρ, καὶ

8/16 ὑπάρχει – ἐπαρκέσοντι: interpretationem Gregorii Thaum. per paraphrasin exponit; cf. enim Greg. Thaum., PG 10, 1001D9 - 1004A8 «Παρέξομαι δὲ τῷ λόγῳ, τὴν μάλιστα ἐπιπολάζουσαν ἀνθρώποις κακοπραγίαν. «Οταν Θεὸς μὲν τὰ καταθύμια αὐτῶν ἀπαντα ἐπιχοργήσας, μηδενὸς οὐτινοσοῦν ... αὐτὸν ἀφέληται ... ὃ δὲ τοῖς πᾶσιν εὐθηγούμενος ..., πεσῶν ἄκαρπος καὶ ἐαυτῷ, καὶ τοῖς πλησίον.» 12/13 μήτε ... ἐπαρκῶν: cf. Greg. Agr., PG 98, 969B9 17 νόσος ... ὀδυνηρά: cf. Greg. Agr., PG 98, 969A3 «τὴν τοιαύτην ἔχουσι πονηρὰν νόσουν...»; cf. etiam supra in Eccle. 5, 12-16 (= V, 15, 124-125) 29/32 ἐάν τις ... ἐμπλήσῃ: Greg. Thaum., PG 10, 1004A10-13 «ὅς πλείστων πατήρ δύναμασθεὶς τέκνων ἀσινῶς, βιοὺς δὲ χρόνον μακρὸν, οὐκ ἐπλήσθη χρηστότητος τὴν ψυχὴν ἐπὶ τοσούτον, θάνατον (legend. θανάτου ut in Cat. Polychr.) πειραν οὐ λαβών.» Haec interpret. Gregoriana occurrit ad verbum in Cat. Polychr. f. 179^v, 5-7

PEO

14 τοῦ om. O 19 τοῦτον fort. scribend. τοῦτο εὔποιίας]
εὔπορίας E 19/20 Ἐπειδήπερ] cum sgg. coniunx. O 21 γεννήσει O

- 30 παρεκταθῆ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐπὶ χρόνον μακρόν, καὶ ἐς τοσοῦτον θανάτου πεῖραν οὐ λάβῃ, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν ἀγαθοεργίαις χρηστότητος οὐκ ἐμπλήσῃ, καὶ ἵσως ταφῆς ὡς κακοῦργος κατὰ τὸ τέλος οὐκ ἀξιωθῆ, προέκρινα τούτου τὸ γαστρὸς μητρώας ἐκπεσὸν ἄωρον ἔμβρυον, διότι τοῦτο
 35 εἰκῇ παρεγένετο εἰς τὸ εἶναι, ὡς μήπω εἴτ' ἀγαθοῦ τίνος εἴτε κακοῦ γευσάμενον, καὶ λαθραίως εἰς φθορὰν ἀπεισι μὴ ἐλθόν ὅλως εἰς φῶς, δθεν καὶ ἐν ἀμνηστίᾳ ἔσεται, ὡς μὴ ὑπό τίνος γινωσκόμενον. Καὶ γάρ φῶς οὐκ ἐθεάσατο, ὡς ἐκπεπτωκός τῆς μητρώας νηδύος νεκρόν, καὶ ἐν πείρᾳ οὐ
 40 γέγονε τῆς οίασοῦν ἡδυτάτης ἀπὸ κόπου ἀνέσεως, ὡς μὴ ὅλως τι φθάσαν ἐργάσασθαι. Τὸ τοιοῦτον γάρ ἔμβρυον ὑπὲρ τὸν εἱρημένον ἔστιν ἀνθρωπὸν, καν πολλοὺς μὲν οὔτος ἔζησε χρόνους, χρηστότητος δὲ οὐκ ἔλαβε πεῖραν,
 45 ὅτιπερ οὔτος μὲν ὑπὲρ τοῦ μὴ ἐργάσασθαι τι χρηστὸν λόγους δώσει καὶ τιμωρίαν ὑφέξει οὐ τὴν τυχοῦσαν, ἐκεῖνο δὲ οὐδαμῶς. Τίς δὲ κρείττονα ἥγήσεται τὸν βιώσαντα μὲν εἰς μακρόν, μήτι δὲ διαπραξάμενον ἀγαθόν;

6³-9. Μὴ οὐκ εἰς τόπον ἔνα τὰ πάντα πορεύεται; Πᾶς μόχθος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ γε ἡ ψυχὴ αὐτοῦ οὐ πληρωθήσεται. "Οτι τίς περισσεία τῷ σοφῷ ὑπὲρ τὸν ἄφρονα; Διότι ὁ πένης οἵδε πορευθῆναι κατέναντι τῆς ζωῆς· ἀγαθὸν δράμα ὀφθαλμῶν ὑπὲρ τὸν πορευόμενον ψυχῆ. Καὶ γε τοῦτο ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος.

38 cf. Iob 3, 16 45 cf. Rom. 14, 12

32/33 ἵσως ... ἀξιωθῆ: Olymp., PG 93, 553A4-5 «ἵσως δὲ μηδὲ ταφῆς ἀξιωθῆ...», itemque Phot. ad Amphil. 68, PG 101, 436B6 (in eund. loc.)

33/37 προέκρινα ... ἀμνηστίᾳ: Greg. Thaum., PG 10, 1004A14-B2 fere ad verbum. Interpretat. Gregorii Thaum. laud. praebet etiam de verbo Cat. Polychr. f. 179^v, 8-9 38/40 Καὶ ... γέγονε: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1004B2-3 (= Cat. Polychr. f. 179^v, 9) «οὐχ ἀψάμενον κακῶν, οὐδὲ προσβλέψαν ἡλικῶ.» 41/46 Τὸ ... οὐδαμῶς: non dissimilis est Didymi interpretatio, qui sic hunc locum explanat (Didym. 3 p. 175, II-14): «ούτος ἀγαθότερος ἐστιν ὑπὲρ ἐκεῖνον ἐκεῖνος γάρ ὑπὲρ ὧν ἐσπούδασεν καὶ ἔσχεν. λόγον δώσει καὶ τιμωρηθήσεται, οὔτος δὲ τοῦτο οὐχ ὑφίσταται οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐντραπεῖς...» Cf. etiam Greg. Agr., PG 98, 972B-973B

PEO

32 ἐμπλήσ' E ταφῆ O 34 ἐκπεσῶν E 37 ἀμνηστίᾳ] ἀναμνηστία O 38 ὑπό] om. E (sed spat. vac. rel.) 39 ἐκπεπτωκός] ἐκπροίκος E 44 ἐργάσασθαι τι χρηστὸν] ἐργάζεσθαι ζὸν O

Είτουν, ἄρα οὐχ ὅμοιώς ὁ τε ζήσας πολλών ἐτῶν περιόδους καὶ μῆτι διαπραξάμενος ἀγαθὸν καὶ τὰ ἔκτρωματα εἰς γῆν ἀναλύουσι, μῆθ' ὁ τοιοῦτος ὅλως γευσάμενος ἀρετῆς, μῆτ' ἐκεῖνα, εἰ καὶ τὰ μὲν ἀπροαιρέτως τοῦτο πεπόνθασιν, ὁ δὲ προαιρετικῶς; Πᾶσα γάρ τοῦ τοιούτου ἀνθρώπου ἡ σπουδὴ πρὸς τρυφήν, εἰ καὶ μὴ ἐμπίπλαται τῆς ἀλόγου ἐπιθυμίας τῶν ἡδονῶν ἡ τούτου ψυχή. Ὁ δὲ σοφὸς οὐχ ὡς ὁ ἄφρων ἐν τοῖς ἐπικήροις καὶ ἀνονήτοις πονεῖ, ἀλλ' ἐν τοῖς ἑστῶσι καὶ μένουσιν, ἐν οἷς τὸ κέρδος πολὺ ὅτιπερ ὁ ὑπερορῶν πλούτου καὶ πενίαν καταδεχόμενος ἐπίσταται οἴα σοφὸς τὰς κατ' ἔλλειψιν καὶ ὑπερβολὴν ἔκτροπὰς τῆς ἀρετῆς ἐκφυγεῖν καὶ διὰ τῆς κατὰ ταύτην μεσότητος εὐθὺν ὀδεῦσαι τῆς ὄντως ζωῆς, ἐπειδὴ κρείττων ἐστὶν ἡ πνευματικὴ θεωρία τῶν νοερῶν αὐτοῦ ὀφθαλμῶν, ὡς παρορῶσα μὲν τὰ πρόσκαιρα, βλέπουσα δὲ πρὸς τὰ αἰώνια, ὑπὲρ τὴν διαγωγὴν τοῦ διεξιόντος ἀλόγως πὴν παροῦσαν ζωήν. Καὶ γάρ ἀνωφελής ἡ τοιαύτη πορεία καὶ ψυχῆς ἀλόγιστος ὅρμη, ἐπείπερ

10-12. *Eī tī ἐγένετο, ἥδη κέκληται ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἐγνώσθη ὁ ἐστιν ἀνθρωπος, καὶ οὐ δυνήσεται κριθῆναι μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ ὑπὲρ αὐτόν, ὅτι εἰσὶ λόγοι πολλοὶ 75 πληθύνοντες ματαιότητα. Tī περισσὸν τῷ ἀνθρώπῳ; "Οτι*

68 cf. II Cor. 4, 18

64/66 τὰς ... ζωῆς: hanc eandem sententiam (id est, oportet exuberantiam atque defectum fugere, quod in medio stat virtus), quae ab Aristotele orta - cf. Eth. Nic. II 1109 a 2 - postea communis locus fit praesertim apud Patres, saepe praebet Noster: cf. ex. g. in Eccle. 1, 15 (= I, 134-142); 7, 15-20 (= VII, 135-136); π, 3 (= XI, 26-28) etc. Cf. in universum Praefat. p. xxix cum n. 85. De eadem sententia saepe disserit etiam Max. Conf., cf. ex. g. ad Thal. 56, PG 90, 58rC; ad Thal. 64, ibid., 709B; etc. Cf. etiam, sed in Eccle. 7, 16, Didym. 4 p. 215, 4-7; Greg. Thaum., PG 10, 1005BII-12 (= Cat. Polychr. f. 185^r, 3-5); Greg. Agr., PG 98, 1016A-1017D; Olymp., PG 93, 568CII-12 (= Cat. Barb. f. 88^v, 12-13) 66/67 κρείττων ... ὀφθαλμῶν: cf. Hier. p. 299, 73-74; Greg. Agr., PG 98, 977AB; Cat. Barb. f. 70^v, 8-9 (= Cat. Polychr. f. 180^r, 8-9) et 13-14 (schol. ἄλλως distinct.)

PEO

61 δ] om. P 71 ἐπείπερ] cum sqq. coniunct. O 75 post ματαιότητα init. Eccle. cap. VII pos. E; cf. etiam Greg. Thaum., Olymp. et man. ali. cod. Vindob. theol. gr. 113 (f. 71^r) ad loc. 75/76 "Οτι τίς - ἀνθρώπω] om. E

τίς οἰδε τί ἀγαθὸν τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ ἀριθμὸν
ἡμερῶν ζωῆς ματαιόπτηος αὐτοῦ; Καὶ ἐποίησεν αὐτὰ ἐν
σκιᾷ· ὅτι τίς ἀναγγελεῖ τῷ ἀνθρώπῳ τί ἔσται ὅπίσω αὐτοῦ
ὑπὸ τὸν ἥλιον;

- 80 Δηλονότι, εἴ τι πέπρακται ἀπάρτι γνωσθέν, καλεῖται ἡ
καλὸν ἡ ἐναντίον, καὶ ἐγνωρίσθη ὅπερ ὑπάρχει ὁ ἄν-
θρωπος, ψυχῇ μὲν ἄφθαρτος, σαρκὶ δὲ φθαρτός, καὶ οὐκ ἴ-
σχύσει δικαιολογηθῆναι μετὰ τοῦ ἀδεκάστου κριτοῦ καὶ
ἀσυγκρίτως πάντων ἰσχυροτέρου, ὅτι προφασίζεται προ-
85 φάσεις ἐν ἀμαρτίαις, αἴπερ αὐξάνουσι τὸν ἀνόνητον μόχθον
αὐτοῦ. Τίς λοιπόν ἔστιν ἡ ὠφέλεια τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῷ
τοιούτῳ μόχθῳ; "Οτιπέρ οὐδεὶς γινώσκει ποῖον ὑπάρχει
ἀγαθὸν τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῇ τούτου ζωῇ καὶ τῷ ταύτης
μέτρῳ τῶν ἡμερῶν, ἃς ἐν τοῖς ματαίοις ἀνάλωσεν. Οὐδὲ
90 γάρ περὶ πράγματα πεπόνηκεν ἐνύπαρκτά τε καὶ διαμένον-
τα, ἀλλὰ σκιώδη καὶ παρατρέχοντα, διότι παρὰ τίνος μάθοι
τί ἔσται μετὰ τὸ ἐκστῆναι αὐτὸν τῆς παρούσης ζωῆς ἐν
τοῖς ἀνωφελέσιν αὐτοῦ περὶ γῆν σπουδάσμασι; Τοίνυν

VII, 1-2. Ἀγαθὸν ὅνομα ὑπὲρ ἔλεον ἀγαθὸν· καὶ ἡμέρα
τοῦ θανάτου ὑπὲρ ἡμέραν γενέσεως αὐτοῦ. Ἀγαθὸν πο-
ρευθῆναι εἰς οἴκον πένθους ἡ πορευθῆναι εἰς οἴκον πότου,
καθότι τοῦτο τέλος παντὸς ἀνθρώπου. Καὶ ὁ ζῶν δώσει
5 ἀγαθὸν εἰς καρδίαν ἑαυτοῦ.

"Ητοι, κρείττον ἔστι καταλιπεῖν τινα δι' ἐναρέτου πολιτείας
ὅνομα καλόν, πρὸς μίμησιν τοὺς ἀκούοντας ἐφελκόμενον,
ὑπὲρ οἴκτον εὐσπλαγχνίας, ὃν τοῖς κακῶς βιώσασιν οἱ
συμπαθεῖς κατὰ τὸν θάνατον ἀπονέμουσιν. Ἄλλα καὶ ἡ τοῦ
10 θανάτου ἡμέρα κρείττων ἔστι τῆς ἡμέρας τῆς τοῦ ἀνθρώ-

84/85 Ps. 140, 4

VII, 7 cf. Prov. 22, 1

80 εἰ τι ... γνωσθέν: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1004B13 85 αἴ-
περ ... μόχθον: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1004B15-C2 «Φλυαρία ... ἀνοιαν
ἐπαυξάνουσαι.»

VII, 6/7 κρείττον ἔστι ... καλόν: cf. Ps.-Chrys. p. 84, 1-2 et Greg.
Thaum., PG 10, 1004D1

PEO

77 αὐτοῦ post ζωῆς add. O 80 εἰ τι εἴτε Ε 81 ἐγνωρίσθη]
ἐγνωσθη O 89 ἀνάλωσεν] consulto servavi 93 Τοίνυν] cum sqq.
coniunx. O

που γενέσεως, ὅτι ἡ μὲν καθ' ἡδονὴν γένεσις ἀμαρτία καὶ ἀμαρτίας ἀρχή, ἡ δὲ κατ' ὁδύνην φθορὰ καὶ ὁ θάνατος τέλος καὶ ἀναίρεσις ἀμαρτίας. Καὶ κρείττον τὸ παραγενέσθαι εἰς οἰκίαν πενθούντων ἡ μεθυόντων, διότι παντὸς ἀνθρώπου

15 ὥσπερ εὐφρόσυνος ἡ τῆς γεννήσεως ἡμέρα, οὕτω θλιβερὰ ἡ τοῦ θανάτου, ὃς κοινὸν πάντων τέλος ἔστι. Καὶ δὲ ζῶν, τὸν τελευτῶντα δρῶν, φρονήσει καλῶς, καταγονούς τε τῶν προσκαίρων καὶ ποθήσας τὰ μένοντα. Πρὸς τούτοις δὲ

3-8¹. Ἀγαθὸν θυμὸς ὑπὲρ γέλωτα, ὅτι ἐν κακίᾳ προ-
20 σώπου ἀγαθυνθήσεται καρδία. Καρδία σοφῶν ἐν οἴκῳ πέν-
θους, καρδία δὲ ἀφρόνων ἐν οἴκῳ εὐφροσύνης. Ἀγαθὸν τὸ
ἀκοῦσαι ἐπιτίμησιν σοφοῦ ὑπὲρ ἄνδρα ἀκούοντα φόμα
ἀφρόνων, ὅτι ὡς φωνῇ τῶν ἀκανθῶν ὑπὸ τὸν λέβητα,
οὕτως γέλως τῶν ἀφρόνων. Καὶ γε τοῦτο ματαιότης, ὅτι ἡ
25 συκοφαντία περιφέρει σοφὸν καὶ ἀπολλύει τὴν καρδίαν
εὔτονίας αὐτοῦ. Ἀγαθὴ ἐσχάτη λόγων ὑπὲρ ἀρχῆν αὐτῶν.

Πάντως, καλλίων ἔστιν ἔμφρων κατὰ τῆς ἀμαρτίας ὀργὴ
ὑπὲρ ἄσεμνον καὶ ἀκρατῆ γέλωτα, διότι ἐν αὐστηρῷ δια-
θέσει προσώπου διορθοῦται ψυχή, ἀποβαλομένη μὲν κα-
30 κίαν, κτησαμένη δὲ ἀρετήν. Καὶ αἱ τῶν σοφῶν ψυχαί, ἐν
σαρκὶ διὰ τὸ ταύτης φθαρτὸν ὡς ἐν οἰκίᾳ πένθους οἰ-
κοῦσαι, σκυθρωπάζουσί τε ἀεὶ καὶ ἀπὸ πάστης κακίας συ-
στέλλονται· αἱ δὲ τῶν ἀφρόνων, ὡς ἐν οἰκίᾳ εὐφροσύνης

11/13 ἡ μὲν ... ἀμαρτίας: *similia quaedam praebet Max. Conf. ad Thal. 61, PG 90, 628AD, praecipue D7-10. Cf. etiam Didym. 4 p. 197, π-13 et Olymp., PG 93, 560B8-9* 27/28 καλλίων ... γέλωτα: *suis verbis Gregorii Thaum. sententiam explicat; cf. Greg. Thaum., PG 10, 1004D6-7 (= Cat. Polychr. f. 182^v, 4-5 ad verbum) «Γέλωτος δὲ θυμὸς ἔμφρων προτιμότερος.»* 28/29 ἐν ... ψυχῇ: *Greg. Thaum., PG 10, 1004D7-8 ad verbum (= Cat. Polychr. f. 182^v, 5-6). Cf. etiam Olymp., PG 93, 561A7-9 et Greg. Agr., PG 98, 992D-993A, qui vero vultus austeritatem ad praeceptores referunt* 30/35 Καὶ ... διαχέονται: *hanc interpretationem, suis verbis tamen hic atque illic auctam, a Greg. Thaum. de verbo desumit; cf. enim Greg. Thaum., PG 10, 1004D8-10 (= Cat. Polychr. f. 182^v, 7-9)*

PEO

12 δὲ θάνατος] ἀθάνατος Ο 13 καὶ^{1]} οὐ. Ο παραγίνεσθαι Ε
17/18 φρονήσει - προσκαίρων] οὐ. Ο 18 μένονται μέλλοντα Ε
Πρὸς τούτοις δὲ] *cum sgg. coniunct.* Ο 24 οὕτω Ο 25 ἀπολλύει
scripsi, coll. Eccle. 7,15², Cat. Haun. (f. 69^v), Olymp., Greg. Agrig., etc. ad loc., ἀπολλύει codd., ἀπόλλυσι codd. LXX 29 ἀποβαλομένη Ο

- ποιούμεναι τὴν οἰκησιν ἐν σαρκὶ, ταῖς ταύτης ἡδοναῖς
 35 διαχέονται. Εὔκταιότερον οὖν ἐπίπληξιν ἐνδὸς σοφοῦ δέξα-
 σθαι τινὰ ἡ ὅλου χοροῦ ἀνθρώπων ἀσυνέτων ἄδόντων
 γίνεσθαι ἀκροατήν, διότι τῶν τοιούτων ἀνθρώπων ὁ γέλως
 ἀκανθῶν πολλῶν λάβρῳ πυρὶ καιομένων ἥχῳ μετὰ καπνοῦ
 40 ἐκφερομένῳ προσέοικε, τά τε ὡτα καταβομβών τῇ ἐξηχήσει
 τοῦ καγχασμοῦ καὶ τὴν ὅψιν ἀηδίας πληρῶν τῷ ἀπρεπεῖ
 τοῦ σώματος λυγισμῷ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐκ ἔστι καλόν, ὅτι
 καὶ σοφὸν ἡ κατηγορία τῆς ἔνδον γαλήνης μετακινεῖ καὶ
 διακόπτει πολλάκις τὴν τούτου ψυχὴν ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς τῶν
 ἀβουλήτων ὑπομονῆς, φέρουσαν δυσχερῶς τῆς συκοφαντίας
 45 τὸ βάρος. Λόγοι δὲ παυόμενοι μᾶλλον ἡ ἀρχόμενοι ἐπαινε-
 τέοι, διότι κινούμενοι μὲν συγκαταβαίνουσι τῇ αἰσθήσει,
 ρήμασί τε καὶ γράμμασι παχυνόμενοι, καταπαύοντες δὲ
 ὑψοῦνται πρὸς νοῦν, τῇ ἐν πνεύματι θεωρίᾳ λεπτυνόμενοι.
 "Ετι δέ
- 50 8²-12. Ἀγαθὸν μακρόθυμος ὑπὲρ ὑψηλὸν πνεύματι. Μὴ
 σπεύσῃς ἐν πνεύματι σου τοῦ θυμοῦσθαι, ὅτι θυμὸς ἐν
 κόλπῳ ἀφρόνων ἀναπαύεται. Μὴ εἶπῃς: «τί ἐγένετο ὅτι
 ἡμέραι αἱ πρότεραι ἡσαν ἀγαθαι ὑπὲρ ταύτας;» ὅτι οὐκ ἐν
 55 σοφίᾳ ἐπηρώτησας περὶ τούτου. Ἀγαθὴ σοφία μετὰ κληρο-
 δοσίας καὶ περισσεία τοῖς θεωροῦσι τὸν ἥλιον, ὅτι ἐν σκι-
 ἃ αὐτῆς ἡ σοφία ώς σκιὰ τοῦ ἀργυρίου, καὶ περισσεία
 γνώσεως τῆς σοφίας ζωοποιήσει τὸν παρ' αὐτῆς.

35/37 Εὔκταιότερον ... ἀκροατήν: Greg. Thaum., PG 10, 1004Dff -
 1005A2 ad verbum (= Cat. Polychr. f. 182^v, 9-II). Cf. etiam Hier. p.
 302, 63-64 «Melius est enim a sapiente corripi, quam adulazione decipi
 blandiente.» 37/38 ἀνθρώπων ... ἥχῳ: Greg. Thaum., PG 10, 1005A2-3
 ad verbum (= Cat. Polychr. f. 182^v, II-12) 38/41 καπνοῦ ... λυγισμῷ:
 cf. Olymp., PG 93, 561C6-12 (= Cat. Barb. f. 79^v, 7-14) «Ο βρασμὸς ...
 καὶ ὁ καγχασμὸς τῶν ἀφρόνων ἔοικε ἀκάνθαις ὑποκαιούσαις λέβητα ... καὶ
 τοὺς ἀφρονας ἡ τοῦ γέλωτος ἐξηχησις χαρακτηρίζει· εἴτα ἔκει ὁ καπνὸς...»

45/46 Λόγοι ... ἐπαινετέοι: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1005A7-8
 (= Cat. Polychr. f. 184^f, 12) «Λόγον δὲ οὐκ ἀρχόμενον, ἀλλὰ παυόμενον
 ἐπαινετὸν προσήκει.» 46/48 διότι ... λεπτυνόμενοι: similia quaedam
 praebet Max. Conf., Cap. theolog. et oec. 2, 37, PG 90, 1141C12-DI

"Ηγουν, καλὸν μακρόθυμος, ὅτι πολὺς ἐν φρονήσει, μήτι κατὰ μικροψυχίαν ποιῶν ἡ προφέρων ὅῆμα παράλογον· οὐ 60 καλὸν δύψηλόφρων, ὅτι κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ως μὴ τὰ τούτου φρονοῦσιν ἀντιπράττων αὐτοῖς. Μή οὖν ἔξ ἔτοίμου κινείσθω σου ἡ ψυχὴ πρὸς ὄργην, εἰ καὶ ὑποκρίνῃ αὐτὴν, ὥστ' ἐν σκυθρωπότητι προσώπου ἀναστέλλειν τὴν πρὸς ἀμαρτίαν ὄρμὴν τῶν πολλῶν, διότι τῶν 65 ἀσυνέτων ἔνδον, ἀλλ' οὐ τῶν σοφῶν ἐγκατοικεῖ ὁ θυμός. Μηδὲ ἔρεις· «τί τὸ αἴτιον γέγονεν ὅτι ὑπῆρχον αἱ παρῷχη-
κυῖαι ἡμέραι κρείττους τῶν παρουσῶν;» διὰ τὴν τότε ἵσως
ἄνεσιν καὶ τρυφήν, διότι οὐ συνετή σου ἡ ἐρώτησις αὕτη.
‘Ο γάρ μετὰ γνώσεως τὰς ἀρετὰς μετερχόμενος ἡμερῶν
70 οὐκ οἶδε διαφοράν, ἀκριβῶς εἰδὼς ὅτι πάντα πρὸς τὸ
συμφέρον ἡμῖν οἰκονομεῖται παρὰ θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἐν
μὲν εὐπραγίαις ἐγκρατείᾳ, ἐν δὲ δυσπραγίαις ὑπομονῇ εὐ-
χαρίστω συζῶν. Καλὴ δὲ σοφία μετὰ δικαιοσύνης τῆς
75 ἀπονεμούσης ἐκάστη τε ψυχῆς δυνάμει καὶ σώματος αἰ-
σθήσει τὸ πρόσφορον, καὶ τοῦτο κέρδος τοῖς παραχθεῖσιν
εἰς φῶς, διότι ἡ σοφία ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ἔργων τῆς
δικαιοσύνης καθαρὰ καὶ ἀκίβδηλος δείκνυται, ως στιλ-
πνότης ἀργυρίου, καὶ ἡ δαψιλῆς τῆς σοφίας γνῶσις τὴν

58 cf. Prov. 14, 29 60 Prov. 3, 34; cf. Iac. 4, 6 et I Petr. 5, 5
70/71 cf. I Cor. 12, 7

58/61 καλὸν ... αὐτοῖς: cf. Olymp., PG 93, 564B8-10 «ώς ὁ μὲν μακρόθυμος ἀγαθός· τῷ δὲ ἔξ ὑπερφανείας κουφίζομένῳ τῷ πνεύματι ... ὁ θεός ἀντιτάσσεται.» Itemque cf. Didym. 4 p. 205, 15 «ὁ μακρόθυμος οὐχ ὑψηλὸς ... οὐκ ἔστιν ὑπερφανος...»; Greg. Agr., PG 98, 1001D4-6 et Nili Ancyr. schol. (e cod. Chis. R.V.33 f. 20r; cf. S. Lucā, *Nilo d'Ancira sull'Ecclesiaste. Dieci scolii sconosciuti*, in *Biblica* 60 [1979] pp. 243-244) 69/70 ‘Ο ... διαφοράν: cf. Olymp., PG 93, 564D10-565A2 «‘Ο δὲ κατ’ ἀρετὴν ζῶν ... οὔτε ἡμερῶν οἶδε διαφοράν...» (quae sequuntur dissimilia sunt ac in Tr. Patr. Cat.) 70/71 εἰδὼς ... θεοῦ: cf. Cat. Barb. f. 84^v, 7-8 «ώς πάντα κατὰ τὸ συμφέρον ἡμῖν ὁ θεός διοικεῖ» et Cat. Haun. f. 70^r schol. κ’ «θεοῦ δὲ τοῦ τὰ πάντα σοφίᾳ οἰκονομοῦντος καὶ δικαιοσύνης.» 78/79 ἡ δαψιλῆς ... αὐτὴν: cf. Olymp., PG 93, 565B15-C2 «‘Η δὲ τοιαύτη τῆς σοφίας κτῆσις τὴν ζωὴν ἡμῖν χαρίζεται τὴν αἰώνιον»; itemque Cat. Polychr. f. 184^v, 1-2 «ἡ γάρ σοφία ... ζωοποιεῖ διὰ τῆς

PEO

59 προσφέρων Ο	63 ὑποκρίνει Ο	σκυθρωπότησι Ο	70
διαφοράν] διαφοράν (cf. Act. 13,37!) Ο		72/73 εὐχαρίστως Ε	75
παραχθεῖσιν] πραχθεῖσιν Ε			

αιώνιον παρέξει ζωὴν τῷ κεκτημένῳ αὐτήν. Μεθ' ἡς σοφίας

80 13-14. Ἰδε τὰ ποιήματα τοῦ θεοῦ, ὅτι τίς δυνήσεται τοῦ κοσμῆσαι; Ὁν ἂν δὲ θεός διαστρέψῃ αὐτὸν ἐν ἡμέρᾳ ἀγαθωσύνης αὐτοῦ. Ζῆθι ἐν ἀγαθῷ καὶ ἵδε ἐν ἡμέρᾳ κακίας· ἵδε καὶ γε τοῦτο, σύμφωνον τούτῳ ἐποίησεν δὲ θεός περὶ λαλιᾶς, ἵνα μὴ εὕρῃ ἄνθρωπος ὁπίσω αὐτοῦ μηδέν.

85 Δηλαδή, κατανόησον· τίς ἐστιν ὃς ισχύσει κόσμον τινὰ περιθεῖναι τοῖς ποιήμασι τοῦ θεοῦ, ἀπερ κατεκρίθησαν τὴν τῆς φθορᾶς ἀκοσμίαν διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τοῦ πρωτοπλάστου παράβασιν; Πάντως δὲν ἂν δὲ θεός ἐπιστρέψῃ, βουλόμενον καὶ αὐτὸν, ἀπὸ τῆς πρὸς κακίαν ὀδοῦ ἐν τῷ τῆς ἀγαθοερ-
90 γίας τούτου καιρῷ, ὃς ἐστιν ἡ παροῦσα ζωὴ. Ζῆσον τοίνυν ἐν τῇ τὰ πάντα κοσμούσῃ ἀρετῇ καὶ γεῦσαι κατὰ πεῖραν αὐτῆς ἐν τῇ παρούσῃ βιοτῇ, ἥτις ἡμέρα κακίας διὰ τὴν τῆς θείας ἐντολῆς παράβασιν γέγονε. Καὶ δὴ γνῶθι ὡς τὴν παροῦσαν ζωὴν ὁμοίως πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν ὑποκει-
95 μένην κατὰ τὴν χρῆσιν τῇ προαιρέσει ἡμῶν πεποίηκεν δὲ θεός, ὥστ' ἀριδήλως ἀναγγέλλεσθαι τὴν ἔκάστου διάθεσιν διποία ἐστίν, εἰτ' ἀγαθὴ εἴτε μήν ἐναντία, ὅπως ἂν μὴ ἔξει αἰτίαμά τι προσάψαι τῇ δικαιοκρισίᾳ τοῦ θεοῦ δὲ κατακρι-
νόμενος ἄνθρωπος μετὰ τὸ ἐκστῆναι τῆς παρούσης ζωῆς
100 καὶ παραστῆναι ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βῆματος. Τοιγαροῦν

15-20. Σύμπαντα εἶδον ἐν ἡμέραις ματαιότητός μου· ἔστι δίκαιος ἀπολλύμενος ἐν δικαίῳ αὐτοῦ, καὶ ἔστιν ἀσεβῆς μένων ἐν κακίᾳ αὐτοῦ. Μή γίνου δίκαιος πολὺ καὶ μὴ σοφίζου περισσά, μήποτε ἐκπλαγῆς μὴ ἀσεβήσης πολὺ καὶ
105 μὴ γίνου σκληρός, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου.

86/88 cf. Rom. 5, 12 98 cf. Rom. 2, 5 100 cf. Rom. 14, 10

γνώσεως τοῦ κεκτημένου αὐτὴν...», et f. 185^v, 7-8, ubi eadem paene verba iterat 89/90 ἐν τῷ τῆς ἀγαθοεργίας ... ζωὴ: diem prospexitatis pro praesenti vita accipit etiam Cat. Haun. f. 70^r schol. μ'
90/91 Ζῆσον ... ἀρετῇ: cf. Olymp., PG 93, 568A4 (= Cat. Barb. f.
84^v, 13)

PEO

79 Μεθ' ἡς σοφίας] *cum sqq. coniunct.* O 81 κοιμῆσαι E 89 πρὸς κακίαν] πρὸς κακίας E, προσκαίρου O 89/90 ἀγαθωργίας P 91 τὴν ante πεῖραν *add.* E 100 Τοιγαροῦν] *cum sqq. coniunct.* O 105 σου] om. P

Ἄγαθὸν τὸ ἀντέχεσθαι σε ἐν τούτῳ, καὶ γε ἀπὸ τούτου μὴ μιάνης τὴν χεῖρά σου, ὅτι ὁ φοβούμενος τὸν θεὸν ἔξελεύσεται τὰ πάντα. Ἡ σοφία βοηθήσει τῷ σοφῷ ὑπὲρ δέκα 110 ἔξουσιάζοντας τοὺς ὄντας ἐν τῇ πόλει, ὅτι ἄνθρωπος οὐκ ἔστι δίκαιος ἐν τῇ γῇ, ὃς ποιήσει ἀγαθὸν καὶ οὐχ ἀμαρτῆσει.

Εἴτουν, ἄπαντα κατενόησα ἐν ταῖς τῆς παρούσης ζωῆς μου ἡμέραις, ἐν αἷς ἀνονήτως περὶ τὰ ἀλυσιτελή πεπόνηκα. Καὶ εὔρον δίκαιον ἀπολλύμενον, τὸν καθ' ὑπερβολὴν τῆς 115 ἀρετῆς τὸ δίκαιον δοκοῦντα ἐργάζεσθαι, ὃς τὴν ἴδιαν δικαιοσύνην στήσαι ζητῶν καὶ τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑποτασσόμενος, τὴν τε σάρκα δαπανᾷ ταῖς ἀνονήτοις κακοπαθείαις καὶ τὴν ψυχὴν δι' ὑπερηφανίας ἀπόλλυσιν. Εὔρον 120 δὲ πάλιν ἔτερον ἐργοὶς δικαιοσύνης τὸν θεὸν μὴ τιμῶντα, ἀλλ' ἐμμένοντα τῇ κατ' ἔλλειψιν τῆς ἀρετῆς κακίᾳ καὶ μακροβιοῦντα συγχωρήσει θεοῦ, ἵν' ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ ἀπολάβῃ. Χείρων οὖν ἐκεῖνος καὶ τούτου. Διὸ μὴ ἔσο δίκαιος τοῦ δικαίου ἐπέκεινα, μηδὲ ἔξω τῆς σοφίας κατασοφίζου ἔαυτοῦ, ὅπως μὴ τοῦ καθεστηκότος ἐκστῆς 125 καὶ θεοῦ ἀποστῆς. Μήτ' οὖν ὑπὲρ τὴν χρείαν δουλεύσης τῇ σαρκὶ εἰς ἐπιθυμίας, κάντεῦθεν ὡς θεὸν τὴν κτίσιν παραγνωρίσας, λατρεύσης ταύτη παρὰ τὸν κτίσαντα· μήτ' ἀκαμπῆς ἔσσο πάντη καὶ ἀνοικονόμητος, ὡς μὴ τοῦ σώματος ὅλως ἐπιστρεφόμενος καὶ πρὸς σύστασιν αὐτοῦ προνοούμενος, ὅπως μὴ ταχὺ θάνατος γένη σεαυτὸν ἀνελὼν ἐκ τοῦ μὴ τῆς δούλης προνοεῖσθαι σαρκός. Καλὸν γάρ τὸ ἐπιμε-

115/117 cf. Rom. 10, 3

127 cf. Rom. 1, 25

112 ἄπαντα κατενόησα: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1005B7 112/113 ἐν ... ἡμέραις: dies vanitatis pro praesenti vita accipiunt etiam Olymp., PG 93, 568C2-3 (= Cat. Barb. f. 85^v, 15-17) et Didym. 4 p. 213, 20

127/131 μήτ' ... σαρκός: suis verbis explicat Gregorii Thaum. (PG 10, 1005B13-15 [= Cat. Polychr. f. 185^v, 6-7 ad verbum]) sententiam «Κοι μὴ ἔσο τολμηρός καὶ προπετῆς, μὴ σε θάνατος ὀρπάσῃ ἄκαιρος.» 131/133 Καλὸν ... ἀρετῆς: de mutuo corporis atque animae auxilio in bonum consequendum, cf. ex. g. Max. Conf. ep. 7, PG 91, 437A; etc.

PEO

108 βοηθήσει φοβηθήσει Ο δέκα] δὲ καὶ Ε 109 ὁ ante ἄνθρωπος add. E 121 τῇ ante συγχωρήσει add. E 125 καὶ θεοῦ ἀποστῆς] om. O 127/128 ἀγκαμπῆς Ο

λεῖσθαι ταύτης πρὸς σύστασιν, ὥστε συνεργὸν ἔχειν αὐτὴν πρὸς ἐργασίαν τῆς ἀρετῆς, πλὴν μὴ ἐντεῦθεν αἰσχραῖς ἐπιθυμίαις ἀκολασίας μολύνης τῆς ψυχῆς σου τὸ πρακτικόν,
 135 διότι ὁ τὸν φόβον ἔχων τοῦ θεοῦ πᾶσαν κακίαν ἐκφεύγεται, ὑπάρχουσαν κατ' ἔλλειψιν ἀρετῆς καὶ ὑπερβολῆν. Ἡ γὰρ σοφία, τῆς ἀρχῆς ὁ τοῦ κυρίου φόβος, τῷ κτησαμένῳ τούτον δρέξει βοήθειαν εἰς τὸ ῥυσθῆναι πάσης ἀμартίας πλέον τῶν πέντε τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ τῶν πέντε
 140 αἰσθήσεων, ἐν αἷς ἔξουσίαν ἔχει ὁ ἀνθρωπὸς ἐνεργεῖν ὡς βουλητὸν αὐτῷ κατὰ τὸ νοεῖν καὶ αἰσθάνεσθαι ἐν πάσῃ τῇ κτίσει, ἐφ' ἣν περιπολεῖν ἐτάχθη παρὰ θεοῦ, διότι ἀνθρωπὸς ψιλὸς οὐκ ἔστιν ἐπὶ γῆς τοσοῦτον δικαιοπραγῶν, ὥστε πᾶσαν ἐργάσασθαι ἀρετὴν καὶ μηδοπωσοῦν ἀποτυχεῖν τοῦ
 145 ἀγαθοῦ, εἰ μὴ θεὸς αὐτῷ βοηθήσει διὰ τοῦ χαρίσματος τοῦ φόβου καὶ ἀπὸ τοῦ ῥύπου καθάρη τῆς ἀμартίας.

21-22. Καὶ γε εἰς πάντας λόγους οὓς λαλήσουσιν ἀσεβεῖς,
 μὴ θῆς καρδίαν σου, ὅπως μὴ ἀκούσῃ τοῦ δούλου σου
 150 καταρωμένου σε· ὅτι πλειστάκις πονηρεύεται σε καὶ καθόδους πολλὰς κακώσει καρδίαν σου, ὅτι καὶ γε ὡς σὺ κατηράσω ἔτέρους.

Τουτέστι, καὶ δὴ μὴ δώσεις τὴν ψυχήν σου εἰς τὸ προσέχειν πᾶσι τοῖς λαλουμένοις παρ' ἀνθρώπων ὀλιγοψύχων, οἱ ἴσχυρῶς ὑπάρχοντες ἄφρονες ἀσεβεῖς εἰσιν, ὡς μηδὲ θεὸν εἶναι ἐκ μικροψυχίας διαλογιζόμενοι. Λόγοις δὲ τούτων μόνοις πρόσεχε πάντως, οἵς βλαβήσῃ εἰ μὴ παραφυλάξῃ, ὥστε τὰς παρ' αὐτῶν κατὰ σοῦ μελέτας ἐκφυγεῖν

137 cf. Ps. 110, 10; Prov. 1, 7 et 9, 10 138 cf. Sap. 10, 13; cf. etiam Prov. 2, 12 139/140 τῶν πέντε τῆς ... αἰσθήσεων: cf. Olymp., PG 93, 569C1-2 (= Cat. Barb. f. 9v, 8-10) «πέντε μὲν αἰσθήσεις ἔχων ἐν σώματι, πέντε δὲ ἐν ψυχῇ»; itemque Cat. Polychr. f. 185^f, 15 (quae ex Olymp. haurit) et Greg. Agr., PG 98, 1025A11-12

136/137 Ἡ γὰρ σοφία ... φόβος: eundem locum adfert etiam Greg. Agr., PG 98, 1024A8-9 139/140 τῶν πέντε τῆς ... αἰσθήσεων: cf. Olymp., PG 93, 569C1-2 (= Cat. Barb. f. 9v, 8-10) «πέντε μὲν αἰσθήσεις ἔχων ἐν σώματι, πέντε δὲ ἐν ψυχῇ»; itemque Cat. Polychr. f. 185^f, 15 (quae ex Olymp. haurit) et Greg. Agr., PG 98, 1025A11-12

PEO

132 πρὸς σύστασιν] προσύστασιν O 142 τοῦ ante θεοῦ add. O
 143 ψιλὸς] ὑψιλὸς O 143 τῆς ante γῆς add. O 144 μηδ' ὅπωσοῦν
 codd. 148 ἀκούσῃ] servavi cum codd. et Cat. Haun. (f. 70^v); cf. tamen
 infra l. 159 et codd. LXX 149 πονηρεύεται E 153 ἀνθρώπῳ O
 156/157 παραφυλάξει E 157 μελέταις E

σὺν θεῷ, ἵνα μὴ φιλοπραγμονῶν καὶ τοὺς εἰκῇ χειρομένους
 λόγους ἀκούσῃς καὶ τοῦ δούλου σου ἐν τῷ ὄπωσοῦν παρὰ
 160 σοῦ κακωθῆναι καταρωμένου σοι, κάντεῦθεν ὀδυνηθῆς
 ὑπ' αὐτοῦ πολλὰ τὴν ψυχήν, καὶ πολλαχῶς αὕτη κατενεχθῆ
 εἰς θυμόν, διανοούμενη τρόπους ἀμύνης κατὰ τοῦ δούλου
 πολλούς. Οὐ χρὴ δέ σε τοῦτο ποιεῖν, διότι ἐὰν καλῶς
 165 ἔξετάσῃς τὰ κατὰ σέ, καὶ σεαυτὸν εὑρήσεις καταρασάμενον
 Ἰσως ποτὲ τοῖς λυπήσασιν. "Οθεν δέον σε ἐπὶ τοῖς ἀν-
 θρωπίνοις συγγνωμονεῖν δλισθήμασιν, ἵνα καὶ αὐτὸς ἐφ' οἷς
 ὡλίσθησας συγγνώμης τύχης παρὰ θεοῦ. "Ἔγωγε τοίνυν

23-26. Πάντα ταῦτα ἐπείρασα ἐν τῇ σοφίᾳ. Εἶπα· «σο-
 φισθήσομαι», καὶ αὐτῇ ἐμακρύνθη ἀπ' ἐμοῦ μακρὰν ὑπέρ ὅ
 170 ἦν, καὶ βαθὺ βάθος· τίς εύρήσει αὐτήν; Ἐκύκλωσα ἐγώ,
 καὶ ἡ καρδία μου τοῦ γνῶναι καὶ τοῦ κατασκέψασθαι καὶ
 ζητῆσαι σοφίαν καὶ φήφον, καὶ τοῦ γνῶναι ἀσεβοῦς ἀφρο-
 σύνην καὶ ὀχληρίαν καὶ περιφοράν. Καὶ εύρισκω ἐγώ
 αὐτήν πικροτέραν ὑπέρ θάνατον σὺν τὴν γυναικα, ἣτις ἔστι
 175 θήρευμα, καὶ σαγήνη καρδία αὐτῆς, δεσμὸς εἰς χεῖρας
 αὐτῆς. Ἀγαθὸς πρὸ προσώπου τοῦ θεοῦ ἔξαιρεθῆσται
 ἀπ' αὐτῆς, καὶ ἀμαρτάνων συλληφθῆσται ἐν αὐτῇ.

"Ητοι, ἄπαντα ταῦτα μετὰ τῆς παρὰ θεοῦ δοθείσης μοι
 σοφίας ἔζητασα. Διενοησάμην γάρ τὸ ἀνεξιχνίαστον τῆς

179/180 cf. Rom. II, 33

161/166 κατενεχθῆ ... δλισθήμασιν: nonnulla similia praebet Cat. Haun. f. 70^v schol. φ' «μὴ τοίνυν κακώσῃ ἡ καρδία σου ἐν κακίᾳ διανοούμενή τίνα τρόπον ἀμύνεται τὸν δούλον ἢ τὸν ὑπῆκοον ... οὐ χρὴ δὲ τοῦτο ποιεῖν, ὅτι καὶ γε ὡς σὺ κατηράσω ἐτέρους ... εὑρήσεις ὅτι πάντως τινὰς κατηράσω θυμωθεὶς ... διὸ μὴ ἀγανάκτει ὡς ἀδικούμενος· κοινὰ οὐκ ἔστι ταῦτα τῶν ἀνθρώπων δλισθήματα...» 178/179 ἄπαντα ... ἔζητασα: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1005C12-13 «Ἐγνων δὲ ταῦτα ἐγώ ἄπαντα, σοφίαν ἐκ Θεοῦ λαβὼν.» Cf. etiam Didym. 4 p. 223, 27 et Greg. Agr., PG 98, 1029C4-5 179/183 Διενοησάμην ... ἀνεξερεύνητον: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1005C14-D2 «Ἐφυγε γάρ ἀπ' ἐμοῦ σοφία εἰς μῆκος ἀπειρον, καὶ εἰς βάθος ἀμέτρητον. ὡς μὴ εἶναι αὐτῆς λαβέσθαι μηκέτι»; itemque Olymp., PG 93, 572A10-B2 (= Cat. Barb. f. 92^v, 7-9 et Cat.

PEO

160 ὀδυνηθεὶς Ο 161 πολλὰ πολλὺ Ο 164 καταρασόμενον Ο
 165/166 ἔργοις post ἀνθρωπίνοις add. E, sed postea expunxit 167
 "Ἔγωγε τοίνυν] cum sqq. coniunct. Ο 171 τοῦ^{2]} sup. l. E

- 180 σοφίας καταλαβεῖν πέλαγος, καὶ πορρωτέρω κατὰ πολὺ τῆς ἐμῆς καταλήψεως τὸ μῆκος ἔθεασάμην αὐτῆς, ὡς μήτ' ἀρχὴν μήτε τέλος ἔχούσης διὰ τὸ ἄπειρον, καὶ τῶν κριμάτων αὐτῆς τὸ βάθος πάλιν εὔρον ἀνεξερεύνητον· οὐδεὶς λοιπόν ἔστιν ὁ ταύτην καταληψόμενος. Διεξήλθόν τε καὶ τὸ ἐν τῇ
 185 ποικίλῃ τῶν ὄντων θεωρίᾳ πλάτος αὐτῆς, ὥστε κυκλικῶς κατὰ νοῦν γνῶναι ἀρχὴν καὶ τέλος πάντων αὐτῆν, καὶ μεταβατικῶς ὡς ἐκ συμβόλων πρὸς ἀλήθειαν κατὰ λόγον ἔξετάσαι ἐκ τῆς τῶν ὅλων φύσεως τὴν περὶ πάντα πρόνοιαν αὐτῆς, ἢ τὰ πάντα συνέχεται, καὶ κατ' αἴσθησιν
 190 διώξαι τὴν ἐκ τῆς πείρας ἐπιστημονικὴν τῶν πραγμάτων διάκρισιν, ἵτι καταλαβεῖν καὶ τοῦ μὴ δἰ ἀγαθῶν ἔργων τιμῶντος θεὸν τὴν τε ἄνοιαν καὶ περὶ τὰ μάταια ὅχλησιν καὶ ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς τὸ ἐναντίον περιτροπήν. Καὶ κατανοῶ ταύτην ἐγὼ θανάτου ἀηδεστέραν, ὡς ψυχὴν ὀλοθρεύουσαν ὁδοίως τῇ θηρευούσῃ γυναικὶ τοὺς μὴ σώφρονας,
 195 ἦς ἡ ψυχὴ πολλαῖς τούτους σατανικαῖς ἐπινοίαις ἀγρεύει· δεσμεύουσι γάρ εἰς ἐπιθυμίαν τοὺς ἀσυνέτους τὰ πρὸς ἀπατηλὸν κάλλος ἐπιτηδεύματα τῶν ταύτης χειρῶν. Ὁ γοῦν ἐνώπιον θεοῦ διὰ τὸ μηδὲ κατὰ διάνοιαν ὅλως ἀκολα-

181/185 cf. Eph. 3, 18 182/183 cf. Rom. II, 33 186 cf. Apoc. 2I, 6; 22, 13

Polychr. f. 186', 4-8) «ἔμβλέψας εἰς τὸ ἀχανὲς αὐτῆς πέλαγος, καὶ ὅτι ὅτις καταλαμβάνει, τοσοῦτον ἀπολιμπάνεται ... Ὄπερ καὶ ὁ Παῦλος ... Ὡς ἀνεξερεύνητα ... αἱ δόδοι αὐτοῦ (Rom. II, 33).» De eadem sententia cf. ex. g. Hier. p. 3II, 377-378; Greg. Agr., PG 98, 1029C-1032A; Athan. Alex., Ad Serapion. I, PG 26, 569C-572A; id., ep. ad monachos, ed. Opitz, p. 181; Basil. Caes., De fide, PG 3I, 684C; Greg. Naz. or. 2, ed. Bernardi, p. 188; Didym., In ps. 39, 6, PG 39, 1352D-1353A (haec ipsa verba in Didymi Comm. in Pss., qui in chartis Turanis adseruntur [ed. Gronewald, p. 284, 3-31], non inveniuntur); etc. 186/191 κατὰ νοῦν ... διάκρισιν: de sententia quae tres animi motus universales proponit (unum secundum animam, alium secundum rationem, alium secundum sensum), cf. Max. Conf. Ambig., PG 9I, 1080B, III2D, III6A 194/198 κατανοῶ ... χειρῶν: cf. Olymp., PG 93, 572C-Io-DI (= Cat. Barb. f. 93', 15-19 ad verbum) «Καὶ εὐρόν ὅτι ἡ τοιαύτη σοφία ἔσοικε γυναικὶ πόρνῳ. Ὡσπερ γάρ ἐκείνη θηρεύει τοὺς νέους λόγοις ἀπατηλοῖς, οὕτω καὶ αὕτη τοὺς ἀφρονας, συλλογισμῶν σαγήνας πλέκουσα...»; itemque Ps.-Chrys. p. 88, 96-98; contra, hanc mulierem pro astrologia Greg. Agr. (PG 98, 1033-1037) et pro diabolo Hier. (pp. 3II, 399 - 3II, 400 interpr. tropolog.) atque Cat. Polychr. (f. 186', II) accipiunt 198/200 Ὁ ... ρυσθήσεται: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1008A3-4

200 σταίνειν σωφρονῶν τῶν ταύτης βρόχων φυσθήσεται, δὲ δὲ διαμαρτάνων τῆς σωφροσύνης συσχεθήσεται τῷ ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ γυναικὶ αἰσχρῷ ἔρωτι.

27 – VIII, 1. "Ιδε τοῦτο εὔρον, εἶπεν δὲ Ἐκκλησιαστής, μιᾶς τῆς μιᾶς τοῦ εὐρεῖν λογισμὸν δὸν ἐπεζήτησεν ἡ ψυχὴ μου καὶ οὐχ εὔρον. Καὶ ἄνθρωπον ἔνα ἀπὸ χιλίων εὔρον, καὶ γυναικὰ ἐν πᾶσι τούτοις οὐχ εὔρον. Πλὴν ἵδε τοῦτο εὔρον· δὸς ἐποίησεν δὲ θεός σὺν τὸν ἄνθρωπον εὔθη, αὐτοὶ δὲ ἐξήτησαν λογισμούς πολλούς. Τίς οἶδε σοφούς; Καὶ τίς οἶδε λύσιν ρήματος; Σοφία ἄνθρωπου φωτεῖ πρόσωπον αὐτοῦ, 210 καὶ ἀναιδῆς προσώπῳ αὐτοῦ μισθήσεται.

Δηλονότι, ὅρα τοῦτο ἐστιν ὅπερ κατέλαβον, ἔφη δὲ πάντα ἐπισυνάγων πρὸς ἔξετασιν λόγος· τὰς γυναικας κατὰ μίαν ἐρευνῶν, πάνυ σπάνιον ἔγνων τὸ καλὸν ἐν αὐταῖς· βραχὺ μὲν γάρ τοῦτο καὶ ἐν ἀνδράσι, πολλῷ δὲν γυναιξὶ βραχύτερον, ὥστ' ἐν μὲν χιλίοις ἀνδράσιν ἐστιν εὐρεῖν μόλις ἔνα καλόν, ἐν δὲ τοσαύταις γυναιξὶν οὐκ ἐστι. Πλὴν γνῶθι τί ἐν ἀνδρὶ τε καὶ γυναικὶ κατέλαβον εἰργασμένον παρὰ θεοῦ· ἂμα τῷ ἀπαρεγκλίτως φρονοῦντι ἀνδρὶ συνεργάτιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν γυναικὰ παρήγαγεν δὲ θεός. Οὔτοι δὲ πλῶς 220 τῷ θείῳ μὴ πιστεύσαντες λόγῳ εἰς πολλούς καὶ ποικίλους ἔχώρησαν λογισμούς, καὶ ἀπὸ τοῦ εὐθέος ἔξεκλιναν, ταῖς ὑποθήκαις τοῦ πονηροῦ τὴν θείαν ἐντολὴν παραβάντες, καὶ ἐντεῦθεν καθ' ἑαυτῶν ἐσοφίσαντο. Ποιος λοιπόν ἐστιν δὲ διαικρίνων ἐπιδημίαν τῶν ὄντως σοφῶν ἀγίων ἀγγέλων, δις 225 τὸν σκότος ὄντα καὶ φῶς ὑποκρινόμενον οὐκ ἀγνοήσει ἐπιβουλεύοντα; Καὶ ποιος ἐπίσταται ἐρμηνείαν ἀσαφούς ρήματος, ἵνα μὴ ἀπὸ δεξιᾶς κλαπῆ ταῖς σκοτειναῖς ὑποθο-

219 cf. Gen. 2, 18 et 22 221 cf. Ps. 13, 3; Rom. 3, 12

212/213 τὰς ... αὐταῖς: similia quaedam praebet Cat. Haun. f. 71^r schol. γ' «ἄλλα κατὰ μίαν ἐρευνῶν ...» σπάνιον γάρ τὸ καλὸν....»

ΡΕΟ

202 αἰσχρῶς Ε 208 verbis Τίς οἶδε inc. cap. VIII iuxta Rablfs edit.; post ρήματος (l. 209) init. cap. VIII pos. E, sic etiam alt. man. Cat. Haun. (f. 71^r) et cod. Vindob. theol. gr. 115 (f. 74^v) 210 καὶ ἀναιδῆς – αὐτοῦ om. E 215 ἔστιν] om. O 222 ἀποθήκαις O 223 verbis Ποιος λοιπόν interpret. cap. VIII iuxta Rablfs edit. inc. 224 ὄντων E

λαῖς τοῦ ἐχθροῦ; Τὸ χάρισμα τῆς σοφίας πάντως ὑπ’ ὄψιν
230 ἔγει ἅπαντα τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ὑπὸ τούτου ὁ ἀνερυ-
θριάστως ἅπανταισχυντῶν κατὰ τοῦ θεοῦ ἐχθρὸς τῶν ἡμε-
τέρων ψυχῶν βδελυχθήσεται. Αὐτὸς δὲ

- 2-7. *Στόμα βασιλέως φύλαξον καὶ περὶ λόγου ὅρκου θεοῦ μὴ σπουδάσῃς· ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πορεύσῃ· μὴ στῆς ἐν λόγῳ πονηρῷ, ὅτι πᾶν ὃ ἂν θελήσῃ, ποιήσει. Καθὼς βασιλεὺς ἔξουσιάζων λαλεῖ, καὶ τίς ἐρεῖ αὐτῷ· «Τί ἐποίησας;» Ό φυλάσσων ἐντολὴν οὐ γνώσεται ρῆμα πονηρόν, καὶ καιρὸν κρίσεως γινώσκει καρδία σοφοῦ· ὅτι παντὶ πράγματι ἔστι καιρὸς καὶ κρίσις, ὅτι γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου πολλῇ ἐπ’ αὐτόν· ὅτι οὐκ ἔστι γινώσκων τί τὸ ἐσδμενον, ὅτι καθὼς ἔσται τίς ἀναγγελεῖ αὐτῷ;*
- 10 *“Ηγουν, πάνυ μετ’ ἐπιμελείας πρόσεχε τοῖς λόγοις τοῦ παμβασιλέως θεοῦ καὶ μὴ ταχὺς ἔσο εἰς τὸ ὑποσχέσθαι θεῷ· εἰ γάρ ὑπόσχη καὶ μὴ ποιήσεις, ὡς ὀμνύων καὶ ἀθετῶν, μακρυνθήσῃ ἀπ’ αὐτοῦ, ἀνάξιος τοῦ ἐγγίζειν τούτῳ γενόμενος. Ἀλλὰ μηδὲ ἀντιπίπτων ἐπὶ τοῖς ἀβουλήτοις τῷ*
 15 *θείῳ προστάγματι, ἔσῃ βλάσφημόν τι ρῆμα φθεγγόμενος, διότι οὐ δυνήσῃ ἐντεῦθεν τὴν ἐκ θεοῦ ἀποστρέψαι παιδείαν. Οία γάρ δεσπότης πάντων ἔχων τὴν ἔξουσίαν, προστάττει τὸ βουλητὸν αὐτῷ πρὸς τὸ συμφέρον ἐκάστῳ, καὶ ποῖος ἀντιφθέγξεται αὐτῷ καὶ ἀνακρινεῖ τὸ παρ’ αὐτοῦ*
 20 *πεπραγμένον; Ό γάρ τὴν θείαν τηρῶν ἐντολὴν, σκληρὸν καὶ δύσυνηρὸν οὐκ οἴδε βούλημα θείον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἔκουσίους τῆς ἀρετῆς πόνους προθύμως καταβάλλεται καὶ τὰς ἀκουσίους ἐπιφορὰς εύχαριστως ὑπομένει, τῇ ἐλπίδι*

VIII, 18 cf. I Cor. 12, 7

230/231 ἐχθρὸς τῶν ἡμετέρων ψυχῶν: impudentem diabolum significare putat etiam Didym. 4 p. 231, 18

VIII, 10/11 πάνυ ... θεοῦ: Greg. Thaum., PG 10, 1008B5-6 (= Cat. Polychr. f. 186v, 10-II ad verbum) «Πάνυ δὲ χρῆ ἐπιμελῶς τοῖς τοῦ βασιλέως προσέχειν λόγοις.» Regem pro Deo accipiunt etiam Didym. 4 p. 234, II; Hier. p. 314, 41 et Olymp., PG 93, 573Dr-2 (= Cat. Barb. f. 95v, 5-6 15 ἔσῃ ... φθεγγόμενος: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1008B9-10

PEO

228 πάντως τῆς σοφίας EO 231 Αὐτὸς δὲ] om. O

VIII, 12 ποιήσης E 17 Οἴα] ήνa E Εχων] Εχει O

τῶν μελλόντων γαννύμενος ἀγαθῶν. Καὶ οὐκ ἀγνοεῖ τοῦ
 25 σοφοῦ ἡ ψυχὴ τὸν ἀποτελαιμενόν καιρὸν τῆς κρίσεως,
 διότι ἐπὶ πᾶσι τοῖς πεπραγμένοις ἀπόκειται καιρὸς κρί-
 σεως, καθ' ὃν ὁ δίκαιος κριτής ἐκάστῳ τῷ κατ' ἀξίαν ἀπονε-
 μεῖ. Ὑπάρχει δ' ὁ τῆς κρίσεως καιρός, διότι δαψιλῆς ἐπὶ τῷ
 30 τοιούτῳ καιρῷ ἡ τοῦ ἀνθρώπου γνῶσις. Οὐκέτι γάρ ὡς ἐν
 ἑσόπτρῳ καὶ ἐν αἰνίγματι, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον
 τὴν τῶν πραγμάτων ἀρχετυπίαν ὅρῃ, νῦν δὲ σκιωδῶς οἵδε
 ταῦτην διὰ τὴν τοῦ μέλλοντος ἄγνοιαν. Οὐκ ἔστι γάρ τις δ
 ἀναγγέλλων αὐτῷ τὸ τῆς μελλούστης καταστάσεως ἀκριβές.
 Καὶ

35 8. Οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος ἔξουσιάζων ἐν πνεύματι τοῦ
 κωλῦσαι σὺν τῷ πνεῦμα· καὶ οὐκ ἔστιν ἔξουσιάζων ἐν
 ἡμέρᾳ θανάτου, καὶ οὐκ ἔστιν ἀποστολῇ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου,
 καὶ οὐ διασώσει αὐτῷ τὸν παρ' αὐτῆς.

Τουτέστιν, οὐχ οὕτως ἴσχυρός τις ὑπάρχει, ὥστε δύνα-
 40 σθαι κωλῦσαι τὴν τοῦ ἀφαιρουμένου τὴν ψυχὴν ἀγγέλου κα-
 τὰ θείαν πρόσταξιν ἐπιδημίαν, ὅμοι τῇ τῆς ἐαυτοῦ ψυχῆς ἀ-
 πὸ τοῦ σώματος ἐκδημίᾳ. Καὶ γάρ οὐδέ τις τῶν ἀνθρώπων
 ἀποκρούσασθαι πως τὸν καιρὸν τῆς τελευτῆς δύναται·
 οὐδὲ ἔστι πρεσβεία ἐν καιρῷ τῆς ἐπὶ διαστάσει ψυχῆς καὶ
 45 σώματος μάχης, παραιτουμένη τὴν τελευτήν· οὕτε μὴν ἡ ἐπὶ
 τοῖς μὴ τιμῶσι τὸν θεὸν ἔργοις πρόφασις μετανοίας ῥύ-
 σεται θανάτου τὸν παρὰ τῶν τοιούτων ἔργων κατεχόμενον.
 Μετανοίας γάρ καιρὸς τῷ ἀσεβοῦντι διὰ τῶν τῆς κακίας

27 cf. II Tim. 4, 8 29/30 cf. I Cor. 13, 12 48/49 cf. Act. 11,
 18

24/28 οὐκ ... ἀπονεμεῖ: Olymp., PG 93, 576C3-5 (= Cat. Barb. f. 96v, π-14) «οἴδε (sc. ὁ σοφός) ὅτι ἔσται καιρὸς καὶ τῆς καθόλου κρίσεως, καθ' ὃν ὁ δίκαιος κριτής (II Tim. 4, 8) ὁ Θεός ἐκάστῳ τῷ κατ' ἀξίαν ἀπονέμει (legend. ἀπονεμεῖ, ut in Cat. Barb.).» 39/40 οὐχ ... ἀγγέλου: p̄aene ad verbum Gregorii Thaum. (PG 10, 1008B22-C1 [= Cat. Polychr. f. 187r, 6-7]) interpretationem p̄taebet 42/43 οὐδέ τις ... τελευτῆς δύναται: Greg. Thaum., PG 10, 1008C1-3 (= Cat. Polychr. f. 187r, 7-9) fere ad verbum

50 Εργων, οὐχ ὁ τοῦ θανάτου καιρός ἐστιν ἀλλ' ὁ τῆς ζωῆς.
"Οτιπερ

9-13. Σύμπαν τοῦτο εἶδον ἔγω καὶ ἔδωκα τὴν καρδίαν μου
εἰς πᾶν ποίημα ὃ πεποίηται ὑπὸ τὸν ἥλιον, τὰ δόσα ἔξου-
σιάσατο ὃ ἄνθρωπος ἐν ἄνθρωπῳ τοῦ κακῶσαι αὐτὸν. Καὶ
τότε εἶδον ἀσεβεῖς εἰς τάφους εἰσαχθέντας, καὶ ἐκ τοῦ
55 ἀγίου ἐπορεύθησαν καὶ ἐπηνέθησαν ἐν τῇ πόλει, ὅτι οὕτως
ἐποίησαν· καὶ γε τοῦτο ματαιότης· ὅτι οὐκ ἔστι γινομένη
ἀντίρρησις ἀπὸ τῶν ποιούντων τὸ πονηρὸν ταχύ, διὰ τοῦτο
60 ἐπληροφορήθη καρδία σιῶν τοῦ ἄνθρωπου ἐν αὐτοῖς τοῦ
ποιῆσαι τὸ πονηρόν. Ὅς ἡμαρτεν, ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἀπὸ
τότε καὶ ἀπὸ μακρότητος αὐτῶν. "Οτι καὶ γε γινώσκω ἔγω
ὅτι ἔσται ἀγαθὸν τοῖς φοβουμένοις τὸν θεόν, δπως φοβῶν-
ται ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ. Καὶ ἀγαθὸν οὐκ ἔσται τῷ ἀ-
σεβεῖ, καὶ οὐ μακρυνεῖ ἡμέραν ἐν σκιᾳ ὃς οὐκ ἔστι φο-
βούμενος ἀπὸ προσώπου τοῦ θεοῦ.

65 Εἴτουν, τὰ εἰρημένα πάντα κατεσκεψάμην αὐτὸς καὶ ἔδω-
κα τὴν ψυχήν μου εἰς τὸ κατανοῆσαι ἄπαντα δόσα περὶ γῆν
ἐπιτηδεύει ἄνθρωπος πρὸς τὸ δυνηθῆναι βλάβην τῷ πέλας
ἐπαγαγεῖν. Ἐν οἷς δ' οὕτως ἐποίουν οἱ ἐν τοῖς τοιούτοις
ἐπιτηδεύμασι τὸν θεόν μὴ τιμῶντες, τεθέαμαι αὐτοὺς τῷ
70 θανάτῳ κρυβέντας εἰς γῆν, καὶ ἐκ μὲν τοῦ ἀγίου θεοῦ διὰ
τῶν τῆς κακίας ἔργων ἐμακρύνθησαν, παρὰ δὲ τῶν τὰ
ἄνθρωπινα φρονούντων ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ ἐθαυμαστώ-
θησαν, ὅτι ἴσχυροὶ εἰς τὸ βλάψαι τοὺς πλησίουν γεγόνασι,
καίπερ μηδαμοῦ τῆς τοιαύτης ἴσχύος συμβαλλομένης αὐτοῖς·
75 ὅτι δ' ἐφίκανδν ἀνέχεται θεός καὶ συγχωρεῖ τοῖς τοιούτοις
τὰ ἴδια πληροῦν καταθύμια καὶ οὐ ταχέως ἀνταποδίδωσι,
διὰ τοῦτο καλὸν ἔδοξεν ἡ πονηρὰ πρᾶξις τοῖς μὴ χρημα-
τίζουσιν υἱοῖς θεοῦ διὰ τὸ μὴ φρονεῖν τὰ τοῦ πνεύματος.

78 cf. Rom. 8, 5

67/68 πρὸς ... ἐπαγαγεῖν: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1008C6-7 (= Cat. Polychr. f. 187^v, II-12) «εἰς βλάβην τῶν πέλας ἄνθρωποι ἐπιτετηδεύκασιν.»

PEO

50 "Οτιπερ] cum sqq. coniunct. O 53 τοῦ iter. E 54 εἰσαχθέντας]
ἀχθέντας O 55 καὶ ἐπηνέθησαν] mg. O 57 ταχύ] ταχὶν E 60
αὐτῶν] servavi cum codd., LXX, et Cat. Haun. (f. 72^r); fort. scribend. αὐτοῦ
(cf. infra l. 82 et Olymp. ad locum) 63 μακρύνει O 70 ἀγίου] ὅλου E
73 ἴσχυρὸς E

"Οστις δ' ἀπέτυχε τοῦ ὄντως καλοῦ ἐν τῷ δόξαι καλὸν τὸ
 80 κακόν, ἀπ' αὐτῆς ἡδη τῆς ἐπὶ τούτῳ συγκαταθέσεως ἐπλή-
 ρωσε τὴν ἀμαρτίαν, καὶ μακρὰν τυγχάνων τῶν ἔργων
 αὐτῆς. Διότι αὐτὸς ἀκριβῶς ἐπίσταμαι ὅτι ὑπάρξει καλὸν
 τοῖς κεκτημένοις τὸν τοῦ θεοῦ φόβον, ἵνα φοβῶνται τὴν
 ἐνώπιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς κακῶς βεβιωμένοις αἰσχύνην καὶ
 85 μηδ' ὁπωσδιν τῇ ἀμαρτίᾳ συγκατατίθωνται. Οὐ καλὸν δ' ἔ-
 σται τῷ ἀμαρτωλῷ τὸ μὴ κεκτῆσθαι τὸν τοιοῦτον φόβον·
 οὐδὲ γάρ καταφρονῶν οὔτος τῆς ἐπὶ ἐξετάσει τῶν ἐκάστω
 πεπραγμένων παρουσίας τοῦ θεοῦ, ἐπεκτεῖναι δυνήσεται
 τὸν καιρὸν τῆς παρατρεχούσης δίκην σκιᾶς ζωῆς αὐτοῦ καὶ
 90 τὸ ἀδέκαστον ἐκεῖνο κριτήριον ἐκφυγεῖν. Ἀλλὰ καὶ ἐτέρα

14-16. "Εστι ματαιότης ἡ πεποίηται ἐπὶ τῆς γῆς· ὅτι εἰσὶ⁹
 δίκαιοι ὅτι φθάνει πρὸς αὐτοὺς ὡς ποίημα τῶν ἀσεβῶν,
 καὶ εἰσιν ἀσεβεῖς ὅτι φθάνει πρὸς αὐτοὺς ὡς ποίημα τῶν
 δικαίων· εἴπον ὅτι καὶ γε τοῦτο ματαιότης. Καὶ ἐπήνεσα
 95 ἐγὼ σὺν τὴν εὐφροσύνην, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν τῷ ἀν-
 θρώπῳ ὑπὸ τὸν ἥλιον ὅτι εἰ μὴ τοῦ φαγεῖν καὶ τοῦ πιεῖν
 καὶ τοῦ εὐφρανθῆναι, καὶ αὐτὸς συμπροσέσται αὐτῷ ἐν
 μόχθῳ αὐτοῦ ἡμέρας ζωῆς αὐτοῦ, ἃς ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεὸς
 ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ἐν οἷς ἔδωκα τὴν καρδίαν μου τοῦ γνῶναι
 100 τὴν σοφίαν καὶ τοῦ ἴδειν τὸν περισπασμὸν τὸν πεποιη-

79/80 cf. Is. 5, 20 89 cf. Job 8, 9 90 cf. Rom. 2, 3

80/82 ἀπ' αὐτῆς ... αὐτῆς: *eandem sententiam, dissimili tamen elocutione, praebet Olymp.*, PG 93, 580D4-6 «Οἱ οὖν ἔχων ἀμαρτητικὴν, καὶ συγκαταθέμενος ἐν διαινοίᾳ τοῦ ἀμαρτῆσαι, ἀπὸ τότε ἀρχεται ἀμαρτάνειν, ἀφ' οὐ συγκατέθετο.» 82/83 αὐτὸς ... φόβον: Cat. Barb. f. 10r, 5-6 «ἄλλ' ὅμως ἐγὼ ἐπίσταμαι σαφῶς ὅτι τὸ ἀληθῶς ἀγαθὸν ἔσται τοῖς φοβούμένοις τὸν θεόν.» 85/89 Οὐ καλὸν ... αὐτοῦ: cf. Cat. Barb. f. 10r, 7-10 «τῷ δὲ μὴν ἀσεβεῖ οὐκ ἔσται τὸ ἀγαθὸν, ὡς δὲν μὴ φοβούμενως ἀπὸ προσώπου τοῦ θεοῦ, οὔτος δὲ οὐ μακρύνει τὰς ἡμέρας τὰς ἐν ὄκιᾳ. τουτέστι τοῦ βίου τούτου», itemque Hier. p. 319, 199-200 «Et impio non erit bene; non enim timet a facie Dei et non prolongabit dies in umbra, hoc est dies vitae suaे qui quasi umbra viventibus sunt.» Cf. etiam Greg. Agr., PG 98, 1056D7-8 et Cat. Haun. f. 72' schol. p'

PEO

84 αἰσχύνην] *om.* Ο 90 Ἀλλὰ καὶ ἐτέρα] *cum sqq. coniunct.* Ο
 92/93 ὡς ποίημα - αὐτούς] *om.* Ε 93 ὡς ποίημα] ἀλυποίημα Ε
 97 αὐτὸς αὐτὸς ΕΟ

μένον ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτι καὶ ἐν ἡμέρᾳ καὶ ἐν νυκτὶ ὑπνον ἐν
δόθαλμοῖς αὐτοῦ οὐκ ἔστι βλέπων.

Δηλαδή, ὑπάρχει ψευδῆς δόξα πλαττομένη παρὰ τοῖς
φρονοῦσι τὰ γῆινα· διότι ὑπάρχουσι δίκαιοι καὶ καταλαμ-
βάνει τούτους τὰ χαλεπὰ καὶ ἀνιαρά, ὥσπερ εἰ τὰ τοῖς
πονηροῖς εἰργάζοντο παραπλήσια καὶ τῆς κακίας ἔνεκεν
ἐκολάζοντο, καὶ αὐθις ὑπάρχουσιν ἄδικοι καὶ καταλαμβάνει
τούτους τὰ θυμήρη τε καὶ ἡδέα, ὥσπερ εἰ τὰ τοῖς δικαίοις
παρόμοια διεπράττοντο καὶ ὑπὲρ ἀγαθοεργίας ἀμοιβᾶς ἀπε-
105 λάμβανον. Ἐξ οὐ τοῖς μὴ φρονοῦσι πνευματικῶς τὸ ἄδι-
κους μὲν τοὺς δικαίους, δικαίους δὲ τοὺς ἄδικους νομίζειν
προσγίνεται· καὶ ταύτην τὴν δόξαν, μεγίστην ἀπάτην ἐθέμην
ἔγωγε. Ἐντεῦθεν γάρ ἀπατηθεὶς καὶ αὐτὸς σύμπασαν τὴν
εὐφροσύνην ἐπήνεσα, διότι οὐχ ὑπάρχει καλὸν τῷ ἀνθρώ-
110 πῳ ἔτερον αἰσθήσει καταλαμβανόμενον, ἐκτὸς τῆς ἐπὶ τε
βρώσει καὶ πόσει καὶ λοιποῖς ἡδεσιν ἀπολαύσεως, καὶ
μόνον τοῦτο κέρδος συνυπάρχει τῇ ἐπὶ τοῖς ματαίοις σπου-
δῇ αὐτοῦ, καθ' ὃσον ἂν βιώσῃ χρόνον δεδομένον αὐτῷ
παρὰ θεοῦ. Ἐν οἷς δ' οὕτω συνυπηγόμην ἀπάτη, δέδωκα τὴν
115 ψυχήν μου ὥστε τὴν σοφίαν ἐκ τῶν ταύτης οἰκονομιῶν καὶ
κριμάτων καταλαβεῖν, κατασκέψασθαι δὲ καὶ τὸν πολὺν
περὶ γῆν ἀνθρώπινον κάματον, διότι οὔτ' ἐν ἡμέρᾳ οὔτ' ἐν
νυκτὶ ὁ σπουδάζων περὶ τὰ γῆινα τῆς τοῦ ὑπνου ἀπολαύει
ἀνέσεως. "Ἐνθεν τοι

125 17 – IX, 1. Καὶ εἰδον σύμπαντα τὰ ποιήματα τοῦ θεοῦ, ὅτι
οὐ δυνήσεται ἀνθρωπος τοῦ εύρειν σὺν τὸ ποίημα τὸ
πεποιημένον ὑπὸ τὸν ἥλιον· ὅσα ἐὰν μοχθήσῃ ἀνθρωπος
τοῦ ζητήσαι, καὶ οὐχ εύρήσει· καὶ γε ὅσα ἀν εἴπη σοφὸς
τοῦ γνῶναι, οὐ δυνήσεται τοῦ εύρειν· ὅτι σύμπαν τοῦτο

103 ὑπάρχει ... δόξα: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1009A10 (= Cat. Polychr. f. 188^r, 7) «Χειρίστη δὲ καὶ ἐψευσμένη δόξα...»; cf. etiam Greg. Agr., PG 98, 1057B1-2 «Παράλογος εὔρηται φορὰ καὶ δόξα ... ψευδῆς.»

110/112 Ἐξ ... προσγίνεται: eandem fere sententiam praebet Greg. Thaum., PG 10, 1009A13-14 112/113 καὶ ... ἔγωγε: Greg. Thaum., PG 10, 1009A14-15 «ταύτην ἔγωγε τὴν πλάνην ... τίθεμαι.»

PEO

103 ἡ ante δόξα add. O 104/105 καταλαμβάνουσι O 107 ἄδικοι]
δίκαιοι O 108 εἰ] οἱ O 112 ταύτην] ταύτης E 119 συνυπαγόμεν
E, συνυπηγόμην O 124 "Ἐνθεν τοι] cum sqq. coniunct. O 129 verbis
ὅτι σύμπαν cap. IX inc. iuxta Rahlfs edit., quod autem post verbum τοῦτο (l.
130) pos. E et alt. man. cod. Vindob. theol. gr. 115 (f. 77^v)

130 ἔδωκα εἰς καρδίαν μου, καὶ καρδία μου σύμπαν εἶδε τοῦτο,
ὅτι οἱ δίκαιοι καὶ οἱ σοφοί καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ἐν χειρὶ¹³⁹
τοῦ θεοῦ· καὶ γε ἀγάπην καὶ μίσος οὐκ ἔστιν εἰδώς ἄν-
θρωπος· τὰ πάντα πρὸ προσώπου αὐτοῦ ματαιότης.

"Ητοι, καὶ κατεσκεψάμην ἐντεῦθεν ἄπαντα τὰ μετὰ σοφίας
135 κρίματα τοῦ θεοῦ καὶ τὰς ἐπὶ πᾶσιν οἰκονομίας ὑπὲρ τὴν
ἀνθρωπίνην εἶναι κατάληψιν· οὐδὲ γάρ δύναται ἄνθρωπος
σὺν τῷ φαινομένῳ παντὶ καὶ τοὺς ὑπὲρ τὸ φαινόμενον
λόγους καταλαβεῖν, καθ'οὓς πάντα τὰ καθ'ήμας διεξάγει
θεός. Κāν γάρ τις πολλάκις σπουδάσῃ ἐξερευνῶν, ἀδυ-
140 νατήσει τούτους καταλαβεῖν· καὶ γάρ οὐχ ὅσα ἂν καταλα-
βεῖν σοφὸς βουληθῇ, τοσαῦτα καὶ δυνηθῇ· ὅτι ἄπασαν τὴν
ἐρευναν τῶν θείων κριμάτων τῇ ψυχῇ μου ἐπέτρεψα, καὶ
μόνον τοῦτο αὕτη πάντη κατείληφε, τὸ τοὺς δικαίους καὶ
τοὺς σοφούς καὶ τὰ τούτων ἔργα κεκρύφθαι παρὰ τῇ
145 παντούργῳ θείᾳ δυνάμει, τῷ εἰδότι πάντως καὶ τὰ ἀφανῆ
τῶν καρδιῶν κινήματα μονογενεῖ τοῦ θεοῦ λόγῳ, καὶ ἐκά-
στῳ κατὰ μὲν τὸ παρὸν τὰ πρὸς τὸ συμφέρον οἰκονο-
μοῦντι, κατὰ δὲ τὸ μέλλον τὰ κατ'ἄξιαν ἀποδιδόντι. Καὶ
γάρ, τίνα μὲν θεός προσίεται, τίνα δὲ ἀποστρέφεται, οὐχ ὑ-
150 πάρχει ἀκριβῶς ἐπιστάμενος ἄνθρωπος, ὅτι ἐνώπιον τού-
του τὸ ἐπὶ πᾶσιν ἀκριβέστερον κεκάλυπται ἀδηλίδ, ἢν ἀντὶ τῆς
ματαιότητος ἐκδέδωκε Σύμμαχος. Ἐπειδὴ

2-41. Ἐν τοῖς πᾶσι συνάντημα ἐν τῷ δικαίῳ καὶ τῷ
ἀσεβεῖ, τῷ ἀγαθῷ καὶ τῷ κακῷ, τῷ καθαρῷ καὶ τῷ
ἀκαθάρτῳ, τῷ θυσιάζοντι καὶ τῷ μὴ θυσιάζοντι· ὡς ὁ
ἀγαθός, ὡς ὁ ἀμαρτάνων· ὡς ὁ δύμνων, ὡς ὁ τὸν ὅρκον
5 φοβουμένος. Τοῦτο πονηρὸν ἐν παντὶ πεποιημένῳ ὑπὸ τὸν

135 cf. Rom. II, 33 147 cf. I Cor. 12, 7

139/140 ἀδυνατήσει ... καταλαβεῖν: cf. Cat. Haun. f. 72^v schol. α' «ἐν
οἷς ἀνωφελής ἡ ἐρευνα καὶ ἀδύνατος ἡ κατάληψις.» Cf. etiam Olymp., PG
93, 584B12-14

PEO

139 σπουδάσει O 141 ὅτι ἄπασαν¹⁴⁰ *bis verbis interpret.* Eccle. IX, 1
iuxta Rahlfs edit. inc. 143 πάντη¹⁴⁴ om. O 144 κεκρύφθαι καὶ κρύφθαι
O 151 κεκάλυπται¹⁴⁵ καὶ κάλυπται O 152 Ἐπειδὴ¹⁴⁶ cum sqq. coniunct. O
IX, 4 ὡς¹⁴⁷ correcxi, ὡς codd. (*bis*)

ηλιον, ὅτι συνάντημα ἔν τοῖς πᾶσι. Καί γε καρδία υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐπληρώθη πονηροῦ, καὶ περιφέρεια ἐν καρδίᾳ αὐτῶν ἐν ζωῇ αὐτῶν, καὶ ὅπίσω αὐτῶν πρὸς τοὺς νεκρούς. "Οτι τίς ὁς κοινωνεῖ πρὸς πάντας τοὺς ζῶντας;

- 10 Τουτέστι, σύγχυσις πάντων ἐπικρατεῖ, ὅτι τὰ ἀκούσια συμπτώματα δμοίως ἀπαντῶσι τῷ τε προκρίνοντι τῶν προσκαίρων τὰ αἰώνια καὶ τῷ τὰ ἐναντία αίρουμένῳ, τῷ ἀρετὴν καὶ τῷ κακίαν ἐργαζομένῳ, τῷ ἀπηλλαγμένῳ τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν καὶ τῷ τούτοις μεμολυσμένῳ, καὶ τῷ
 15 ἔργοις μετανοίας ἔξιλεουμένῳ θεὸν καὶ τῷ ἐπὶ τοῖς ιδίοις πλημμελήμασιν ἀμετανοήτῳ μέχρι παντός. "Ο τε γάρ δίκαιος καὶ δ ἄδικος, καὶ δ ἐπίορκος καὶ δ τὸν ὅρκον τέλεον ἐκτρεπόμενος, ὡσαύτως τοῖς ἀβουλήτοις περιπίπουσιν· ἔξ οὗ οἱ ἀνόητοι πάντων τῶν περὶ γῆν ἔργων καταγινώσκουσιν, εἴτ' ἀγαθὰ ταῦτα είεν εἴτε μὴν ἐναντία. Κάντεῦθεν ἡ ψυχὴ τῶν μὴ τὰ τῆς πνευματικῆς, ἀλλὰ τὰ τῆς σαρκικῆς φρονούντων γενέσεως, ἐπλήσθη κακίας· ἐν τε γάρ τῇ παρούσῃ τούτων ζωῇ, μηδὲν διαφέρειν οἰομένη τοῦ ἀδίκου τὸν δίκαιον, τῇ ἀλογίστῳ ἐπιθυμίᾳ τῶν προσκαίρων περιτρέπεται, καὶ μετὰ θάνατον πάσης ἀγαθῆς ἐλπίδος ἐστέρηται, ὡς ἐν ζωῇ ἐπὶ τοῖς τεθνεώσιν ἀνάστασιν τε καὶ κρίσιν μὴ προσδοκήσασα. Διότι οὐχ ὑπάρχει τις τῶν μόνης τῆς κάτω γεννήσεως ἀντιποιουμένων, δστις θανῶν συμμετέχει εἴτε τοῖς κατὰ σάρκα ζῶσι τῶν ταύτης ἡδέων, εἴτε
 30 τοῖς κατὰ πνεῦμα τῆς ἐν ἐλπίσι τῶν θείων ἐπαγγελιῶν εὔφροσύνης. Τοῖς γάρ οὕτω φρονοῦσιν

4²-6. "Εστιν ἐλπίς ὅτι δ κύων δ ζῶν, αὐτὸς ἀγαθὸς ὑπὲρ τὸν λέοντα τὸν τεθνηκότα. Οἱ ζῶντες γνῶσονται ὅτι ἀποθα-

21/22 cf. Rom. 8, 5 29 cf. Rom. 8, 12-13

10 σύγχυσις ... ἐπικρατεῖ: cf. Hier. p. 322, 28-29 «... et hic confusa sint omnia.» 16/18 "Ο τε ... ἐκτρεπόμενος: Greg. Thaum., PG 10, 1009C8-9 fere ad verbum 22/24 ἐν τε ... δίκαιον: nonnulla similia praeberet Cat. Haun. f. 73^r schol. Θ' «Δηλαδὴ παρούση (sc. ζωῇ) ... οἰόμενοι μηδὲν διαφέρειν τοῦ πονηροῦ τὸν δίκαιον.»

PEO

15 θεὸν] ἔν E^{a. corr.} 21 μὴ τὰ] μετὰ E 28/29 συμμετέχειν E 29/30 κατὰ σάρκα - εἴτε τοῖς] om. E 30 ἐν] om. O 31 Τοῖς - φρονοῦσιν] cum sqq. coniunct. O

νοῦνται, καὶ οἱ νεκροὶ οὐκ εἰσι γινώσκοντες οὐδέν· καὶ
 35 οὐκ ἔστιν αὐτοῖς ἔτι μισθός, ὅτι ἐπελήσθη ἡ μνήμη αὐτῶν·
 καὶ γε ἀγάπη αὐτῶν καὶ γε μῆσος αὐτῶν καὶ γε ζῆλος αὐ-
 τῶν ἥδη ἀπώλετο, καὶ γε μερὶς οὐκ ἔστιν αὐτοῖς ἔτι εἰς αἰώ-
 να ἐν παντὶ τῷ πεποιημένῳ ὑπὸ τὸν ἥλιον.

"Ὕγουν, ὑπάρχει ἐξ ἀπάτης προσδοκία τοῖς μὴ φρονοῦσι
 40 τὰ τοῦ πνεύματος, ὅτι ὁ πρὸς πᾶσαν κακίαν λυττῶν ἐν
 ζωῇ αὐτοῦ προτιμητέος ἔστι τοῦ τετελευτηκότος, καν τὸ
 ἀρχικόν τε καὶ βασιλικὸν οὗτος τοῖς ἀλόγοις πάθεσιν οὐ
 προδέδωκε. Καὶ ὡς οἱ ἔτι περιόντες τῷ βίῳ οὐδέ ὅτι
 45 τεθνήζονται ἀγνοήσουσιν, οἱ δὲ ὑπεκοστάντες τῶν τῆδε πάσης
 ἐστέρηνται γνώσεως· καὶ ὑπὲρ τῆς μὴ ὑποπιπτούσης τοῖς
 πάθεσιν ἐν ζωῇ αὐτῶν ἀνδρείας, οὐδεμίᾳ τούτοις ἀμοιβὴ
 πρόκειται, διότι λήθης βυθοῖς κεκάλυπται τὸ τούτων μνη-
 μόσυνον· καὶ ἡ περὶ τὸ ἀγαθὸν διάθεσις αὐτῶν καὶ ἡ περὶ
 50 τὸ κακὸν ἀποστροφὴ καὶ ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ζῆλος τῷ
 θανάτῳ ἡφάνισται, καὶ οὐδὲ μετουσίᾳ τις ἔτι τούτοις κατὰ
 πάντα τὸν παρόντα αἰῶνα τῶν περὶ γῆν ἡδέων ἔστι,
 κάντεύθεν οἱ οὕτως ἡπατημένοι, ἐαυτοὺς πρὸς πᾶσαν ἀπό-
 λαυσιν τῶν προσκαίρων ἐκκαλοῦνται φάσκοντες·

7-10. Δεῦρο φάγε ἐν εὐφροσύνῃ τὸν ἄρτον σου καὶ πίε ἐν
 55 καρδίᾳ ἀγαθῇ οἰνόν σου, ὅτι εὐδόκησεν δὲ θεός τὰ ποιήματά
 σου. Ἐν παντὶ καιρῷ ἔστωσαν τὰ ἴματά σου λευκά, καὶ
 ἔλαιον ἐπὶ κεφαλῆς σου μὴ ύστερησάτω. Καὶ ἵδε ζωὴν μετὰ
 γυναικὸς ἡς ἡγάπησας, πάσας τὰς ἡμέρας ζωῆς ματαιότητός

39/40 cf. Rom. 8, 5

41/51 προτιμητέος ... ἔστι: suis propriis verbis Gregorii Thaum.
 interpretationem (PG 10, 1009C13-D8 [= Cat. Polychr. f. 190', 13-17
 paene ad verbum]) explicat «καὶ προτιμητέον τὸν ζῶντα τοῦ τεθνηκότος,
 καν ἐν σκότῳ κείμενος ἦ ... Οἱ μὲν γὰρ ζῶντες τοῦτο γοῦν ἐπίστανται,
 ὅτι τεθνήζονται· οἱ δὲ νεκροὶ οὐδὲ διτοῦν γινώσκουσιν. Ἀμοιβαὶ δὲ οὐδε-
 νὸς πρόκεινται ... "Ἡ τε ἔχθρα καὶ ἡ φιλία ... τέλος ἔχει. Ἔκείνων γὰρ,
 εἴτε ζῆλος, ἔξελπεν, εἴτε βίος, ἡφάνισται. Μέτεστι δὲ οὐδενὸς..."» 50/51
 οὐδὲ ... ἔστι: cf. Hier. p. 323, 80-83 *sita intelligunt, ut dicant eos in*
hoc saeculo et sub hoc sole quem nos cernimus, nullam habere
communionem.

PEO

41 προτιμητέος	<i>E</i>	τελευτηκότος	<i>O</i>	43 προσδέδωκε	<i>O</i>	44
ἀγνοήσουσιν]	<i>O</i>	ἀνδρίας	<i>E O</i>	57 ἔλεον	<i>O</i>	58 ἡς!
<i>om.</i>	<i>O</i>					

σου τὰς δοθείσας σοι ύπό τὸν ἥλιον, ὅτι αὐτὸς μερίς σου ἐν
60 τῇ ζωῇ σου καὶ ἐν τῷ μόχθῳ σου ὡς σὺ μοχθεῖς ύπό τὸν
ἥλιον. Πάντα ὅσα ἀν εὔρῃ ἡ χείρ σου τοῦ ποιῆσαι, ὡς ἡ
δύναμις σου ποίησον, ὅτι οὐκ ἔστι ποίημα καὶ λογισμὸς καὶ
γνῶσις καὶ σοφία ἐν ἄδῃ, ὅπου σὺ πορεύῃ ἔκει.

Δηλονότι, ἐλθὲ τῶν παρὰ σοὶ κατατρύφησον, βρώσεως τε
65 καὶ πόσεως δαψιλῶς ἐπαπολαύων ἐν ἡδονῇ καὶ διαχύσει
ψυχῆς, ὅτι ἡθέλησεν δὲ θεός διὰ πάσης σου τῆς σπουδῆς
κτήσασθαί σε ταῦτα πρὸς ἀπόλαυσιν ἀνεπικώλυτον. Ἄει
σου οἱ χιτῶνες καθαροὶ ἔστωσαν καὶ λαμπροί, καὶ μύρου
εὐώδους χρῖσις μὴ ἐλλιπής ἔστω τῇ κεφαλῇ σου. Καὶ
70 γνῶθι ζωὴν ἀπολαυστικὴν μετὰ γυναικός ταύτης κάκείνης
ἥς ἀν ἡράσθης, παρὰ πᾶσαν τὴν δεδομένην σοι παρὰ θεοῦ
χρονικὴν ζωὴν, ἦν εἰ μὴ τῶν ἡδέων ἐπαπολαύεις, εἰκῇ
διεξέρχῃ, ὅτι ἀπόλαυσις ἡδονῆς τὸ κέρδος σου ἐν τῇ
παρούσῃ βιοτῇ καὶ τῇ σπουδῇ ἦν ἀν σπουδάζης περὶ τὰ
75 γῆινά τε καὶ πρόσκαιρα. Πράττε δὲ κατὰ πᾶσαν ἄδειαν
πάντα ὅσα ἀν τῶν βουλητῶν σοι δεδύνησαι πρᾶξαι, διότι
μετὰ θάνατόν σου οὕτε τι πράξεις τῶν νῦν σοι κατα-
θυμίων, οὕθ’ ὅλως διαλογίσῃ, οὕτε μὴν γνῶσιν καὶ ἐπιστή-
μην τινὸς πράγματος ἔχεις πρὸς ἀφάνειαν ἀπιών. Ταῦτα τὰ
80 τῶν ἡπατημένων διανοήματα, ἃ κατιδῶν

11-12. Ἐπέστρεψα καὶ εἶδον ύπό τὸν ἥλιον ὅτι οὐ τοῖς
κούφοις δρόμος, καὶ οὐ τοῖς δυνατοῖς πόλεμος, καὶ γε
οὐ τοῖς σοφοῖς ἄρτος, καὶ γε οὐ τοῖς συνετοῖς πλοῦτος,
καὶ γε οὐ τοῖς γινώσκουσι χάρις, ὅτι καιρὸς καὶ συνάντημα
85 συναντήσεται τοῖς πᾶσιν αὐτοῖς. Καὶ γε οὐκ ἔγνω ἄν-

67 πρὸς ... ἀνεπικώλυτον: Greg. Thaum., PG 10, 1009D13 ad verbum

68 χιτῶνες ... λαμπροί: vestimenta candida virtutum modos significare
putat Max. Conf., cf. ep. 1, PG 91, 380Aπ-13 68/69 καὶ μύρου ...
κεφαλῆς: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1012A1 «καὶ μύρῳ τὴν κεφαλὴν
χρισάμενος.» 70/73 γνῶθι ... διεξέρχῃ: suis verbis Gregorii Thaum.
interpretationem explicat; cf. enim Greg. Thaum., PG 10, 1012A1-3 «ὅρᾳ
τὴν γυναῖκα ταύτην, κάκείνην δὲ ματάιως τὸν μάταιον πάρελθε βίον; τὸν»

75/76 Πράττε ... πρᾶξαι: Greg. Thaum., PG 10, 1012A5 «Ἄλλὰ πράττε
τὰ προστυχόντα.» 77/78 μετὰ ... διαλογίσῃ: Greg. Thaum., PG 10,
1012A3-7 «Ἐτερον γάρ οὐδὲν ύπολείπεται σοι παρὰ ταῦτα, οὐκ ἐνθάδε,
οὐδὲ μετὰ θάνατον ... Οὕτε γάρ λογισμὸν σὲ τις τούτων εἰσπράξεται·
οὕθ’ ὅλως γινώσκεται ... τὰ ... γινόμενα.»

θρωπος τὸν καιρὸν αὐτοῦ· ὡς οἱ ἰχθύες οἱ θηρευόμενοι ἐν ἀμφιβλήστρῳ κακῷ καὶ ὡς ὅρνεα τὰ θηρευόμενα ἐν παγίδῃ, ὡς αὐτὰ παγιδεύονται οἱ υἱοὶ τοῦ ἀνθρώπου εἰς καιρὸν πονηρόν, ὅταν ἐπιπέσῃ αὐτοῖς ἄφνω.

- 90 Εἴτουν, μετηνέχθην ἀπὸ τοῦ κατανοεῖν τοὺς διαλογισμοὺς τῶν μῆτι φρονούντων καλόν, καὶ ἐθεώρησα ἐν τῇδε τῇ βι-
οτῇ ὡς οὐ τοῖς ἐλαφροῖς καὶ πρὸς δρόμον ἐπιτηδείοις ἐξ ἀ-
νάγκης καὶ τὸ νικᾶν ἐν δρόμῳ προσγίνεται, οὐδὲ τοῖς
95 ἴσχυροῖς πρὸς πόλεμον τὸ καταβάλλειν τὸν ἀντικείμενον,
προσέτι οὐδὲ τοῖς ἐπιστήμοσιν ἡ περὶ τὴν ἀναγκαίαν τοῦ
σώματος χρείαν αὐτάρκεια, οὕτε τοῖς εὔφροσιν ἡ τῶν
χρημάτων δαψίλεια, οὕτε τοῖς γνωστικοῖς τῆς διδασκαλίας ἡ
χάρις, διότι πᾶσι τούτοις, οἰκονομίᾳ θείᾳ καὶ κρίσει ἐστὶν
ὅτε ἀπαντήσει καιρὸς ἐναντίος καὶ ἀβούλητον σύμπτωμα,
100 καὶ τοῦ σπουδαζομένου τέλους ἑκάστῳ τούτων ἀποτυχίαν
ἐργάσεται. Ἀγνοήσει δὲ ἄνθρωπος καὶ τὸν καιρὸν τῶν
ἀπροσδοκήτως ἐπισυμβησομένων αὐτῷ, παραπλησίας ἰχθύ-
σιν ἀγρευομένοις ἐν δικτύῳ πρὸς στέρησιν τούτους ἐφελ-
κομένω ζωῆς καὶ πετεινοῖς ἀλωτοῖς γινομένοις παγίδι.
105 "Ωσπερ γάρ τὰ τοιαῦτα ἀπροσόπτως πεφύκασιν ἐμπίπτειν εἰς
θήρατρα, οὕτω δὴ καὶ οἱ ἐκ τοῦ χοϊκοῦ Ἄδαμ καταγόμενοι
ἀβουλήτοις περιπίπτουσιν, ὅταν ἐναντίος καιρὸς αἰφνιδίως
καταλάβῃ αὐτούς. Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις

106 cf. I Cor. 15, 47-49

91/96 ἐθεώρησα ... αὐτάρκεια: similia quaedam apud Greg. Thaum., PG 10, 102A10-15 et praesertim apud Olymp., PG 93, 589C8-13 (= Cat. Barb. f. 108^r, 20 - 108^v, 6 schol. ἄλλως distinct.) «ἐθεώρησα ὅτι οὐ πάντως τοῖς κούφοις τὸ νικᾶν ἐν δρόμῳ, οὐδὲ τοῖς δυνατοῖς τὸ κατορθῶν πόλεμον, οὐδὲ τοῖς σώφροσι ... πλούτος. Ἄλλ' οὐδὲ πάντως οἱ πολλὰ εἰδότες καὶ χάριν ἔχουσι ... Καὶ οὐδὲ παρὰ ἄνθρωποις αὐταρκες...»

97/98 οὕτε ... χάρις: cf. Didym. 5 p. 284, 4 101/104 Ἀγνοήσει ... παγίδι: cf. Didym. 5 p. 286, 9-II 105/107 "Ωσπερ ... περιπίπτουσιν: cf. Didym. 5 p. 287, 6-8 106 ol ... Ἄδαμ: cf. Hier. p. 330, 302-304 «Notandum etiam, quod per totum librum ubicunque dicitur filii hominum, in Hebreo habet filii hominis, hoc est filii Adam.» 107/108 ὅταν ... αὐτούς: cf. Olymp., PG 93, 592B6-7 «ὅταν αὐτοῖς ὁ αἰφνίδιος ὀλεθρος ἐπιστῇ.» Eandem Olympiodori interpretationem fere ad verbum praebet Cat. Barb. f. 109^r, 15-16. Cf. etiam Cat. Polychr. (f. 192^r, 5), quae summatim, sed iisdem verbis, Olympiodorianam interpret. laud. exponit

PEO

89 ἐπιπέσῃ] ἐπιπνεύσῃ Ε 99 ἐναντίοις Ε 101 δ ante ἄνθρωπος
add. Ο 108 Πρὸς - εἰρημένοις] cum sqq. coniunct. Ο

13-15. Καὶ γε τοῦτο εἶδον σοφίαν ὑπὸ τὸν ἥλιον, καὶ
 110 μεγάλη ἔστι πρός με· πόλις μικρὰ καὶ ἄνδρες ἐν αὐτῇ
 ὀλίγοι, καὶ ἔλθῃ ἐπ' αὐτὴν βασιλεὺς μέγας καὶ κυκλώσει
 αὐτὴν καὶ οἰκοδομήσει χάρακας μεγάλους ἐπ' αὐτὴν· καὶ
 εὕρῃ ἐν αὐτῇ ἄνδρα πένητα σοφόν, καὶ διασώσει αὐτὸς τὴν
 115 πόλιν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ· καὶ ἄνθρωπος οὐκ ἐμνήσθη σὺν
 τοῦ ἄνδρός τοῦ πένητος ἔκείνου.

Τουτέστι, καὶ δὴ τοιαύτην ἔγνων σοφίαν ἐν τῷδε τῷ
 κόσμῳ, ἦ καὶ μεγίστη κατ' ἐμὴν κρίσιν ἐστίν· οἶον, ὑπάρχει
 τις πόλις βραχυτάτη καὶ ὀλιγάνθρωπος, καθῆσε ἐλεύσεται
 μὲν βασιλεὺς πολὺς τὰ ὅπλα καὶ τὰ στρατεύματα, καὶ
 120 ταύτην περικυκλώσει καὶ τάφρους βαθείας ὀρύξει περὶ
 αὐτὴν, ὡστε μή τινα τῶν ἐν τῇ πόλει δυνηθῆναι διαφυγεῖν·
 ἀποκρουσθήσεται δὲ ἐντυχών ἐν τῇ τοιαύτῃ πόλει ἄνδρὶ
 εὔτελεῖ μὲν κατά τε γένος καὶ περιουσίαν, σοφωτάτῳ δέ,
 125 δος περιφυλάξει τὴν τοιαύτην πόλιν ταῖς συνετωτάταις αὐ-
 τοῦ ἐπινοίαις καὶ συμβουλαῖς, οὐ πάντες πρὸ τῆς ἀνάγκης
 ὡς πένητος κατεφρόνουν καὶ οὐδὲ μνήμης ἤξιουν αὐτόν.
 Ταῦτα τεθέαμαι

16 – X, 3. Καὶ εἴπα ἐγώ· ἀγαθὴ σοφία ὑπὲρ δύναμιν, καὶ
 σοφία τοῦ πένητος ἔξουδενωμένη, καὶ λόγοι αὐτοῦ οὐκ εἰ-
 130 σίν ἀκουόμενοι. Λόγοι σοφῶν ἐν ἀναπαύσει ἀκούονται ὑ-
 πὲρ κραυγὴν ἔξουσιαζόντων ἐν ἀφροσύνῃ. Ἀγαθὴ σοφία
 ὑπὲρ σκεύη πολέμου· καὶ ἀμαρτάνων εἰς ἀπολέσει ἀγαθω-
 σύνην πολλήν, μυῖαι θανατοῦσαι σαπριοῦσι σκευασίαν ἐλαί-
 ου ἡδύσματος. Τίμιον ὀλίγον σοφίας ὑπὲρ δέξαν ἀφροσύνης
 135 μεγάλης. Καρδία σοφοῦ εἰς δεξιόν αὐτοῦ καὶ καρδία ἀφρο-
 νος εἰς ἀριστερόν αὐτοῦ· καὶ γε ἐν ὅδῷ ὅταν ἀφρων
 πορεύηται, καὶ καρδία αὐτοῦ ὑστερήσει, καὶ ἂ λογιεῖται

116/126 ἔγνων ... αὐτόν: de eadem sententia, quae vero in Eccle. 9, 13 insita est, cf. Greg. Thaum., PG 10, 1012B5-12 et Olymp., PG 93, 592C2-13 (= Cat. Barb. f. 109^v, 8-20)

PEO

111 ἔλθῃ] correxi, ἔλθοι codd. post μέγας iterum καὶ ἄνδρες - μέγας (= II. 110-111) E 112 καὶ οἰκοδομήσει - αὐτὴν] om. O 119 δ ante βασιλεὺς add. E 120 τάφρους] τάφους O 122 post πόλει iterum δυνηθῆναι - πόλει (= II. 121-122) E 127 Ταῦτα τεθέαμαι] cum sgg. consinpx. O 133 ante μυῖαι init. cap. X, sicut Rahlfs edit., pos. E

πάντα ἀφροσύνη ἔστιν.

"Ἡτοι, καὶ προέκρινα αὐτὸς τῆς παμπληθοῦς ἰσχύος τῶν
 140 βασιλικῶν στρατευμάτων τὴν ἀποκρουσαμένην αὐτὰ καὶ
 τὴν πόλιν διασωσαμένην σοφίαν, κανὲν ἐν τῷ τῆς ἀδείας
 καιρῷ καταπεφρόνητο διὰ τὴν πενίαν τοῦ κεκτημένου αὐ-
 τῆν, μή τινος παραδεχομένου τοὺς λόγους αὐτοῦ. Ἀνάγκης
 γάρ κατεπειγούσης, ύφηματα σοφῶν, ἡρέμα καὶ μετ' ἀνέσεως
 145 προφερόμενα, μᾶλλον ἀκούονται, τὰ λυσιτελῇ ἐκπεραίνοντα,
 ἢ αἱ μεγαλοφωνίαι τῶν δυναστευόντων ἀφρόνως, μηδὲν τι
 χρήσιμον ἀπαγγέλλουσαι. Ἀλλὰ καὶ τῶν πολεμικῶν ὅπλων
 κρείττων σοφία κατ' εὔμεθοδον φυλακήν τε τοῦ κεκτημένου
 αὐτὴν καὶ ἄμυναν τῶν τούτου ἔχθρῶν· καὶ εἰς ἐν τῷ μὴ
 150 ταύτην κεκτήσθαι ἀποτυγχάνων τοῦ δέοντος, πολλοὺς ἀγα-
 θοὺς ἑαυτῷ συναπόλλυσι, καθάπερ καὶ μυῖαι μύρῳ ἐναπο-
 πνιγεῖσαι, πλείστης ἀρδίας πληροῦσιν αὐτό. Τιμιωτέρα λοιπὸν
 ἀπόμοιρά τις βραχεῖα σοφίας, δόξης ἀφρόνων πολλῆς. Καὶ
 γάρ ἡ ψυχὴ τοῦ μὲν σοφοῦ πρὸς ἄπαν καλὸν αὐτὸν ὁδηγεῖ,
 155 τοῦ δ' ἀφρονος πρὸς ἄπαν κακόν, ἐπειδὴ τόνδε τὸν βίον
 διεξερχομένου τοῦ ἀφρονος, ἡ ψυχὴ αὐτοῦ παντὸς ἐνδεής
 ἔσται καλοῦ, ὅτι πάντα ὅσα ἂν οὗτος διαλογίσηται, ἀφρο-
 σύνης πεπλήρωνται. Σὺ δὲ

4. Ἐὰν πνεῦμα τοῦ ἔξουσιάζοντος ἀναβῇ ἐπὶ σέ, τόπον
 σου μὴ ἀφῆς, ὅτι ἵαμα καταπαύσει ἀμαρτίας μεγάλας.

139/143 προέκρινα ... αὐτὴν: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1012B12-15
 «ἐγὼ δὲ καὶ πάνυ προκρίνω τὴν ἐν σοφίᾳ ἰσχὺν ταύτης τῆς δημώδους
 δυνάμεως. Ἄλλ' ἐνθάδε μὲν ἀτιμάζεται σοφία πενίᾳ συνοικοῦσα.» Cf.
 etiam Hier. p. 332, 358-360 151/152 μυῖαι ... αὐτό: Greg. Thaum., PG
 10, 1012C12-D1 (= Cat. Polychr. f. 192^v, 7-8 ad verbum) «Καὶ γάρ μυῖαι
 ἐμπεσοῦσαι μύρῳ, καὶ ἐναποπνιγεῖσαι...» 154/158 ἡ ψυχὴ ... πεπλή-
 ρωνται: Greg. Thaum., PG 10, 1012D3-1013A3 «Οἱ μὲν γε σοφὸς ἑαυτὸν
 ἐπὶ δεξιᾷ τῶν πραγμάτων ὁδηγεῖ· ἀφρων δὲ ... ἀφροσύνης ἀναπεπλησμένα.»

154 πρὸς ἄπαν καλόν: cf. Hier. p. 334, 41-42 «Hic enim dextra pars
 pro bono accipitur», qui exempli gratia Lactant. Div. Instit. 6.3.6 laudat

PEO

142 καταπεφρόνητο] *servavi*, cf. *praef. p. LV* 151 *verbis* καθάπερ καὶ
interpret. cap. X iuxta Rahlfs edit. inc. 155 δὲ *E* 156 παντὸς
 πάντοτε *E* 157 τε *post* πάντα *add. E, sed postea del.* 158 Σὺ δὲ *cum
 sqq. coniunx. O*

Δηλαδή, έὰν τοῦ ἄρχοντος τοῦ κόσμου τούτου πνεῦμα τιμωρὸν καὶ πόνων ἀκουσίων ἐπαγωγόν, συγχωρήσει θείᾳ,
 5 πρὸς λύτρον ἀμαρτημάτων καὶ ψυχῆς ἵασιν, κατὰ σοῦ ἔξουσίαν λάβῃ, θεοῦ μὴ ἐκστῆς, ἐξ οὐ καὶ δι' οὐ καὶ εἰς ὅν τὰ πάντα, ἀφρόνως μὴ εἴναι θεὸν διαλογιζόμενος, διότι ἡ τῶν ἀκουσίων πόνων ὑπομονὴ τῶν τε προημαρτημένων σοὶ θεραπεία καὶ τῶν ἐνεργουμένων ἡ καὶ ἴσως ἐνεργηθη-
 10 σομένων νέκρωσις καὶ προφυλακή σοὶ γενήσεται. Μεγάλα δέ εἰσι τὰ εἰς ἐνέργειαν προβαίνοντα ἀμαρτήματα, ὡς δυσέκνιπτα καὶ καθάρσεως ἐπιπονωτέρας δεόμενα. Ἄλλὰ καὶ ἔτέρα

5-7. "Εστι πονηρία ἡν εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὡς ἀκούσιον
 15 ἔξηλθεν ἀπὸ προσώπου τοῦ ἔξουσιάζοντος· ἐδόθη ὁ ἄφρων ὕψεσι μεγάλοις, καὶ πλούσιοι ἐν ταπεινῷ καθίσονται· εἶδον δούλους ἐφ' ἓππους καὶ ἄρχοντας πορευομένους ὡς δούλους ἐπὶ τῆς γῆς.

"Ηγουν, ὑπάρχει κάκωσις ἡν κατενόησα περὶ γῆν, ἐκ τοῦ
 20 λαμβάνοντος συγχωρήσει θείᾳ καθ' ἡμῶν τὴν ἔξουσίαν ἐπα-
 γομένη πολλοῖς, καν μὴ βούλοιντο. Τίς δ' αὕτη ἐστίν; "Ηρθη
 ἄφρων εἰς ὕψος δόξης πολλῆς, ὑφ' οὐ ταῖς ὑποθήκαις τοῦ
 πονηροῦ κοσμοκράτορος, οἱ εὐθηνούμενοι πλούτῳ πτωχεύ-
 25 σουσιν, ἀβουλήτοις περιπεσόντες· οἵς ἀκολούθως κατε-
 σκεψάμην δούλους μὲν ἐπιβάτας ἕππων, δεσπότας δὲ δόμοι-

3 Ioh. 12, 31; 16, II 5 Prov. 16, 24 6/7 Rom. II, 36; cf. etiam
 I Cor. 8, 6 7 cf. Ps. 52, 2

3 τοῦ ἄρχοντος ... πνεῦμα: cf. Olymp., PG 93, 596C6-7 «Πνεῦμα τοῦ ἔξουσιάζοντος τοῦ αἰώνος τούτου» et Cat. Haun. f. 74^v schol. v' «ποτὲ δὲ ὁ ἐχθρὸς ἔξουσιάζων εἴρηται καὶ δυνάμεις αὐτοῦ ἔξουσίαι.» Origenis interpretationem sequitur (cf. Orig. p. 46), quae saepe apud Patres occurrit, cf. ex. g. Didym. 5 p. 293, 25-26 (ex quo haurit Cat. Haun. loc. supra laud.); Hier. p. 334, 56-58; Greg. Agt., PG 98, 1093B6-8; Ps.-Athan. Alex., Vita Synclet., PG 28, 1504A3-12; Basil. Caes., In ps. 32, 1, PG 29, 324D5-9; Cyr. Hier., Catech. 2, 3, ed. Reischl-Rupp, I, p. 40; etc. Itemque cf. Max. Conf. Ascet. 18, PG 90, 925C 23/24 οἱ ... πτωχεύσουσιν: cf. Didym. 5 p. 297, 13-15 «καὶ οὐ μόνον λέγω κατὰ τὸ φητόν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τρόπους γίνεται τοῦτο· ἐν ψαλμοῖς ἀπολύσιοι ἐπτώχευσαν καὶ ἐπείνασαν» (Ps. 33, II) ...»

PEO

4 ἐπαγαγὸν Ο 6 εἰς ὅν] δι' ὃν E 12/13 Ἄλλὰ καὶ ἔτέρα] cum sgg.
 coniunct. O 16 ἐν ante ὕψεσι add. E

ως δούλοις πεζοποροῦντας, ως ἀναξίως τοὺς μὲν ἀνάγοντος, τοὺς δὲ κατάγοντος τοῦ ἀφρόνως ἡγεμονεύοντος. Άλλα

8-11. Ὁ δρύσσων βόθρον, ἐν αὐτῷ ἐμπεσεῖται· καὶ καθαιροῦντα φραγμόν, δῆξεται αὐτὸν ὅφις· ἔξαιρων λίθους διαπονηθήσεται ἐν αὐτοῖς· σχίζων ξύλα κινδυνεύσει ἐν αὐτοῖς, ἐὰν ἐκπέσῃ τὸ σιδήριον· καὶ αὐτὸς πρόσωπον ἑτάραξε, καὶ δύναμις δυναμώσει, καὶ περισσεία τοῦ ἀνδρείου σοφία. Ἐὰν δάκη ὅφις ἐν οὐ ψιθυρισμῷ, καὶ οὐκ ἔστι περισσεία τῷ ἐπάρδοντι.

35 Τουτέστιν, ὁ τῶν δόμοφυῶν τὴν βλάβην ἐπιτεχνώμενος ἔστιν πρῶτον βλάψει, εἰς τὸν τῆς κακίας ἐμπεσῶν βόθρον· καὶ τὸν τὰς τούτου ἐπιβουλὰς μὴ φέροντα, ἀλλὰ τὸν φυλακτικὸν τῆς ψυχῆς θείον νόμον τῆς ἀγάπης καταλύοντα, ὁ τῶν ψυχῶν ἐπιβουλος νοητὸς ὅφις ἐνδακών, ἐναφήσει 40 αὐτῷ τὸν ἵὸν τοῦ εἰς τὸν ἐπιβουλεύοντα μίσους· καὶ ὁ ἐκσπῶν τῆς ἔστιοῦ ψυχῆς τὰς κατὰ τῆς τοῦ δράκοντος κεφαλῆς βαλλομένας θείας ἐντολὰς καὶ συνιστώσας τὸν φραγμὸν τῆς ἀγάπης, ἐλεγχόμενος κατὰ τὸ συνειδός ὑπ’ αὐτῶν, δύσνηθήσεται τὴν ψυχὴν· καὶ ὁ τοὺς ἀναφυομένους ἐν 45 τῇ ἔστιοῦ ψυχῇ λογισμούς ἀγαθούς τε καὶ πονηρούς διακρίνων, κινδυνεύσει τὸ χείρον τοῦ κρείττονος ἐκλεξάμενος, εἰ μὴ τὴν διαιροῦσαν τὸ χείρον ἀπὸ τοῦ κρείττονος μάχαι-

47/48 cf. Eph. 6, 17

35/36 ὁ ... βλάψει: dissimilibus verbis eadem dicit Greg. Thaum., PG 10, 1013AII-12 «Εἰ δέ τις ἐτέρῳ ἐπιβουλεύει, λέληθεν αὐτὸν ὡς ἔστιν πρῶτως καὶ μόνως ἔνεδρον ἐργάζεται.» Cf. etiam Didym. 5 pp. 300, 24 - 301, 3; Olymp., PG 93, 597C7-8 (= Cat. Polychr. f. 193^v, 2-3) et Phot. ad Amphil. 63, PG 101, 421C4-12 36/37 εἰς ... βόθρον: Cat. Haun. f. 74^v schol. π' «βόθρον οὖν ὁ ἐκκλησιαστῆς τὸν τῆς κακίας αἰνίτεται.»

38 φυλακτικὸν ... ἀγάπης: cf. Olymp., PG 93, 597D2 «Φραγμὸς τῆς ψυχῆς ὁ θεῖος νόμος καὶ φόβος...» (quae sequuntur dissimilia sunt ac in tr. Patr. Cat.) 39 ὁ ... ὅφις: serpentem pro diabolo accipiunt plerique Patres, cf. ex. g. LAMPE s.v.; cf. etiam Greg. Agr., PG 98, 1102B3-4 et Cat. Haun. f. 74^v schol. π' 40/41 καὶ ... ψυχὴν: eadem fere sententia, sed verbis longe dissimilibus, apud Olymp., PG 93, 597D3-8 47/48 εἰ μὴ ... θεοῦ: cf. Greg. Naz. or. 39, PG 36, 352D5-6 et Max. Conf. Cap. theol. et oec. 1, 78, PG 90, ππ2C11-13 neconon ad Thal. 54, ed. Laga-Steel, qu. 54, 317 47/48 μάχαιραν ... θεοῦ: eundem locum adfert Greg. Agr., PG 98, ππ4A14-15

PEO

26/27 ἀνάγοντας Ε 27 κατάγοντας Ε τοῦ ὡμ. Ε 'Άλλαj cum sqq. coniunct. Ο 28 ἐν αὐτῷ εἰς αὐτὸν Ε 35 δόμοφυῶν Ο

ραν τοῦ πνεύματος, ὃ ἔστι ρήμα θεοῦ, ἀσφαλῶς παρ' ἔαυτῷ κατέχει. Τὴν γάρ θείαν ἐντολὴν τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς ἀποβαλών, τὴν διάθεσιν ταύτης ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς τὸ ἐναντίον μετέστρεψεν, ἀποβαλούσης τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου καὶ περιβαλομένης τοῦ χοϊκοῦ. Καὶ γὰρ τοῦ θείου ρήματος ἡ δύναμις ἐνισχύσει τὴν ψυχὴν κατὰ τῶν παθῶν, καὶ τοῦ ἐντεῦθεν ἴσχυροῦ καὶ πρὸς τὸ κακὸν ἀνενδότου 55 πολλὴ ἔσται ἡ διακρίνουσα τὸ ἐναντίον ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ σοφία, ὡς καὶ ἐτέρους ὥφελεῖν δύνασθαι. Ἐὰν δέ τινα δὲ νοητὸς ὄφις λαθραίως ἀπὸ δεξιᾶς τραυματίσῃ, οὐχ ὑπάρχει τῷ διδασκάλῳ χάρις ὥφελείας, μεταδιδομένη τῷ οὕτω τετραυματισμένῳ διὰ τὸ τούτου δυσπαράδεκτον ὅμοῦ καὶ 60 δυσίατον. Καίτοι γε

12-14¹. Λόγοι στόματος σοφοῦ χάρις, καὶ χείλη ἄφρονος καταποντιοῦσιν αὐτὸν ἀρχὴ λόγων στόματος αὐτοῦ ἄφροσύνη, καὶ ἐσχάτη αὐτοῦ περιφέρεια πονηρά· καὶ δὲ ἄφρων πληθύνει λόγους.

65 Εἴτουν, οἵ διὰ στόματος τοῦ σοφοῦ ἐκφερόμενοι λόγοι γνῶσιν χαρίζονται τοῖς ἀκούουσι, καὶ ἄφρονος ρήματα, ἂν μόνη τῇ τοῦ ἀέρος πλήξει ἐκ τοῦ λάρυγγος διὰ χειλέων

51/52 I Cor. 15, 49

56/58 Ἐὰν ... ὥφελείας: cf. Greg. Agr., PG 98, ππο4Cι5-D2 «ὡς μηδὲν ὄφελος εἶναι λοιπὸν τῷ ἐπάδοντι, δηλονότι τῷ διδασκάλῳ»; cf. etiam Hier. p. 338, 190-195 «Si quem serpens diabolus occule momorderit ... magister et frater ... facile ei prodesse non poterunt.» Excantatorem pro magistro ac praeceptore accipit etiam Olymp., PG 93, 600Cι2-13 (= Cat. Barb. f. 113¹, 1-2) 65/74 οἱ ... φλυαρεῖ: ab Olymp. (PG 93, 600Dι2-601A12 [= Cat. Barb. f. 113¹, 6-14]) Noster mutuatus videtur haec, quae tamen suis verbis explicat; ait enim ille «Ο γάρ τοῦ σοφοῦ λόγος ... χαρίεις, καὶ ἐπιστύφων, καὶ οὐκ ἔων διαφέτιν τοὺς παιδευομένους: τὰ δὲ χείλη τοῦ ἄφρονος, ἀντὶ τοῦ, οἱ λόγοι θανάτου αὐτῷ γίνονται πρόξενοι. Τὴν τε γάρ ἑαυτοῦ βλάπτει ψυχὴν καὶ τῶν πειθομένων. Ο γάρ καταποντισμός ἐπὶ κολάσεως κεῖται ... Ἄλλὰ καὶ δὲ ἄφρων ... πληθυνεῖ λόγους: τουτέστι μάτην φλυαρεῖ.» Cf. etiam Didym. 5 p. 306, 3 «πολλαχοῦ δὲ καταποντισμὸς κόλασιν σημαίνει»; Cat. Polychr. (f. 194¹, 7-10), quae Olymp. interpretationem laud. leviter perstringit; Greg. Thaum., PG 10, 1013B6-9 et Greg. Agr., PG 98, ππο4Cι-ππο5B14

PEO

52 περιβαλλομένης *E* 59 τούτους *E O* 60 Καίτοι γε] *cum sqq.* *coniunct.* *O* 61 λόγοις *O* 63 περιφέρεια] περιφέρει *O*

έκφέρονται καὶ οὐχὶ καὶ τὸν νοῦν γεννήτορα κέκτηνται,
βυθῷ ἀπωλείας αὐτὸν παραδώσουσιν. Αἰτία γὰρ τῶν τοιού-
των ρήμάτων ἡ τοῦ θεοῦ ἀμνηστία, ἣτις ἀληθῶς ἀφρο-
σύνη ἔστι, καὶ τέλος ἡ ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ εἰς κακίαν περι-
τροπή. Καὶ ὁ μὴ συνιῶν καὶ ἐκζητῶν τὸν θεόν, ὡς τοῦ
ἐνδέξιον ἔξιστάμενος καὶ τοῖς μεριστοῖς μεριζόμενος, πλεῖστα
ἀνωφελῶς φλυαρεῖ. Καὶ

75 **14²-15.** Οὐκ ἔγνω ἄνθρωπος τί τὸ γενόμενον καὶ τί τὸ
ἔσόμενον μετ' αὐτόν, ὅτι ὅπιστα αὐτοῦ τίς ἀπαγγελεῖ αὐτῷ;
Μόχθος τῶν ἀφρόνων κακώσει αὐτούς, ὃς οὐκ ἔγνω τοῦ
πορευθῆναι εἰς πόλιν.

Δηλονότι, οὐ κατέλαβέ τις, μὴ πιστεύων τοῖς λόγοις τῆς
80 χάριτος, τὸ πρὸ τῆς τοῦ ἀνθρώπου γενέσεως γεγονός ἢ τὸ
μετὰ τὴν φθορὰν αὐτοῦ γενησόμενον· τίς γὰρ τῆς θείας
χάριτος ἄνευ δηλώσει αὐτῷ τὸ προγεγονός καὶ μετὰ τὴν
αὐτοῦ γένεσιν ὅπισθεν τούτου καταλειφθὲν καὶ τὸ μετὰ τὸ
φθαρῆναι αὐτὸν πάλιν ὅπισθεν αὐτοῦ γενέσθαι καταλειφθέν;
85 Τῶν γὰρ πρὸ τῆς ἡμετέρας γενέσεως καὶ τῶν μετὰ τὴν
φθορὰν ἡ γνῶσις, δῶρον οὖσα τῆς ἄνωθεν χάριτος, ὑπὲρ
τὴν ἀνθρωπίνην ὑπάρχει κατάληψιν. Ἡ οὖν σπουδὴ τῶν μὴ
πιστευόντων τοῖς λόγοις τῆς χάριτος, κάντεύθεν μὴ φρο-
νούντων τὰ αἰώνια, ὁδύνην ἐπάξει αὐτοῖς ἐν τε τῷ ἐπὶ τοῖς
90 προσκαίροις καμάτῳ καὶ τῇ ἐπὶ τοῖς πλημμεληθείσιν αἰώ-
νιῷ κολάσει, οἱ οὐκ οἰδασιν ἐν τῇ ἑαυτῶν σπουδῇ τὴν

69 cf. I Tim. 6, 9

72 Ps. 13, 2

91/92 cf. Ier. 5, 4; Bar. 4, 13

91/93 οὐκ ... ἄγουσαν: cf. Olymp., PG 93, 60rCr2-D2 (= Cat. Barb.
f. 114v, 15-20 ad verbum et Cat. Polychr. f. 195v, 15-18 summarim)
«Ταῦτα δὲ πάσχουσιν οἱ ἀφρονες (sc. habere certam futurorum cognitio-
nem non posse), ἐπεὶ μὴ ἔγνωσαν τοῦ πορευθῆναι εἰς πόλιν ... καὶ ἐπὶ
τὴν καλλίπολιν ὀδεῦσαι τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσαλήμ (cf. Hebr. 12, 22), ἡς
τεχνίτης ... Θεός (Hebr. π, 10).» Itemque cf. Didym. 5 p. 308, 5-6;
Greg. Agr., PG 98, 1112A9-11; Cat. Haun. f. 75v schol. β'; Orig. frg. 58;
in Hier. 38, 24, ed. Klostermann, p. 227, 9-11; Max. Conf. ad Thal. 55
schol. 7, ed. Laga-Steel, schol. qu. 55, 66

PEO

74 Καὶ cum sqq. coniunct. EO 76 ἀναγγελεῖ Ο 83 αὐτοῦ] αὐτὴν Ε

84 καταλειφει (sine acc.) Ο (spat. vac. rel., cf. praef. p. XLVI)

όδὸν τῶν ἐντολῶν τοῦ κυρίου, τὴν εἰς τὴν ἄνω μητρόπολιν ἄγουσαν. Ἀλλὰ

16-19. Οὐαὶ σοι πόλις, ἡς ὁ βασιλεὺς σου νεώτερος καὶ οἱ
 95 ἄρχοντές σου ἐν πρωΐᾳ ἐσθίουσι. Μακαρία σὺ γῇ, ἡς ὁ
 βασιλεὺς σου υἱὸς ἐλευθέρου καὶ οἱ ἄρχοντές σου πρὸς
 καιρὸν φάγονται ἐν δυνάμει καὶ οὐκ αἰσχυνθήσονται. Ἐν
 100 δύνηρίας ταπεινωθήσεται ἡ δόκωσις, καὶ ἐν ἀργίᾳ χειρῶν
 στάξει ἡ οἰκία. Εἰς γέλωτα ποιοῦσιν ἄρτον, καὶ οἶνος
 εὐφραίνει ζῶντας, καὶ τοῦ ἀργυρίου ἐπακούσεται σὺν τὰ
 πάντα.

"Ἡτοι, φεῦ σοι πολύανδρον οἰκητήριον, οὐ δὲ βασιλεύων
 ἀτελής ἔστι ταῖς φρεσίν, ὡς μὴ φρονῶν τὰ ἔστῶτα καὶ
 μένοντα, καὶ οἱ ἄρχοντες πρὸ παντὸς ἔργου ποιοῦνται τὸ
 105 χαρίζεσθαι τῇ γαστρὶ, ὁ πάσης ἔστιν ἡδυπαθείας παραίτιον,
 ὅτι οἱ μὲν οἰκητορές σους τούτοις συνεξομοιωθήσονται, ὡς
 εἴωθε γίνεσθαι, αὐτοὶ δοὶ ἔξουσιαζοντες βαρεῖς ἐπιστάται
 καὶ φθορεῖς ἀντὶ σωτήρων τοῖς ὑπὸ χείρα φανήσονται.
 Ἀξιοζήλωτος δὲ σὺ χώρα, ἡς δὲ δεσπότης, παθῶν δουλείας
 110 ἀπαλλαγείς, ἡξίωται τῆς ἐν χάριτι ἐλευθέρας γενέσεως, καὶ
 οἱ ἄρχοντες διὰ τὴν ἀναγκαίαν χρείαν τοῦ σώματος τροφῆς
 εὔκαιρως μεταλαμβάνουσιν ἐν ισχύι λογισμοῦ ἔμφρονος,
 τὴν σάρκα ὑποτάσσοντος καὶ τὰς ἀλόγους ταύτης ὀρέξεις

92 cf. Gal. 4, 26; Hebr. 12, 22; Apoc. 21, 2; etc.

103 ἀτελής ἔστι ταῖς φρεσίν: cf. Basil. Caes., In Is. 3, 4, PG 30,
 293A5-13 104/105 καὶ οἱ ἄρχοντες ... γαστρί: cf. Greg. Thaum., PG
 10, 1013C2 «καὶ οἱ ἄρχοντες γαστρίμαργοι...»; cf. etiam Olymp., PG 93,
 601D12-13 (= Cat. Barb. f. 115¹, 19-20 schol. ἄλλως distinct.); contra
 Greg. Agr. (PG 98, 1113A4-10) mystice ac figurate civitatem pro anima
 et regem pro intellectu accipit, ut Cat. Barb. f. 115¹, 6-11 schol. recte
 Didymo adscript. (= interpret. tropolog. Olymp., PG 93, 604A14-B10 et
 schol. adespota. Cat. Polychr. f. 194¹, 20 - 194², 3) 109/117 Ἀξι-
 οζήλωτος ... ὀξιούμενοι: suis verbis explanat Gregorii Thaum. (PG 10,
 1013C2-5) interpretationem «Μακαρίζω δὲ γῆν τὴν ἀγαθὴν, ἡς βασιλεύει ὁ
 τοῦ ἐλευθέρου υἱός: ἔνθα εὔκαιρως ἀπολαύσουσιν ἀγαθῶν, οἱ ἐκεῖσε
 ἄρχειν ἡξιωμένοι.» 111 ἄρχοντες ... τροφῆς: cf. Olymp., PG 93,
 604A9-12 «Εὕτακτα δὲ καὶ κατὰ καιρὸν τρέφονται ..., ἀλλ' ὅσα ... τουτέστι
 τὰ πρὸς τὴν χρείαν.»

PEO

93 Ἀλλὰ] cum sqq. coniunx. O

106 ἔξωμοιωθήσονται O

άναχαιτίζοντος, ἐπείπερ οὕτ' αὐτοὶ αἰσχύνη ἀκαίρου τε καὶ
 115 ἀμέτρου ήδυπαθείας ὑποπεσοῦνται, καὶ οἱ τούτων ὑπήκοοι,
 μιμούμενοί τε αὐτοὺς καὶ πολλῆς παρ' αὐτῶν ἐπιμελείας
 ἀξιούμενοι, καλῶς ἄμα ψυχῇ τε καὶ σώματι ἔξουσι. Καὶ
 γὰρ ἐν ταῖς ῥαθυμίαις τῶν τινος προεστώτων οἰκίας ὁ
 ταύτης συντηρητικὸς ὅροφος συμπτωθήσεται, καὶ ἐν τῷ μὴ
 120 πρὸς τὴν ταύτης ἐπιμέλειαν ἔκτείνειν χείρας αὐτούς, ὑετῶν
 αὕτη σταλαγμοὺς φθαρτικοὺς ἔσαυτῆς ὑποδέξεται. Ὡν προ-
 εστώτων τὸ παρὰ πᾶσαν ζωὴν σπουδαζόμενον, τρυφὴ καὶ
 διάχυσις· οἵ τις καὶ καταπειθεῖς εἰς ἄπαν ἔσονται ἄδικον τοῖς
 διὰ δώρων δεξιούμενοις αὐτούς, καὶ διὰ τοῦτο φθορεῖς ἀντὶ
 125 σωτήρων ὡς εἴρηται τοῖς ὑπηκόοις δειχθήσονται.

20. Καὶ γε ἐν συνειδήσει σου βασιλέα μὴ καταράσῃ, καὶ
 ἐν ταμείοις κοιτώνων σου μὴ καταράσῃ πλούσιον· ὅτι
 πετείνον τοῦ οὐρανοῦ ἀποίσει τὴν φωνήν σου, καὶ ὁ ἔχων
 πτέρυγας ἀπαγγελεῖ λόγον σου.

130 Τουτέστι, καν τοιοῦτοι δὲ ὡσιν οἱ δυναστεύοντες, ἀλλὰ
 σὺ μηδὲν τῷ κρυπτῷ κάκωσιν ἐπενεχθῆναι βασιλεῖ ἢ τινι
 τῶν ὄντων ἐν εὔποριᾳ καὶ διὰ δώρων παρὰ τοῖς ἄρχουσι
 βλάψαι σε δυναμένων, αἰτήσῃς παρὰ θεοῦ. Ἡ γὰρ φήμη,
 ταχὺ διατρέχουσα, οἴάπερ τις ὅρνις ἐναέριος καὶ ὑπόπτε-
 135 ρος, εἰς τὰ τούτων ὡτα τὴν σὴν ὑπαγάγῃ φωνήν, καὶ ἐπὶ
 πλεῖον τὴν τούτων ὁργὴν ὑπανάψας, κατὰ σοῦ στιλβώσεις
 τὴν μάχαιραν. Πρὸς δέ,

XI, 1-2. Ἀπόστειλον τὸν ἄρτον σου ἐπὶ πρόσωπον τοῦ
 ὕδατος, ὅτι ἐν πλήθει τῶν ἡμερῶν εὑρήσεις αὐτόν· δός

136/137 cf. Ps. 7, 13

117/121 Καὶ γὰρ ... ὑποδέξεται: dissimilis est interpretatio de Eccle.
 10, 18 Max. Conf., cf. Quaest. Dub., ed. Declerck, 34 et Praefat. pp. xxxiii-
 xxxiv 125 ὡς εἴρηται: cf. supra, l. 108 133/134 Ἡ ... διατρέχου-
 σα: Olymp., PG 93, 605A14-15 «ἢ γὰρ φήμη διατρέχουσα...» 134/135
 ὅρνις ... ὑπόπτερος: cf. Greg. Thaum., PG 10, 1013C14-15 «ἄγγελοι ὁξεῖς
 καὶ ὑπόπτεροι.»

PEO

129 λόγον] λόγους Ε, λόγων Ο 135 ὑπαγάγη] ἀπαγάγη Ε Ο 136
 στιλβώσει Ε 137 Πρὸς δέ] cum sqq. coniunct. Ο

μερίδα τοῖς ἐπτά καὶ γε τοῖς ὀκτώ, ὅτι οὐ γινώσκεις τί
ἔσται πονηρὸν ἐπὶ τῆς γῆς.

- 5 "Ηγουν, παράπεμψον καὶ αὐτὸν εἰ δέοι τὸν εἰς ἀναγκαίαν
τοῦ σώματός σου χρείαν ἄρτον ἐπὶ πάντα ἄνθρωπον,
συμπαθείας καὶ δακρύων ἄξιον, διὰ τὴν συνέχουσαν αὐτὸν
ἔνδειαν, διότι οὐκ ἀπολέσεις τὸν πρὸς τοὺς ὁμοφυεῖς
ἔλεον, ἀλλ' ἐν τῷ πληρώματι τῶν ἡμερῶν τῆς ζωῆς σου
10 πλουσίαν ἀπολάβῃς παρὰ θεοῦ τὴν ἀνταμοιβὴν. Κάντεῦθεν
ἐν τῷ ἐπαρκέσαι τοῖς πένησι τὰ πρὸς ζωῆς συντήρησιν
χρειώδη, ἀπόνειμαι τῇ παρούσῃ ἑβδοματικῇ ζωῇ μέρος τι,
οὐ πολλαπλασίως ἀπολαύσεις παρὰ θεοῦ ἐλέους ἐν τῷ
μέλλοντι ὀγδοαδικῷ καὶ ἀτελευτήτῳ αἰῶνι, ἔως ἔχεις και-
ρόν, ἐπεὶ οὐκ οίδας ὅποιόν σοι τὸ τέλος τῆς περὶ γῆν
15 ἀναστροφῆς συναντήσεται. Καὶ γάρ

3. Ἐὰν πληρωθῶσι τὰ νέφη ὑετοῦ, ἐπὶ τὴν γῆν ἐκχεοῦσι·
καὶ ἐὰν πέσῃ ξύλον ἐν τῷ νότῳ καὶ ἐὰν ἐν τῷ βορρᾷ
τόπῳ, οὐ πεσεῖται τὸ ξύλον, ἐκεῖ ἔσται.

5/8 παράπεμψον ... ἔνδειαν: de liberalitate in eleemosyna hunc locum plerique Patres interpretantur, cf. ex. g. Olymp., PG 93, 605B7-10 (= Cat. Barb. ff. 117^v, 22 - 118^r, 2 et Cat. Polychr. f. 195^r, 5-7); Greg. Thaum., PG 10, 1013D5-6; Hier. p. 344, 2-3; Greg. Agr., PG 98, 1125C1-3; Ps.-Chrys. p. 93, 5-7; Cat. Barb. f. 117^v, 15 schol. ἄλλως distinct.; Cat. Haun. f. 75^v schol. 1'. Cf. etiam Greg. Naz. or. 18, PG 35, 1009A1-8; Nil. Ancyrr., Perist. 7, 1-2, PG 79, 860C3-D; Phot., ad Amphil. 62, PG 101, 417C14-Dr; itemque Max. Conf. ep. 3, PG 91, 422A6-C 9/10 ἐν ... ἀνταμοιβὴν: cf. Hier. p. 344, 7-8 *et cum dies iudicii venerit,* multo amplius quam dederat reperturus. 11/12 ἐν ... χρειώδῃ: de eadem sententia cf. Greg. Thaum., PG 10, 1013D10-12; Greg. Agr., PG 98, 1128B6-9; Ps.-Chrys. p. 94, 10-11; Cat. Haun. f. 75^v schol. 1' 12/14 παρούσῃ ... αἰῶνι: septem pro saeculo praesenti et octo pro saeculo futuro accipiunt plerique Patres, cf. ex. g. LAMPE sub verbis ἑβδομος et praecipue ὀγδοος; itemque cf. Olymp., PG 93, 605C14-D3 (= Cat. Barb. f. 118^r, 18-21 schol. ἄλλως distinct. et Cat. Polychr. f. 194^r, 10-11); Greg. Agr., PG 98, 1128A11-B14; Cat. Haun. f. 75^v schol. 1', 7-11; schol. adespota cod. Vallic. E. 21 f. 553^t: S. Lucā, *Gli scolii...*, p. 295; Greg. Naz. or. 14, PG 35, 885C4-8; or. 18, ibid., 1008C9-14; or. 44, PG 36, 612Dr-613A; Anast. Sin., In ps. 6, PG 89, 1080B; de eadem sententia cf. etiam Max. Conf. Ambig., PG 91, 1377D, 1396D et 1397D; Cap. theol. et oec. 1, 51, PG 90, 101C; etc.

- 20 Δηλαδή, ὅταν πλήρη γένωνται τὰ νέφη ύετοῦ, τὴν διψῶσαν ἄρδεύουσι γῆν· καὶ δένδρον ἐὰν ἐπὶ νοτίου ἡ βορείου τόπου πέσῃ, ἐν ᾧ τόπῳ πέπτωκεν, ἐν τούτῳ καὶ εὐρεθήσεται. Διδάσκει γοῦν σε θεός διὰ τῆς τούτων φύσεως, ἵν' ὅταν ἀνενδεῶς ἔχης τῶν χρειωδῶν, μεταδίδως τοῖς χρήζουσι, καὶ ὅτι ἐν ᾧ σε καταλάβῃ τὸ τέλος, εἴτ' ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ παναγίου πνεύματος θαλπομένω καὶ ἐκ τῶν κατ' ἔλλειψιν καὶ ὑπερβολὴν κακιῶν πεφυλαγμένω ὅρει τῆς ἀρετῆς, εἴτ' ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ τῆς πονηρίας πνεύματος τοῖς τῆς κακίας πάθεσι χειμαζομένω κρημνώδει τε καὶ βαραθρώδει
- 30 καὶ μὴ ἐπισκοπουμένω ὑπὸ τοῦ κυρίου τόπῳ τῆς ἀπωλείας, ἐν τούτῳ δὴ καὶ κρινόμενος εύρεθήση, κάντεῦθεν ἡ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἐν οὐρανοίς ἀπογεγραμμένων, ἐν ἡ θεός κατοικεῖ, συναρμολογηθήση τῇ ἀρχιτεκτονίᾳ τοῦ πνεύματος, ἡ εἰς πῦρ γεέννης παραπεμφθήση, ὡς μηδενὸς ἔτέρου,
- 35 ἀλλ' ἡ τοῦ τοιοῦδε πυρὸς ἄξιος εύρεθείς. Πρὸς δέ, σκόπει ὅτι

4-5. *Τηρῶν ἄνεμον οὐ σπερεῖ, καὶ βλέπων ἐν ταῖς νεφέλαις οὐ θερίσει, ἐν οἷς οὐκ ἔστι γινώσκων τίς ἡ ὁδὸς τοῦ πνεύματος.* Ὡς δοτᾶ ἐν γαστρὶ τῆς κυοφορούσης,

40 *οὕτως οὐ γνώσῃ τὰ ποιήματα τοῦ θεοῦ, ὅσα ποιήσει τὰ σύμπαντα.*

Εἴτουν, ὁ βλέπων πρὸς τὰς δι' ἄνέμων τε καὶ ὅμβρων ἐπιτυχίας τῶν καρπῶν καὶ ἀποτυχίας, οὕτε καταβαλεῖται σπόρον, οὕτε συγκομίσεται στάχυας, διὰ τὸ τοῖς πρὸς 45 ταῦτα δρῶσι μὴ γνωστὸν εἶναι ὅθεν ἥξει ἡ τοῦ ἄνέμου

20/21 cf. Iob 29, 23 32 Hebr. 12, 23

21 δένδρον: lignum pro arbore accipiunt Greg. Thaum. (PG 10, 1016A1) et Evagr. (f. 32^v, 17) 24/25 ἵν' ὅταν ... χρήζουσι: de eadem sententia cf. Hier. p. 345, 46-47; Ps.-Chrys. p. 94, 15-17 et Olymp., PG 93, 608B4-8 (= Cat. Barb. f. 118^v, 14-15) 25/30 ἐν ᾧ ... ἀπωλείας: eadem fere sententia, sed diversis verbis expressa, occurrit apud Olymp., PG 93, 608C1-10 45/46 ὅθεν ... πνοή: spiritum pro ventorum flatu accipiunt etiam Didym. 6 p. 324, 20; Evagr. f. 32^v, 8 et Olymp., PG 93, 608D2-3

PEO

24 μεταδίδωσι] servavi cum codd. 27 ὅρει] ὅρω ΕΟ 35/36 Πρὸς - ὅτι] cum sqq. coniunx. O 39 Ὡς] δς O 40 γνώσει E

πνοή, εἴτ' ἐκ βορρᾶ τὸν τῆς ἡμέρας ἀποκρουομένη φλογμόν καὶ τῇ συνδρομῇ τοῦ ἐκ νεφελῶν ύετοῦ πίονά τε καὶ εὔκαρπον ἀποτελοῦσα τὸν ἄσταχυν, εἴτ' ἐκ νότου τὴν θέρμην τῶν ἥλιακῶν ἀκτίνων ἐπαύξουσα καὶ διὰ τῆς τοῦ 50 ύετοῦ ἀνοχῆς τὸν καρπὸν τῆς ἀρούρης συγκαίουσα καὶ μαραίνουσα. Δίκην γὰρ δστῶν κυοφορουμένου ἐμβρύου, ἄγνωστά εἰσιν ὡς ἀφανῆ ἅπερ ἀρρήτοις οἰκονομίαις διὰ πάντων τῶν κτισμάτων θεός περανεῖ. Μάνθανε τοίνυν ἐντεῦθεν μήτε καταφρονεῖν τῆς ἐργασίας τῶν ἀρετῶν τῷ 55 θάρρει τῆς ἄνωθεν χάριτος, μήτ' ἀπογινώσκειν τῆς κατ' ἀρετὴν εὐκαρπίας τῷ φόβῳ τῆς ἐκ δαιμόνων ἐπηρείας, ἀλλὰ καταβάλλειν μὲν τὴν κατὰ δύναμιν ἐπιμέλειαν, ἐλπίζειν δὲ εἰς θέρν, ὡς τῇ παρ' αὐτοῦ ἀποκρουσθήσονται βοηθείᾳ οἱ ἀφανῶς ἐπηρεάζοντες δαίμονες· καὶ μὴ ἔσο ἀπρακτῶν διὰ 60 τὴν ἀδηλίαν τῆς τοῦ κατὰ σκοπὸν εἰς πέρας ἐκβάσεως.

"Ἐνθεν τοι

6-8⁴. Ἐν πρωΐᾳ σπεῖρον τὸ σπέρμα σου καὶ ἐν ἐσπέρᾳ μὴ ἀφιέτω ἡ χείρ σου, ὅτι οὐ γινώσκεις ποῖον στοιχήσει, ἡ τοῦτο ἡ τοῦτο, καὶ ἐὰν τὰ δύο ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀγαθόν. Καὶ 65 γλυκὺ τὸ φῶς καὶ ἀγαθὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ βλέπειν σὺν τὸν ἥλιον ὅτι καὶ ἐὰν ἔτη πολλὰ ζήσεται ὁ ἀνθρωπος, ἐν πᾶσιν αὐτοῖς εὐφρανθήσεται καὶ μνησθήσεται τὰς ἡμέρας τοῦ σκότους, ὅτι πολλαὶ ἔσονται.

Τουτέστι, ταχὺ τῆς τοῦ σπόρου καταβολῆς ἅπαρξαι καὶ 70 μέχρις ἐσπέρας τοῦ σπείρειν μὴ παύσῃ, ἐκ νεότητος εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐργασίαν τὴν προαίρεσίν σου διδοὺς καὶ ἔως τέλους τούτου ἐπιμελούμενος, μήπως ἡ τὸ ἐπὶ τέλει καλὸν μόνον, ἡ τὸ ἐν ἀρχῇ, διὰ τὴν πρὸ τούτου ἡ τὴν μετὰ ταῦτα ἀμέλειαν καὶ τὴν τῶν παθῶν μὴ ἀρκοῦσαν ἐκρίζωσιν, ἀτελεσφόρητον εύρεθῇ· καλὸν γὰρ ἐὰν ἡ ἀρχὴ τῷ τέλει καὶ τὸ τέλος τῇ ἀρχῇ εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐργασίαν συνδράμωσι. Καὶ τὸ φῶς τῆς γνώσεως τῶν ἐντολῶν τοῦ

77 cf. Os. 10, 12

70/72 ἐκ ... ἐπιμελούμενος: cf. Olymp., PG 93, 609B6-13 et Hier. p. 347, II4

PEO

61 Ἐνθεν τοι] *cum sqq. coniunct.* Ο 63 γινώσκει Ο 70 μέχρι E παύσ' E 72 τέλους] *om. P* 72/73 μήπως - μόνον] *om. E* 73 τούτους] *-tou sup. l. O*

κυρίου τοῖς ἐν πείρᾳ τούτων γενομένοις ἡδύτατον· ὥσπερ
 δὲ καλὸν τοῖς αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς ἐὰν ὅλον δρῶσι τὸν
 80 ἥλιον, μὴ ὑπό τινος νέφους ἐκ μέρους κρυπτόμενον, οὕτω
 δὴ καὶ τοῖς νοεροῖς ἐὰν πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν τοῦ τῆς
 δικαιοσύνης ἥλιου κατανοῶσι, φημὶ δὴ τὴν χρηστότητα καὶ
 τὴν δικαιοσύνην, καὶ διὰ μὲν τὴν χρηστότητα πόθον καὶ
 ἐλπίδα τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν τῷ κατ' αὐτοὺς δρῶντι
 85 χαρίζωνται, διὰ δὲ τὴν δικαιοσύνην φόβον καὶ ἀποστροφὴν
 τῶν ἡπειλημένων κολάσεων. Οἵ δὲ συνδιαιτώμενος, πόθῳ
 τέ φημι καὶ φόβῳ, παρὰ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ζωήν, καν πολὺν
 ζήσηται χρόνον, χαρήσεται, ἀδιαλείπτως ζητῶν τὸ θέλημα
 τοῦ θεοῦ καὶ ἐπὶ πᾶσιν εὐχαριστῶν τοῖς συμπίπουσιν, ὡς
 90 διὰ πάντων εὐεργετούμενος. Μιμνήσκεται γάρ ἀεὶ τῆς κολά-
 σεως, διότι ἔστιν αἰωνίζουσα, καὶ παρηγορεῖται ἐπὶ ταῖς
 προσκαίροις ἐνταυθοῖ θλίψειν, ὡς διὰ τούτων ἔκείνης
 λυτρούμενος. Ἐπεὶ δὲ

85-10. Πᾶν τὸ ἐρχόμενον ματαιότης. Εὐφραίνου νεανίσκε
 95 ἐν νεότητί σου, καὶ ἀγαθυνέτω σε ἡ καρδία σου ἐν ἡμέραις
 νεότητός σου, καὶ περιπάτει ἐν ὁδοῖς καρδίας σου ἄμωμος
 καὶ ἐν ὀράσει ὀφθαλμῶν σου, καὶ γνῶθι δτὶ ἐπὶ πᾶσι
 τούτοις ἄξει σε ὁ θεός ἐν κρίσει. Καὶ ἀπόστησον θυμὸν

82 cf. Mal. 4, 2

78/82 ὥσπερ ... κατανοῶσι: *suis verbis Olympiodori interpretationem explicat; cf. enim Olymp., PG 93, 609D3-612A4* «Ὥσπερ γάρ οἱ τὸν αἰσθητὸν ἥλιον βλέποντες, δι' αὐτοῦ βλέπουσι καὶ τὰ ὄρατὰ ... οὕτως καὶ οἱ τὸν νοητὸν ἥλιον ἐνοπτηρίζομενοι δι' αὐτοῦ καταφωτίζονται...», itemque Olymp., PG 93, 609C15-D2 «τὴν ἡδεῖαν καὶ γλυκεῖαν τοῖς νοητοῖς ὀφθαλμοῖς, ἦν ἐργάζεται ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος (cf. Mal. 4, 2), καταυγάζων ἡμῶν τὰς ψυχάς.» Hanc Olympiodori interpretat. praeberet Cat. Barb. f. 121^r, 2-14. Cf. etiam Didym., In ps. 12, 1, PG 39, 1216C; Hier. p. 348, 128; Greg. Agr., PG 98, π140A12-B9 86/89 Οἵ ... θεοῦ: *suis propriis verbis Olympiodori sententiam exponit, cf. Olymp., PG 93, 612A4-6 (= Cat. Barb. f. 121^r, 14 - 122^v, 5 et Cat. Polychr. f. 195^v, 17-21)* «Ο δὲ κατὰ τὸ τοῦ λόγου βούλημα ζῶν, καν πολυετίαν διαγένεται ἐν τῷδε τῷ βίῳ ... κατευφραίνεται τὴν ψυχήν.» 90/91 Μιμνήσκεται ... αἰωνίζουσα: *tempus tenebrarum pro supplicio aeterno accipiunt etiam Hier. p. 348, 149-150 et Olymp., PG 93, 612A11-13*

PEO

79 ὀφθαλμοῖς] *cruces putaveris scripsisse ante et post hoc verbum O* 85
 χαρίζεται *O* 88 χαρίσηται *E* 93 Ἐπεὶ δὲ] *cum sqq. coniunx. O*

ἀπὸ καρδίας σου καὶ παράγαγε πονηρίαν ἀπὸ σαρκός σου,
100 ὅτι ἡ νεότης καὶ ἡ ἄνοια ματαιότης.

“**Ητοι,** πᾶν τὸ ἔς αὔριον ἀναβαλλόμενον ἀνωφελές, ὡς
ἀνύπαρκτον. Λοιπὸν ἀπόλαυε τῆς πνευματικῆς εὐφροσύνης,
ὅτινας ἡλικίαν νεάζων ἐκ νεότητός σου, μὴ ἀναμένων τὴν
τοῦ γήρως ἀσθένειαν· καὶ ῥυθμιζέτω σε ἐν παντὶ ἀγαθῷ ἡ
105 ψυχή σου, ἔως περιφέρεις τὴν ἴσχυν τῆς νεότητος· καὶ
ὅδευε ἐν τοῖς διανοητικοῖς κινήμασι τῆς ψυχῆς σου καθα-
ρὸς παντὸς ῥύπου παθῶν· καὶ ἀπαθῶς ὅρα πάντα πρὸς
δόξαν θεοῦ· καὶ μὴ ἀγνοήσῃς ὅτι ἐφ' ἄπασιν οἵς τε διαλο-
γίζη καὶ πράπτεις, λόγους ὑφέξεις τῷ ἀδεκάστῳ βήματι τοῦ
110 θεοῦ παραστάς. Κάντεῦθεν ἀπὸ μὲν τῆς ψυχῆς σου θυμὸν
ἀποβαλοῦ ἄλιγον, ἀπὸ δὲ τῆς σαρκός σου ἡδονὴν πᾶσαν
φθιροποιὸν ὡς ὀδύνης αἰτίαν ἐκδίωξον, διότι τὸ ἐπὶ¹⁰⁶
ταύτην τῆς νεότητος διάφροσύνην εὐδόλισθον παντάπασιν
ἀλυσιτελές.

**XII, 1-2. Καὶ μνήσθητι τοῦ κτίσαντός σε ἐν ἡμέραις νεότη-
τος σου,** ἔως οὐ μὴ ἔλθωσιν αἱ ἡμέραι τῆς κακίας καὶ
φθάσωσιν ἔτη ἐν οἵς ἐρεῖς «οὐκ ἔστι μοι ἐν αὐτοῖς
θέλημα», ἔως οὐ μὴ σκοτισθῇ ὁ ἥλιος καὶ τὸ φῶς καὶ ἡ

106/107 cf. Iob 14, 4 107/108 cf. I Cor. 10, 31 109 cf. Rom.
14, 12 109/110 cf. Rom. 14, 10

101/102 ἀνωφελές, ὡς ἀνύπαρκτον: cf. supra I, 83-85 102/103
ἀπόλαυε ... νεότητός σου: Olymp., PG 93, 612B5-7 (= Cat. Barb. f. 121^v,
11-12) «ἔδειξε ὅτι τὴν πνευματικὴν εὐφροσύνην παραίνει τῷ νεανίσκῳ
εὐφραίνεσθαι.» Itemque cf. Greg. Agr., PG 98, π145B13-14 «τὴν πνευμα-
τικὴν εὐφροσύνην ἔχειν εἰσηγεῖται.» 106/107 ὅδευε ... παθῶν: eandem
fere sententiam praebet Olymp., PG 93, 612B10-14 (= Cat. Barb. f. 121^v,
17-21) «Ο δὲ τοιοῦτος ἐν ὀδοῖς καρδίας ... τοутέστι αὐτὴν τὴν ψυχὴν
ἀσφαλιζόμενος, καὶ καθαρεύων τὴν διάνοιαν, ἔχει μὲν ἀναγκαίως καθαρὰ
καὶ τὰ τοῦ σώματος αἰσθητήρια.» Cf. etiam Cat. Polychr. (f. 196^r, 13-15),
quae Olymp. interpretat. laud. perstringit, et Cat. Haun. f. 76^r schol. u',
2-6 «ὁ τῆς ψυχῆς ὀδοῖς καρδίας ... καθαρὸς δὲ κακῶν,
πρὸς τὸ καθαρὸν ἀπελεύση κριτήριον.» 108/110 μὴ ... παραστάς: ean-
dem sententiam, sed elocutione dissimili, praebet Greg. Thaum., PG 10,
π106B6-8 «Οτι ἀνοηταίνεις ... μὴ προσδοκῶν τὴν ἐφ' ἄπασι τούτοις ἐκ
θεοῦ κρίσιν ἐσομένην.» Cf. etiam Didym. 6 p. 321, 6-7 (sed in Eccle. II,
3³⁴)

5 σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες, καὶ ἐπιστρέψωσι τὰ νέφη ὅπίσω τοῦ ὑετοῦ.

Δηλονότι, καὶ ἀποβαλόμενος τὰ πάθη δι' ὧν ἡγνόησας τὸν ποιητὴν καὶ δεσπότην σου, τούτου μνημόνευσον ἐκ νεότητός σου πρὸ τοῦ τὸ τῆς ζωῆς σου τέλος καὶ τὰς ἀνιαράς 10 ἐπὶ συντελείᾳ ἡμέρας καταλαβεῖν, καὶ ἐλεύσεσθαι καιροὺς καθ' οὓς ὅπερ ἂν ἐθέλῃς ποιεῖν οὐδὲ δεδύνησαι· καὶ πρὸ τοῦ ἀποβαλέσθαι τὸν τε ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας τὸ ἴδιον φῶς, καὶ στραφῆναι τὰς νεφέλας εἰς ἀνομβρίαν. Συσταλήσεται γάρ εἰς τὸ παντελές ἡ πρὸς 15 ἐνέργειαν κίνησις ὅλης τῆς κτιστῆς φύσεως.

3.54. Ἐν ἡμέρᾳ δὲ ἂν σαλευθῶσι φύλακες τῆς οἰκίας, καὶ διαστραφῶσιν ἄνδρες τῆς δυνάμεως, καὶ ἥργησαν αἱ ἀλήθουσαι, ὅτι ὠλιγώθησαν, καὶ σκοτάσουσιν αἱ βλέπουσαι ἐν ταῖς ὁπαῖς, καὶ κλείσουσι θύρας ἐν ἀγορᾷ, ἐν ἀσθενείᾳ 20 φωνῆς τῆς ἀληθούσης, καὶ ἀναστήσεται εἰς φωνὴν τοῦ στρουθίου, καὶ ταπεινωθήσονται πᾶσαι αἱ θυγατέρες τοῦ ἄσματος· καὶ γε ἀπὸ ὕψους ὅψονται, καὶ θαμβοὶ ἐν τῇ δδῷ· καὶ ἀνθήσει τὸ ἀμύγδαλον, καὶ παχυνθῆ ἡ ἀκρίς, καὶ διασκεδασθῆ ἡ κάππαρις.

9/10 cf. Eccli. 33, 24; 39, 28; Is. 13, 9; Ioh. 5, 28; etc. 11/13 cf. Am. 8, 9; Ioei 3, 4; Is. 13, 10; Matth. 24, 29; Marc. 13, 24; etc.

9/14 πρὸ ... ἀνομβρίαν: a Gregorii Metaphrasi hanc interpretationem desumit; cf. enim Greg. Thaum., PG 10, 1016C2-4 «πρὶν ἐλθεῖν τὴν τοῦ Θεοῦ μεγάλην ἡμέραν καὶ φοβεράν, ὅπότε ἥλιος μὲν οὐκέτι λάμψει, οὐδὲ σελήνη, οὐδὲ οἱ λοιποὶ ἀστέρες.» De generali mundi consummatione hunc loc. interpretantur etiam Hier. pp. 351, 98 - 352, 103; Cyr. Hier., Catech. 15, 20, ed. Reischl-Rupp, II, p. 180; Ps.-Athan. Alex., Syn. S. S., PG 28, 349B2-9; Ps.-Chrys. p. 95, 4-5; Greg. Agr., PG 98, παρ8Πτον149B. Nonnulla similia scribit Olymp., PG 93, 613C (= Cat. Barb. ff. 122', 15 - 123', 9 ad verbum). De hac eschatologica interpretatione cf. in universum A. LEANZA, Eccl. 12, 1-7 : *L'interpretazione escatologica dei Padri e degli esegeti medievali*, in Augustinianum 18 (1978) pp. 191-207. Didym. contra (cf. Didym. 6 pp. 339, 26 - 340, 2), Evagr. (f. 33', 7-8) et Cat. Haun. (f. 76^v schol. χ'-ω') haec Ecclesiastae verba ad diem iudicii universalis pertinere putant

PEO

7 ἀποβαλλόμενος Ο	9 πρὸ] πρὸς Ο	11 θέλης Ο	18 ὀλιγώ-
θησαν Ο	σκοτάσουσιν] συντάσουσιν Ε	22 θαμβοὶ] cum codd. scripsi	

25 "Ηγουν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς συντελείας ἐν ᾧ αἱ τῶν οὐρανῶν δυνάμεις, οἱ ἄγιοι ἄγγελοι, φρίξουσι τὴν τοσαύτην ὀρῶντες μεταβολήν, καὶ θαυμάσουσι, καὶ οἱ πρὸς φυσικὴν ἐνέργειαν εὔτονοι ἀνθρωποι τῆς πρὸς ταύτην ἰσχύος μετενεχθήσονται εἰς τὸ πάσχειν τὰ κατ' ἀξίαν ὧν ἐν ζωῇ
 30 διεπράξαντο, καὶ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ σάρξ, αἱ περὶ τὸν κύκλον τοῦ παρόντος βίου ἅμα ἀναστρεφόμεναι, ἀπρακτήσουσι, διότι ἥλαττώθησαν πρὸς τὰ τῆδε, τὴν φυσικὴν ἀποβαλοῦσαι ἐνέργειαν ἵν' ἐν μετοχῇ τῶν ὑπὲρ φύσιν κατὰ πάθος γένωνται, καὶ αἱ παρακύπτουσαι διὰ τῶν αἰσθητηρίων, ὡς
 35 διά τινων ὅπων, αἰσθήσεις τῆς τῶν αἰσθητῶν πείρας παύσωνται, καὶ τὰ αἰσθητήρια δι' ὧν ὡς διά τινων θυρῶν παραπέμπουσι τῷ νῷ τὴν φαντασίαν τῶν ὀρατῶν, κλείσωσι πρὸς τὴν τοῦ βίου πανήγυριν, ἀτονησάσης καὶ αὐτῆς τῆς φωνητικῆς ἐνεργείας, τῆς περιφερομένης ἐν τῷ κύκλῳ τῶν
 40 παρόντων ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥ καὶ κελεύσει θεοῦ ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου ἀναστήσεται, ἀποδυσαμένη τὴν φθορὰν καὶ ἐνδυσαμένη τὴν ἀφθαρσίαν, καὶ ἀπασαι αἱ κεχηνυῖαι περὶ τὰ ἐνταῦθα ἥδεα καὶ ποικίλοις μελωδήμασι καταυλούμεναι ψυχὰ συσταλήσονται, περιαιρεθεῖσαι πᾶσαν σαρ-
 45 κόδις ἥδυπαθειαν. Καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ κατ' οὐρανὸν ὑψους ὅψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς, καὶ ἐπὶ τῇ ἐνδόξῳ ἐλεύσει

25/26 cf. Matth. 24, 29; Marc. 13, 25; Luc. 21, 26 40/41 cf. I Thess. 4, 16 41/42 cf. I Cor. 15, 53-54 45/47 Matth. 24, 30; Marc. 13, 26; Luc. 21, 27; cf. etiam Dan. 7, 13

25/27 αἱ ... θαυμάσουσι: Greg. Thaum., PG 10, 1016C4-6 «κινηθήσονται δὲ αἱ ὑπέρτεραι δυνάμεις, ... οἱ κοσμοφύλακες ἄγγελοι.» Cf. etiam Hier. p. 352, 126-127 et Iohann. Chrys., hom. 76, 3 in Matth., PG 58, 698, lin. 1-II 40/41 κελεύσει ... ἀναστήσεται: eundem locum adferunt Hier. p. 354, 174-177; Greg. Agr., PG 98, πι57Βι3-14; Olymp., PG 93, 616D5-6 (= Cat. Barb. f. 124¹, 8-10); Cat. Polychr. f. 197¹, 1 (quae tamen ex Olymp. haurit); Cat. Haun. f. 76^v schol. a'. Cf. etiam Cyr. Hier., Catech. 15, 21, ed. Reischl-Rupp, II, p. 182 45/47 ὅψονται ... πολλῆς: eundem locum praebent etiam Olymp., PG 93, 617Αιο-12 (= Cat. Barb. f. 124^v, 7-8); Cat. Haun. f. 76^v schol. a'; Cyr. Hier., Catech. 15, 21, ed. Reischl-Rupp, II, p. 182

PEO

31 ἀναστρεφόμεναι στρεφόμεναι ΕΟ 34 γένωνται γενήσονται ΕΟ
 35/36 παύσονται ΕΟ 37 κλείσωσι) κλείσουσι Ο, κλείσουσι Ε 40
 κελεύσει κελσύσει Ρ, κελεύσει Ε 46 ἐν] αἱ Ο 47 ἐλεύσει Ε

τούτου καταπλαγήσονται. Καὶ ἐν τῷ οὕτως ἀνατεῖλαι τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης θερμότερον, ἕαρ ψυχῶν διαλάμψει 50 χαρμόσυνον, τοῦ μὲν χειμῶνος τῶν ἀκουσίων πειρασμῶν ἀπαλλάττον, τὸν δὲ καύσωνα τῶν ἔκουσιών παθῶν ἐπιστῆναι μὴ συγχωροῦν· καὶ δὲ κατὰ τὸν χειμῶνα τῶν πειρασμῶν ἀποτεθεὶς ταῖς τῶν δικαίων ψυχαῖς καρπός τοῦ πνεύματος, οἴλαπερ ἑαρινοῦ καρποῦ ἄνθος, ἀναδειχθήσεται· 55 καὶ ἡ πρὸς θεόν ἀγαπητικὴ σχέσις αὐτῶν ἐνδυναμωθήσεται, μηκέτι ὑποκειμένων τροπῇ· καὶ ἡ δίκην καππάρεως πλήρης πικρίας κακία διαλυθήσεται, ἀνακαλυφθεῖσα τῷ ἀναπολογήτῳ ἐλέγχῳ τῆς δικαιοτάτης κρίσεως τοῦ θεοῦ.

55-7. "Οτι ἐπορεύθη δ ἄνθρωπος εἰς οἰκον αἰώνος αύτοῦ,
60 καὶ ἐκύκλωσαν ἐν ἀγορᾷ οἱ κοπτόμενοι, ἔως οὐ μὴ ἀνατραπῇ τὸ σχοινίον τοῦ ἀργυρίου, καὶ συντριβῇ τὸ ἀνθέμιον
τοῦ χρυσίου, καὶ συντριβῇ ἡ ὑδρία ἐπὶ τὴν πηγήν, καὶ
συντροχάσῃ δ τροχὸς ἐπὶ τὸν λάκκον, καὶ ἐπιστρέψῃ δ
χοῦς εἰς τὴν γῆν ὡς ἦν, καὶ τὸ πνεῦμα ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν
65 θεόν, δὲς ἔδωκεν αὐτό.

Τουτέστι, διότι μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ παροικίας ἀπῆλθεν δ ἄνθρωπος εἰς τὸ αἰώνιον αύτοῦ οἰκητήριον, τὴν οὐράνιον μονήν, καὶ ἐπεὶ θεός ἀθάνατον τὸ ἄνθρωπινον πεποίηκε γένος, διὰ δὲ τὸ παραβῆναι τὴν

49 cf. Mal. 4, 2 53/54 cf. Gal. 5, 22 58 II Thess. 1, 5
67/68 cf. II Cor. 5, 2 68 cf. Ioh. 14, 2 69/71 cf. Rom. 5, 12

48/51 Καὶ ἐν ... ἀπαλλάττον: cf. Olymp., PG 93, 617B1-4 «Τὸν ἐνεστῶτα βίον νοήσας ... Ἔαρ τοῖς δικαίοις ἀναλάμποντα τὸν μέλλοντα βίον ἔφη» et Cat. Haun. f. 77^r schol. γ' «χειμῶνα τὸν παρόντα βίον νόησον: ἕαρ δὲ εἰκότως τὸν μέλλοντα ... ὅτ' ἂν δὲ ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος (cf. Mal. 4, 2) ἀκμάσῃ σφοδρότερος καὶ τὸ ἕαρ ἀνθείλη τοῦ αἰώνος τοῦ μέλλοντος.» Cf. etiam Cyr. Hier., Catech. 15, 20, ed. Reischl-Rupp, II, p. 182 56/57 ἡ ... κακία: capparis peccatum figurat apud Olymp., PG 93, 617D6-7; Greg. Agr., PG 98, π57A3-4; Cat. Haun. f. 77^r schol. γ'
67/68 παροικίας ... μονήν: ex Olymp. haec pendent; cf. enim Olymp., PG 93, 620A1r-4 (= Cat. Barb. f. 125^r, 1-4 ad verbum) «οὐκ οἰκησιν, ἀλλὰ παροικίαν τὸν ἐνεστῶτα βίον λέγων. Τότε οὖν, φησὶ, μεταστάς ἐκ τῆσδε τῆς παροικίας δ ἄνθρωπος, εἰς τὸν αἰώνιον αύτοῦ οἰκον ... πορεύεται.» Cf. etiam Cat. Polychr. f. 197^r, 21 quae vero ex Olymp. haurit

PEO

49 γὰρ post ἕαρ add. O 50 χαρμόσυνον] θερμότερον P 51
ἀπαλλάττων O 53 ταῖς sup. l. O 54 ἀναδεχθήσεται O 67 δι] om.
P

70 ἐντολὴν τὸν πρωτόπλαστον, φθορὰν καὶ θάνατον κατεκρίθημεν, θανάτου πάλιν ἐλευθερωθέντες καὶ κατὰ τὴν ἀνάστασιν εἰς ἀθανασίαν ἐπιστρέψαντες, ἐκύκλωσαν ἀπ' αὐτῆς ἀρξάμενοι καὶ εἰς αὐτὴν καταντήσαντες οἱ κατὰ τὴν τοῦ παρόντος βίου πανήγυριν ταλαιπωροῦντες ἄνθρωποι, πρὸ 75 τοῦ διακοπῆναι τὸν δεσμὸν τῆς περὶ τὸ ἀργύριον σχέσεως καὶ διαφθαρῆναι τὸν θησαυρὸν τοῦ χρυσίου καὶ συμφθαρῆναι μὲν τῷ τοῦ βίου τροχῷ τὸ συμπεριφερόμενον τούτῳ ἡμέτερον σῶμα, ὅπερ ἐκ τῆς φθορᾶς τῶν καθόλου στοιχείων λαμβάνον τὴν γένεσιν, εἰς ταῦτα πάλιν διὰ 80 φθορᾶς ἀναλύεται, οἵαπερ τι ἀγγεῖον ὕδωρ ἐκ πηγῆς ἀνάγον, καὶ μετὰ τὴν συντριβὴν αὐτὸ μὲν τῇ γῇ ἀποδιδόμενον ἐξ ἡς τὴν ὑπαρξίαν εἴληφε, τὸ δὲ ὑδρευθὲν ὕδωρ αὖθις ἀποδιδοῦν τῇ πηγῇ ἐξ ἡς ἀφηρέθη, συνθραυσθῆναι δὲ τῷ εἰρημένῳ σώματι καὶ αὐτὸν συμπεσόντα τὸν τοῦ βίου 85 τροχὸν καὶ τὴν ἴδιαν παύσαντα κίνησιν ἐν τῷ τῆς φθορᾶς κατωτάτῳ χωρίῳ, ὥσπερ ὁ συμπίπτων οἷς ἐπιφέρεται ὑδροφόροις ἀγγείοις τροχός, καὶ συντριβόμενος ἐν αὐτῷ τῷ λάκκῳ τοῦ φρέατος ἵσταται τῆς κινήσεως, κάντεῦθεν αὐτὸ μὲν τὸ σῶμα, τὸ δὲ γῆς τὴν γένεσιν ἐσχηκός, αὖθις ἀ- 90 ποδιθῆναι τῇ γῇ, ὡς ὑπῆρχε πρὸ τοῦ ἐκεῖθεν ληφθῆναι, τὸ δὲ θεῖον ἐμφύσημα, τὴν λογικὴν ἡμῶν ψυχήν, πρὸς τὸν ταύτην δωρησάμενον ἀναχθῆναι δεσπότην. «Πρὸς δὲ τῷ

71 cf. Rom. 6, 22

73/74 τὴν ... πανήγυριν: *forum sive plateam pro vita accipiunt etiam Olymp.*, PG 93, 620A8 et 6r3C3 (sed in Eccle. 12, 4°); Greg. Agr., PG 98, 1160B2-3 et Cat. Haun. f. 77^r schol. δ'. Cf. autem *praecipue* Greg. Naz. carm. 1.2.33, 33 (PG 37, 930), qui πανήγυρις pro vita accipit

74/92 πρὸ τοῦ ... δεσπότην: Greg. Agr. (PG 98, 1161AB) et *praecipue* Olymp. (PG 93, 620C6-D2 [= Cat. Barb. f. 126^r, 21 - 126^v, 10]) putant etiam verba καὶ συντριβῇ ἡ ὑδρία ... ὁ χοῦς εἰς τὴν γῆν hominis διαφθοράν significare, quia redit corpus, sicut hydria, ad terram, ex qua originem traxit, dum aqua, quae symbolizat animam, recurrit ad fontem

84/85 τὸν ... τροχὸν: *rotam pro vita accipit etiam Olymp.*, PG 93, 621A6 (= Cat. Barb. f. 126^v, 12 et Cat. Polychr. f. 198^r, 2) 85/86 ἐν ... χωρίῳ: *lacum pro inferno accipit etiam Olymp.*, PG 93, 621A10 (= Cat. Barb. f. 126^v, 17)

PEO

79 λαμβάνων οἱ 83 ἀποδιδοῦν] *servavi, fort. scribend.* ἀποδιδὸν τῷ δὲ Ε

τέλει τοῦ λόγου τὴν τούτου ἀρχὴν ἐπαναλαμβάνων, αὐθίς φημι.

95 **8-9. Ματαιότης ματαιοπήτων**, εἶπεν δὲ Ἐκκλησιαστής, «τὰ πάντα ματαιότης.» Καὶ περισσὸν ὅτι ἐγένετο Ἐκκλησιαστῆς σοφός, καὶ ὅτι ἐδίδασκε γνῶσιν σὺν τὸν ἄνθρωπον. Καὶ οὓς ἐξιχνιάσεται κόσμιον παραβολῶν.

Εἴτουν, τὴν περὶ τὰ πρόσκαιρα σπουδὴν ἀλυσιτελῆ καὶ 100 περὶ τὰ ἀλυσιτελῆ καταγινομένην, κάντεῦθεν τὰ πάντα ἀνόνητα, ὁ τὰς τῶν ὅλων φύσεις πρὸς ἐξέτασιν συνάγων ἀπεφήνατο λόγος, καὶ μηδὲν ἔτερον εἶναι τὸ ἐκ τούτων προσγινόμενον κέρδος, εἰ μὴ ὅτι πάντα κατανοήσας δὲ πνευματικῶς τὰς τῶν ὅλων θεωρῶν φύσεις καὶ τὴν ἐκ 105 πάντων γνῶσιν τῆς ἀληθείας συνάγων ὑπῆρχε συνετός, καὶ ὅτι ἡξιώθη διδάσκειν γνῶσιν ἀληθῆ σύμπαντα ἄνθρωπον. Καὶ οὐ δισλάθη τὰς αὐτοῦ ἀκοὰς δὲ κοσμῶν αὐτὰς ταῖς ἐνηχήσεσι τῆς ἀληθείας τῶν αἰνιγμάτων τε καὶ συμβόλων λόγος, μὴ ἐναπομένοντος τοῖς τύποις τοῦ νοὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ 110 τῇ πνευματικῇ ἐρεύνῃ πρὸς τὴν ἐν ὅλοις ἀληθειαν διαβαίνοντος. Καὶ γάρ

10-11. Πολλὰ ἐζήτησεν δὲ Ἐκκλησιαστής τοῦ εὔρειν λόγους θελήματος, καὶ γεγραμμένων εὐθύτητος λόγους ἀληθείας. Λόγοι σοφῶν ὡς τὰ βούκεντρα καὶ ὡς ἥλοι πεπυρωμένοι, 115 οἱ παρὰ τῶν συνθεμάτων ἐδόθησαν ἐκ ποιμένος ἐνός, καὶ περισσὸν ἐξ αὐτῶν.

Δηλαδή, πλεῖστα ἡρεύνησεν ὁ συναγωγὸς τῆς ἐξ ἀπάντων ἀληθείας λόγος, ὡστε καταλαβεῖν τούς τε τῆς ὅλης κτίσεως λόγους, οἵ το πανάγαθον τοῦ θεοῦ διαγράφουσι θέλημα, καὶ 120 τοὺς τῆς γραφῆς, οἵ τὴν εὐθύτητα τῆς ἀληθείας διδάσκουσι. Καὶ τῶν οὕτω παρὰ τῆς ἄνωθεν χάριτος σοφισθέντων οἱ

119 οἱ ... θέλημα: eadem sententia occurrit apud Olymp., PG 93, 624A2-3 (= Cat. Barb. f. 128^v, 18-19) 121/126 Καὶ τῶν ... κατακαίουσιν: suis verbis Olympiodori interpretationem explicat; cf. enim Olymp., PG 93, 624A15-B9 (= Cat. Barb. ff. 128^v, 12 - 129^r, 5) «Ωσπερ γάρ τὰ

PEO

97 σὺν τὸν cum EO scripsi, σύμπαντα P et cf. etiam infra l. 106 100
τὰ] om. EO 102 ἀποφήνατο O 104 πνευματικῶς] πνīκος E, πνīκός
O ἐκ] ἐς E 110 τὴν τὸν O 111 Καὶ γάρ] cum sqq. coniunx. O

λόγοι, οία μὲν βούκεντρα τὸ ἀνάγον μηρυκισμὸν τῆς τούτων διδασκαλίας καὶ πνευματικῶς τρεφόμενον ζεῦγος τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος πλήττοντες, διεγείρουσι πρὸς ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν, ὡς ἥλοι δὲ πεπυρακτωμένοι, εἰς βάθος εἰσδύνοντες, πλάνην ἄπασαν ἀγνοίας κατακαίουσιν. Οἱ λόγοι διὰ μέσων τῶν ἐν τῇ κτίσει καὶ τῇ γραφῇ συμβόλων τοῖς συνιέναι θελήσασιν ἐδωρήθησαν, ὡς ἀφ' ἐνὸς τῶν ὅλων προνοητοῦ, τοῦ διὰ πάντων τὴν τῶν ἀνθρώπων 130 φύσιν ἄγοντος πρὸς σωτηρίαν θεοῦ. Ἐνθεν τοι κέρδος ἐκ τούτων τῶν λόγων πολύ, οἵς μόνοις ἀρκούμενος

12. Υἱέ, φυλάσσου ποιῆσαι βιβλία πολλά, ὅτι οὐκ ἔστι περασμός, καὶ μελέτη πολλὴ κόπωσις σαρκός.

"Ητοι, ὁ ἐν τῷ ταῖς ἔμαις παραινέσεσι πείθεσθαι υἱοθετούμενός μοι, βίβλους ἔχων θεογράφους, τὴν φύσιν τῶν ὅλων καὶ γραφὴν τὴν θεόπνευστον, ἀπέχου τοῦ παρὰ ταύτας ἔτερα βιβλία κατασκευάζειν πολυσχιδῆ, διότι οὐκ ἔστι τοῖς τοιούτοις τέλος ἐν ἡ ἀλήθεια· ὅθεν ἡ πολλὴ ἐν τούτοις τριβὴ ταλαιπωρία μόνη σαρκός καὶ οὐδεμία ψυχῆς 140 ὡφέλεια.

13-14. Τέλος λόγου τὸ πᾶν ἄκουε· τὸν θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἀνθρωπος· ὅτι σύμπαν τὸ ποίημα ἄξει ὁ θεὸς ἐν κρίσει ἐν παντὶ παρερμένῳ, ἐὰν ἀγαθὸν καὶ ἐὰν πονηρόν.

122 Lev. II, 3; Deut. 14, 6

136 cf. II Tim. 3, 16

βούκεντρα πλήττοντες τοὺς βόας ..., οὕτω καὶ οἱ τῶν θεοσόφων ἀνδρῶν λόγοι διεγείρουσιν ἡμᾶς τοὺς ἐπὶ ἐλπίδι ἀροτριῶντας ... Ἔοίκασι δὲ καὶ ἥλοις πεπυρωμένοις ... οὕτω καὶ οἱ τούτων λόγοι εἰς τὸ βαθὺ τῆς διανοίας ἡμῶν ἐγκαταπήγγυνται.» 136/140 ἀπέχου ... ὡφέλεια: ex Olymp. interpretatione haurit, quam vero suis verbis exponit; cf. enim Olymp., PG 93, 624C20 - 625B8 «Πολλὰ βιβλία καὶ λόγοι πολλοὶ οἱ μὴ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν νενεκότες ... καὶ ὀχληροὶ τυγχάνουσιν ... Ἡ ἐν τοῖς τοιούτοις βιβλίοις πολλὴ μελέτη κόπωσις ἔστι σαρκός, μόνον τὸ σῶμα ταλαιπωροῦσα, καὶ καρπὸν μηδένα φέρουσα.» 138/139 πολλὴ ... ταλαιπωρία: laborem carnis pro afflictione accipit etiam Greg. Agr., PG 98, π73A9-10

PEO

124 πλήττοντος *E* 127 σύμβολον *O* 131 οἵς - ἀρκούμενος] *cum sqq. coniunct.* *O* 132 ὑε *P* 133 περασμός *O* 134 τῷ] *sup. I. O*
 137 πολυσχεδῆ *O* 138 ἦ] *sup. I. O*

145 Τούτεστι, τελευταῖον δὲ παντὸς τοῦ εἰρημένου λόγου, μάνθανε συνοπτικῶς τὸν ἄπαντα τούτου σκοπόν· φόβον ἔχε θεοῦ, ἵνα πάσης κακίας ἀπέχῃ, καὶ τήρει τὰς αὐτοῦ ἐντολάς, ἵν' ἐργάζῃ τὸ ἀγαθόν, διότι εἰς τοῦτο γέγονε καὶ ὑπάρχει φύσει ὁ κτισθεὶς κατ'εἰκόνα θεοῦ καὶ ὅμοιώσιν ἄνθρωπος, τὸ φοβεῖσθαι τε τὸν θεόν διὰ τὴν φθορὰν τῆς σαρκός, εἴτ' ἀπειλουμένην, πιστευομένης τῆς ἀπειλῆς καὶ πηρουμένης τῆς ἐντολῆς, εἴτ' ἐνεργουμένην, ἀπιστηθείσης τῆς ἀπειλῆς καὶ παραβαθείσης τῆς ἐντολῆς – ἐντεῦθεν γάρ τῇ κατ' ὅδυνην παιδείᾳ καὶ ἄκων ὑπομιμήσκεται ὅτι ὑπὸ δεσποτείαν 155 ἔστι – καὶ ἐργάζεσθαι τὸ ἀγαθόν διὰ τὸ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν φύσει ἔχειν κατεσπαρμένας ἐν ἑαυτῇ τὰς τοῦ καλοῦ ἐνεργητικάς δυνάμεις, τὸ μὲν λογιστικὸν ὥστε τὸ δύντως ἀγαθὸν ζητεῖν, τὸ δὲ ἐπιθυμητικὸν ὥστε τοῦτο ποθεῖν, καὶ τὸ θυμικὸν ὥστ' αὐτοῦ ὑπεραγωνίζεσθαι. Μή μόνον δὲ διὰ τὴν 160 εἰρημένην αἰτίαν ἔχε φόβον θεοῦ καὶ τήρει τὰς αὐτοῦ ἐντολάς, ἀλλὰ καὶ διότι θεός ἄπαν τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἔργον, εἴτ' ἀγαθόν ἔστιν εἴτ' αὖ πονηρόν, ὑπὸ τὴν αὐτοῦ δικαιοτάπην ἀγάγη ἔξετασιν, λόγους αὐτὸν ἀπαιτῶν ἐν πάσῃ παραβαθείσῃ ἐντολῇ.

146/147 cf. Prov. 3, 7; 24, 21; etc. 147/148 cf. Matth. 19, 17;
Ioh. 14, 15; etc. 149 cf. Gen. 1, 26 160 cf. Prov. 3, 7; 24, 21;
etc. 160/161 cf. Matth. 19, 17; Ioh. 14, 15; etc. 161/163 cf.
II Cor. 5, 10

145/148 τελευταῖον ... ἐντολάς: cf. Greg. Thaum., PG 10, 107B13-15
149/150 δ ... ἄνθρωπος: eundem locum praebet Greg. Agr., PG 98,
1176C6 156/159 τὰς ... ὑπεραγωνίζεσθαι: de tribus animae facultatibus
(id est ratio, ira, concupiscentia) saepe disserit Max. Conf.; cf. ex. g.
ad Thal. 39, ed. Laga-Steel, qu. 39, 8-11 «αἱ τρεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς ...
τῇ μὲν ζητοῦντες, τῇ δὲ ποθοῦντες, τῇ δὲ ὑπεραγωνίζομενοι...», itemque
cf. ibid., sch. qu. 39, 1-3; etc. Cf. etiam in universum Praefat. p. XXVIII
cum n. 77. Similia quaedam apud Didym. 6 p. 337, π-19 (sed in Eccle.
xi, 10²), Greg. Agr., PG 98, 917B3-4 (sed in Eccle. 4, 9-12), Olymp., PG
93, 532D-533B (in Eccle. 4, 12) et 556C (in Eccle. 6, 9), etc.
161/164 θεός ... ἐντολῇ: cf. Olymp., PG 93, 628A12-15 «ἄξει ὁ Θεός
εἰς κρίσιν, λόγους ήμᾶς ἀπαιτῶν τῶν πεπραγμένων ... ἔάν τε ἀγαθῶν, ἔάν
τε πονηρῶν.»

PEO

148 ἵνα Ο 151 ἀπειλουμένη Ε 154 ὑπομιμήσκηται Ρ 159 δὲ]
sup. I. E, om. O 161 τὸ sup. I. E 164 ἐντολῇ] om. E

INDICES

INDEX NOMINUM

INDEX VERBORUM

INDEX LOCORUM S. SCRIPTURÆ

INDEX FONTIUM ET LOCORUM PARALLELORUM

INDEX NOMINUM*

'Αδά�	IX 106	'Ιούδας	IV 31
Γρηγόριος (δ Θεολόγος)	cf. Θεολόγος	'Ισραηλίτης	I 4
Γρηγόριος (δ Νύστης)	Tit. 3	'Ιωσήφ	IV 129
Δαυΐδ	I 4	Μάξιμος	Tit. 5
'Εβραῖος	I 118	Νύστη	Tit. 3
'Εκκλησιαστῆς	Tit. 1; Prol. 5	Σαλομῶν	Prol. 1 - cf. Σαλομῶν
Θεολόγος	Tit. 4	Σαλομῶν	I 3 - cf. Σαλομῶν
'Ιεροσόλυμα	I 118 - cf. 'Ιερουσαλήμ	Σύμμαχος	II 214-215; VIII 152
'Ιερουσαλήμ	I 4, 154; II 77 - cf. 'Ιερο-	Χριστός	IV 31
σόλυμα			

* L'indice registra solo i nomi propri che si leggono nel titolo e nel commentario.

INDEX VERBORUM*

- ἀβούλητος IV 92, 102; VII 44; VIII 14;
 IX 18, 99, 107; X 24
 ἀγαθοεργία VI 32; VII 89-90; VIII 109
 ἀγαθός I 104, 160; II 39, 84, 161, 216, 218,
 251, 259; III 29, 124; IV 74, 87, 88, 106,
 115; V 89, 147, 152, 166; VI 35, 47, 55,
 88; VII 43, 97, 121, 145, 191, 193, 219;
 VIII 24; IX 20, 25, 48, 150-151; X 11,
 45, 50, 55; XI 71, 76, 84, 104; XII 148,
 155, 157, 162; κρείττων II 34; IV 26,
 84, 124; VI 46, 66; VII 6, 10, 13, 67; IX
 148; X 46, 47
 ἀγαθότης V 84
 ἀγαπάω III 27; V 79
 ἀγάπῃ X 38, 43
 ἀγαπητικός XII 55
 ἀγγείον XII 80, 87
 ἀγγελος V 58; VII 224; VIII 40; XII 26
 ἀγέλη II 67
 ἀγιος Tit. 3, 5; IV 158; VII 224; VIII
 70; XII 26
 ἀγνοέω I 68; IV 132, 135, 160; V 166;
 VII 225; VIII 24; IX 44, 101; XI 108;
 XII 7
 ἀγνοια II 128; V 129; VIII 32; XII 126
 ἀγνωστος XI 52
 ἀγρεύω VII 196; IX 103
 ἀγω IV 150, 155; VII 229; X 93; XII
 130, 163
 ἀγωνιάω V 118-119
 ἀδεια IX 75, 141
 ἀδέκαστος VI 83; VIII 90; XI 109
 ἀδελφικός IV 117
 ἀδελφός IV 69
 ἀδηλία VIII 151; XI 60
 ἀδηλος II 190; III 153
 ἀδιαισίπτως XI 88
 ἀδικέω IV 7; V 59, 61
 ἀδικία V 69
 ἀδικος VIII 107, πο-πι, πι; IX 17, 23;
 X 123
 ἀδυνατέω VIII 139-140
 ἄδω VII 36
 ἀει I 42; II 263; IV 158; VII 32; IX 67;
 XI 90
- ἀηδής VII 194
 ἀηδία VII 40; IX 152
 ἀήρ X 67
 ἀήττητος III 88
 ἀθανασία XII 72
 ἀθάνατος XII 68
 ἀθετέω VIII 12-13
 αἰδέομαι II 211
 αἰδέσιμος IV 126-127
 αἰθρία II 24
 αῖνιγμα XII 108
 αἱρέω II 114; IX 12
 αἵρω X 21
 αἰσθάνομαι VII 141
 αἰσθητις II 4, 36, 44, 102; III 29, 156; IV
 155; VII 46, 74-75, 140, 189; VIII 115;
 XII 35
 αἰσθητήριον XII 34, 36
 αἰσθητός II 106; XI 79; XII 35
 αἰσχρός VII 133, 202
 αἰσχύνη VIII 84; X 114
 αἰτέω X 133
 αἰτία I 116; X 69; XI 112; XII 160
 αἰτίαμα VII 98
 αἴτιος I 15; V 90; VII 66
 αἰφνιδίως IX 107
 αἰών I 39, 98; II 156; III 53, 82; IX 51;
 XI 14
 αἰωνίζω XI 91
 αἰώνιος VI 68; VII 79; IX 12; X 89, 90-
 91; XII 67
 ἀκαιρος X 114
 ἀκαμπής VII 127-128
 ἀκανθα VII 38
 ἀκίβδηλος VII 77
 ἀκοή I 72; XII 107
 ἀκολασία VII 134
 ἀκολασταίνω VII 199-200
 ἀκόλαστος V 165
 ἀκολούθως X 24
 ἀκόρεστος V 132
 ἀκορέστως IV 71
 ἀκοσμία I 138; VII 87
 ἀκούσιος II 141, 208, 254; IV 90; VIII
 23; IX 10; X 4, 8; XII 50

* L'indice comprende tutte le parole del commentario, ad eccezione dell'articolo, di *καὶ*, *μὲν*, *δέ*. Si noti che ho tralasciato i vocaboli del testo dell'*Ecclesiaste* e tutti quelli del commentario stampati in corsivo; quest'ultimi, infatti, riprendono sempre espressioni bibliche.

- ἀκούω **V** 38; **VII** 7, 159; **IX** 145; **X** 66
 ἀκρατής **VII** 28
 ἀκρατος **II** 86
 ἀκριβής **VIII** 33, 151
 ἀκριβώς **I** 74; **VII** 70; **VIII** 82, 150
 ἀκρόασις **I** 73
 ἀκροατής **VII** 37
 ἀκτίς **XI** 49
 ἀκων **XII** 154
 ἀλήθεια **I** 65, 67, 74; **II** 153; **V** 89; **VII** 187; **IX** 49; **XII** 105, 108, 110, 118, 120, 138
 ἀληθής **XII** 106
 ἀληθινός **I** 120
 ἀληθῶς **I** 97; **IV** 88; **V** 55; **X** 70
 ἀλλά **I** 46, 91, 94, 97, 108, 120, 138, 142; **II** 11, 40, 114, 161, 189, 193, 209, 218, 231, 237, 243, 255, 261; **III** 4, 150; **IV** 92, 104, 119; **V** 80, 83, 157, 166; **VI** 61, 91; **VII** 9, 41, 65, 120; **VIII** 14, 21, 30, 49, 90; **IX** 21, 147; **X** 12, 27, 37, 93, 130; **XI** 9, 35, 56; **XII** 109, 161
 ἀλλήλων **III** 83, 99; **IV** 53
 ἀλλοῖος **I** 23
 ἀλλοιωτός **I** 88; **III** 54
 ἀλλος **I** 64bis; **II** 65, 66; **III** 65; **V** 79, 103, 168
 ἀλλοτε **I** 48, 122; **III** 26bis, 28
 ἀλογία **III** 132
 ἀλόγιστος **II** 100, 179-180, 226; **III** 59; **IV** 45, 59, 150; **VI** 70; **IX** 24
 ἀλογίστως **II** 89
 ἀλογος **I** 131; **II** 238; **III** 147, 154; **VI** 59; **IX** 42; **X** 113; **XI** 111
 ἀλόγως **VI** 69
 ἀλυπος **IV** 146
 ἀλυσιτελής **I** 16, 130; **VII** 113; **XI** 114; **XII** 99, 100
 ἀλωτός **IX** 104
 ἀμα **V** 21; **VII** 218; **X** 117; **XII** 31
 ἀμάραντος **II** 163
 ἀμαρτάνω **IV** 20, 28
 ἀμάρτημα **X** 5, 11
 ἀμαρτία **I** 93; **V** 33; **VII** 11, 12, 13, 27, 64, 138, 146; **VIII** 81, 85
 ἀμαρτωλός **II** 256; **III** 118; **IV** 20; **VIII** 86
 ἀμέλεια **XI** 74
 ἀμετανόητος **IX** 16
 ἀμετρος **X** 115
 ἀμηνστία **VI** 37; **X** 70
 ἀμοιβή **IV** 23, 85; **VIII** 109; **IX** 46
 ἀμπελος **II** 60
 ἀμυνα **IV** 10; **V** 132, 135; **VII** 162; **IX** 149
 ἀμφιρεπής **II** 44
 ἀμφότερος **II** 157; **IV** 57-58, 113, 125, 147
 ἀν **I** 85; **II** 37, 75, 156; **III** 55, 72; **V** 23, 148; **VII** 97; **VIII** 118, 140; **IX** 71, 74, 157; **XII** 11
 ἀναβάλλω **XI** 101
 ἀναβλέπω **II** 97
 ἀναγγέλλω **VII** 96; **VIII** 33
 ἀναγκαῖος **II** 211, 217, 259; **IV** 57; **V** 151, 158; **IX** 95; **X** 111; **XI** 5
 ἀνάγκη **IX** 92-93, 125, 143
 ἀνάγω **Prol.** 4; **I** 104; **IV** 130; **X** 26-27; **XII** 80-81, 92
 ἀναδεικνυμ **XII** 54
 ἀναιρεσις **III** 21; **VII** 13
 ἀναιρέω **VII** 130
 ἀνακαλύπτω **XII** 57
 ἀνακρίνω **VIII** 19
 ἀναλαμβάνω **V** 157-158
 ἀναλίσκω **VI** 89
 ἀναλλοίωτος **I** 91, 99
 ἀναλογία **I** 158
 ἀνάλυσις **I** 38; **III** 152
 ἀναλύω **I** 40; **VI** 56; **XII** 80
 ἀναμάρτητος **II** 116
 ἀναμένω **XI** 103
 ἀνανήφω **II** 97
 ἀνάξιος **VIII** 13
 ἀναξιως **X** 26
 ἀναπαύω **IV** 57
 ἀναπέτομαι **III** 154
 ἀναπολόγητος **XII** 57-58
 ἀνάστασις **IV** 106; **IX** 26; **XII** 71-72
 ἀναστέλλω **VII** 63-64
 ἀναστρέφω **I** 54; **XII** 31
 ἀναστροφή **XI** 16
 ἀνατέλλω **I** 41, 43; **XII** 48
 ἀναφύω **X** 44
 ἀναχαιτίζω **X** 114
 ἀνδρεια **II** 207; **IX** 46
 ἀνδρώδης **II** 21
 ἀνεμος **I** 46; **XI** 42, 45
 ἀνενδεῶς **XI** 24
 ἀνενδοτος **IV** 58; **X** 54
 ἀνεξερεύνητος **VII** 183
 ἀνεξιχνίστος **VII** 179
 ἀνεπικώλυτος **IX** 67
 ἀνεπικωλύτως **Prol.** 9
 ἀνερυθρίστως **VII** 229-230
 ἀνεσις **II** 43; **IV** 55; **V** 98; **VI** 40; **VII** 68; **VIII** 124; **IX** 144

INDEX VERBORUM

- ἄνευ II 245; X 82
 ἀνέχω VIII 75
 ἀνήρ VII 214, 215, 217, 218; IX 122
 ἀνθίστημι IV 114
 ἀνθος XII 54
 ἀνθρώπινος II 243; III 3, 153; IV 39;
 VII 165-166; VIII 72, 122, 136; X 87;
 XII 40, 69
 ἀνθρώπος I 10, 21, 24, 88, 92, 106, 121-
 122, 129; II 37, 75, 118, 162, 165, 204,
 236, 251-252; III 39, 53, 56, 65-66, 73,
 82, 105, 129, 132, 146, 148, 150; IV 6, 32,
 87; V 26, 155, 163, 166; VI 9bis, 42, 58,
 81-82, 86, 88; VII 10-11, 14, 36, 37, 99,
 140, 142, 153, 229; VIII 29, 42, 67, 114-
 115, 136, 150; IX 101; X 80; XI 6; XII
 28, 67, 74, 106, 129, 149-150, 161
 ἀνιαρός VIII 105; XII 9
 ἀνιμάω I 52
 ἀνιστάω IV 104 - cf. ἀνίστημι
 ἀνίστημι IV 95-96; XII 41 - cf. ἀνιστάω
 ἀνίσχω I 45
 ἀνόητος II 190; IX 19
 ἀνοια II 114, 125; VII 192
 ἀνοικονόμητος VII 128
 ἀνομβρία XII 14
 ἀνόνητος I 9, 130; II 7, 91, 179, 194, 231;
 III 35, 150; IV 67; V 41, 130; VI 16, 61,
 85; VII 117; XII 100-101
 ἀνονήτως II 262; VII 113
 ἀνόρθωσις II 60; III 21-22
 ἀνοχή XI 50
 ἀνταμοιβή XI 10
 ἀνταποδίδωμι VIII 76
 ἀντί VIII 151; X 108, 124
 ἀντιβαίνω II 20
 ἀντίκειμαι IX 94
 ἀντιπίπτω VIII 14
 ἀντιποιέω IX 28
 ἀντιπράττω VII 61
 ἀντιφέγγομαι VIII 19
 ἀνύπαρκτος I 84, 85; XI 102
 ἀνυπόστατος I 142
 ἀνύω IV 195
 ἀνω II 127; III 154; X 92 - ἀνωτέρω I 21
 ἀνωθεν X 86; XI 55; XII 121
 ἀνωμαλία IV 69
 ἀνωφελής II 99, 213; IV 44, 76; V 83;
 VI 70, 93; XI 101
 ἀνωφελῶς X 74
 ἀξία VIII 27, 148; XII 29
 ἀξιάγαστος II 59
 ἀξιοζήλωτος X 109
- ἀξιος XI 7, 35
 ἀξιώ II 205; VI 33; IX 126; X 110, 117;
 XII 106
 ἀπαγγέλλω IV 97; IX 147
 ἀπαθῶς XI 107
 ἀπαιτέω XII 163
 ἀπαλλάττω IV 157; IX 13; X 110; XII 51
 ἀπαναισχυντέω VII 230
 ἀπαντάω II 138; IX 11, 99
 ἀπαραλείπτως II 117
 ἀπαρεγκλίτως VII 218
 ἀπάρτι III 98, 102; IV 21; VI 80
 ἀπάρχω XI 69
 ἀπας I 5, 9, 39, 121; II 155; III 19, 47, 52,
 72, 81; IV 6, 17, 25, 38, 144; V 59, 85;
 VII 112, 178, 229; VIII 66, 134, 141; IX
 154, 155; X 123; XI 108; XII 42, 117,
 126, 146, 161
 ἀπατάω VIII 113; IX 52, 80
 ἀπάτη I 118; VIII 112, 119; IX 39
 ἀπατηλός VII 198
 ἀπειλέω XI 86; XII 151
 ἀπειλή V 61; XII 151, 152
 ἀπειψι (εἰψι) I 49; VI 36; IX 79
 ἀπειρος VII 182
 ἀπερισκέπτως V 8
 ἀπέρχομαι III 114-115, 117, 160; XII 67
 ἀπέχω XII 136, 147
 ἀπιστέω XII 152
 ἀπλῶς I 119; VII 219
 ἀπό Tit. 2, 5; Prol. 2, 4; I 40, 42, 44, 47,
 48, 49, 52, 135; II 137, 160, 161, 201; III
 51, 52, 86, 151, 158; IV 56, 129, 155; V
 63, 68, 153, 157; VI 40; VII 32, 43, 89,
 146, 193, 221, 227; VIII 13, 41-42, 80;
 IX 90; X 47, 50, 55, 57, 71; XI 110, 111;
 XII 45, 72, 128
 ἀποβάλλω II 202; VII 29; X 49-50, 51;
 XI 111; XII 7, 12, 32-33
 ἀπογινώσκω IV 98; XI 55
 ἀποδίδωμι VIII 148; XII 81, 83, 89-90
 ἀποδύω XII 41
 ἀποθήκη V 81
 ἀποθησαύρισις VI 17
 ἀποθνήσκω IV 18, 27
 ἀπόκειμαι VIII 26
 ἀποκερδαίνω VI 19
 ἀποκρούω VIII 43; IX 122, 140; XI 46,
 58
 ἀπολαμβάνω VII 122; VIII 109-110; XI
 10
 ἀπόλαυσις II 41, 103, 104, 238; III 116,
 157; VIII 116; IX 52-53, 67, 73

- ἀπολαυστικός IX 70
 ἀπολάύω V 84; VIII 123; XI 13, 102
 ἀπόλλυμι III 25; IV 118; VII 118; XI 8
 ἀπολύω IV 133
 ἀπομάχομαι II 20
 ἀπόμοιρα IX 153
 ἀπονέμω II 64; VII 9, 74; VIII 27-28;
 XI 12
 ἄπονος I 124; III 41
 ἀπορρίπτω II 202
 ἀποσκοπέω II 112, 119
 ἀποστερέω V 85, 101
 ἀποστρέφω II 187; VIII 16, 149
 ἀποστροφή IX 49; XI 85
 ἀποταμιεύομαι V 57; VIII 25
 ἀποτάσσω II 74
 ἀποτέλεσμα III 74
 ἀποτελέω XI 48
 ἀποτίθημι XII 53
 ἀποτινάσσω III 51
 ἀποτυγχάνω II 207; VII 144; VIII 79;
 IX 150
 ἀποτυχία IX 100; XI 43
 ἀποφαίνω XII 102
 ἀποχή V 44
 ἀπρακτέω IV 51; XI 59; XII 31
 ἀπρεπής II 11; VII 40
 ἀπροαιρέτως VI 57
 ἀπρονόητος V 54
 ἀπραόπτως IX 105
 ἀπροσδοκήτως IX 102
 ἀπώλεια III 105; V 117; X 69; XI 30
 ἀρα VI 54
 ἀργύριον VII 78; XII 75
 ἀργυρος II 70
 ἀρδεία II 64
 ἀρδεύω XI 21
 ἀρδω I 53
 ἀρετή I 134, 137, 140, 164, 166; II 107,
 212; IV 117; VI 56, 64; VII 30, 69, 91,
 94, 115, 120, 133, 136, 144; VIII 22; IX
 13; XI 28, 54, 55-56; XII 125
 ἀριδήλως VII 96
 ἀρκέω XI 74; XII 131
 ἀρκτος I 48, 49
 ἀρουρα XI 50
 ἀρρην II 72
 ἀρρητος XI 52
 ἀρτι IV 25
 ἀρτος V 164; XI 6
 ἀρχετυπία VIII 31
 ἀρχή I 107, 116, 152; II 43; VII 12, 87,
 181, 186; XI 73, 75, 76; XII 93
 ἀρχικός IX 42
 ἀρχιτεκτονία XI 33
 ἀρχω VII 45; XII 73
 ἀρχων IV 9; X 104, 111, 132
 ἀσαφής VII 226
 ἀσεβέω VIII 48
 ἀσεβής VII 154
 ἀσεμνος VII 28
 ἀσθένεια XI 104
 ἀσθενής IV 100
 ἀσκέω II 143
 ἀστατος I 61; II 41
 ἀσταχυς XI 48
 ἀστήρ XII 13
 ἀστρον I 22
 ἀσυγκρίτως VI 84
 ἀσύνετος VII 36, 65, 197
 ἀσυντελής II 154
 ἀσφαλῶς V 103; X 48
 ἀτελεσφόρτος XI 75
 ἀτελεύτητος XI 14
 ἀτελής X 103
 ἀτενίζω V 88
 ἀτιμάζω II 16; IV 125
 ἀτονέω II 207; XII 38
 ἀτρεπτος I 94; III 71
 αὐ V 36; XII 162
 αὐθίς I 164; VIII 107; XII 83, 89, 93
 αὐξάνω I 153, 165; IV 43, 51; VI 85
 αὔριον XI 10
 αὔστηρός VII 28
 αὔτάρκεια IX 96
 οὐτός Prol. 6; I 14, 15, 37, 40bis, 42,
 67, 71, 159; II 18, 20, 124, 137bis, 142,
 159, 167, 178, 187, 189, 191, 193, 210,
 211, 226bis, 227, 229, 230, 239bis, 252,
 253bis; III 24, 35, 50bis, 52, 57, 69, 74,
 76, 84, 86, 88, 90, 106, 117, 132, 151, 152,
 157, 159; IV 5, 8bis, 17, 38, 52, 57, 67,
 70, 71, 72bis, 85, 86, 91, 97, 98, 100, 102,
 130, 132, 135, 136, 150, 158; V 12, 60, 63,
 81, 86, 87, 91, 116, 117, 119bis, 120, 121,
 123, 127, 128, 147, 149bis, 153, 156,
 167bis; VI 10, 11, 12bis, 16, 30, 31, 67,
 86, 92, 93; VII 6x, 63, 79, 89, 92, 121,
 122, 129, 132, 141, 145, 157, 161, 166, 181,
 183, 185, 186, 189, 213, 231; VIII 13, 18,
 19bis, 33, 65, 69, 74, 80, 82bis, 84, 89,
 113, 118bis; IX 41, 46, 48, 102, 108, 121,
 124-125, 126, 139, 140, 142-143, 143, 149,
 152, 154, 156; X 40, 43-44, 69, 81, 82,
 83, 84bis, 89, 107, 114, 116bis, 120, 124;
 XI 5, 7, 58, 84, 87; XII 38, 55, 67, 72

- 73, 73, 81, 84, 87, 88, 107bis, 109, 147,
 155, 159, 160, 162, 163
 αύτοσχεδιάζω I 108
 αύτοψία I 72
 αύχήν II 14
 ἀφαιρέω II 129; III 86; VIII 40; XII 83
 ἀφάνεια IX 79
 ἀφανῆς VIII 145; XI 52
 ἀφανίζω V 39; IX 50
 ἀφανισμός I 107
 ἀφανῶς V 59; XI 59
 ἀφθαρσία III 57, 58-59
 ἀφθαρτος I 91, 94; VI 82
 ἀφίστημι VII 125
 ἀφόβως V 39
 ἀφοράω II 262
 ἀφορμή V 117
 ἀφρόνως IX 146; X 7, 27
 ἀφροσύνη II 115, 152; IV 125-126; V 15;
 IX 157-158; X 70-71; XI 113
 ἀφρων II 127, 130, 138, 141-142, 150, 155,
 165, 168; IV 127, 148, 159, 160; V 23;
 VI 61; VII 33; IX 153, 155, 156; X 22,
 66
 ἀχρηστος II 153
 ἀώρος VI 34

 βάθος V 10; VII 183; XII 125
 βαθύς IX 120
 βάλλω X 42
 βαραθρώδης XI 29
 βαρέω V 100
 βάρος VII 45
 βαρύς X 107
 βάσανος III 123
 βασιλεία I 118; IV 126, 130, 134, 136, 147
 βασίλειος I 152
 βασιλεύς II 71; IX 119; X 131
 βασιλεύω I 3, 154; II 76; IV 128; X 102
 βασιλικός IX 42, 140
 βδελύσσομαι II 175; VII 231
 βῆμα VII 100
 βιβλίον XII 137
 βιβλος XII 135
 βίος I 24, 36; II 38, 138, 158; III 19; V 21,
 127; IX 43, 155; XII 31, 38, 74, 77, 84
 βιοτή III 113, 160; VII 92; IX 74, 91-92
 βιόω III 120-121; VI 46; VII 8; VIII 84,
 118
 βιωτικός II 257
 βλάβη VIII 67; X 35
 βλάπτω VII 156; VIII 73; X 36, 133
 βλάσφημος VIII 15
- βλέπω II 101, 127, 129; V 91, 156; VI 68;
 XI 42
 βοήθεια VII 138; XI 58
 βοηθέω IV 95; VII 145
 βόθρος X 36-37
 βολή III 23
 βόρειος I 42; XI 21-22
 βορρᾶς I 44, 47bis; XI 46
 βούκεντρον XII 122
 βουκόλιον II 68
 βουλή II 116; V 23
 βούλημα VIII 21
 βουλητός VII 141; VIII 18; IX 76
 βουλομαι I 22; II 107; IV 43; VII 88;
 VIII 141; X 21
 βραδύνω V 22
 βρασμός II 16
 βραχύς V 12; VII 213, 214-215; IX 118,
 153
 βρόχος VII 200
 βρῶμα V 35
 βρῶσις II 238; V 150; VIII 116; IX 64
 βυθός II 159; IX 47; X 69
- γαλήνη VII 42
 γάννυμαι VIII 24
 γάρ Prol. 7; I 11, 26, 37, 66, 87, 98, 105,
 125, 138, 142, 163; II 5, 18, 85, 101, 126,
 129, 154, 168, 178, 215, 230, 244; III 6,
 34, 52, 58, 72, 93, 130, 146, 153; IV 42,
 75, 127, 137, 148; V 13, 24, 25, 64, 83,
 94, 121, 125, 128, 134, 154, 161; VI 16,
 38, 41, 58, 70, 90; VII 69, 131, 137, 179,
 197, 214; VIII 12, 17, 20, 29, 32, 42, 48,
 87, 113, 136, 139, 140, 149; IX 16, 22, 31,
 105, 144, 154; X 49, 52, 69, 81, 85, 118,
 133; XI 16, 51, 75, 90; XII 14, III, 153
 γαστήρ V 35; VI 34; X 105
 γε II 73; IV 108; X 60
 γεέννη XI 34
 γέλως II 10, 17; III 22; VII 28, 37
 γένεσις I 37, 39; III 33; V 121, 125-126;
 VII 118bis; IX 22; X 80, 83, 85, 110;
 XII 79, 89
 γενναῖος I 22
 γενναῖος IV 113
 γέννησις VII 15; IX 28
 γεννητικός III 100
 γεννήτωρ X 68
 γένος II 75; IX 123; XII 69
 γεύω VI 36, 56; VII 91
 γεώργιον V 79
 γῆ I 37, 38bis, 53, 120, 122, 130; II 178,

- 210; III 151, 152; IV 30, 68; V 63, 64, 115, 122, 148; VI 8, 55, 93; VII 143; VIII 66, 70, 122; IX 19, 51; X 19; XI 15, 21; XII 81, 89, 90
 γηίνος I 24; II 188, 203, 219, 226; VIII 104, 123; IX 75
 γῆρας XI 104
 γῆρος IV 126
 γίνομαι I 85, 86, 88, 89, 98, 100, 102; II 32, 45, 66-67, 112, 118, 260; III 88, 100-101, 102; IV 30, 131, 137, 147, 149; V 65, 133, 152; VI 29, 40; VII 37, 66, 93, 130; VIII 14, 73; IX 104; X 10, 80, 81, 84, 107; XI 20, 78; XII 34, 148
 γινώσκω I 121, 156, 157-158, 158; II 37, 137, 242; III 42; VI 38, 80, 87; VII 93, 186, 213, 216; IX 70, 116
 γνησίως V 26-27
 γνώμη IV 150
 γνωρίζω VI 81
 γνῶσις I 155, 157, 160, 162, 163, 164, 165; II 206; IV 101; VII 69, 78; VIII 29; IX 45, 78; X 66, 86; XII 105, 106
 γνωστικός IX 97
 γνωστός XI 45
 γοῦν II 169; III 160; V 12; VII 198; XI 23
 γράμμα VII 47
 γραπτός III 103
 γραφή XII 120, 127
 γρηγορέω II 231-232
 γύμνωσις II 13
 γυνή III 24; VII 195, 202, 212, 214, 216, 227, 219; IX 70
 δαίμων XI 56, 59
 δάκρυον XI 7
 δακρύω IV 7
 δαπανά VII 117
 δαψίλεια V 83; IX 97
 δαψιλής II 63-64; VII 78; VIII 28
 δαψιλῶς IX 65
 δείκνυμι II 218; III 159; VII 77; X 125
 δεῖλαιος II 87-88
 δελέασμα II 85
 δένδρον II 61; III 20; XI 21
 δεξιά X 57
 δεξιόμαι IV 9; X 124
 δεξιός VII 227
 δεσμεύω IV 53; VII 197
 δεσμός IV 133; XII 75
 δεσμωτήριον IV 128
 δεσπόζω II 191
 δεσποτεία XII 154
 δεσπότης VIII 17; X 25, 109; XII 8, 92
 δεύτερος III 121
 δέχομαι Prol. 6; II 62, 167; VII 35-36
 δέω (deficere) III 69, 72; IV 94; V 90, 159; VII 165; IX 150; X 12; XI 5
 δῆ I 88; III 120; IV 129; V 126; VII 93, 152; IX 106, 116; XI 31, 81, 82; XII 45
 δηλαδή I 61; II 4, 112, 201; III 65; IV 17; V 7; VI 8; VII 85; VIII 103; X 3; XI 20; XII 117
 δηλονότι I 115; II 83, 175; III 19, 112; IV 84; V 78; VI 80; VII 211; IX 64; X 79; XII 7
 δηλόω X 82
 δημιουργία III 48
 δημιουργός I 100
 διά c. gen. Prol. 1, 5; I 14, 52, 72, 157; II 206, 208; III 66, 88, 106; V 22, 125, 127, 133, 134, 148, 152; VI 16, 19, 65; VII 6, 118, 145, 191, 199; VIII 48, 70; IX 66; X 65, 67, 124, 132; XI 23, 42, 49, 52, 90, 92; XII, 7, 34, 35, 36bis, 79, 127, 129
 διά c. acc. I 61, 87, 93, 121, 134, 138bis, 140, 166; II 88, 118, 255; III 39, 49, 68, 69, 97, 151; IV 129, 136; V 12, 67, 99, 130; VII 31, 67, 71, 87, 92, 182; VIII 32, 77, 78; IX 142; X 59, 111, 124; XI 7, 44, 59, 73, 83, 85, 113; XII 69, 150, 155, 159
 διαβάινω I 70; XII 110-111
 διαγράφω XII 119
 διάγω III 40; V 94
 διαγωγή VI 69
 διαδέχομαι II 189-190, 194
 διαδιδράσκω I 66
 διαδοχή III 83, 99-100
 διαζεύγνυμι III 24
 διαθερμαίνω IV 106
 διάθεσις III 54-55; IV 116; VII 28-29, 96; IX 48; X 50
 διαιρέω X 47
 διαιωνίζω III 4
 διακενής II 263
 διακόπτω VII 43; XII 75
 διακρίνω VII 224; X 45-46, 55
 διάκρισις VII 191
 διαλαμβάνω I 74-75
 διαλάμπω XII 49
 διαλανθάνω XII 107
 διάλληλος III 5
 διαλογίζομαι II 5, 152, 153, 154; III 117, 129, 130, 161; V 36; VII 155; IX 78, 157; X 7; XI 108-109

- διαλογισμός **IX** 90
 διαλύω **XII** 57
 διαμαρτάνω **VII** 201
 διαμένω **I** 86; **III** 89; **VI** 90-91
 διαμονή **III** 84, 96
 διανοέομαι **II** 150; **VII** 162, 179
 διανόημα **IV** 157; **IX** 80
 διανοητικός **IV** 154; **XI** 106
 διάνοια **II** 22; **VII** 199
 διαπορεύω **II** 92
 διαπράττω **II** 164-165; **IV** 161; **VI** 47, 55; **VIII** 109; **XII** 30
 διαρρήγνυμι **III** 26
 διαρρύομαι **III** 155
 διασκορπίζω **I** 117; **V** 71
 διασπάω **III** 52; **IV** 73
 διάστασις **VIII** 44
 διαστολή **II** 13
 διαστρέφω **I** 135
 διασώζω **IX** 141
 διατρέχω **X** 134
 διαφέρω **IX** 23
 διαφεύγω **IX** 121
 διαφθείρω **V** 117; **XII** 76
 διαφορά **VII** 70
 διάφορος **Tit.** 5; **II** 70, 108
 διαχέω **VII** 35
 διάχυσις **II** 11-12; **IX** 65; **X** 123
 διδασκαλία **Prol.** 4; **I** 115; **II** 253; **IX** 97; **XII** 123
 διδασκαλικός **I** 73-74
 διδάσκαλος **X** 58
 διδάσκω **I** 67, 96; **XI** 23; **XII** 106, 120
 δίδωμι **I** 155; **III** 103-104; **V** 157; **VI** 45; **VII** 152, 178; **VIII** 65-66, 118, 119; **IX** 71; **XI** 71
 διεγέίρω **XII** 124
 διεξάγω **VIII** 138
 διέξειμ **VI** 69
 διεξέρχομαι **II** 59, 117; **VII** 184; **IX** 73, 156
 διηνεκής **V** 101-102
 διηνεκώς **I** 36-37
 δικαιολογέομαι **VI** 83
 δικαιοπραγέω **VII** 143
 δίκαιος **III** 118; **IV** 19, 24; **V** 52, 57; **VII** 115, 123bis; **VIII** 104, 108, 111bis, 143; **IX** 16-17, 24; **XII** 53, 162-163
 δικαιοσύνη **V** 22; **VII** 73, 77, 119; **XI** 83, 85
 δίκη **III** 131
 δίκην c. gen. **II** 33; **VIII** 89; **XI** 51; **XII** 56
 δίκτυον **IX** 103
 διό **II** 107; **VII** 122
 διόλου **II** 219
 διόπερ **I** 12, 164; **III** 34; **V** 43
 διορατικός **II** 126
 διορθόω **VII** 29
 διορθωσις **III** 101
 διότι **II** 115, 157, 176, 188, 203, 225, 251; **III** 159; **IV** 90, 149, 160; **V** 8, 23, 40, 55, 87, 152, 163; **VI** 14, 34, 91; **VII** 14, 28, 37, 46, 64, 68, 76, 135, 142, 163; **VIII** 16, 26, 28, 82, 104, 114, 122; **IX** 27, 47, 76, 98; **X** 7; **XI** 8, 91, 112; **XII** 32, 66, 137, 148, 161
 δίχα **IV** 109
 διψάω **XI** 20-21
 διώκω **V** 90; **VII** 190
 δόγμα **III** 114, 116
 δοκέω **I** 103; **II** 237; **III** 97, 147, 155; **VII** 115; **VIII** 77, 79
 δόξα **I** 139; **II** 239; **IV** 137; **VI** 10; **VIII** 103, 112; **IX** 153; **X** 22
 δοξάζω **III** 133
 δουλεία **II** 43; **V** 93; **X** 109
 δουλεύω **V** 165-166; **VII** 125
 δοῦλος (ό) **V** 98; **VII** 159, 162; **X** 25, 26
 δοῦλος **VII** 131
 δράκων **X** 41
 δράω **IV** 74
 δρόμος **I** 26, 45; **IV** 93, 103; **IX** 92, 93
 δυάς **IV** 116, 117
 δύναμι **I** 67, 137, 142; **II** 31, 205; **III** 34, 84-85, 159; **IV** 10, 50; **VIII** 16, 39-40, 43, 67, 88, 136, 141; **IX** 76, 121; **X** 56, 133; **XII** 11
 δύναμις **I** 161-162, 163; **III** 88; **V** 86; **VII** 74, 139; **VIII** 145; **X** 53; **XI** 57; **XII** 26, 157
 δυναστεία **I** 152; **V** 53, 56
 δυναστεύω **IX** 146; **X** 130
 δυνατός **IV** 97, 127
 δύνω **I** 41, 43
 δύο **IV** 84, 87, 93
 δυσέκνιπτος **X** 12
 δυσίσταος **X** 60
 δυσπαράδεκτος **X** 59
 δυσπραγέω **II** 176
 δυσπραγία **VII** 72
 δύσφημος **II** 165
 δυσχεραίνω **V** 81
 δυσχερώς **VII** 44
 δωρέομαι **VI** 9; **XII** 92, 128

- δῶρον III 75; IV 9-10, 159; V 53, 160; X 86, 124, 132
- έάν IV 92, 104, 110; V 52; VI 29; VII 163; X 3, 56; XI 21, 75, 79, 81 - cf. κάν
έαρ XII 49
- έαρινός XII 54
- έαυτοῦ I 74, 165; II 24, 31, 127, 165; III 51, 160, 161; IV 26, 43, 50, 54, 94; V 133, 134, 160; VII 124, 223; VIII 47; IX 52, 151; X 36, 41, 45, 48, 49, 91, 121; XII 156
- έάω V 88, 156, 165
- έβδοματικός XI 12
- έγγίζω VIII 13
- έγκαταδέω II 88
- έγκαταλιπτάνω II 165-166, 189
- έγκατοικέω VII 65
- έγκρατεια VII 72
- έγώ Prol. 3, 5, 8, 10; I 38, 98, 102, 115, 151, 154bis, 156, 158, 159; II 12, 23, 31, 34, 35bis, 76, 77, 84, 89, 90bis, 91, 97, 98, 118, 142, 151, 178, 187, 188, 202, 242; III 19, 49, 51, 52, 59, 87, 101, 104; V 65; VII 71, 95, 113, 178, 194; VIII 66, 113, 120, 138, 142; X 20; XII 91, 135 - έγωγε VII 167
- έθέλω II 45; IX 66; XII π - cf. θέλω
- έθω X 107
- εἰ I 95, 101; II 31, 191, 205, 206, 215, 237, 259; III 66, 97, 153, 155; IV 90; V 81, 82, 153; VI 57, 59, 80; VII 62, 145, 156; VIII 12, 105, 108; IX 72; X 47; XI 5, 103 - cf. έάν
- εἰδος IV 6
- εἰκαῖος II 89, 228
- εἰκῇ II 217; VI 35; VII 158; IX 72
- εἰμί I π, 17, 36, 62, 83, 84, 86, 87ter, 91, 92, 95bis, 96, 97bis, 101, 103, 104, 130, 141, 160; II 125, 155, 158, 190, 203, 217, 243; III 4, 47bis, 70, 75, 82, 85, 90, 96, 122, 147, 149, 150, 153, 156; IV 55, 84, 124, 126, 127, 129, 146, 156, 159; V 7, 13, 24, 26, 54, 59, 67, 82, 91, 129, 134, 147, 160; VI 42, 66, 86, 92; VII 6, 10, 16, 27, 41, 85, 90, 97, 123, 128, 143, 154, 155, 184, 185, 211, 215, 216, 223, 225; VIII π, 15, 32, 44, 49, 86, 136; IX 20, 41, 51, 68, 69, 98, 117, 157; X 21, 55, 71, 86, 103, 105, 123, 130, 132; XI 45, 52, 59, 91; XII 137-138, 155, 162
- εἰρηγεύω III 28
- εἰρκτή IV 129
- εἰς (vel ἐς) Tit. 2; I 38, 40, 42, 51, 54, 135; II 63, 72, 74, 155, 205, 206, 210, 214, 260, 261, 263; III 29, 47, 151, 152; IV 5, 51, 56, 128, 130; V 80, 117, 122, 125, 128, 156; VI 30, 35, 36, 37, 47, 55; VII 13, 76, 126, 138, 152, 162, 197, 220; VIII π, 66, 70, 73; IX 105; X π, 22, 36, 40, 71, 92, 123, 135; XI 5, 31, 34, 58, 60, 70, 76, 101; XII 14bis, 29, 67, 72, 73, 79, 125, 148
- εἰς I 64, π6; II 115; III 150; IV 86, 87bis, π9; π6; VII 35, 212, 215; IX 149; X 73; XII 128, 138
- εἰσαγωγικῶς Prol. 3-4
- εἰσδύνω XII 126
- εἰστρέω I 52
- εἰστροή I 56-57
- εἴσω II 19
- εἴται III 20bis, 27bis
- εἴτε II 156bis, 158bis, 161bis, 190bis; III 124bis; IV 87bis, 93, 94, 106, 107, 133, 134; V 66ter, 98, 99; VI 35, 36; VII 97bis; IX 20bis, 29bis; XI 25, 28, 46, 48; XII 151, 152, 162bis
- εἴτουν I 36, 129; II 59, 150, 242; III 47; IV 5, 124; V 52; VI 54; VII 112; VIII 65; IX 90; X 65; XI 42; XII 99
- ἐκ (vel ἐξ) Prol. 6bis; I 25, 37, 40, 53, 64, 102, 107, 158; II 74, 124, 202, 210, 258; III 29, 35, 47, 72, 83, 90, 97, 99; IV 7, 22, 128; V 116, 119, 131; VI 15; VII 62, 87, 130, 155, 187, 188, 190; VIII 16, 70, 110, 120; IX 18, 39, 92, 106; X 19, 67; XI 26, 46, 47, 48, 56, 70, 80, 103; XII 8, 78, 80, 82, 83, 89, 102, 104, 117, 130
- ἐκαστος II 161; III 66, 121; IV 42; VII 74, 96; VIII 18, 27, 87, 146-147; IX 100
- ἐκάτερος II 74; IV 27
- ἐκβασίς XI 60
- ἐκδαπάνω V 102
- ἐκδημία VIII 42
- ἐκδίδωμι II 5, 87; VIII 152
- ἐκδιώκω XI 112
- ἐκείθεν XII 90
- ἐκείνος III 124; IV 32; V 85; VI 45, 57; VII 122; VIII 90; IX 70; XI 92
- ἐκθηλύνω II 21
- ἐκκαλέω IX 53
- ἐκκενόω I 57
- ἐκκλησία I 5
- ἐκκλησιάζω I 108
- ἐκκλίνω VII 221

- ἐκκοπή III 20; V 39
 ἐκλαμβάνω II 215
 ἐκλέγω II 75; X 46
 ἐκλείπω I 40
 ἐκνευρίζω II 23
 ἐκούσιος II 208; VIII 22; XII 51
 ἐκουσίως IV 103
 ἐκπαιδεύω Prol. 4-5
 ἐκπεραίνω IX 145
 ἐκπίπτω IV 130; V 154; VI 34, 39
 ἐκπτωσις III 93
 ἐκρίζωσις XI 74-75
 ἐκροή I 57
 ἐκσπάω X 41
 ἐκτείνω IV 53; X 120
 ἐκτελέω I 21
 ἐκτήκω IV 54
 ἐκτός II 153; III 156; VIII 115
 ἐκτρέπω IX 17-18
 ἐκτροπή VI 64
 ἐκτρωμα VI 55
 ἐκφέρω VII 39; X 65, 68
 ἐκφεύγω III 131; V 65; VI 65; VII 135-
 136, 157; VIII 90
 ἐκφοβέω V 60
 ἐκφωνέω II 73
 ἐλαττών XII 32
 ἐλαφρός IX 92
 ἐλεγχός XII 58
 ἐλέγχω II 212-213; IV 99; V 60; X 43
 ἐλεος XI 9, 13
 ἐλεύθερος X 110
 ἐλευθερών XII 71
 ἐλευσίς XII 47
 ἐλίσσω I 37
 ἐλλειψις I 139; VI 64; VII 120, 136; XI
 27
 ἐλλιπής IX 69
 ἐλπίζω II 40; XI 57
 ἐλπίς II 87, 132, 255; IV 105, 108; V 62;
 VIII 23; IX 25, 30; XI 84
 ἐμαυτοῦ II 5, 66, 87, 88, 141, 152; III 118,
 129; IV 75
 ἐμβρύον VI 34, 41; XI 51
 ἐμμένω II 37; V 39; VII 120
 ἐμμέριμνος III 38
 ἐμός II 68, 72, 177, 189, 192, 194; VII
 181; IX 117; XII 134
 ἐμπαθής IX 14
 ἐμπίπλημι I 71; IV 55; V 99; VI 32, 59
 ἐμπίπτω IX 105; X 36
 ἐμπιστεύω VI 14-15
 ἐμποιέω I 105
 ἐμπονος I 156
 ἐμπροσμός II 139-140
 ἐμφρων IV 146; VII 27; X 112
 ἐμφύσημα XII 91
 ἐν Prol. 10; I 4, 24, 37, 49, 64, 71, 74, 85,
 98, 102, 118, 120bis, 124, 151, 154, 159,
 161, 165; II 31, 35, 44, 45, 89, 91ter, 99,
 100, 102, 112, 118, 126, 127, 129, 152, 162,
 204, 207, 209bis, 215, 218bis, 225, 230,
 238, 239; III 32, 33, 65, 70, 71, 82, 115,
 122, 149, 157, 160; IV 6, 9, 30, 51, 53,
 85, 93, 94, 98, 105, 118, 136, 147, 148,
 154bis, 156; V 9bis, 53, 57, 69, 83, 91,
 98, 118, 120, 123, 129, 130bis, 132, 135,
 147, 151, 159, 166; VI 31, 37, 39 6bis, 61,
 62, 86, 88, 89, 92; VII 28, 30, 31, 33, 34,
 48, 63, 71, 72, 76, 89, 91, 92, 112, 113,
 121, 140, 141, 159, 184, 213, 214bis, 215,
 216, 217; VIII 44, 68bis, 72, 79, 119,
 122bis; IX 22, 26, 30, 40, 46, 65, 73, 91,
 93, 103, 116, 121, 122, 141, 149; X 44, 89,
 91, 110, 112, 118, 119, 131, 132; XI 9, 11,
 13, 22bis, 25bis, 28, 31, 32, 73, 78, 104,
 106; XII 25bis, 29, 33, 39, 48, 66, 85,
 87, 110, 127, 134, 138, 156, 163
 ἐναέριος X 134
 ἐναντίος I 136, 161; II 162; III 30, 34,
 124; VI 8r; VII 97, 193; IX 12, 20, 99,
 107; X 50-51, 55
 ἐναντιότης III 19
 ἐναπομένω II 104-105; XII 109
 ἐναποπνίγω IX 151-152
 ἐνάρετος II 260; VII 6
 ἐνασχολέω I 69
 ἐναφίημι X 39
 ἐνδάκνω X 39
 ἐνδεής II 217; IV 131; IX 156
 ἐνδεια IV 57; XI 8
 ἐνδείκνυμι III 33
 ἐνδεῶς V 98
 ἐνδίδωμι IV 90
 ἐνδον VII 42, 65
 ἐνδοξος XII 47
 ἐνδυναμώ XII 55
 ἐνεκεν II 142; VIII 106
 ἐνέργεια I 69, 163, 164; II 103-104; III
 33; X 11; XI 81; XII 15, 28, 33, 39
 ἐνεργέω I 23, 140, 162; II 102-103; IV
 52; VII 140; X 9, 9-10; XII 152
 ἐνεργητικός XII 156-157
 ἐνήχησις XII 108
 ἐνθα III 113, 116
 ἐνθεν VIII 124; XI 61; XII 130

- ἔνθεος V 21
 ἔνθυμέομαι IV 127
 ἔνθυμημα V 38
 ἔνιαυτός I 25
 ἔνισχύω V 86-87; X 53
 ἔννοεώ IV 150
 ἔννοια Tit. 5
 ἔνσαρκος III 106
 ἔνταλαιπωρέω II 101-102
 ἔνταῦθα XIII 43
 ἔνταυθοῖ XI 92
 ἔντεῦθεν II 83; IV 51, πο; VII 133, 223;
 VIII 16, π3, π34; X 54; XI 54; XII 153
 — cf. κάντεῦθεν
 ἔντολή I 90; III 40, 101; IV 158; VII 93,
 222; VIII 20; X 42, 49, 92; XI 77; XII
 70, 147-148, 152, 153, 161, 164
 ἔντρος II π
 ἔντυγχάνω IX 122
 ἔνύπαρκτος VI 90
 ἔνώπιον V 8; VII 199; VIII 84, 150
 ἔξαρτάω II 229; IV π5
 ἔξαφανίζω V 42-43
 ἔξερευνάω VIII 139
 ἔξετάζω II 107, 170; VII 164, 179, 188
 ἔξέτασις I π; III 121; IV 5; VII 212;
 VIII 87; XII 101, 163
 ἔξης II 77
 ἔξήχησις VII 39
 ἔξιλεόδομαι IX 15
 ἔξις I 164
 ἔξιστημι V 54; VI 92; VII 99, 124; X 6,
 73
 ἔξουσία II 69; V 65, 157; VI 14; VII
 140; VIII 17; X 6, 20
 ἔξουσιάζω X 107
 ἔξω II 151; VII 123
 ἔξωθεν II 66
 ἔσικα II 152
 ἔπαγγελία V 23; IX 30
 ἔπαγγέλλω XI 84
 ἔπάγω V 167; VIII 68; X 20-21, 89
 ἔπαιγωγή III 71
 ἔπαιγωγός X 4
 ἔπαιθλον II 164
 ἔπαινέω IV 149; VIII π4; ἔπαινετέος
 VII 45-46
 ἔπαιρω IV 101; V 57
 ἔπαναλαμβάνω XII 93
 ἔπαπολαύω IX 65, 72
 ἔπαρκέω IV 56; V 80, 159; VI 13, 16;
 XI π
 ἔπαύξω XI 49
 ἔπει XI 15, 93; XII 68
 ἔπειδή I 17, 83; VI 66; VIII 152; IX 155
 ἔπειδήπερ VI 19-20
 ἔπειπερ VI 71; X π4
 ἔπεισάγω I 90
 ἔπεκεινα IV 158; VII 123
 ἔπεκτείνω VIII 88
 ἔπευφραίνομαι V 167
 ἔπέχω II 17
 ἔπηρεάζω XI 59
 ἔπήρεια XI 56
 ἔπι c. gen. I 38, 55, 122; V 64; VII 100,
 143; XI 21
 ἔπι c. dat. I 84; II 98, 131, 164, 166, 231;
 III 84, π8, 122, 148; IV 91, 100; V 37,
 38, 54, 59, 62, 67; VII 80, 142, 165, 166,
 201; VIII 14, 26, 28, 44, 45, 84, 87, π5,
 π7, 135, 151; IX 15, 26; X 89, 90; XI
 72, 89, 91, 108; XII 10, 47
 ἔπι c. acc. Prol. 4; III 148; VI 30; VIII
 75; X 135; XI 6, π2
 ἔπιβάτης X 25
 ἔπιβουλεύω V π9; VII 226; X 40
 ἔπιβουλή X 37
 ἔπιβουλος X 39
 ἔπιγίνομαι I 106
 ἔπιγνωσις I π6
 ἔπιγραφή Prol. 10
 ἔπιδημία VII 224; VIII 4π
 ἔπιδρομή II 139
 ἔπιθολόω V 88
 ἔπιθυμέω IV 71
 ἔπιθυμητής V 78
 ἔπιθυμητικός XII 158
 ἔπιθυμία II 84-85; IV 73; V 132; VI 60;
 VII 126, 134, 197; IX 24
 ἔπικαρπία II 191
 ἔπικηρος VI 61
 ἔπικουρία IV 91
 ἔπικρατέω IX 10
 ἔπικρατής II 32
 ἔπιμέλεια II 62; VIII 10; X π6, 120; XI
 57
 ἔπιμελέομαι VII 131-132; XI 72
 ἔπιμνήσκομαι I 123-124; III 40-41
 ἔπινοέω II 192
 ἔπινοια IV 50; VII 196; IX 125
 ἔπιορκος IX 17
 ἔπιπληξις VII 35
 ἔπιπολάζω VI 9
 ἔπιπονος X 12
 ἔπισης II 39
 ἔπισκοπέω XI 30

- ἐπίσταμαι VI 63; VII 226; VIII 82, 150;
 X 107
 ἐπιστήμη I 159; IX 78-79
 ἐπιστημονικός VII 190
 ἐπιστήμων IX 95
 ἐπιστρέφω VII 88, 129; VIII 142; XII 72
 ἐπιστροφή III 103
 ἐπισυμβάνω III 97; IV 69-70; IX 102
 ἐπισυνάγω I π, π5; VII 212
 ἐπιτεχνόμαι X 35
 ἐπιτήδειος IV 52; IX 92
 ἐπιτήδευμα VII 198; VIII 69
 ἐπιτηδεύω VIII 67
 ἐπιτυγχάνω II 206; III 55-56
 ἐπιτυχία XI 43
 ἐπιφάνεια I 70
 ἐπιφέρω V 123, 126; X 131; XII 86
 ἐπιφορά II 255; VIII 23
 ἐπομαι III 54
 ἐποφείλω II 210; III 50
 ἐπώδυνος V 168
 ἔραμαι IX 71
 ἔραω V 89
 ἔργαζομαι IV 95; VI 41, 44; VII 115,
 144, 217; VIII 106; IX 13, 101; XII 148,
 155
 ἔργασία II 42; IV 52; VII 133; XI 54,
 71, 76; XII 124-125
 ἔργον II 98, 113, 114, 117, 161, 178; III 114,
 157; IV 31, 39, 99, 109; V 22, 39,
 67; VII 76, 119, 191; VIII 46, 47, 49, 71,
 81, 144; IX 15, 19; X 104; XII 161
 ἔρευνα VIII 142; XII 110
 ἔρευνάω I 63; VII 213; XII 117
 ἔρμηνεία Tit. 1, 2; VII 226
 ἔρχομαι II 69; V 25; VI 37; IX 64, π8;
 XII 10
 ἔρως VII 202
 ἔρωτησις VII 68
 ἐσπέρα XI 70
 ἐσχατος I 105
 ἐτερος II 99, 177, 189, 213, 237, 252, 262;
 III 156; IV 5, 55, 67, 90, 92, 95bis, 102,
 107, 110, 113; V 63, 64, 156; VI 13, 14,
 15; VII 119; VIII 90, 115; X 13, 56; XI
 34; XII 102, 137
 ἔτι II 61; IV 29; VII 49, 191; IX 43, 50
 ἐτοιμος VII 62
 ἔτος VI 54
 ἐναγγέλιον V 69
 ἐναφέστησις V 68
 ἐνάρεστος IV 161; V 68
 ἐνδοκέω V 66
 ἐνεργετέω V 85; XI 90
 ἐνεργετικός III 72; V 90
 ἐνημερία II 42
 ἐνθηνέω X 23
 ἐνθύ (c. gen.) VI 65
 ἐνθυμία III 67
 ἐνθύς (-εῖα, -ύ) I 135; VII 221
 ἐνθύς II 20
 ἐνθύτης XII 120
 ἐνκαίρως X 112
 ἐνκαρπία XI 56
 ἐνκαρπος XI 48
 ἐνκληρία I 107
 ἐνκόλως IV 117-118
 ἐνκταῖος VII 35
 ἐνμέθοδος IX 148
 ἐνόδιος XI 113
 ἐνποιία III 67, 69, 70; V 152; VI 19
 ἐνπορέω II 245; III 73; V 161
 ἐνπορία IV 54; X 132
 ἐνπραγέω II 176
 ἐνπραγία VII 72
 ἐνρίσκω I 75; II 99, 107, 166, 231; IV 41;
 VII 114, 118, 183, 215; XI 22-23, 31,
 35, 75
 ἐνσεβής III 114, 116
 ἐνσπλαγχνία VII 8
 ἐντελής IX 123
 ἐντονος XII 28
 ἐνφημία II 163
 ἐνφραίνω II 88-89
 ἐνφροσύνη II 105; IV 22; VII 33; VIII
 114; IX 31; XI 102
 ἐνφρόσυνος VII 15
 ἐνφρων IX 96
 ἐνχαριστέω XI 89
 ἐνχαριστία IV 22
 ἐνχάριστος III 68; VII 72-73
 ἐνχαριστως VIII 23
 ἐνχή V 25
 ἐνώδης IX 69
 ἐφέλκω VII 7; IX 103-104
 ἐφεσις Prol. 9-10; III 51
 ἐφήμερος V 164
 ἐφίημι II 86
 ἐφίστημι XII 51-52
 ἐχθρός IV πι, π13; VII 228, 230; IX 149
 ἔχω I 20, 66; II 75, 100, 103, 163; III 32,
 83, 84, 152, 158; IV 8, 68, 91, 107, 108;
 V 44, 78, 92, 98; VII 97, 132, 135, 140,
 182; VIII 17; IX 79; X 117; XI 14, 24;
 XII 89, 135, 146, 156, 160
 ἔως XI 14, 72, 105

- ζάω I 123; IV 25, 29; V 162; VI 43, 54; VII 90; IX 29; XI 88
 ζεῦγος XII 123
 ζῆλος IX 49
 ζημιόω IV 75
 ζητέω I 119; III 24; XI 88; XII 158
 ζόφος II 24
 ζωή I 125; III 39, 175, 227; III 38, 41, 56, 66, 75, 158; IV 145; V 40, 129, 149, 163; VI 30, 66, 69, 88, 92; VII 79, 90, 94, 99, 122, 121; VIII 49, 89; IX 23, 26, 41, 46, 70, 72, 104; X 122; XI 9, 11, 12, 87; XII 9, 29
 ζῷον II 67; III 147, 149
 ἡ II 100, 105, 177, 214, 262; III 91; IV 42, 107, 127, 131; V 25, 53, 128; VI 80, 81; VII 14, 45, 59; IX 146; X 80, 131; XI 21, 31, 34, 35, 72, 73bis; XII 40
 ἡγεμονεύω X 27
 ἡγεμών II 126
 ἡγέομαι III 49-50; VI 46
 ἡγουν I 3, 83; II 10, 124, 225; III 32, 129; IV 67; V 21, 147; VII 58; VIII 10; IX 39; X 19; XI 5; XII 25
 ἡδη Prol. 1; I 97; VIII 80
 ἡδονή I 140; II 6, 17, 86-87; III 157; V 165; VI 60; VII 11, 34; IX 65, 73; XI 111
 ἡδουπάθεια X 105, 115; XII 45
 ἡδύς II 36; VI 40; VIII 108, 116; IX 29, 51, 72; XI 78; XII 43
 ἡδω II 105
 ἡθικός Prol. 3
 ἡθικῶς I 72
 ἡκω XI 45
 ἡλιακός XI 49
 ἡλικία II 39, 41; XI 103
 ἡλιος I 25, 41; XI 80; XII 12
 ἡλος XII 125
 ἡμέρα I 24, 25; II 125, 227; III 115; V 57, 149; VI 89; VII 10bis, 15, 67, 69, 113, 122; XI 9, 46; XII 10, 25
 ἡμέτερος Prol. 2; IV 111; VII 230-231; X 85; XII 78
 ἡρέμα IX 144
 ἡρεμέω II 230
 ἡσυχάζω III 27
 ἡτοι I 9, 151; II 97, 187; III 3, 81; IV 38, 154; V 98; VII 6, 178; VIII 134; IX 139; X 102; XI 101; XII 134
 ἥχος VII 38
 θάλασσα I 51, 52, 54, 55; IV 40
 θάλπω XI 26
 θάνατος II 106, 140; III 20, 147; IV 18, 21, 27, 104; V 43, 127, 167; VI 31; VII 9, 10, 12, 16, 130, 194; VIII 47, 49, 70; IX 25, 50, 77; XII 70, 71
 θαρραλεότης IV 39
 θάρρος XI 55
 θαυμάζω I 103; VIII 72-73; XII 27
 θέα I 71
 θεάμαι I 129, 155; II 124; III 74; IV 11; V 52, 147; VI 8, 38; VII 181; VIII 69; IX 127
 θεῖον II 166
 θεῖος I 90; II 236, 244, 260; III 48, 101, 131; IV 39; V 44, 58, 65, 161; VII 93, 220, 222; VIII 15, 20, 21, 41, 142, 145; IX 30, 98; X 4, 20, 38, 42, 49, 52, 81; XII 91
 θέλημα V 59; XI 88; XII 119
 θέλω XII 128 - cf. ἡθέλω
 θεόγραφος XII 135
 θεολόγος cf. index nominum
 θεοποιέω III 58
 θεός Prol. 6; I 5, 86, 92, 98, 122, 138; II 116, 163, 245, 251, 259; III 39, 48, 50, 52, 57, 58, 75, 81, 87, 96, 102, 114, 117, 119; IV 26, 29, 84, 97, 103, 135, 156, 158, 161; V 8, 9, 21, 24, 26, 37, 55, 66, 67, 149, 155, 160, 163, 165; VI 9, 13; VII 71, 86, 96, 119, 121, 125, 126, 135, 142, 145, 155, 158, 167, 178, 192, 199, 217, 219, 230; VIII 11, 12, 16, 46, 69, 70, 75, 78, 83, 88, 119, 135, 139, 146, 149; IX 15, 66, 71; X 6, 7, 70, 133; XI 10, 13, 23, 32, 53, 58, 89; XII 40, 55, 68, 119, 130, 147, 149, 150, 160, 161
 θεράπαινα II 65
 θεραπεία X 9
 θεράπων II 65
 θέρμη IV 108; XI 48-49
 θέρμός XII 49
 θεωρέω IV 88; IX 91; XII 104
 θεωρητικός IV 96, 99, 107
 θεωρία I 68; IV 93; VI 67; VII 48, 185
 θηλιος II 72
 θήρ III 105
 θήρατρον IX 106
 θηρεύω VII 195
 θηρίον II 139
 θησαυρίζω V 116; VI 11
 θησαυρός II 69; V 123; XII 76
 θλιβερός VII 15

- θλῖψις V 130; XI 92
 θνήσκω IV 17, 21; IX 26, 28, 44
 θρηνέω IV 7
 θρύψις II 15
 θυμήρης VIII 108
 θυμικός XII 158-159
 θυμός II 228; V 134; VII 65, 162; XI 110
 θύρα XII 36
- ἴασις III 21
 ἔδιος I 45, 54, 69; IV 50; V 9, 158; VIII 76; IX 15; XII 13, 85
 ἵκανός IV 131; VIII 75
 ἵνα II 252, 253, 254; III 50, 92; IV 71, 98;
 V 37, 133, 165; VII 121, 158, 166, 227;
 VIII 83; XI 24; XII 33, 147, 148
 ἴνδαλμα I 65
 ἴός X 40
 ἴππος X 25
 ἴστημι III 34; VI 62; X 103; XII 88
 ἴστορέω I 67
 ἴσχυρός VI 84; VIII 39, 73; IX 94; X 54
 ἴσχυς VIII 74; IX 139; X 112; XI 105;
 XII 28
 ἴσχύω I 70; VI 82-83; VII 85
 ἴσως VI 32; VII 67, 165; X 9
 ἴχθύς IX 102-103
 ἴχνος II 105
- καιγχασμός VII 40
 καθά IV 129
 καθαίρω VII 146
 καθάπερ V 125; IX 151
 καθαρός II 23; VII 77; IX 68; XI 106-
 107
 καθαροὶ II 209; X 12
 καθαρῶς V 88
 καθελκύω II 4
 καθίστημι II 12; IV 128; VII 124
 καθόλου I 63; XII 78
 καθοράω I 23; II 97; IX 80
 καθυποτάσσω II 32
 καίπερ II 242, 259; VIII 74
 καιρός III 5, 120, 122; VII 90; VIII 25,
 26, 28, 29, 43, 44, 48, 49, 89; IX 99, 101,
 107, 142; XI 14-15; XII 10
 καίτοι X 60
 καίω VII 38
 κακία I 102, 138; II 107; VII 29-30, 32,
 89, 94, 120, 135; VIII 48, 71, 106; IX
 13, 22, 40; X 36, 71; XI 26, 29; XII 57,
 147
- κακοπάθεια VII 117-118
 κακοπραγία VI 8
 κακός I 107, 142, 161; IV 23; V 38, 45;
 VI 36; VIII 80; IX 49, 155; X 54 -
 χείρων II 33; VII 122; X 46, 47
 κακούργος VI 33
 κακόν VII 160
 κακώς II 167; V 71; VII 8; VIII 84
 κάκωσις II 214; X 19, 131
 καλέω VI 80
 κάλλας VII 198
 καλός Prol. 9; I 141, 164; II 38, 237, 239;
 III 65, 74, 93, 156; IV 54, 85, 96, 105,
 118; V 24, 130, 136, 150, 154bis; VI 81;
 VII 41, 58, 60, 73, 131, 213, 216; VIII
 77, 79bis, 82, 85, 114; IX 91, 154, 157;
 XI 73, 75, 79; XII 156 - καλλίων V
 93; VII 27
 καλύπτω VIII 151; IX 47
 καλώς II 164; V 71; VII 17, 163; X 117
 κάματος I 123; II 187, 192; IV 58; VIII
 122; X 90
 κάμινος V 36
 κάμνω I 64
 κάνω I 136; II 207, 258; III 85; IV 86, 125,
 135; VI 42; VIII 139; IX 41, 141; X 21,
 130; XI 87
 κάντυε οὐθεν I 15, 123; II 34, 212; III 73-74,
 155; IV 28; V 35, 92, 156; VII 126,
 160; IX 20, 52; X 88; XI 10, 31, 110;
 XII 88, 100
 κανών IV 117
 καπνός VII 38
 κάπταρις XIII 56
 καρδία II 85; VIII 146
 καρπός XI 43, 50; XII 54
 καρποφόρος II 62
 καρπόω II 67
 κατά c. gen. I 115; IV 113; VII 27, 157,
 162, 223, 230; IX 118; X 5, 20, 41, 53,
 136
 κατά c. acc. Tit. 1; I 56, 61, 70, 75, 89,
 99, 134, 139, 152; II 36, 102, 131, 138,
 141, 157, 169, 177, 238, 258; III 4, 29,
 59, 118, 129, 156; IV 93, 94, 103, 116; V
 56, 65, 135, 150, 153; VI 33, 64, 65; VII
 9, II, 12, 59, 91, 95, 114, 120, 136, 141,
 164, 180, 186, 187, 189, 199, 212; VIII
 27bis, 40-41, 118, 138bis, 147, 148bis;
 IX 29, 30, 50, 75, 117, 123, 148; X 43;
 XI 27, 55, 57, 60, 84; XII II, 29, 33, 45,
 52, 71, 73, 153
 καταβάλλω VIII 22; IX 94; XI 43, 57

- καταβολή XI 69
 καταβομβέω VII 39
 καταγγέλλω Prol. 7
 καταγίνομαι XII 100
 καταγινώσκω II 170; VII 17; IX 19-20
 κατάγω IX 106; X 27
 καταδέχομαι VI 63
 καταθύμιος VI 11; VIII 76; IX 77-78
 κατακαίω XII 126
 κατακρίνω I 122; III 39; VII 86, 98-99; XII 70-71
 καταλαμβάνω III 81; IV 144; V 115; VII 180, 184, 191, 211, 217; VIII 104-105, 107, 115, 121, 138, 140, 140-141, 143; IX 108; X 79; XI 25; XII 10, 118
 καταλέγω II 75
 καταλείπω III 160; VII 6; X 83, 84
 κατάληψις VII 181; VIII 136; X 87
 κατάλυσις III 21
 καταλύω X 38
 καταμαλάσσω II 22
 κατανοέω I 19; III 38, 87, 112; IV 5-6, 67; VII 85, 112, 194; VIII 66; IX 90; X 19; XI 82; XII 103
 κατανόησις I 14
 καταντάω XII 73
 καταπαύω VII 47
 καταπειθής X 123
 καταπίνω II 33
 καταπίπτω II 254
 καταπλήσσω XII 48
 καταπράττω II 38
 καταράμαι VII 160, 164
 καταργέω Prol. 8
 κατασκέπτομαι IV 38; VIII 65, 121, 134; X 24-25
 κατασκευάζω II 63; XII 137
 κατασκευή II 61
 κατασοφίζομαι VII 124
 κατασπείρω XII 156
 κατάστασις I 105; VIII 33
 κατατολμάω IV 39-40
 κατατρίβω I 24
 κατατρυφάω IX 64
 καταυλέω XII 43-44
 καταφέρω VII 161
 καταφρονέω VIII 87; IX 126, 142; XI 54
 καταψηφίζομαι V 40
 κατεπείγω IX 144
 κατέχω VIII 47; X 49
 κατηγορία VII 42
 κατοικέω XI 33
 κάτω III 155; IX 28; XII 86
 καύσων IV 41; XII 51
 κέλευσις XII 40
 κενοδοξία I 134-135
 κενός I 9; IV 137; V 128
 κερδαίνω III 92; V 153
 κέρδος II 91; III 158; V 127, 158; VI 62; VII 75; VIII 117; IX 73; XII 103, 130
 κεφαλή IX 69; X 42
 κινδυνεύω X 46
 κίνδυνος IV 40
 κινέω VII 46, 62
 κίνημα VIII 146; XI 106
 κίνησις II 180, 226; III 5, 53, 60; XII 15, 85, 88
 κλαυθμός III 22
 κλείω XII 37
 κλέπτης II 19
 κλέπτω VII 227
 κλόνος II 12
 κοινός VII 16
 κολάζω II 18; VIII 107
 κόλασις II 15; III 113; V 61; X 91; XI 86, 90-91
 κομίζω II 164; IV 23
 κοπετός III 22
 κόπος VI 40
 κόρος II 40; V 78
 κοσμέω VII 91; XII 107
 κοσμοκράτωρ X 23
 κόσμος I 137; IV 29; V 125; VII 85; VIII 72; IX 117; XII 66
 κρατέω I 65
 κρείττων cf. ἀγαθός
 κρημνώδης XI 29
 κρίμα VII 182; VIII 121, 135, 142
 κρίνω II 170; III 119; XI 31
 κρίσις II 177; III 115, 123; V 53, 58; VIII 25, 26-27, 28; IX 27, 98, 117
 κριτήριον VIII 90
 κριτής IV 24; VI 83
 κρυπτός X 131
 κρύπτω VIII 70, 144; XI 80
 κτάσιμαι II 66, 127, 129, 257; III 86, 155; IV 89, 101, 135; V 102, 103, 120; VII 30, 79, 137; VIII 83, 86; IX 67, 142, 148, 150; X 68
 κτήμα IV 42
 κτήνος III 161
 κτήσις II 62
 κτίζω XII 149
 κτίσις VII 126, 142; XII 118, 127
 κτίσμα III 57; XI 53

INDEX VERBORUM

- κτιστός XII 15
 κυκλικός I 50
 κυκλικώς VII 185
 κύκλος I 36, 45, 55; XII 30, 39
 κυκλών XII 72
 κυοφορέω XI 51
 κύριος V 69; X 92; XI 30, 78
 κυρίως Prol. 9; I 95
 κωλύω VIII 40
- λάβρος VII 38
 λαθραίως II 19; VI 36; X 57
 λάκκος XII 88
 λαλέω III 27; VII 153
 λαμβάνω II 6; III 91, 151; IV 87, 113; V 162; VI 31, 43; X 6, 20; XII 79, 82, 90
 λαμπρός IV 23-24; IX 68
 λαμπρότης VII 76
 λανθάνω V 11, 37
 λάρυγξ X 67
 λατρεύω V 27
 λέγω (*dicere*) Tit. 4; I 3, 10, 20, 57, 96, 159; II 10, 21, 25, 44, 132, 156, 236, 263; IV 72bis, 87, 110, 112, 119, 136; V 91; VI 42; VII 66; VIII 65; IX 108; X 125; XII 84, 145, 160
 λειτουργός V 58
 λείψανον II 105
 λεπτύνω VII 48
 λήγω IV 19
 λήθη I 102, 104; II 159; IX 47
 λῆξις II 106
 ληστής II 139
 λίαν V 124; VI 8
 λίθος III 23
 λογίζομαι I 85, 151; II 140-141
 λογικός III 147; XII 91
 λογισμός VII 221; IX 14; X 45, 112
 λογιστικός XII 157
 λόγος I π, 63, 67, 74, 99, 101; II 170; III 89, 91bis, 104, 150; IV 89, 98; V 7, 12; VI 45; VII 45, 155, 159, 187, 212, 220; VIII 10, 138, 146; IX 143; X 65, 79, 88; XI 109; XII 93, 102, 109, 118, 119, 122, 126-127, 131, 145, 163
 λοιπόν Prol. 4; I, 75; II 167; III 30, 104; IV 101; V 159; VI 86; VII 183, 223; IX 152; XI 102
 λοιπός III 120, 148, 154; VIII 116; XII 13
 λυγισμός II 14; VII 41
 λυπέω V 133, 134, 135; VII 165
 λύπη II 42
 λυσιτελέω I 12, 15, 84, 162
- λυσιτελής IX 145
 λύτρον X 5
 λυτρόω XI 93
 λυττάω IX 40
- μαίνομαι II 10
 μακαρίζω IV 17, 25
 μακάριος I 124
 μακράν VIII 81
 μακροβιόω VII 120-121
 μακρός VI 30, 47
 μακρύνω III 102; VIII 13, 71
 μᾶλλον IV 25; VII 45; IX 145
 μαμωνᾶς V 69
 μανθάνω VI 91; XI 53; XII 146
 μαραίνω XI 51
 μάταιος Prol. 7; I π, 139; II 209; VI 89; VII 192; VIII 117
 ματαίότης I 17, 62, 83, 83-84; VIII 152
 ματαίόφρων II 261
 μάχαιρα X 137
 μάχη VIII 45
 μάχομαι III 28
 μεγαλοφωνία IX 146
 μέγας II 63, 214; IV 93; X 10 - μείζων V 81 - μέγιστος IV 74; VIII 112; IX 117 - μεγάλα II 218; IV 10
 μέθεξις II 131
 μεθίστημι III 112-113
 μεθύω VII 14
 μελέτη I 156; VII 157
 μέλλω II 156-157, 256; V 62; VIII 24, 32, 33, 148; XI 14
 μελώδημα XII 43
 μεμελημένως I 119
 μένω I 39, 55; II π; III 84; VI 62; VII 18; X 104
 μερίζω X 73
 μέριμνα IV 76; V 99, 118, 168
 μεριστός X 73
 μέρος I 43, 45; II 74; IV 26; XI 12, 80
 μεσημβρία I 48, 49
 μέσος II 125; XII 127
 μεσότης VI 65
 μεστός IV 41
 μετά c. gen. IV 22, 55, 124, 125; VI 83; VII 38, 69, 73, 79, 178; VIII 10, 134; IX 70, 144
 μετά c. acc. I 106; III 48, 159; IV 106; VI 92; VII 99; IX 25, 77; X 81, 82, 83, 85; XI 73; XII 66, 81
 μεταβατικώς VII 187
 μεταβολή XII 27

- μεταγενής IV 148
 μεταδίωμι X 58; XI 24
 μετακινέω VII 42
 μεταλαμβάνω X 112
 μετάνοια VIII 46, 48; IX 15
 μεταρριπτέω V 63
 μεταστρέφω X 51
 μεταφέρω II 201; IX 90; XII 28-29
 μετέρχομαι VII 69
 μετέχω II 151
 μετουσία IX 50
 μετοχή XII 33
 μετριοφρόνεω IV 100
 μέτρον I 69; VI 89
 μέχρι (-ς) II 37; IV 25; IX 16; XI 70
 μῆ I 75, 138; II 83, 205, 207, 209, 218, 236,
 238, 254; III 47, 51, 55, 66, 86, 92, 156;
 IV 7, 29, 30, 50, 52, 89, 98, 100, 101, 106,
 133, 148; V 7bis, 21, 24, 25, 33, 37, 54,
 80, 81, 99, 165; VI 36, 37, 40, 44, 59;
 VII 6bis, 97, 119, 122, 124, 128, 130,
 131, 133, 145, 152, 156, 158, 191, 195, 220,
 227; VIII 11, 12, 46, 69, 77, 78, 86, 110;
 IX 21, 27, 39, 45, 69, 72, 78, 121, 143,
 149; X 6, 7, 21, 37, 47, 72, 79, 87, 88,
 103, 119; XI 30, 45, 52, 59, 70, 74, 80,
 103, 108; XII 103, 109, 159
 μηδαμοῦ I 12; VIII 74
 μηδέ VII 66, 123, 155, 199; VIII 14, 85;
 X 131
 μηδεῖς I 103; II 99, 262; III 92, 149, 151, V
 122; VI 11; IX 23, 146; XI 34; XII 102.
 μηδοπωσοῦν VII 144
 μηκέτι XII 56
 μῆκος VII 181
 μήν (quidem) II 42, 73, 161; III 124; VI
 12; VII 97; VIII 45; IX 20
 μήπω III 112; VI 35
 μήπως XI 72
 μήτε I 15, 39, 40, 56, 57; III 113, 114; IV
 68, 69; V 36; VI 12bis, 56, 57; VII 125,
 127, 181, 182, XI 54, 55
 μήτις III 91; V 126; VI 47, 55; VII 58;
 IX 91
 μητρόπολις X 92
 μητρῷος VI 34, 39
 μικρός IV 91; V 68
 μικροψυχία VII 59, 155
 μιμέομαι X 116
 μίμησις II 258-259; VII 7
 μιμνήσκω XI 90
 μισέω III 27-28
 μισθαποδοσία II 256
- μίσος X 40
 μινήμη I 106; II 155, 163, 166; IX 126
 μινημονεύω II 160; XII 8
 μινημόσυνον IX 47-48
 μόλις I 64; VII 215
 μολύνω VII 134; IX 14
 μονή XII 68
 μονογενής III 89; VIII 146
 μόνον II 114; IV 107, 118; XII 159
 μόνος I 23, 64; II 90, 102, 115, 215; III
 158; IV 56, 111; V 152, 164; VII 156;
 VIII 117, 143; IX 27; X 67; XI 73, 131,
 139
 μονόν IV 68
 μοχθέω II 219, 243; III 35; VI 85, 87
 μυτὰ IX 151
 μύρον IX 68, 151
- ναυάγιον II 140
 νεάζω XI 103
 νεκρός VI 39
 νέκρωσις X 10
 νέος I 96, 97; IV 129, 145
 νεότης IV 124; XI 70, 103, 105, 113; XII
 8-9
 νεφέλη I 52; XI 47; XII 13
 νέφος XI 20, 80
 νηδύς VI 39
 νικάω IX 93
 νοερός V 87; VI 67; XI 81
 νοερώς I 155
 νοέω I 66; VII 141
 νόημα Prol. 2; II 24
 νοητός X 39, 57
 νομίζω I 96; II 4, 59; V 54, 154; VIII 111
 νόμος II 35, 36; III 103; X 38
 νόσος II 140; V 115, 124, 132; VI 17
 νότιος I 43; XI 21
 νότος I 47, 48; XI 48
 νοῦς Prol. 2; I 13, 64, 162; II 35, 127; IV
 88, 156; VII 48, 186; X 68; XII 37, 109
 νυκτερινός V 41
 νῦν I 87, 93, 103, 108; II 6; III 24, 25ter;
 VIII 31; IX 77
 νύξ II 126, 230; VIII 123
- δγδοαδικός XI 14
 δγκος I 152
 δε I 3, 57, 115; II 157; III 112; V 54;
 VIII 72; IX 44, 91, 116, 155 - τῆδε XII
 32
 δδεύω VI 65; XI 106
 δδηγέω II 34-35; IX 154

- δδός IV 155; VII 89; X 92
 δδούς II 13
 δδυνάω VII 160; X 44
 δδύνη II 227; III 69; IV 19; VII 12; X 89; XI 122; XII 153-154
 δδυνηρός IV 76; V 118, 125; VI 17; VIII 21
 δδυνηρώς I 123; III 40
 δδεν II 162; III 60; IV 45; VI 37; VII 165; XI 45; XII 138
 ολα VI 63; VIII 17; XII 122
 ολάπερ X 134; XII 54, 80
 οιδα II 178; III 155-156; VII 7obis; VIII 21, 31, 145; X 91; XI 15
 οικεῖος I 38; II 161; V 157
 οικείω IV 71-72
 οικέτης II 65
 οικέω VII 31-32
 οικησις VII 34
 οικητήριον IV 156; X 102; XII 67-68
 οικήτωρ X 106
 οικία VII 14, 31, 33; X 118
 οικονομέω V 66; VII 71; VIII 147-148
 οικονομία II 260; III 106; VIII 120, 135; IX 98; XI 52
 οίκος II 60; III 21
 οίκτος VII 8
 οίνος II 34
 οίνοχρός II 73
 οίομαι IV 94; IX 23
 οίον II 139; IX 117
 οίονεί II 18
 οίος IV 70
 οίοσοῦν VI 40
 δλιγάνθρωπος IX 118
 δλιγοχρόνιος V 163
 δλισθαίνω IV 103-104; VII 167
 δλίσθημα VII 166
 δλοθρεύω VII 194-195
 δλος I 14, π6; II 16; III 99; V 148; VII 36, 188; XI 79; XII 15, 101, 104, πο, 118, 129, 136
 δλως II 43; IV 8, 33; V 126; VI 37, 41, 56; VII 129, 199; IX 78
 δμβρος XI 42
 δμίχλη II 24
 δμμα I 23
 δμνύω VIII 12
 δμοιος II 154; III 100, 146, 149; V 120
 δμοίως II 157; III 30; VI 54; VII 94, 195; IX 11; X 25-26
 δμονοέω IV 105
 δμόνοια IV 107
 δμοῦ II 72, 99, 106; VIII 41; X 59
 δμοφυής X 35; XI 8
 δναρ V 14
 δντως I 104; II 37, 216; V 89, 129, 154, 166; VI 66; VII 224; VIII 79; XII 157
 δπή XII 35
 δπισθεν X 83, 84
 δπλον IX 119, 147
 δποιος II 156; VII 97; XI 15
 δπότε II 150
 δπου II 62; III 159; IV 108
 δππικός V 86
 δπως IV 160-161; V 102, 103; VII 97, 124, 130
 δπωσοῦν VII 159; VIII 85
 δρατός I 70; XII 37
 δράω I 96; IV 70, 117; V 92; VII 17, 211; VIII 31; XI 45, 79, 84, 107; XII 27
 δργή V 131; VII 27, 62; X 136
 δργίζω V 38
 δρέγω VII 138
 δρεξις X 113
 δρκος IX 17
 δρμή II 86; IV 45, 59; VI 70; VII 64
 δρνις X 134
 δρος XI 27
 δρας I 39, 42, 99
 δροφος X 119
 δρύσσω IX 120
 δρχημα III 22
 δς I 24, 99, 102, 166; II 40, π6, 160, 164, 166, 187, 192, 203, 204, 214, 238; III 32, 38, 84, 88, 90, 96, 121, 129, 154, 157; IV 7, 84, 155, 156; V 26, 38, 43, 44, 71, 115, 148, 149, 155, 166; VI 8, 9, 54, 62, 89; VII 8, 16, 79, 85, 90, 113, 137, 140, 142, 154, 156, 166, 189, 196, 224; VIII 27, 68, 110, 119, 138, 151; IX 18, 71, 72, 74, 80, 117, 118, 124, 125; X 19, 22, 24, 66, 91, 102, 105, 109, 121, 123; XI 13, 22, 25, 86, 108; XII 7, 11, 25, 29, 36, 82, 83, 86, 119, 120, 131
 δσον II 125
 δσος II 59, 76; III 47, 100; IV 70, 146; V 24; VIII 66, 118, 140; IX 157
 δσπερ I 86, 87, 91; II 41; III 132; IV 57, 126; V 42, 70, 147, 149; VI 8x, 85; VII 86, 211; XI 52; XII 11, 78
 δστις II 209; III 72, 89; VII 92; VIII 79; IX 28; X 70
 δστισοῦν I 22; II 69; III 25
 δστοῦν XI 51
 δταν V 71; IX 107; XI 20, 24

- δτε I 104; IX 99
 δτι I 89, 96, 103, 121, 131, 151, 159, 161; II
 102, 106, 124, 137, 141, 150, 179, 213, 242,
 263; III 35, 42, 65, 75, 81, 118, 119; IV
 19, 20, 23, 30, 32, 132, 144; V 37, 65; VI
 17, 84; VII 11, 41, 58, 60, 66, 70; VIII
 73, 75, 82, 141, 150; IX 10, 40, 43, 66,
 73, 157; X 106; XI 25, 36, 108; XII
 103, 106, 154
 δτπερ II 152; V 164; VI 44, 62, 87; VIII
 50
 ού I 85, 87, 93, 95, 97, 108, 119, 137, 142;
 II 11, 40, 84, 104, 114, 154, 160, 188,
 217bis, 237, 243; III 82, 84; IV 29, 69,
 91, 114, 117, 118, 127; V 23, 78, 79, 88,
 120, 156, 165; VI 13, 19, 31, 32, 33, 38,
 39, 43, 45, 54, 60, 82; VII 41, 59, 65,
 68, 70, 143, 163, 216, 225; VIII 16, 21,
 24, 32, 39, 49, 76, 85, 114, 140, 149; IX
 27, 42, 92; X 57, 79, 91; XI 8, 15; XII
 11, 107, 137
 ούδαιμως VI 46
 ούδε I 22; II 75, 100, 230; III 33-34, 130;
 IV 149; V 83, 161; VI 89; VIII 42, 44,
 87, 136; IX 43, 50, 93, 95, 126
 ούδεις II 176, 213, 244; III 3, 32, 65, 159;
 IV 149; V 11, 64, 128; VI 87; VII 183;
 IX 46; XII 139
 ούκετι VIII 29
 ούλον II 13
 ούν V 135; VII 35, 61, 122, 125; X 87
 ούρανιος V 58; XII 68
 ούρανός XII 25-26, 45
 ούς VII 39; X 135
 ούτε I 67, 68, 72; II 41, 42; III 86; V 162;
 VIII 45, 122bis; IX 77, 78bis, 96, 97;
 X 114; XI 43, 44
 ούτος Tit. 2; Prol. 3, 8bis; I 16, 45, 53,
 62, 73, 88, 96, 100, 101, 106, 108, 118,
 130, 137, 153, 165; II 21, 25, 33, 74, 76,
 90, 98, 104, 117, 160bis, 179, 190, 205,
 206, 208, 209, 213, 229; III 34, 49,
 58bis, 67, 86, 89, 90, 112, 130, 133, 146,
 158, 160; IV 11, 24, 30, 31, 41, 71, 86, 88,
 96, 131bis, 135; V 12, 27, 37bis, 40, 41,
 54, 60, 62, 67, 78, 82bis, 84, 85, 99, 120,
 124, 125, 129, 147, 152, 153, 157, 165,
 167; VI 11, 12, 15bis, 19, 33, 34, 43, 44,
 57, 60, 65, 88bis; VII 18, 31, 34, 41, 43,
 61, 68, 71, 75, 90, 122, 127, 132, 138, 156,
 161, 163, 178, 184, 194, 196, 198, 200, 211,
 214, 219, 229; VIII 13, 32, 77, 80, 87,
 105, 108, 112, 117, 120, 140, 143bis, 144,
 150-151; IX 14, 20, 23, 29, 42, 46, 47, 50,
 67, 70, 79, 98, 100, 103, 120, 127, 149,
 150, 157; X 21, 37, 50, 59, 83, 106, 113,
 115, 119, 120, 121, 124, 135, 136; XI 22,
 23, 31, 45, 72, 73, 74, 78, 92, 113; XII 8,
 28, 48, 78, 79, 92, 93, 102, 122-123, 131,
 137, 139, 146, 148, 158 - ούτοσί II 38;
 III 56
 ούτω(-ς) II 7, 16, 91, 118, 153, 169; III
 87, 120; IV 75, 115; V 15, 126, 159; VII
 15; VIII 39, 68, 119; IX 31, 52, 106; X
 58; XI 80; XII 48, 121
 ούχι IV 26; X 68
 ὄφελος I 20
 ὄφθαλμός I 68; II 85; V 87, 92; VI 67;
 XI 79
 ὄφις X 39, 57
 ὄχλησις VII 192
 ὄψις VII 40, 228
- παγίς IX 104
 πάθος V 36; IX 42, 46; X 53, 109; XI
 29, 74, 107; XII 7, 33, 51
 παιδαγωγέω Prol. 3; I 72-73
 παιδεία VIII 16-17; XII 154
 παῖς I 4; VI 29
 πάλαι II 69
 πάλιν I 41, 45, 48, 53, 92, 139; IV 95, 99,
 130; VII 119, 183; X 84; XII 71, 79
 παμβασιλεύς VIII 11
 παμπληθής II 71; IX 139
 πανάγιαθος XII 119
 πανάγιος XI 26
 παναρμόνιος II 72-73
 πανήγυρις XII 38, 74
 παντάπασιν XI 113
 πανταχόθεν II 86
 παντελής I 107; XII 14
 πάντη II 154; VI 16; VII 128; VIII
 143
 παντοδαπός V 15
 πάντοθεν IV 68
 παντοῖος II 61
 πάντοτε II 255
 παντουργός VIII 145
 πάντως I 5, 86, 161; II 251; III 96; IV
 50; V 115; VII 27, 88, 156, 228; VIII
 145
 πάνυ VII 213; VIII 10
 παρά c. gen. I 21, 86, 97, 99, 122, 129; II
 24, 162, 163; III 39; IV 24, 84, 112; V
 86, 162; VI 91; VII 71, 142, 153, 157,
 159, 167, 178, 217; VIII 19, 47, 71, 119;

- IX 71; X 116, 133; XI 10, 13, 58; XII 121
 παρά c. dat. I 100; II 66; VIII 103, 144; IX 64; X 48, 132
 παρά c. acc. I 153; II 38, 69; III 56, 91; IV 94; IX 71; X 122; XI 87, 136
 παραβαίνω III 41, 101-102; VII 222; XII 69, 153, 164
 παράβασις I 90; III 40, 98; VII 88, 93
 παραγίνομαι VI 35; VII 13
 παραγγωρίζω VII 126-127
 παράγω III 47-48; VII 75, 219
 παραγωγή I 101
 παράδεισος I 124; II 61
 παραδέχομαι IX 143
 παραδίδωμι II 159; X 69
 παραδύομαι II 19
 παράθεσις I 157
 παραίνεσις XII 134
 παραινέω V 43
 παραιτέομαι IV 135; VIII 45
 παραίτιος X 105
 παρακοή I 121
 παρακύπτω XII 34
 παράλογος II 14; VII 59
 παραμένω II 188-189; V 23
 παραμυθέομαι IV 8, 92, 102-103; V 62
 παράνοια II 113
 παραπέμπω V 34; XI 5, 34; XII 37
 παραπλήσιος VIII 106
 παραπλησίως IX 102
 παρατρέχω VI 91; VIII 89
 παράφρασις Tit. 1, 4
 παραφυλάσσω VII 156-157
 παρειά II 13
 πάρειμι (εἰμί) I 39, 75, 83; II 156, 175; III 53, 82, 157; V 129; VI 69, 92; VII 67, 90, 92, 94, 99, 112; VIII 147; IX 23, 51, 74; XI 12; XII 31, 40, 66, 74
 παρεκτείνω VI 30
 παρέπομαι V 14
 παρέρχομαι II 159
 παρέχω II 210, 258; V 34, 149, 155; VII 79
 παρηγορέω XI 91
 παρίστημι III 132; VII 100
 παροδεύω IV 145
 παροδικός II 179
 παροικία XII 67
 παροιμιακός Prol. 2
 παροίχομαι VII 66-67
 παρόμοιος VIII 109
 παροράω VI 67
 παρουσία III 122; VIII 88
 πᾶς I 10, 17, 36, 63, 83, 84, 95, 100, 129, 130, 153; II 7, 38, 39, 85, 87, 89, 97, 99, 102, 117, 170, 175, 177, 179, 187, 191, 202, 216, 225, 227, 243; III 4, 38, 55, 56, 66, 74, 82, 88, 96, 122, 149, 150; IV 41, 70; V 35, 43, 44, 55bis, 65, 67, 101, 128, 148, 153, 155; VI 10, 58, 84; VII 14, 32, 70, 91, 135, 138, 141, 144, 153, 186, 188, 189, 211; VIII 17, 26, 65, 135, 137, 138, 151; IX 10, 16, 19, 25, 40, 44, 51, 52, 66, 71, 75, 98, 125, 156, 157; X 104, 105, 122; XI 6, 53, 81, 87, 89, 90, 101, 104, 107, 111; XII 44, 100, 103, 105, 129, 145, 147, 163
 πάσχω IV 131; VI 57; XII 29
 πατήρ II 116; VI 29
 παύω II 103; III 35, 97; IV 20-21, 28; VII 45; XI 70; XII 35-36, 85
 παχύνω VII 47
 πεζοπορέω X 26
 πείθω III 93; IV 100; XII 134
 πεῖτρα II 6, 45, 112, 124; IV 30, 147, 148; V 151; VI 31, 39, 43; VII 91, 190; XI 78; XII 35
 πειρασμός III 71; XII 50, 52-53
 πέλαγος VII 180
 πέλας V 131; VIII 67
 πένης V 52; IX 126; XI 11
 πενθέω VII 14
 πένθος VII 31
 πενία II 106, 140; IV 124; VI 63; IX 142
 πέντε VII 139bis
 περαίνω XI 53
 πέρας XI 60
 περί c. gen. I, 73; III 129, 153, 154; IV 31, 94
 περί c. acc. Prol. 8; I 9, 117, 120, 130; II 101, 128, 178, 192, 203, 212, 213, 225, 229; III 32, 51; IV 30, 39, 44, 67, 85, 86, 103, 105; V 63, 115, 148; VI 8, 90, 93; VII 113, 188, 192; VIII 66, 122, 123; IX 19, 48bis, 51, 74, 95, 120; X 19; XI 15; XII 30, 43, 75, 99, 100
 περιατρέω XII 44
 περιβάλλω I 137; II 64; X 52
 περιγράφω I 13
 περίειμι (εἰμί) IX 43
 περικυκλώ IX 120
 περίοδος I 25; VI 54-55
 περιορίζω I 26
 περιουσία II 70; V 100-101, 155; VI 10; IX 123

- περιπίπτω IV 102; IX 18, 107; X 24
 περιποιέω III 26-27
 περιπολέω VII 142
 περισκέπτομαι V 12
 περισπάω II 256-257; IV 44
 περίσσευμα II 258
 περισσός (-ττ-) II 101; III 86
 περιστατικός IV 69
 περιστοιχίζω V 100
 περιτίθημι VII 86
 περιτρέπω III 30; IX 24-25
 περιτρέχω I 42
 περιτροπή VII 193; X 71-72
 περιττός cf. περισσός
 περιφέρω II 10; XI 105; XII 39
 περιφυλάττω V 118; IX 124
 περιωπή V 9
 πετεινός IX 104
 πηγή XII 80, 83
 πικρία XII 57
 πίμπλημι IX 22
 πίπτω IV 112; XI 22bis
 πιστεύω I 118-119; VII 220; X 79, 88; XII 151
 πίστις IV 109
 πιστός I 5
 πίων XI 47
 πλάνη II 201; III 52; XII 126
 πλάτος VII 185
 πλάττω VIII 103
 πλείων cf. πολύς
 πλεονάζω I 41; V 84
 πλεονεκτέω II 262-263; V 53, 63
 πλεονεκτικώς IV 58; V 162
 πλεονεξία II 261
 πλήθος II 65; V 79
 πληθύνω II 84
 πλημμελέω II 167; X 90
 πλημμέλημα IX 16
 πλημμυρέω I 56
 πλήν VII 133, 216
 πλήξις X 67
 πλήρης XI 20; XII 56
 πληρόω I 46, 55, 73; II 117, 177, 228; III 19; V 22, 24, 25, 41, 151; VI 10; VII 40; VIII 76, 80-81; IX 152, 158
 πλήρωμα XI 9
 πλησίων IV 42, 53; VIII 73
 πλήττω XII 124
 πλούσιος IV 23; XI 10
 πλοῦτος I 155, 159; II 106; IV 51; VI 14, 17, 18, 63; X 23
 πνεῦμα II 12, 15, 33; III 149; IV 156; VII 48; IX 30; X 3; XI 26, 28, 33
 πνευματικός Prol. 1; VI 66; IX 21; XI 102; XII 110
 πνευματικῶς VIII 110; XII 104, 123
 πνέω I 47
 πνοή XI 46
 ποθέν IV 73
 ποθέω III 57; VII 18; XII 158
 πόθος Prol. 1; II 41; XI 83, 86
 ποιέω I 16, 44, 50, 92, 94; II 21, 24-25; III 81, 87, 92, 97, 161; V 44; VII 34, 59, 95, 163; VIII 12, 68; X 104; XII 11, 69
 ποίημα III 58; VII 86
 ποιητής XII 8
 ποικίλος I 120; II 6; IV 73; V 14, 35; VII 185, 220; XII 43
 ποίμνιον II 68
 ποῖος II 37; IV 108; VI 87; VII 223, 226; VIII 19
 πολεμικός IX 147
 πολέμιος IV 112
 πόλεμος IV 40; IX 94
 πόλις I 4; IX 118, 121, 122, 124, 141
 πολιτεία VII 6
 πολλάκις VII 43; VIII 139
 πολλαπλασίως XI 13
 πολλαχῶς VII 161
 πολύανδρος X 102
 πολύς I 161, 162; II 67-68, 68; IV 19, 125, 154; V 34, 42, 99, 100, 131, 155; VI 10, 29, 42, 54, 62; VII 38, 64, 163, 180, 196, 214, 220; VIII 121; IX 119, 150, 153; X 21, 22, 55, 116; XI 87; XII 131, 138 - πλειων II 130, 257; III 149; V 102, 133; VII 139; X 136 - πλειστος IV 126; IX 152; X 73; XII 117 - πολλά I 63; III 85; VII 161
 πολυσχιδής XII 137
 πονέω I 121; II 188, 192, 216, 218, 262, 263; III 85; IV 44, 75; VI 61, 90; VII 113
 πονηρία II 115, 215; IV 31; XI 28
 πονηρός IV 157; VII 222; VIII 77, 106; X 23, 45; XII 162
 πόνος I 166bis; II 91, 177, 208, 255; VIII 22; X 4, 8
 πορεία I 36, 44, 50, 55; VI 70
 πορεύω I 43; II 128
 πόρρω V 90 - πορρωτέρω VII 180
 πόσις II 238, 242, 244; III 73; V 150; VIII 116; IX 65
 ποταμηδόν I 51, 54
 ποτέ I 46, 47, 51, 52, 91, 94; II 92; III 23,

INDEX VERBORUM

- 24, 28; IV 132; V 102, 102-103; VII 165
 πρᾶγμα Prol. 7; II 128, 137, 170, 228; III
 3-4, 29; V 92, 126; VI 90; VII 190;
 VIII 31; IX 79
 πράκτικός IV 97, 99, 108; VII 134
 πράκτωρ IV 89
 πρᾶξις I 72; III 122; IV 94; VIII 77
 πράττω I 129, 135, 139, 158; V 60, 64; VI
 80; VIII 20, 26, 88; IX 75, 76, 77; XI
 109
 πρεσβεία VIII 44
 πρίν Ι 65, 66
 πρό I 98, 101, 154; II 76; III 41; IX 125;
 X 80, 85, 104; XI 73; XII 9, π, 74, 90
 προαιρέσις I 90, 131, 136, 141, 160; II 88,
 100; III 59; IV 134; VII 95; XI 71
 προαιρετικός III 53; IV 21
 προαιρετικῶς VI 58
 προαιμαρτάνω X 8
 προβαίνω III 123; X 11
 προγενής IV 146-147
 προγίνομαι X 82
 προγυμνάζω Prol. 1
 προδίδωμι IX 43
 προηγουμένως II 204
 προθύμως VIII 22
 προῖημι III 26
 προϊστημι X 118, 121-122
 πρόκειμαι IV 17; IX 47
 προκόπτω Prol. 9
 προκρίνω VI 33; IX 11, 139
 προνοέω VII 129-130, 131
 προνοητής XII 129
 πρόνοια II 244, 245; V 161; VII 188-189
 πρός c. dat. II 132; III 92; VII 18; IX
 108; XII 92
 πρός c. acc. Prol. 1, 3, 9; I 11, 14, 43, 44,
 47bis, 48, 49, 102, 104, 106; II 4, 17, 20,
 63, 262; III 75, 96, 101, 103, 105; IV 10,
 52, 56, 96, 155, 158; V 7, 33, 64, 82, 88,
 90, 131; VI 59, 68; VII 7, 48, 62, 64,
 89, 94, 129, 132, 133, 187, 193, 197, 212;
 VIII 67; IX 40, 52, 67, 79, 92, 94, 103,
 151, 155; X 5, 50, 54, 120; XI 8, II, 42,
 44; XII 14, 27, 28, 32, 38, 55, 91, 101,
 110, 124, 130
 πρός (adverb.) X 137; XI 35
 προσάπτω VII 98
 προσαρτάω I 20
 προσγίνομαι II 90, 214, 225; VIII 112;
 IX 93; XII 103
 προσδοκάω IX 27
 προσδοκία IX 39
 προσεγγισμός II 18
 πρόσειμι (εἰμί) VI 12
 προσέοικα VII 39
 προσέτι IX 95
 προσέχω VII 153, 156; VIII 10
 προσήκω IV 72
 προσθήκη I 153
 προσίημ VIII 149
 πρόσκαιρος I 17, 95, 117; II 36, 130, 171;
 III 66, 158; IV 136, 145; V 56, 153; VI
 68; VII 18; IX 12, 24, 53, 75; X 90; XI
 92; XII 99
 προσκομίζω V 26
 προσκόπτω IV 93
 προσοχή IV 154
 προσπίπτω II 86; IV 90
 προσρέω II 70
 πρόσταγμα VIII 15
 πρόσταξις VIII 41
 προστάττω VIII 18
 προστήκω II 188
 προστίθημι III 85
 πρόσφορος VII 75
 πρόσω II 84
 πρόσωπον I 53; VII 29, 63
 πρότερος II 201
 προτιμά - προτιμητέος III 49; IX 41
 προτροπάδην IV 74
 προϋφίστημι I 100
 προφαίνω I 71
 πρόφασις I 123; VIII 46
 προφέρω V 8; VII 59; IX 145
 προφήτης I 4
 προφυλακή X 10
 πρώτον X 36
 πρωτόπλαστος VII 87; XII 70
 πτῶμα IV 98, 110
 πτωχεύω X 23-24
 πῦρ VII 38; XI 34, 35
 πυρακτώ XII 125
 πῶς II 167
 πῶς VIII 43
 ῥαδίως IV 114
 ῥαθυμία X 118
 ῥαστώνη IV 89
 ῥέω Ι 103
 ῥέω II 193
 ῥῆμα V 8; VII 47, 59, 227; VIII 15; IX
 144; X 53, 66, 70
 ῥυθμίζω XI 104
 ῥύομαι VII 138, 200; VIII 46-47
 ῥύπος VII 146; XI 107

- σαθρός II 178
 σαρκικός II 237; III 130; V 36; IX 21
 σάρξ I 140; II 32; IV 29, 54, 90; V 164;
 VI 18, 82; VII 31, 34, 117, 126, 131; IX
 29; X 113; XI 111; XII 30, 44-45, 139,
 150
 σατανικός VII 196
 σεαυτοῦ V 10; VII 130, 164
 σελήνη XII 12
 σκιά VIII 89
 σκιώδης VI 91
 σκιωδῶς VIII 31
 σκληρός VIII 20
 σκοπέω II 31; XI 35
 σκοπός XI 60; XII 146
 σκοτεινός VII 227
 σκοτομήνη II 128
 σκότος II 92; V 129; VII 225
 σκυθρωπάζω VII 32
 σκυθρωπός II 158
 σκυθρωπότης VII 63
 σός IV 159; V 11; X 135
 σοφία I 120, 153, 155, 156, 160, 161, 163;
 II 35, 83, 113, 114, 125, 129-130, 142, 151,
 204; IV 124, 130; VII 73, 76, 78, 79,
 123, 179, 180, 228; VIII 120, 134; IX
 116, 141, 148, 153; X 56
 σοφίζω VII 223; XII 121
 σοφός II 126, 138, 155, 162, 168, 190; IV
 149; VI 60, 64; VII 30, 35, 42, 65, 224;
 VIII 25, 141, 144; IX 123, 144, 154; X
 65
 σπάνιος VII 213
 σπάρτος IV 114
 σπείρω XI 70
 σπεύδω III 92
 σπόρος XI 44, 69
 σπουδάζω I 21; II 203, 210, 214; III 32,
 162; IV 86bis, 148; VIII 123, 139; IX
 74, 100; X 122
 σπούδασμα II 90; V 42, 160; VI 93
 σπουδή I 10; II 98, 202, 204, 212, 226,
 239, 261; III 74; IV 38, 70, 85; V 123,
 128, 148; VI 59; VIII 117-118; IX 66,
 74; X 87, 91; XII 99
 σταλαγμός X 121
 στάχυς XI 44
 στερέω I 140; VI 11, 18; IX 25-26, 45
 στέρησις IX 103
 στέφανος II 164; IV 24
 στιλβός X 136
 στιλπνότης VII 77-78
 στοιχεῖον XII 79
 στόμα V 34; X 65
 στράτευμα IX 119, 140
 στρέφω XII 13
 σύ IV 154; V 7, 10, 13, 23, 25, 33, 34, 35,
 39, 40, 43, 67; VII 62, 68, 134, 152, 157,
 159, 160bis, 163, 164, 165; IX 64, 66,
 67, 68, 69, 71, 73, 76, 77bis, 158; X 5,
 9, 10, 102, 106, 109, 131, 133, 136; XI 6,
 9, 15, 23, 25, 71, 103, 104, 105, 106, 110,
 111; XII 8, 9bis
 συγγνώμη VII 167
 συγγνωμονέω VII 166
 συγκαίω XI 50
 συγκαλύπτω I 104-105
 συγκαταβάνω VII 46
 συγκατάθεσις VIII 80
 συγκατατίθημι VIII 85
 συγκλείω I 17
 συγκομίζω XI 44
 συγκροτέω II 71
 σύγχυσις IX 10
 συγχωρέω I 14; II 256; III 55; V 66-67;
 VI 13; VII 121; VIII 75; XII 52
 συγχώρησις X 4, 20
 συζάω IV 125; VII 73
 συζεύγνυμι V 15
 συκοφαντέω IV 10, 18-19, 20; V 52
 συκοφάντης IV 9, 27-28
 συκοφαντία IV 6, 22-23; VII 44
 συλλέγω Tit. 2; I 65
 συμβαίνω II 77, 83, 160; IV 144; V 71
 συμβάλλω VIII 74
 συμβολικός I 157
 σύμβολον VII 187; XIII 108, 127
 συμβούλη IX 125
 συμμαχία IV 112
 συμμετέχω IX 28-29
 συμπάθεια XI 7
 συμπαθής VII 9
 σύμπας II 59; VIII 113; XII 106
 συμπεριφέρω XII 77
 συμπίπτω X 119; XI 89; XII 84, 86
 συμπόσιον II 73
 συμπτωμα II 139, 141, 158; IX 11, 99
 συμφείρω XII 76-77
 σύν IV 58; V 43; VII 158; VIII 137
 συνάγω V 71-72, 81; XII 101, 105, 117
 συναγωγή III 23
 συνακμάζω II 40
 συναλλοιών II 43; III 54
 συναντάω II 142, 151, 157; XI 16
 συνάντημα II 150
 συναπέρχομαι V 124

- συναπόλλουμι ΙΧ 151
 συνάπτω ΗΙΙ 23, 68-69
 συναριθμέω Ι 141
 συναρμολογέω XI 33
 συνδιαιτάω XI 86
 συνδρομή XI 47
 συνειδός Χ 43
 σύνειμι (εἰμί) ΗΙ 152; ΗΙV 91
 σύνειμι (εἰμί) XII 128
 συνεξαλείφω ΗI 104
 συνεξομοιώθω Χ 106
 συνεπικόπτω ΗI 15
 συνεπιτείνω I 165
 συνεργάτης VII 218
 συνεργός VII 132
 συνετίζω IV 98
 συνετός V 24; VII 68; IX 124; XII 105
 συνέχεια IV 118
 συνέχω ΗI 243-244; VII 189, 201; XI 7
 συνθραύω XII 83
 συνίημι ΗI 6, 7; III 65
 συνιστάω Χ 42
 συνίστημι cf. συνιστάω
 σύνολος IV 30
 συνοπτικῶς XII 146
 συντέλεια XII 10, 25
 συντηρέω V 116-117
 συντήρησις XI 11
 συντηρητικός Χ 119
 σύντονος II 22
 συντρέχω XI 76-77
 συντριβή XII 81
 συντριβώ XII 87
 συνυπάγω VIII 119
 συνυπάρχω VIII 117
 σύστασις III 75, 152; VII 129, 132
 συστέλλω VII 32-33; XII 14, 44
 σχέσις ProL. 8; ΗI 10, 13, 117; ΗI 129; XII 55, 75
 σχολή ΗI 230; V 40
 σώζω III 99, 106
 σώμα ΗI 12, 16, 211, 217, 259; IV 56, 58, 132; V 33, 89, 151, 158; VII 41, 74, 128; VIII 42, 45; IX 96; X 111, 117; XI 6; XII 78, 84, 89, 124
 σωματικός ΗI 212, 216-217, 260; IV 159
 σωτήρ Χ 108, 125
 σωτηρία ΗI 118; XII 130
 σωφρονέω ΗI 17; VII 200
 σωφροσύνη VII 201
 σωφρων VII 195
 ταλαιπωρέω ΗI 232; XII 74
 ταλαιπωρία XII 139
 ταμιεῖον ΗI 20
 ταπείνωσις V 10
 τάραχος V 131
 τάσσω IV 146; VII 142
 ταύτης I 56
 ταφή VI 32
 τάφρος IX 120
 ταχέως III 29; VIII 76
 ταχύς V 7; VIII 11 - ταχύ VII 130; X 134; XI 69
 τε Tit. 2; I 25, 49, 91, 94; ΗI 3, 14, 20, 43, 60, 70, 71, 72, 85, 102, 107, 112, 113, 125, 176, 178, 192, 193, 208; III 21, 70, 88, 102, 113, 116, 118, 130, 153, 161; IV 27, 39; V 10, 129; VI 54, 90; VII 17, 32, 39, 47, 74, 117, 184, 192, 217; VIII 108, 115; IX 11, 16, 22, 26, 42, 64, 75, 123, 148; X 8, 45, 89, 114, 116, 117; XI 29, 42, 47, 87, 108; XII 12, 108, 118, 150
 τέλειος III 85
 τελειότης I 161; ΗI 205
 τέλεος IX 17
 τελευταῖον XII 145
 τελευτάω VII 17; IX 41
 τελευτή VIII 43, 45
 τέλος ΗI 167; III 146; V 121; VI 33; VII 12, 182, 186; IX 100; X 71; XI 15, 25, 72bis, 75, 76; XII 9, 66, 93, 138
 τέμνω IV 115
 τερπνός ΗI 5, 45
 τέρψις ΗI 72
 τετράπους ΗI 67
 τηρέω IV 154; VIII 20; XII 147, 151, 160
 τίθημι VIII 112
 τίκτω V 119
 τιμάω III 114, 117; VII 119, 192; VIII 46, 69
 τίμιος IX 152
 τιμωρία VI 45
 τιμωρός ΗI 166; X 4
 τίς I 20, 36, 85, 92; ΗI 10, 21bis, 22bis, 23, 77, 142, 194; IV 72; V 86, 127, 135; VI 46, 86, 91, 92; VII 66, 85; X 21, 81
 τίς I 20, 64, 85, 96; ΗI 19, 101, 237; III 23, 24, 76, 85, 86, 156, 157; IV 7, 67, 68, 69, 74, 87, 90, 92, 93, 95, 127; V 53, 79, 116, 120, 133, 148, 153, 154, 161, 168; VI 29, 35, 38, 41, 44, 80; VII 6, 36, 85, 98, 216; VIII 15, 32, 39, 42, 139, 149bis; IX 27, 50, 77, 79, 118, 121, 143, 146, 153; X 56, 79, 118, 131, 134; XI 12, 80; XII 35, 36, 80

- τοι VIII 124; XI 61; XII 130
 τοιγαροῦν VII 100
 τοίνυν IV 55, 76; VI 93; VII 90, 167;
 XI 53
 τοισθε XI 35
 τοιοῦτος I 97; II 7, 225, 230-231, 261; III
 75, 122, 131; IV 44; V 91, 118, 123, 124,
 160; VI 13, 16, 18, 41, 56, 58, 70, 87;
 VII 37, 202; VIII 29, 47, 68, 74, 75, 86;
 IX 105, 116, 122, 124; X 69-70, 130; XII
 138
 τοκετός III 20
 τόνος II 23
 τόπος III 113; V 53; XI 22bis, 30
 τοσοῦτος II 124; VI 30-31; VII 143, 216;
 VIII 141; XII 26
 τότε VII 67
 τούτεστι I 20, 134; II 31, 137, 236; III 38,
 146; IV 144; V 33; VI 29; VII 152;
 VIII 39; IX 10, 116; X 35, 130; XI 69;
 XII 66, 145
 τραυματίζω X 57, 59
 τρεπτός I 93
 τρέφω IV 5; VI 15; XII 123
 τριβή XII 139
 τρίπλοκος IV 114
 τροπή I 90; IV 134; XII 56
 τρόπος VII 162
 τροφή II 242, 244; III 73; V 99; X 111
 τροχός XII 77, 85, 87
 τρυφή II 5, 74, 87; VI 59; VII 68; X 122
 τυγχάνω VI 45; VII 167; VIII 81
 τύπος XII 109
- ύδρεύω XII 82
 ύδροφόρος XII 87
 ύδωρ I 51; II 63; XII 80, 83
 ύετός X 120; XI 20, 47, 50
 ύιοθετέω XII 134-135
 ύιός III 89; IV 68; V 120; VIII 78
 ύλη V 83
 ύλικός IV 116; V 89, 132
 ύπάγω X 135
 ύπακούω IV 157
 ύπαλλαγή III 5
 ύπανάπτω V 36; X 136
 ύπαρξις II 100; XII 82
 ύπάρχω I 93, 136, 141; II 12, 40, 44, 154,
 203; III 65, 73, 90, 98, 121, 150; IV 29,
 54, 68, 84, 160; V 9, 68, 86, 115, 150;
 VI 8, 81, 87; VII 66, 136, 154; VIII 28,
 39, 82, 103, 104, 107, 114, 149-150; IX
 27, 39, 117; X 19, 57, 87; XII 90, 105,
- 148-149
 ύπείκω IV 133
 ύπεξανίσταμαι IV 116
 ύπεξέρχομαι V 127
 ύπεξιστημι IX 44
 ύπερ c. gen. I 156; VI 44; VIII 109; IX
 45, 49
 ύπερ c. acc. I 158; II 131; III 91; IV 85;
 V 82; VI 42, 68; VII 8, 28, 125, 135,
 137; X 86; XII 33
 ύπεραγωνίζομαι II 228-229; XII 159
 ύπερβαίνω I 69
 ύπερβάλλω II 76; IV 42-43
 ύπερβολή I 134; VI 64; VII 114, 136; XI
 26
 ύπερέχω V 55
 ύπερηφανία VII 118
 ύπερισχύω IV 111
 ύπέρκειμαι V 56
 ύπεροράω I 62; II 130, 216; IV 40; VI
 63
 ύπερύψηλος II 60
 ύπερώα II 14
 ύπέχω V 21, 24, 25bis; VI 45; VIII 11,
 12; XI 109
 ύπήκοος X 115, 125
 ύπνος IV 104; V 101; VIII 123
 ύπνων IV 105; V 98
 ύπό c. gen. II 34, 128; III 104; IV 136; V
 116; VI 38; VII 161, 229; X 22, 43; XI
 26, 28, 30, 80
 ύπό c. acc. II 68; IV 145; VII 228; X
 108; XII 154, 162
 ύποβαλλω V 93
 ύποβολή VII 227-228
 ύπόγειος I 44
 ύποδείκνυμι II 239
 ύποδέχομαι X 121
 ύποδοχή II 63; V 82
 ύποθήκη VII 222; X 22
 ύπόκειμαι VII 94-95; XII 56
 ύποκρίνω I 136; VII 63, 225
 ύπομένω VIII 23
 ύπομιμνήσκω XII 154
 ύπομονή II 207; III 68, 70; VII 44, 72;
 X 8
 ύποπίπτω IX 45; X 115
 ύπόπτερος X 134-135
 ύποπτεύω II 18
 ύποστρέφω I 49-50
 ύπόσχεσις V 26
 ύποτάσσω III 49; X 113
 ύπουργός V 33

- ύφιστημι III 5
 ύψηλός Prol. 4
 ύψηλόφρων VII 60
 ύψιστος V 55
 ύψος V 9; X 22; XII 45
 ύψων VII 48
- φαιδρός II 158
 φαίνω I 9, 12; III 3, 67, 98; V 135; VIII 137bis; X 108
 φαντασία I 64; V 15, 41; XII 37
 φάσκω IX 53
 φέρω IV 22; VII 44; X 37
 φεῦ IV 101; X 102
 φεύγω I 65; IV 74
 φήμη X 133
 φημί Prol. 10; IV 32; V 69; VII 211; XI 82, 87; XII 94
 φθάνω II 205; VI 41
 φθαρτικός X 121
 φθαρτός I 88, 93; VI 82; VII 31
 φθέγγομαι III 130, 132, 161; VIII 15
 φθείρω I 12-13; V 130; X 84
 φθόνος IV 41, 53
 φθορά I 89; III 6, 33, 49, 59, 68, 98; IV 134; VI 36; VII 12, 87; X 81, 86; XII 41, 70, 78, 80, 85, 150
 φθορεύς X 108, 124
 φθοροποιός XI 112
 φιλονεικέω IV 43
 φιλόπλουτος V 93-94
 φιλοπραγμονέω VII 158
 φιλοσοφία Prol. 3
 φλογμός XI 46
 φλυαρέω X 74
 φλυαρία V 16, 42
 φοβερός III 115; VII 100
 φοβέω VIII 83; XII 150
 φόβος III 90; V 44; VII 135, 146; VIII 83, 86; XI 56, 85, 87; XII 146, 160
 φορά I 62; III 34
 φραγμός X 43
 φρέαρ XII 88
 φρήν I 61; X 103
 φρίσσω XII 26
 φρονέω I 23; II 237; VII 17, 61, 218; VIII 72, 104, 110; IX 22, 31, 91; X 88-89, 103
 φροντίζω II 193
 φροντίς II 229, 231; V 14, 101
 φυλακή IV 132; IX 148
 φυλακτικός X 38
 φυλάσσω III 25; V 103; XI 27
- φυσικός I 68; III 103; IV 18, 27; XII 27, 32
 φυσικῶς Prol. 5
 φύσις Prol. 7; I 46, 51, 56, 63, 66, 89, 99, 102, 106, 120; II 22, 132; III 83, 99; IV 134; V 92; VII 188; XI 23-24; XII 15, 33, 40, 101, 104, 130, 135, 149, 156
- φυτεία II 60
 φύτευσις III 20
 φυτόν II 64
 φύώ II 43; IV 155; IX 105
 φωνή II 14; V 38; X 135
 φωνητικός XII 39
 φως (τό) VI 37, 38; VII 76, 225; XII 13
 φωτίζω II 253bis
 φωτισμός II 131, 206
- χαίνω XII 42
 χαίρω II 255; V 159; XI 88
 χαλεπός VIII 105
 χαρακτήρ III 90
 χαρίζομαι V 133; X 66, 105; XI 85
 χάρις II 131; IV 72; IX 98; X 58, 80, 82, 86, 88, 110; XI 55; XII 121
 χάρισμα VII 145, 228
 χαρμόσυνος XII 50
 χεῖλος X 67
 χειμάζω XI 29
 χειμών XII 50, 52
 χείρ I 92; II 98; IV 9, 52, 55; V 120, 124, 156; VII 198; X 108, 120
 χειραγωγέω I 15
 χείρων cf. κακός
 χέω VII 158
 χίλιοι VII 215
 χιτών IX 68
 χοϊκός IX 106
 χόλος V 134
 χορεία I 6
 χορός II 71; VII 36
 χράομαι VI 12
 χρεία II 211, 260; III 70, 71; IV 56; V 80, 83, 151, 158; VII 125; IX 96; X 111; XI 6
 χρειώδης V 161; XI 12, 24
 χρή III 100; VII 163
 χρήζω III 68; V 80, 164; XI 25
 χρῆμα IV 42, 70; V 78, 100, 116, 162; IX 97
 χρηματίζω IV 73; VIII 77-78
 χρήσιμος IV 149; IX 147
 χρῆσις V 150; VI 14, 18; VII 95
 χρηστός VI 44

- χρηστότης VI 32, 43; XI 82, 83
 χρῖσις IX 69
 χρονικός I 95; II 193; III 55; IX 72
 χρόνος II 39, 42, 159; III 4; VI 30, 43;
 VIII 118; XI 88
 χρυσίον XII 76
 χρυσός II 70
 χρώμα I 71
 χώρα II 71; X 109
 χωρέω II 84; III 148, 151; VII 221
 χωρίον XII 86
 χωρίς V 161
- ψευδής VIII 103
 ψῆφος V 57
 ψιλός IV 100; VII 143
 ψυχή I 22, 131, 138, 154, 156, 159, 160; II
 19, 23, 31, 34, 89, 100, 127, 179, 202, 227,
 230, 239; III 54, 153; IV 45, 59, 75, 111,
 150; V 7, 14, 87, 131; VI 17, 19, 31, 60,
 70, 82; VII 29, 30, 43, 62, 74, 118, 134,
 139, 152, 161, 194, 196, 231; VIII 25, 40,
 41, 44, 66, 120, 142; IX 21, 66, 154, 156;
 X 38, 39, 41, 44, 45, 49, 53, 117; XI 105,
 106, 110; XII 30, 44, 49, 53, 91, 124, 139,
 155
 ψυχικός V 115
- ψῦχος IV 40-41
 ψυχοφθόρος III 105
 ψυχρός II 191
- ψῶδή II 73
 ψῶρα I 25
 ψῶς Prol. 5, 10; I 13, 66, 73; II 6, 44, 236,
 263; III 55, 67, 83; IV 89, 112, 119, 127,
 131, 148; V 38, 69, 80, 84, 92; VI 32,
 35, 37, 38, 40, 60, 67; VII 31, 33, 61, 77,
 93, 126, 128, 140, 154, 181, 187, 194;
 VIII 12; IX 26, 43, 92, 126; X 11, 26, 56,
 72, 103, 106, 125; XI 34, 52, 58, 89, 92,
 101, 112; XII 34, 36, 90, 125, 128
- ψωσανεί II 10
- ψωσαύτως I 50; V 42; IX 18
- ψωσπερ I 161; III 59, 120, 148; IV 114; V
 14; VII 15; VIII 105, 108; IX 105; XI
 78; XII 86
- ψῶτε Prol. 8; I 122; II 36, 112, 201, 258;
 III 40, 87, 131; IV 102, 133; V 34, 123,
 150, 157, 162; VII 63, 96, 132, 143, 157,
 185, 215; VIII 39, 120; IX 121; XII 118,
 157, 158, 159
- ψώφελεια III 32; VI 86; X 58; XII 140
- ψώφελέω X 56

INDEX LOCORUM SACRAE SCRIPTURAE*

Genesis			
1, 26	II 251; XII 149	24, 21	XII 146-147, 160
1, 31	III 48	24, 30	IV 137
2, 7	I 37-38		
2, 18	VII 219	Job	
2, 22	VII 219	1, 21	V 121-122
3, 19	I 38	3, 16	VI 38
41, 14-44	IV 129-130	8, 9	VIII 89
		14, 4	XI 106-107
		29, 23	XI 20-21
Leviticus			
ii, 3	XII 122	Sapientia	
Deuteronomium			
14, 6	XII 122	7, 17	Prol. 5-6
I Paralipomenon		10, 13	VII 138
28, 9	V 37-38		
Psalmi			
7, 13	X 136-137	33, 24	XII 9-10
13, 2	X 72	39, 28	XII 9-10
13, 3	VII 221		
33, 22	II 168-169	Isaias	
38, 7	II 194	5, 20	VIII 79-80
50, 19	IV 159-160	13, 9	XII 9-10
52, 2	VII 154-155; X 7	13, 10	XII 11-13
61, 13	III 119		
102, 20-21	V 58-59	Ieremias	
110, 10	VII 137	5, 4	X 91-92
112, 5-6	V 10-11		
140, 4	VI 84-85	Baruch	
		4, 13	X 91-92
Proverbia			
1, 7	VII 137	Daniel	
2, 12	VII 138	7, 13	XII 45-47
3, 7	XII 146-147, 160		
3, 34	VII 60	Osee	
9, 10	VII 137	10, 12	XI 77
10, 7	II 169		
10, 19	V 13	Amos	
11, 12	IV 137	5, 8	I 53
14, 29	VII 58, 153-154	8, 9	XII 11-13
15, 27a	V 44-45		
16, 24	X 5	Ioel	
18, 2	IV 137	3, 4	XII 11-13
22, 1	VII 7		
		Malachias	
		4, 2	XI 82; XII 49

* La compilazione di questo indice è stata curata da Jacques Noret.

Matthaeus		6, 22 8, 5 8, 12-13 10, 3 11, 33 11, 36 12, 1 14, 10 14, 12	XII 71 II 237; VIII 78; IX 21- 22, 39-40 IX 29 VII 115-117 VII 179-180, 182-183; VIII 135 X 6-7 IV 161 VII 100; XI 109-110 VI 45; XI 109
	IV 32-33		I ad Corinthios
Marcus		3, 13 8, 6 10, 31 12, 7 13, 12 13, 23 13, 47-49 15, 49 15, 53-54	III 123-125 X 6-7 XI 107-108 VII 70-71; VIII 18, 147 VIII 29-30 III 121-122 IX 106 X 51-52 I 94; XII 41-42
	II 236 IV 75 XII 11-13 XII 25-26 XII 45-47 IV 32-33		
Lucas	V 70 III 104-106 XII 25-26 XII 45-47		II ad Corinthios
		4, 18 5, 2 5, 10	II 101; VI 68 XII 67-68 XII 161-163
Iohannes	III 89 I 99-100; III 88 III 89 XII 9-10 X 3 XII 68 XII 147-148, 160-161 III 76 X 3		Ad Galatas 4, 26 5, 22
			X 92 XII 53-54
Acta Apostolorum			Ad Ephesios 3, 18 6, 17
	VIII 48-49 VII 70 (app. crit.)		VII 181-185 X 47-48
Ad Romanos			Ad Philippienses 4, 18
	VII 127 VIII 90 VII 98 III 119 VII 221 VII 86-88; XII 69- 71		IV 161
			Ad Colossenses 1, 16
			I 99-100; III 88
			Ad Thessalonicenses 2, 19 4, 16
			III 121-122 XII 40-41
			II ad Thessalonicenses 1, 5
			XII 58

I ad Timotheum

4, 4 III 48
6, 9 X 69

II ad Timotheum

3, 16 XII 136
4, 8 IV 23-24; VIII 27
4, 14 III 119

Ad Titum

3, 14 II 210-211

Ad Hebreos

1, 3 III 90
12, 22 X 92
12, 23 XI 32
13, 16 IV 161

Iacobus

2, 15 V 164
2, 20 IV 108-109
2, 26 IV 108-109
4, 6 VII 60
4, 8 IV 157
5, 7 III 121-122

I Petri

5, 4 II 163-164
5, 5 VII 60

Apocalypsis

21, 2 X 92
21, 6 VII 186
22, 13 VII 186

INDEX FONTIUM
ET LOCORUM PARALLELORUM*

ANASTASIUS SINAITA

Oratio in sextum Psalmum, PG 89, 1077-1144 (*CPG* 7751)
1080 B XI 12-14

ARISTOTELES

Ethica Nicomachea
II 1109 a 2 VI 64-66

ATHANASIUS ALEXANDRINUS

Epistula ad monachos, ed. Hans-Georg Opitz, *Athanasius Werke*, II. 1 (Berlin, 1940), pp. 181-182 (*CPG* 2126)
p. 181 VII 179-183

Epistula ad Serapionem, PG 26, 529-608 (*CPG* 2094)
569 C - 572 A VII 179-183

Ps.-ATHANASIUS ALEXANDRINUS

Synopsis Scripturae Sacrae, PG 28, 284-437 (*CPG* 2249)
349 B 2-9 XII 9-14

Vita Sanctae Syncleticae, PG 28, 1488-1557 (*CPG* 2293)
1504 A 3-12 X 3

BASILIUS CAESARIENSIS

Asceticon magnum, PG 31, 901-1305 (*CPG* 2875)
17 (961 A 12 - B 11) II 11-16

Commentarius in prophetam Isaiam, PG 30, 117-668 (*CPG* 2911)
293 A 5-13 X 103

De fide, PG 31, 676-692 (*CPG* 2886)
684 C VII 179-183

Homilia in principium Proverbiorum, PG 31, 385-424 (*CPG* 2856)
388 A 5 - B 1 Prol. 2-6

Homilia in Psalmum XXXII, PG 29, 324-349 (*CPG* 2836)
324 D 5-9 X 3

Ps.-BASILIUS CAESARIENSIS

Adversus Eunomium liber V, PG 29, 709-768 (*CPG* 2837)
728 A 3-6 III 146-149

* La compilazione di questo indice è stata curata da Constant De Vocht.

INDEX FONTIUM

Catena Barberiniana in Ecclesiasten, in codice Vat. Barb. Gr. 388 (CPG C 104)

f. 4 ^r , 12-15	I 162-164
f. 4 ^v , 4-5	I 165-166
f. 9 ^r , 19-21	II 100-102
f. 9 ^r , 21-22	II 106-107
f. 10 ^r , 12-15	II 126-127
f. 10 ^v , 1-6	II 126-127
f. 11 ^v , 6-8	II 137-140
f. 12 ^r , 2-8	II 154-159
f. 12 ^v , 6-7	II 154-159
f. 12 ^v , 14-17	II 137-140
f. 32 ^v , 5 - 33 ^r , 6	II 137-140
f. 45 ^r , 15-17	IV 154-156
f. 47 ^v , 4-7	V 7-8
f. 47 ^v , 11-14	V 12-13
f. 48 ^v , 11-12	V 13
f. 49 ^r , 16 - 49 ^v , 2	V 14-16
f. 49 ^v , 3-4	V 7-8
f. 49 ^v	V 22-26
f. 53 ^v , 12-14	V 36-38
f. 55 ^r , 3-6	V 52-58
f. 56 ^r , 2-5	V 52-58
f. 57 ^r , 1-2	V 58
f. 59 ^r , 8-10	V 121-122
f. 61 ^r , 11-13	V 121-122
f. 70 ^v , 8-9	VI 66-67
f. 70 ^v , 13-14	VI 66-67
f. 79 ^v , 7-14	VII 38-41
f. 84 ^v , 7-8	VII 70-71
f. 84 ^v , 13	VII 90-91
f. 85 ^v , 15-17	VII 112-113
f. 88 ^v , 12-13	VI 64-66
f. 91 ^v , 8-10	VII 139-140
f. 92 ^v , 7-9	VII 179-183
f. 93 ^r , 15-19	VII 194-198
f. 95 ^v , 5-6	VIII 10-11
f. 96 ^v , 11-14	VIII 24-28
f. 101 ^r , 5-6	VIII 82-83
f. 101 ^r , 7-10	VIII 85-89
f. 101 ^v , 9-13	II 137-140
f. 104 ^v , 4-9	II 137-140
f. 108 ^r , 20 - 108 ^v , 6	IX 91-96
f. 109 ^r , 15-16	IX 107-108
f. 109 ^v , 8-20	IX 116-126
f. 113 ^r , 1-2	X 56-58
f. 113 ^v , 6-14	X 65-74
f. 114 ^r , 15-20	X 91-93
f. 115 ^r , 6-11	X 104-105
f. 115 ^r , 19-20	X 104-105
f. 117 ^v , 15	XI 5-8
f. 117 ^v , 22 - 118 ^r , 2	XI 5-8
f. 118 ^r , 18-21	XI 12-14
f. 118 ^v , 14-15	XI 24-25

f. 121 ^r , 2-14	XI 78-82
f. 121 ^r , 14 - 121 ^v , 5	XI 86-89
f. 121 ^v , 11-12	XI 102-103
f. 121 ^v , 17-21	XI 106-107
f. 122 ^v , 15 - 123 ^r , 9	XII 9-14
f. 124 ^r , 8-10	XII 40-41
f. 124 ^v , 7-8	XII 45-47
f. 125 ^v , 1-4	XII 67-68
f. 126 ^r , 21 - 126 ^v , 10	XII 74-92
f. 126 ^v , 12	XII 84-85
f. 126 ^v , 17	XII 85-86
f. 128 ^r , 18-19	XII 119
f. 128 ^v , 12 - 129 ^r , 5	XII 121-126

Catena Hauniensis in Ecclesiasten, teste codice Vindob. theol. gr. II (CPG C 105)

f. 61 ^v , schol. ι'	I 46-50
f. 61 ^v , schol. λ'	I 52-54
f. 63 ^r , schol. ζ'	II 126-127
f. 63 ^v , schol. η'	II 126-127
f. 63 ^v , schol. θ'	II 137-140
f. 63 ^v , schol. ι'	II 154-159
f. 63 ^v , schol. ι', 4-7	II 159-162
f. 63 ^v , schol. ι', 10-11	II 167-169
f. 63 ^v , schol. κ', 3-4	II 178-179
f. 63 ^v , schol. λ'	II 189-192
f. 64 ^r , schol. μ', 10-12	II 214-215
f. 65 ^r , schol. ζ'	III 20-30
f. 65 ^r , schol. θ', 12	III 53
f. 65 ^r , schol. κ', 13	III 70-72
f. 65 ^r , schol. μ', 5-6	III 100-101
f. 66 ^r , schol. γ'	IV 39-43
f. 66 ^v , schol. θ', 5-6	IV 67-75
f. 66 ^v , schol. λ', 11-13	IV 108
f. 66 ^v , schol. ν'	IV 129-130
f. 67 ^r , schol. π'	IV 159-161
f. 67 ^r , schol. ρ'	V 7-8
f. 67 ^v , schol. β'	V 58
f. 67 ^v , schol. δ'	V 78-80
f. 67 ^v , schol. ε'	V 87
f. 68 ^r , schol. θ'	V 115
f. 70 ^r , schol. κ'	VII 70-71
f. 70 ^v , schol. μ'	VII 89-90
f. 70 ^v , schol. φ'	VII 161-166
f. 71 ^r , schol. γ'	VII 212-213
f. 72 ^r , schol. ρ'	VIII 85-89
f. 72 ^v , schol. α'	VIII 139-140
f. 72 ^v , schol. δ'	II 137-140
f. 73 ^r , schol. θ'	IX 22-24
f. 74 ^v , schol. ν'	X 3
f. 74 ^v , schol. π'	X 36-37, 39
f. 75 ^r , schol. β'	X 91-93
f. 75 ^v , schol. ι'	XI 5-8, 11-12

f. 75 ^v , schol. ι, 7-11	XI 12-14
f. 76 ^r , schol. υ, 2-6	XI 106-107
f. 76 ^v , schol. χ' - ω'	XII 9-14
f. 76 ^v , schol. α'	XII 49-41, 45-47
f. 77 ^r , schol. γ'	XII 48-51, 56-57
f. 77 ^r , schol. δ'	XII 73-74

Catena Polychronii in Ecclesiasten, teste codice Vat. gr. 1221 (CPG C 102

f. 153 ^v , 5-7	Prol. 2-6
f. 154 ^r , 7-8	I 9-10
f. 154 ^r , 9-10	I 20
f. 154 ^r , 10-12	I 24-26
f. 154 ^r , 13-15	I 37-41
f. 154 ^r , 15-16	I 41-42
f. 154 ^v , 19-20	I 46-50
f. 155 ^r , 3-6	I 52-54
f. 156 ^r , 9-11	I 101-105
f. 156 ^v , 17-18	I 142
f. 158 ^r , 9	I 151
f. 158 ^v , 14-15	I 165-166
f. 158 ^v , 18-20	I 162-164
f. 159 ^r , 6-8	I 165-166
f. 159 ^r , 8-10	II 5-7
f. 159 ^r , 12-13	II 16-18
f. 159 ^r , 20-22	II 37-38
f. 159 ^v , 2-7	II 31-34
f. 159 ^v , 8-10	II 18-20
f. 159 ^v , 17-19	II 38-40
f. 160 ^v , 18-19	II 97-98
f. 161 ^r , 4-7	II 38-40
f. 161 ^r , 9-10	II 100
f. 161 ^r , 18-21	II 103-105
f. 161 ^v , 8-9	II 124-126
f. 163 ^r , 6-9	II 126-127
f. 163 ^r , 12-13	II 137-140
f. 163 ^r , 17-21	II 154-159
f. 163 ^v , 2-3	II 154-159
f. 163 ^v , 9-11	II 189-192
f. 164 ^r , 3-16	II 230-232
f. 165 ^r , 14	III 19
f. 165 ^r , 14 - 165 ^v , 5	III 20-30
f. 168 ^v , 10-13	III 66-67
f. 168 ^v , 15-16	III 84-86
f. 169 ^v , 6-8	III 113-116
f. 169 ^v , 9-11	III 117-119
f. 170 ^r , 13 - 170 ^v , 6	II 137-140
f. 171 ^r , 12-14	IV 21-24
f. 171 ^r , 20 - 171 ^v , 2	IV 17-21
f. 171 ^v , 6-7	IV 29-33
f. 173 ^v , 6-10	IV 124-131
f. 173 ^v , 11-16	IV 144-150
f. 174 ^r , 18-19	IV 157-158

f. 174 ^v , 6-7	V 7-8
f. 174 ^v , 12-13	V 12-13
f. 175 ^r , 14	V 13
f. 175 ^v , 7-8	V 22-26
f. 175 ^v , 11	V 33-34
f. 176 ^v , 13-18	V 52-58
f. 177 ^r , 16-18	V 98-102
f. 178 ^r , 14-15	V 121-122
f. 179 ^v , 5-7	VI 29-32
f. 179 ^v , 8-9	VI 33-37
f. 179 ^v , 9	VI 38-40
f. 180 ^r , 8-9	VI 66-67
f. 182 ^v , 4-5	VII 27-28
f. 182 ^v , 5-6	VII 28-29
f. 182 ^v , 7-9	VII 30-35
f. 182 ^v , 9-11	VII 35-37
f. 182 ^v , 11-12	VII 37-38
f. 184 ^r , 12	VII 45-46
f. 184 ^v , 1-2	VII 78-79
f. 185 ^r , 3-5	VI 64-66
f. 185 ^r , 6-7	VII 127-131
f. 185 ^r , 15	VII 139-140
f. 185 ^v , 7-8	VII 78-79
f. 186 ^r , 4-8	VII 179-183
f. 186 ^r , 11	VII 194-198
f. 186 ^v , 10-11	VIII 10-11
f. 187 ^r , 6-7	VIII 39-40
f. 187 ^r , 7-9	VIII 42-43
f. 187 ^v , 11-12	VIII 67-68
f. 188 ^r , 7	VIII 103
f. 190 ^r , 13-17	IX 41-51
f. 192 ^r , 5	IX 107-108
f. 192 ^v , 7-8	IX 151-152
f. 193 ^v , 2-3	X 35-36
f. 194 ^r , 7-10	X 65-74
f. 194 ^r , 10-11	XI 12-14
f. 194 ^r , 20 - 194 ^v , 3	X 104-105
f. 195 ^r , 5-7	XI 5-8
f. 195 ^r , 15-18	X 91-93
f. 195 ^v , 17-21	XI 86-89
f. 196 ^r , 13-15	XI 106-107
f. 197 ^r , 1	XII 40-41
f. 197 ^r , 21	XII 67-68
f. 198 ^r , 2	XII 84-85

CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS

Catecheses ad illuminandos, ed. Guilielmus Carolus Reischl, *S. Patris Nostris Cyrilii Hierosolymorum archiepiscopi opera quae supersunt omnia*, I, Monaco, 1848; Josephus Rupp, *S. Patris Nostris...*, II, Monaco, 1860 (CPG 3585)

2, 3 (I, p. 40)	X 3
15, 20 (II, p. 180)	XII 9-14
15, 20 (II, p. 182)	XII 48-51
15, 21 (II, p. 182)	XII 40-41, 45-47

DIDYMUS ALEXANDRINUS

Commentarii in Ecclesiasten, ed. Gerhard Binder et Leo Liesenborghs, *Didymos der Blinde. Kommentar zum Ecclesiastes (Tura - Papyrus)*, I. I (= PTA 25), Bonn, 1979; Michael Gronewald, ..., II (= PTA 22), Bonn, 1977; Johannes Kramer, ..., III (= PTA 13), Bonn, 1970; Johannes Kramer, ..., IV (= PTA 16), Bonn, 1972; Michael Gronewald, ..., V (= PTA 24), Bonn, 1979; Gerhard Binder et Leo Liesenborghs, ..., VI (= PTA 9), Bonn, 1969 (*CPG 2555*)

I, I, p. 5, 23 - 6, 5	Prol. 2-6
I, I, p. 8, 16-17	III 81-84
I, I, p. 12, 10-II	I 39
I, I, p. 46, 1-14	II 100-102
I, I, p. 48, 20-29	II 126-127
II, p. 86, 27 - 87, 2	III 81-84
II, p. 87, 27-28	III 84-86
II, p. 89, 19-20	III 89-90
II, p. 94, 30	III 146-149
III, p. 152, 13-14	V 87
III, p. 153, 4-5	V 98-102
III, p. 160, 8	V 129
III, p. 175, II-14	VI 41-46
IV, p. 197, II-13	VII II-13
IV, p. 205, 15	VII 58-61
IV, p. 213, 20	VII II2-II3
IV, p. 215, 4-7	VI 64-66
IV, p. 223, 27	VII 178-179
IV, p. 231, 18	VII 230-231
IV, p. 234, II	VIII 10-II
V, p. 284, 4	IX 97-98
V, p. 286, 9-II	IX 101-104
V, p. 287, 6-8	IX 105-107
V, p. 293, 25-26	X 3
V, p. 297, 13-15	X 23-24
V, p. 300, 24 - 301, 3	X 35-36
V, p. 306, 3	X 65-74
V, p. 308, 5-6	X 91-93
VI, p. 321, 6-7	XI 108-110
VI, p. 324, 20	XI 45-46
VI, p. 337, II-19	XII 156-159
VI, p. 339, 26 - 340, 2	XII 9-14

Commentarii in Psalmos, ed. Michael Gronewald, *Didymos der Blinde. Psalmen-kommentar (Tura - Papyrus)*, IV. *Kommentar zu Psalm 35-39* (= PTA 6), Bonn, 1969 (*CPG 2250*)

p. 284, 3-31 VII 179-183

Expositio in Psalmos, PG 39, 1156-1616 (*CPG 2551*)

1216 C XI 78-82

1352 D - 1353 A VII 179-183

Fragmenta in Psalmos, PG 33, 1587-1616 (*CPG 3818*)

1600 C 1-2 II 126-127

Scholium falso adscriptum in cod. Rom. Angel. gr. 113

f. 51v, 3-12 III 20-30

Scholium in Catena Barberiniana in Ecclesiasten

f. 115v, 6-II X 104-105

ET LOCORUM PARALLELORUM

DIONYSIUS ALEXANDRINUS

Fragmentum in Catena Procopiana in Ecclesiasten
p. 22, 161-163 II 137-140

EUSEBIUS CAESARIENSIS

Commentarii in Psalmos, PG 23, 66-1396 (CPG 3467)
628 BC V 22-26

EVAGRIUS PONTICUS

<i>Scholia in Ecclesiasten, in cod. Paris. Coislin. 193</i>	
f. 17 ^r , 4-6	Prol. 2-6
f. 17 ^r , 20	I 86-87
f. 19 ^r , 6-7	II 100
f. 19 ^r , 12-18	II 126-127
f. 20 ^r , 18-19	III 48
f. 20 ^v , 1-5	III 86-89
f. 20 ^v , 22 - 21 ^r , 6	II 137-140
f. 22 ^r , 11	IV 51-52
f. 23 ^v , 17	V 7-8
f. 23 ^v , 21-23	V 12-13
f. 24 ^r , 20-22	V 13
f. 25 ^v , 4-7	V 52-58
f. 26 ^r , 8-10	V 58
f. 26 ^v , 3-4	V 121-122
f. 32 ^v , 8	XI 45-46
f. 32 ^v , 17	XI 21
f. 33 ^r , 7-8	XII 9-12

Scholium in Catena Barberiniana in Ecclesiasten
f. 49^v, 3-4 V 7-8

GREGORIUS AGRIGENTINUS

<i>Explanatio super Ecclesiasten, PG 98, 741-1181 (CPG 7950)</i>	
752 C 4	I 11-12
761 A 15 - B 1	I 11-12
765 C 14-15	I 37-41
768 A 1-4	I 37-41
773 B 4-10	I 46-50
777 B 5-10	I 52-54
820 B 11-13	II 137-140
821 B 5-6	II 137-140
821 C 2-6	II 137-140
824 C - 825 B	II 154-159
824 C 10	II 167-169
872 C 12	III 55
877 B 11 - C 10	III 104-106
881 B 8-11	III 120-122
888 C 7-8	III 146-149
904 B 11 - C 2	IV 39-43
917 B 3-4	XII 156-159
921 A 13-17	IV 129-130
932 A 13 - B 2	IV 154-156

INDEX FONTIUM

937 D 1 - 940 A 1	V 13
945 C 8-9	V 40-43
948 A 3-7	V 52-58
953 C D	V 98-102
957 A 10-11	V 115
960 A 6-8	V 121-122
961 D 4 - 964 A 8	V 149-152
969 A 3	VI 17
969 B 9	VI 12-13
972 B - 973 B	VI 41-46
977 A B	VI 66-67
992 D - 993 A	VII 28-29
1001 D 4-6	VII 58-61
1016 A - 1017 D	VII 64-66
1024 A 8-9	VII 136-137
1025 A 11-12	VII 139-140
1029 C - 1032 A	VII 179-183
1029 C 4-5	VII 178-179
1033 - 1037	VII 194-198
1056 D 7-8	VIII 85-89
1057 B 1-2	VIII 103
1093 B 6-8	X 3
1101 B 3-4	X 39
1101 C 15 - D 2	X 56-58
1104 A 14-15	X 47-48
1104 C 1 - 1105 B 14	X 65-74
1112 A 9-11	X 91-93
1113 A 4-10	X 104-105
1125 C 1-3	XI 5-8
1128 A 11 - B 14	XI 12-14
1128 B 6-9	XI 11-12
1140 A 12 - B 9	XI 78-82
1145 B 13-14	XI 102-103
1148 C 10 - 1149 B	XII 9-14
1157 A 3-4	XII 56-57
1157 B 13-14	XII 40-41
1160 B 2-3	XII 73-74
1161 A B	XII 74-92
1173 A 9-10	XII 138-139
1176 C 6	XII 149-150

GREGORIUS NAZIANZENUS

- Orationes*, ed. Jean Bernardi, *Grégoire de Nazianze. Discours 1-3 (= SChr 247)*, Paris, 1978; PG 35, 532 - 1252 et PG 36, 12 - 664 (CPG 3010)
or. 2 (Bernardi, p. 188)	VII 179-183
or. 14 (PG 35, 885 C 4-8)	XI 12-14
or. 18 (PG 35, 1008 C 9-14)	XI 12-14
or. 18 (PG 35, 1009 A 1-8)	XI 5-8
or. 38 (PG 36, 317 B 11 - C 3)	I 64-66
or. 39 (PG 36, 352 D 5-6)	X 47-48
or. 40 (PG 36, 424 C 14 - D 1)	IV 108-109
or. 44 (PG 36, 612 D 1 - 613 A)	XI 12-14
or. 45 (PG 36, 625 C 9-14)	I 64-66

Carmina moralia, PG 37, 521-968 (CPG 3035)

I.2. 33, 33 (PG 37, 930)

XII 73-74

GREGORIUS NYSSENUS

De oratione dominica Orationes V, PG 44, 1120 - 1193 (CPG 3160)

2 (1137 C 13 - D 2)

V 22-26

Homiliae in Ecclesiasten, ed. Paulus Alexander, in *Gregorii Nysseni Opera*, V, Leiden, 1962, pp. 277-442 (CPG 3157)

hom. I, p. 277, 4-5	Prol. 1-2
hom. I, p. 280, 8-10	I 115-117
hom. I, p. 281, 4	I 142
hom. I, p. 282, 8-9	I 142
hom. I, p. 287, 10	I 36-37
hom. I, p. 287, 15-16	I 36-37
hom. I, p. 287, 16-20	I 42-46
hom. I, p. 294, 8-11	I 69-71
hom. I, p. 294, 14-15	I 73-75
hom. I, p. 295, 1-4	I 83-85
hom. I, p. 295, 4-5	I 85-86
hom. I, p. 295, 7	I 86-87
hom. I, p. 296, 8-18	I 87-94
hom. I, p. 296, 20-22	I 95-96
hom. I, p. 297, 2-8	I 96-98
hom. I, p. 297, 11-15	I 101-105
hom. I, p. 297, 17 - 298, 2	I 105-107
hom. II, p. 298, 5-7	I 115-117
hom. II, p. 300, 21-22	I 142
hom. II, p. 304, 4-6	I 135-137
hom. II, p. 304, 20	I 140-142
hom. II, p. 307, 19 - 308, 9	I 151-154
hom. II, p. 308, 14-19	I 155-159
hom. II, p. 309, 8-13	I 159-162
hom. II, p. 309, 15-16	I 165-166
hom. II, p. 310, 3-4	II 4-5
hom. II, p. 310, 11-15	II 11-16
hom. II, p. 310, 16-18	II 10-11
hom. II, p. 311, 4-5	II 18-20
hom. II, p. 311, 8-14	II 20-25
hom. II, p. 311, 15 - 312, 2	II 31-34
hom. II, p. 313, 9-10	II 38-40
hom. II, p. 313, 12	II 40-41
hom. II, p. 313, 17-21	II 41-43
hom. IV, p. 353, 1-4	II 103-105
hom. V, p. 357, 10-12	II 126-127
hom. V, p. 365, 13-15	II 154-159
hom. V, p. 366, 18-19	II 175
hom. V, p. 369-370	V 98-102

Scholium in cod. Rom. Angel. gr. 113

f. 48v, 2-10

I 142

GREGORIUS THAUMATURGUS

Metaphrasis in Ecclesiasten, PG 10, 988 - 1017

988 B 1-2

I 3-5

- 989 A 2-4
 989 A 4-5
 989 A 7-9
 989 A 9-12
 989 B 1-3
 989 B 3-4
 989 B 5-6
 989 C 8
 989 C 9-14
 989 D 4-5
 992 A 2-4
 992 A 10-14
 992 A 14-15
 992 B 3-6
 992 B 6 - C 4
 992 C 6-12
 992 C 12 - D 4
 992 D 8 - 993 A 1
 993 A 8-10
 993 A 12 - B 1
 993 B 8-9
 993 B 14
 993 C 1-3
 993 C 8-14
 993 D 2-3
 993 D 3-5
 993 D 5-9
 996 A 2-3
 996 A 3-15
 996 A 15 - B 1
 996 B 6-7
 996 B 9-12
 996 C 1-2
 996 C 3-5
 996 C 9-11
 996 C 11 - 997 A 3
 997 A 3-5
 997 A 13 - B 1
 997 B 1-4
 997 B 7-8
 997 C 1-4
 997 C 4-12
 997 D 1-3
 1000 A 6-10
 1000 A 10-15
 1000 C 2-5
 1001 A 6-8
 1001 A 12-14
 1001 B 4-8
 1001 B 9-12
 1001 C 2-3
 1001 C 14 - D 1
 1001 D 9 - 1004 A 8
- I 9-10
 I 20
 I 21-23
 I 24-26
 I 37-41
 I 41-42
 I 46-50
 I 107-108
 I 118-123
 I 151
 I 165-166
 II 5-7
 II 16-18
 II 37-38
 II 59-70
 II 71-77
 II 83-88
 II 97-98
 II 124-126
 II 127-129
 II 154-159
 II 187-188
 II 189-192
 II 230-232
 II 244-245
 II 255-256
 II 256-263
 III 19
 III 20-30
 III 35
 III 66-67
 III 84-86
 III 113-116
 III 117-119
 III 146-149
 III 149-153
 III 155-157
 IV 5-7
 IV 7-10
 IV 29-33
 IV 54-59
 IV 67-75
 IV 90-91
 IV 124-131
 IV 144-150
 V 14-16
 V 52-58
 V 78-80
 V 98-102
 V 116-119
 V 120-121
 V 149-152
 VI 8-16

ET LOCORUM PARALLELORUM

1004 A 10-13	VI 29-32
1004 A 14 - B 2	VI 33-37
1004 B 2-3	VI 38-40
1004 B 13	VI 80
1004 B 15 - C 2	VI 85
1004 D 1	VII 6-7
1004 D 6-7	VII 27-28
1004 D 7-8	VII 28-29
1004 D 8-10	VII 30-35
1004 D 11 - 1005 A 2	VII 35-37
1005 A 2-3	VII 37-38
1005 A 7-8	VII 45-46
1005 B 7	VII 112
1005 B 11-12	VI 64-66
1005 B 13-15	VII 127-131
1005 C 12-13	VII 178-179
1005 C 14 - D 2	VII 179-183
1008 A 3-4	VII 198-200
1008 B 5-6	VIII 10-11
1008 B 9-10	VIII 15
1008 B 22 - C 1	VIII 39-40
1008 C 1-3	VIII 42-43
1008 C 6-7	VIII 67-68
1009 A 10	VIII 103
1009 A 13-14	VIII 110-112
1009 A 14-15	VIII 112-113
1009 C 8-9	IX 16-18
1009 C 13 - D 8	IX 41-51
1009 D 13	IX 67
1012 A 1	IX 68-69
1012 A 1-3	IX 70-73
1012 A 3-7	IX 77-78
1012 A 5	IX 75-76
1012 A 10-15	IX 91-96
1012 B 5-12	IX 116-126
1012 B 12-15	IX 139-143
1012 C 12 - D 1	IX 151-152
1012 D 3 - 1013 A 3	IX 154-158
1013 A 11-12	X 35-36
1013 B 6-9	X 65-74
1013 C 2	X 104-105
1013 C 2-5	X 109-117
1013 C 14-15	X 134-135
1013 D 5-6	XI 5-8
1013 D 10-12	XI 11-12
1016 A 1	XI 21
1016 B 6-8	XI 108-110
1016 C 2-4	XII 9-14
1016 C 4-6	XII 25-27
1017 B 13-15	XII 145-148

INDEX FONTIUM

HIERONYMUS

Commentarius in Ecclesiasten, ed. Marcus Adriaen, *S. Hieronymi presbyteri opera*.
Pars I: *Opera exegistica*, 1 (= CCSL LXXII), Turnhout, 1959, pp. 247-361

p. 255, 184	I 46-50
p. 256, 208-211	I 66-75
p. 262, 5-7	II 5-7
p. 269, 255-256	II 124-126
p. 269, 275-277	II 137-140
p. 269, 280-283	II 154-159
p. 273, 4-5	III 19
p. 279, 237	III 98-100
p. 280, 268-269	III 117-119
p. 281, 287-288	III 146-149
p. 283, 364-365	III 155-157
p. 284, 26-33	IV 29-33
p. 285, 77-78	IV 52-54
p. 289, 198-202	IV 124-131
p. 289, 202-207	IV 144-150
p. 291, 17-19	V 14-16
p. 292, 24-25	V 13
p. 293, 72-74	V 40-43
p. 294, 109-111	V 58
p. 299, 73-74	VI 66-67
p. 302, 63-64	VII 35-37
p. 311, 377-378	VII 179-183
p. 311, 399 - 312, 400	VII 194-198
p. 314, 41	VIII 10-11
p. 319, 199-201	VIII 85-89
p. 322, 28-29	IX 10
p. 323, 80-83	IX 50-51
p. 330, 302-304	IX 106
p. 332, 358-360	IX 139-143
p. 334, 41-42	IX 154
p. 334, 56-58	X 3
p. 338, 190-195	X 56-58
p. 344, 2-3	XI 5-8
p. 344, 7-8	XI 9-10
p. 345, 46-47	XI 24-25
p. 347, 114	XI 70-72
p. 348, 128	XI 78-82
p. 348, 149-150	XI 90-91
p. 351, 98 - 352, 103	XII 9-14
p. 352, 126-127	XII 25-27
p. 354, 174-177	XII 40-41

IOHANNES CHRYSOSTOMUS

Homilia LXXVI in Matthaeum, PG 58, 693-702 (CPG 4424)
698, 1-11 XII 25-27

PS.-IOHANNES CHRYSOSTOMUS

Commentarius in Ecclesiasten, ed. Alexander Leanza, *Procopii Gazaei Catena in*

Ecclesiasten necnon Pseudochrysostomi Commentarius in eundem Ecclesiasten (= CCSG 4), Turnhout - Leuven, 1978, pp. 67-97

p. 75, 67-68	III 70-72
p. 81, 10	V 14-16
p. 82, 52-58	V 98-102
p. 84, 1-2	VII 6-7
p. 88, 96-98	VII 194-198
p. 93, 5-7	XI 5-8
p. 94, 10-11	XI 11-12
p. 94, 15-17	XI 24-25
p. 95, 4-5	XII 9-14

LACTANTIUS

Divinae Institutiones

6. 3. 6

cf. Hier. p. 334, 41-42

MAXIMUS CONFESSOR

Ambiguorum Liber, PG 91, 1032-1417 (CPG 7705)

1080 B	VII 186-191
1112 D	VII 186-191
1116 A	VII 186-191
1197 C 3-5	V 134-135
1332 A 2-3	I 142
1377 D	XI 12-14
1396 D	XI 12-14
1397 D	XI 12-14

Capita theologica et oeconomica, PG 90, 1084-1173 (CPG 7694)

I, 51 (ποκ C)	XI 12-14
I, 78 (πικ C 11-13)	X 47-48
II, 37 (πικ C 12 - D 1)	VII 46-48

Capitum de Charitate Centuriae IV, ed. Aldo Ceresa-Gastaldo, *Massimo Confessore. Capitoli sulla carità* (= Verba Seniorum, N.S. 3), Roma, 1963 (CPG 7693)

I, 81 (p. 80)	V 59-61
II, 68 (p. 126)	V 134-135

Capitum quinquies centenorum Centuriae V, PG 90, 1177-1392 (CPG 7715)

II, 62 (1244 B)	IV 84-101
II, 94 (1256 C)	V 22-26
III, 39 (1276 C)	V 44-45

Epistulae, PG 91, 364-649 (CPG 7699)

ep. 1, 376 BD	III 3-6
ep. 1, 380 A 11-13	IX 68
ep. 1, 389 D 12	V 44-45
ep. 3, 412 A 6 - C	XI 5-8
ep. 5, 421 A	III 3-6
ep. 7, 437 A	VII 131-133
ep. 20, 601 B 3	V 44-45
ep. 26, 617 A 11-13	V 65-67

Expositio Orationis dominicae, PG 90, 872-909 (CPG 7691)

881 BC	V 22-26
881 B 13 - C 2	V 25-27

Liber asceticus, PG 90, 912-956 (CPG 7692)

7. (916 D)	V 149-152
II (920 D)	V 59-61
I8 (925 C)	I 162-164; X 3
23 (929 AB)	V 149-152
34 (940 A)	IV 108-109

Mystagogia, PG 91, 657-717 (CPG 7704)

5 (676 D)	I 162-164
5 (677 B)	IV 84-101
24 (709 D)	V 59-61

Quaestiones ad Thalassium, ed. Carl Laga et Carlos Steel, *Maximi Confessoris Quaestiones ad Thalassium*, I: *Quaestiones I-LV una cum latina interpretatione Ioannis Scotti Eriugena iuxta posita* (= CCSG 7), Turnhout - Leuven, 1980; PG 90, 576-785 (CPG 7688)

Introd., 209-219	I 142
qu. 39, 8-11	XII 156-159
qu. 39, 41-43	III 103
schol. qu. 39, 1-3	XII 156-159
qu. 45, 7-8	I 162-164
qu. 48, 151-154	IV 84-101
qu. 50, 87-93	V 22-26
qu. 54, 303-304	IV 108-109
qu. 54, 312-313	V 44-45
qu. 54, 317	X 47-48
qu. 55, 503-505	V 59-61
schol. qu. 55, 66	X 91-93
qu. 56, PG 90, 581 C	VI 64-66
qu. 58, PG 90, 596 A 4-9	IV 84-101
qu. 61, PG 90, 628 AD	VII 11-13
qu. 61, PG 90, 628 D 7-10	VII 11-13
qu. 63, PG 90, 673 C 6 - D 4	II 203-209
qu. 63, PG 90, 681 A	IV 84-101
qu. 64, PG 90, 709 B	VI 64-66
qu. 64, PG 90, 724 C	III 103

Quaestiones et Dubia, ed. José H. Declerck, *Maximi Confessoris Quaestiones et Dubia* (= CCSG 10), Turnhout - Leuven, 1982 (CPG 7689)

34	X 117-121
83, 2-3	V 65-67
161, 7-9	V 65-67
I, 27, 10	II 126-127

Scholium in Eccle. 5, 4 in cod. Rom. Vallic. E 21

f. 553 ^r	V 22-26

NILUS ANCYRANUS

Peristeria, PG 79, 812-968 (CPG 6047)

7, 1-2 (860 C 3 - D)	XI 5-8

Scholium in Catena Procopiana in Ecclesiasten

p. 22, 161-163	II 137-140

Scholium in cod. Vat. Chis. R. V. 33

f. 201 ^v	VII 58-61

ET LOCORUM PARALLELORUM

OLYMPIODORUS

<i>Commentarii in Ecclesiasten</i> , PG 93, 477-628 (CPG 7454)	
477 C 2-8	Prol. 2-6
481 B 8-11	III 81-84
485 A 10-14	I 52-54
488 A 14 - B 5	III 81-84
492 C 24-27	I 162-164
493 A 8-9	I 165-166
497 C 1-3	II 100-102
497 C 3-4	II 106-107
500 D 15 - 501 A 3	II 137-140
501 B 9 - C 1	II 154-159
501 C 4-6	II 137-140
504 B 4-11	II 189-192
505 B 7-8	II 227-228
505 C 5-6	II 237-238
516 C 13	III 55
517 C 3-7	III 81-84
517 C 8-11	III 84-86
517 C 11 - D	III 86-89
520 D 2-4	III 117-119
520 D 11-12	III 117-119
521 C 9-10	III 132
524 C 6-7	IV 5
524 C 7-10	IV 5-7
524 D 5-8	IV 17-21
525 B 5-9	IV 29-33
528 B 1-2	IV 51-52
528 B 2-5	IV 52-54
528 B 5-8	IV 51-52
529 A 12 - B 1	IV 67-75
532 A 10-11	IV 108
532 D - 533 B	XII 156-159
533 C 2-7	IV 129-130
537 A 8-11	IV 154-156
537 A 11-13	IV 157-158
537 D 6-10	V 9-12
540 A 11	V 13
540 A 12 - B 5	V 14-16
540 C 3-4	V 22-26
541 A 2-4	V 33-34
541 A 11-12	V 36-38
541 B 3-5	V 38-40
541 B 13 - C 1	V 40-43
541 C 3-5	V 40-43
541 D 8 - 544 A 6	V 52-58
545 A 2-3	V 87
545 C 1-3	V 98-102
545 D 1-2	V 115
545 D 4-6	V 116-119
548 B 8-9	V 129
553 A 4-5	VI 32-33
556 C	XII 156-159

INDEX FONTIUM

560	B 8-9	VII 11-13
561	A 7-9	VII 28-29
561	C 6-12	VII 38-41
564	B 8-10	VII 58-61
564	D 10 - 565 A 2	VII 69-70
565	B 15 - C 2	VII 78-79
568	A 4	VII 90-91
568	C 2-3	VII 112-113
568	C 11-12	VI 64-66
569	C 1-2	VII 139-140
572	A 10 - B 2	VII 179-183
572	C 10 - D 1	VII 194-198
573	D 1-2	VIII 10-11
576	C 3-5	VIII 24-28
580	D 4-6	VIII 80-82
581	B 8-10	II 137-140
584	B 12-14	VIII 139-140
585	A 6-10	II 137-140
589	C 8-13	IX 91-96
592	B 6-7	IX 107-108
592	C 2-13	IX 116-126
596	C 6-7	X 3
597	C 7-8	X 35-36
597	D 2	X 38
597	D 3-8	X 40-44
600	C 12-13	X 56-58
600	B 11 - 601 A 12	X 65-74
601	C 12 - D 2	X 91-93
601	D 12-13	X 104-105
604	A 9-12	X 111
604	A 14 - B 10	X 104-105
605	A 14-15	X 133-134
605	B 7-10	XI 5-8
605	C 6-14	XI 12-14
605	C 14 - D 3	XI 12-14
608	B 4-8	XI 24-25
608	C 1-10	XI 25-30
608	D 2-3	XI 45-46
609	B 6-13	XI 70-72
609	C 15 - D 2	XI 78-82
609	D 3 - 612 A 4	XI 78-82
612	A 4-6	XI 86-89
612	A 11-13	XI 90-91
612	B 5-7	XI 102-103
612	B 10-14	XI 106-107
613	C	XII 9-14
613	C 3	XII 73-74
616	D 5-6	XII 40-41
617	A 10-12	XII 45-47
617	B 1-4	XII 48-51
617	D 6-7	XII 56-57
620	A 1-4	XII 67-68
620	A 8	XII 73-74

620 C 6 - D 2	XII 74-92
621 A 6	XII 84-85
621 A 10	XII 85-86
624 A 2-3	XII 119
624 A 15 - B 9	XII 121-126
624 C 20 - 625 B 8	XII 136-140
628 A 12-15	XII 161-164

Fragmenta in Proverbia Salomonis, PG 93, 469-478 (CPG 7464)

469 B 4-12 Prol. 2-6

ORIGENES

In Ecclesiasten, ed. A. Leanza, *L'esegesi di Origene al libro dell'Ecclesiaste*, Reggio Calabria, 1975

p. 12 (schol. e <i>Vat. gr. 1694</i> f. 20 ^v)	II 137-140
p. 12	II 154-159
p. 16-18 (schol. e <i>Cat. Barb.</i> f. 49 ^v)	V 22-26
p. 25-31 <i>passim</i>	Prol. 2-6
p. 35-37 <i>passim</i>	II 126-127
p. 46	X 3

In Ieremiam, ed. Erich Klostermann, *Jeremiahkomilien, Klageliedkommentar, Erklärung der Samuel- und Königsbücher* (= GCS, *Origenes Werke*, III), Leipzig, 1901 frg. 58 (p. 227, 9-11) X 91-93

PHOTIUS

Ad Amphibolchium, PG 101, 45-1172

62 (417 C 14 - D 1)	XI 5-8
63 (421 C 4-12)	X 35-36
68 (436 B 6)	VI 32-33

PROCOPIUS GAZAEUS

Catena in Ecclesiasten, ed. Alexander Leanza, *Procopii Gazaei Catena in Ecclesiasten necnon Pseudochrysostomi Commentarius in eundem Ecclesiasten* (= CCSG 4), Turnhout - Leuven, 1978, pp. 5-39 (CPG 7433)

p. 5, 7	Prol. 1-2
p. 6, 3-6	Prol. 2-6
p. 10, 81-83	I 83-85
p. 10, 82-83	I 142
p. 11, 95-100	I 101-105
p. 14, 3-5	II 5-7
p. 17, 73 - 18, 76	II 100
p. 20, 125 <i>sqq.</i> (in appar.)	II 126-127
p. 22, 161-163	II 137-140
p. 23, 166-178	II 154-159
p. 23, 166-170	II 178-179
p. 23, 170-173	II 159-162
p. 23, 176-178	II 167-169
p. 31, 80-81	III 53
p. 31, 89 - 32, 90	III 70-72
p. 32, 96-97	III 81-84
p. 32, 98-99	III 84-86
p. 32, 99 - 33, 102	III 86-89

THEODORETUS CYRENSIS

- Interpretatio in Psalmos*, PG 80, 857-1997 (CPG 6202)
 f. 1833 A 8-II I 11-12
- Scholia in Ecclesiasten in cod. Athon. Ivir. 676*
f. 130 ^r , 18-22	I 101-105
f. 131 ^v , 24-25	I 165-166
f. 131 ^v , 30-31	I 162-164
f. 132 ^r , 28 sqq.	II 10-11
- Scholia in Ecclesiasten in cod. Rom. Vallic. E 21*, ed. S. LUCÀ, *Gli scolii sull'Ecclesiaste del Vallicelliano greco E 21*, in Augustinianum 19 (1979), pp. 287-296
f. 552 ^v (p. 288)	III 55
f. 553 ^r (p. 291-293)	V 22-26
f. 553 ^r (p. 295)	XI 12-14
- Cod. Rom. Angel. gr. 113*
f. 48 ^v , 2-28	I 142 (Greg. Nyss.)
f. 51 ^v , 3-12	III 20-30 (Didym.)
- Cod. Vat. Chis. R. V. 33*
f. 201 ^v	VII 58-61 (Nil. Anc.)
- Cod. Vat. gr. 1694*
f. 20 ^v	II 137-140 (Orig.)
- Cod. Vindob. theol. gr. 147*
f. 94 ^r	II 100 (Orig.)
f. 94 ^v	II 137-140 (Dion. et Nil.)
f. 96 ^r	III 70-72 (schol. adespot.)

INDICE GENERALE

PREMessa	vii
ELENCO DELLE ABBREVIAZIONI BIBLIOGRAFICHE	viii
INTRODUZIONE	ix
Capitolo I: La Catena dei tre Padri	x
Capitolo II: Le Fonti	xiv
I. Le fonti menzionate nel titolo	xiv
II. Altre fonti utilizzate	xv
III. Altre fonti la cui utilizzazione è dubbia	xviii
IV. Fonti non utilizzate	xx
V. Tentativo di datare le catene sull'Ecclesiaste e in particolare il nostro "commentario catenistico"	xxi
Capitolo III: Le ἔννοιαι διάφοροι di Massimo il Confessore	xxv
I. Motivi massimiani	xxvi
II. Confronto con l'esegesi di Massimo sull'Ecclesiaste e con la catena dello ps. Procopio sui Proverbi	xxxi
Capitolo IV: La tradizione manoscritta	xxxix
Il <i>Parisinus graecus 152</i>	xxxix
Lo <i>Scorialensis R.I.3</i>	xli
L' <i>Ottobonianus graecus 56</i>	xliii
Il <i>Vindobonensis theol. gr. 115</i>	xlvi
L' <i>Ottobonianus graecus 112</i>	xl ix
Il <i>Romanus Casanatensis 203</i>	li
Stemma	l III
NOTA AL TESTO	liv
BIBLIOGRAFIA	lvii
TEXTUS	i
INDICES	89
Index nominum	91
Index verborum	92
Index locorum Sacrae Scripturae	118
Index fontium et locorum parallelorum	121